

FOGYATÉKOSSÁGÜGYI TANULMÁNYOK V.
DISABILITY STUDIES

AZ INTELLEKTUÁLIS
FOGYATÉKOSSÁGGAL
ÉLŐ EMBEREK
HELYZETE MAGYARORSZÁGON

Tanulmánykötet

„A *fogyatékoságtudomány* a társadalmak politikáit és gyakorlatát vizsgálja, hogy jobban megértsük a fogyatékosággal kapcsolatos – sokkal inkább társadalmi, mint testi – tapasztalatokat. A *fogyatékoságtudományt* mint diszciplínát azzal a céllal fejlesztették ki, hogy a károsodás jelenségét kibogozza a mítoszoknak, az ideológiáknak és a stigmának abból a hálójából, ami ráborul a szociális interakciókra és a társadalompolitikára. E tudományág megkérdőjelezi azt az eszmét, amely úgy tekint a fogyatékosággal élő emberek gazdasági és társadalmi státuszára és a számukra kijelölt szerepekre, mintha azok a fogyatékosággal élő emberek állapotának elkerülhetetlen következményei lennének.”

A Fogyatékoságtudományi Társaság, 1998

Fogyatékoságtudományi Tanulmányok – Disability Studies

Sorozatunk célja az, hogy az ELTE GYK-n a jövőben a foglalkozási rehabilitációs szakirányú továbbképzésben részt vevő hallgatók számára széles, közös ismeretháttérrel teremtsünk.

Sorozatszerkesztő: Könczei György

Tervezőszerkesztő: Durmits Ildikó

Kötetünknek ez a kiadása a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával készült 2009-ben.

Ezt a könyvet csak digitalizált formában kínáljuk, kizárólag saját hallgatóink számára, a jogtulajdonossal kötött egyszeri és kizárólagos megállapodás alapján. Bármely, írásos engedély nélküli további előállítása (nyomtatás, másolás stb.) szigorúan tilos.

We provide this book only in digitalized format and exclusively for our students at ELTE GYK under the agreement with the copyright holder. Any further reproduction (printing or copying etc.) prohibited without permission.

Köszönetnyilvánítás

A Fogyatékoságügyi Tanulmányok/Disability Studies digitális könyvsorozata szerkesztői és olvasói nevében ezúton köszönjük meg JUDITH KLEIN-nek (Open Society Institute), és PORDÁN ÁKOSnak (Kézenfogva Alapítvány), hogy eredetileg az ő szervezetük által készített magas színvonalú kiadványoknak az interneten történő közléséhez, illetőleg a sorozatba történő beillesztéséhez az engedélyt megadták.

ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ EMBEREK JOGAI

Oktatási és foglalkoztatási lehetőségek

Open Society Institute, 2005.

Első rész

- I. Témavázlat és javaslatok
- II. Országos áttekintés és háttér
- III. Oktatási lehetőségek
- IV. Értelmi fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatási lehetőségei
- V. Összegzés

Második rész

Kis létszámú közösségi ellátások
A lakókörnyezet és a szomszédok
A fogyatékos emberek

FOGYATÉKOSSÁG, IDENTITÁS ÉS BEFOGADÁS

Közösségi ellátások hétköznapi környezetben

Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2004.

A sorozatszerkesztő előszava

A Fogyatékosügyei Tanulmányok (*Disability Studies*) eszmerendszerét bemutató, tudástartalmait első szinten csokorba gyűjtő, és elsősorban a magyar-ajkú szakember, fogyatékosággal élő ember szellemi-szakmai épülésére szánt sorozat V. kötetének tartalmát úgy válogattuk, hogy annak két nagy része egyaránt az értelmileg akadályozott értelmi fogyatékosággal élő személyek életének valóban fontos összefüggéseit mutassa be.

A kötet első része *Értelmi fogyatékosággal élő emberek jogai* cím alatt a magyarországi oktatási és foglalkoztatási lehetőségeket veszi igen szigorúan kritikus górcső alá. Az első rész erős emberi jogi és jogvédő (advocacy) szemléletben íródott. Kevés az a dolog, amit ennél jelentősebbként lehetne ma éppen ezen a területen felmutatni. A második rész *Fogyatékoság, identitás, befogadás* főcímmel, lényegében az úgynevezett „szomszédságpolitikáról” szól. A befogadás jelenségére fókuszálva, azt mutatja be, hogy milyen hétköznapi közösségi környezet húzódik az egyes lakóotthoni formák körül, milyen jelenségek, kapcsolatok, összefüggések adják, és határozzák meg a lakóotthoni élet közvetlen, a környező szolgáltatásokban is teret nyerő mindennapi struktúráit. (Aki figyelemmel kísérte a hazai lakóotthoni mozgalom helyenként kínkeserves történetét az elmúlt másfél évtized során, pontosan tudja, hogy a deinstitucionalizációnak, más szóval a kitagolásnak, a lakóotthonok alapításának, ez, éppen ez az egyik legfontosabb aspektusa.

Az első részt az Open Society Institute jelentette meg 2005-ben, míg a másodiknak alapjául szolgáló elemzést a Fogyatékosággal élő Emberek Számára Szolgáltatásokat Nyújtók Európai Szövetsége (EASPD) publikálta egy esztendővel azelőtt. Ez utóbbinak magyar fordítását a Kézenfogva Alapítvány tette hozzáférhetővé a magyar publikum számára, de fellelhető a www.disabilityknowledge.org honlap, teljes magyar szakanyagokat közkinccsé tevő oldalán is.

A sorozat újabb kötetét abban a reményben indítom útjára, hogy a benne foglalt két jelentős tanulmány általa még több érintett szakemberhez, közigazgatási dolgozóhoz jut el, s így tovább olajozza a jelenleg talán legszámkivetettebb magyar részpopulációt körülvevő rendszer csikorgó fogaskerekeit.

Budapest, 2006. május 11.

Könczei György
sorozatszerkesztő

ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ EMBEREK JOGAI

Oktatási és foglalkoztatási lehetőségek

FT

MAGYARORSZÁG

DS

Köszönetnyilvánítás

A Nyílt Társadalom Intézet Budapest Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program-ja (EUMAP), valamint az Open Society (MHI) az alábbi személyeknek szeretné megköszönni a vezető szerepvállalást az országjelentések alapjául szolgáló kutatások és jelentésvázlatok elkészítésében. A jelentések tartalmáért a Program vállalja a felelősséget.

Bulgária	Slavka Kukova	Bulgáriai Helsinki Bizottság
Cseh Köztársaság	Jan Siska	Károly Egyetem, Pedagógiai Tanszék
Észtország	Agne Raudmees	EVPIT – Észtországi Pszichiátriai Problémákkal és Értelmi Fogyatékosággal Élő Embereket Támogató Szervezet
Egyesült Királyság	Stephen Beyer Pauline Banks Roy McConkey Edyth Dunlop Hazel Morgan	Tanulásban Akadályozott Emberek Wales-i Központja, Cardiffi Egyetem Strathclyde Fogyatékosági Kutatóközpont, Glasgow-i Egyetem Ápolástudományi főiskola, Ulsteri Egyetem Észak-Ír Támogatott Foglalkoztatás Szövetsége
Görögország	John Tziantisz, és Harrisz Aszimopoulosz, Sztavroula Diareme, Dimitra Giannakopoulou, Geraszimosz Kolaitisz, Eugenia Szoumaki, Konsztantinosz Thiveosz, Evangelosz Zachariasz,	Gyermekek és Serdülők Szövetség Pszichoszociális Egészségéért (APHCA)
Hollandia	Jacqueline Schoonheim	Maastrichti Egyetem, Jogi Kar
Horvátország	Ljiljana Pintaric	MlinarZágrábi Egyetem, Gyógypedagógiai és Rehabilitációs Tanszék
Lengyelország	Ewa Wapiennik	Maria Grzegorzewska Gyógypedagógiai Akadémia (Varsó)
Lettország	Ieva Leimane-Veldmeijere	Emberi Jogok és Etnikai Tanulmányok Lettországi Központja
Litvánia	Dovile Juodkaite, és Klementina Gecaite	Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Litván Jóléti Társulása – Viltis
Magyarország	Kővágó Emese	Salva Vita Alapítvány
Románia	Raluca Nica	Pszichiátriai Problémákkal és Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Ügyének Román Szövetsége
Szlovákia	Alexandra Brazinová és Viera Zahorcová	Pszichiátriai Problémákkal és Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Ügyének Ligája Szlovákiai Inklúzió Civil Szervezete
Szlovénia	Darja Zavirsek, és Spela Urh	Ljubljana-i Egyetem, Szociális munkásokat képző Tanszék

Hálánkat szeretnénk kifejezni az alábbi szervezeteknek, a jelentésekhez nyújtott felbecsülhetetlen segítségükért és a kidolgozásban való részvételükért:

Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Bulgáriai Szövetsége, Nyílt Társadalom Alapítvány Szófia (Bulgária); Inklúzió Cseh Köztársaság (Cseh Köztársaság); Tanulásban Akadályozott Emberekért Alapítvány (Egyesült Királyság); EVPIT – Észtországi Pszichiátriai Problémákkal és Értelmi Fogyatékosággal Élő Embereket Támogató Szervezet (Észtország); Gyerekek és Serdülők Pszichoszociális Egészségét Segítő Társaság, (Görögország); Értelmi Fogyatékos Emberek Közösségeinek és Családjainak Szövetsége (Hollandia); Integrációt Elősegítő Szövetség (Horvátország); Pszichiátriai Problémákkal és Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Lengyelországi Szövetsége (Lengyelország); Emberi Jogok és Etnikai Tanulmányok Lettországi Központja, Lettországi Soros Alapítvány (Lettország); Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Litván Jóléti Társulása – Viltis (Litvánia); Salva Vita Alapítvány (Magyarország); Pentru Voi Szövetség (Románia); Pszichiátriai Problémákkal és Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Ügyének Ligája, Szlovákiai Inklúzió Civil Szervezete (Szlovákia); YHD – A Fogyatékoság Elmélete és Kultúrája Szövetség (Szlovénia).

TANÁCSADÓK

Lyubka Alexandrovna	BAPID – Értelmi Fogyatékosággal Élő Emberek Bulgáriai Szövetsége,
Camilla Parker	Emberjogi és pszichiátriai problémákkal és értelmi fogyatékosággal élő emberek jogainak tanácsadója
Geert Freyhoff	Inclusion Europe
Laila Onu	Pentru Voi Szövetség
Borka Teodorovic	Integrációt Elősegítő Szövetség

EUMAP

Penelope Farrar	programigazgató
Miriam Anati	programigazgató-helyettes
Katy Negrin	projekt menedzser
Alphia Abdikeeva	website menedzser
Joost Van Beek	website menedzser
Wattersonné Gurubi Andrea	program koordinátor
Tóth Csilla	program asszisztens
John Kowalzyk	szerkesztői tanácsadó
Barbara Zatlókal	szerkesztői tanácsadó

MHI

Judith Klein	programigazgató
Kathryn Vandever	programvezető
Camilla Parker	emberjogi és pszichiátriai problémákkal és értelmi fogyatékosággal élő emberek jogainak tanácsadója
Mona Nicoara	érdekképviseleti és hálózatfejlesztési tanácsadó

A Nyílt Társadalom Intézet Budapest 2004. májusában kerekasztal-megbeszélést tartott, ahol felkérte a megjelent kormányzati képviselőket, civil szervezeteket és szakértőket, hogy véleményezzék a magyar országjelentés vázlatát. Szeretnénk köszönetünket kifejezni a résztvevőknek a ránk fordított időért és szakértelemért. Hasonlóképpen köszönjük minden interjút adó szakértőnek a jelentés elkészítéséhez nyújtott segítségét.

Bevezető

A Nyílt Társadalom Intézet Budapest programjának, az EU Monitoring and Advocacy Program (EUMAP) feladata, hogy a helyi civil szervezetekkel és társadalmi csoportosulásokkal együtt Európa-szerte figyelemmel kísérje az emberjogi és jogállamisággal kapcsolatos kérdéseket. Az EUMAP jelentések a civil társadalom megfigyeléseinek jelentőségét hangsúlyozzák, és közvetlen párbeszédre buzdítják a kormányzat és a civil társadalom szereplőit az emberi jogokat és jogállamiságot érintő kérdéseket illetően. Az EUMAP a jelen értelmi fogyatékossgal élő emberek jogairól szóló beszámolón kívül hasonló jelentést adott ki a kisebbségek védelméről, a bírói függetlenségről és hatásköréről, a korrupcióról és a korrupcióellenes politikáról, valamint a nők és férfiak esélyegyenlőségéről. 2005-ben várhatóak a hírközlés szabályozásáról és szabadságáról szóló jelentések is. Az EUMAP jelenleg a roma népcsoport minőségi oktatásához való egyenlő hozzáféréséről készít beszámolót, amely előreláthatólag 2006-ban jelenik meg.

Az EUMAP jelentéseit az adott ország független szakértői dolgozzák ki. Azzal a céllal készülnek, hogy felhívják a figyelmet az emberjogi kérdésekre és a civil társadalmi szervezetek kulcsfontosságú szerepére abban, hogy közreműködésük révén a táguló Európa mindegyik kormánya megfeleljen az emberi jogok általánosan elfogadott normáinak. Mindegyik EUMAP jelentés részletes, országos és nemzetközi szintű ajánlásokat is tartalmaz. A kormányoknak, nemzetközi szervezeteknek és más érintetteknek címzett ajánlásokat azzal a céllal fogalmazták meg, hogy a jelentésben foglalt megállapítások közvetlen hatást gyakoroljanak a monitorozott területekre.

Az olvasó kezében tartott jelentés a Nyílt Társadalom Intézet Budapest közegészségügyi programjai részét képező Open Society (MHI) közreműködésével készült el. Az MHI célja, hogy a pszichiátriai problémákkal és/vagy értelmi fogyatékossgal élő emberek közösségük egyenlő jogú tagjaiként élhessenek, és emberi jogaik teljes mértékű tiszteletben tartása révén a társadalom részévé válhassanak. Az MHI a pszichiátriai problémákkal és értelmi fogyatékossgal élő emberek társadalmi integrációját segíti elő azáltal, hogy olyan kezdeményezéseket támogat, amelyek alternatív megoldást dolgoznak ki a bentlakásos intézetekben élő emberek számának csökkentése érdekében, valamint hogy aktív érdekképviseleti munkát végez.

Az értelmi fogyatékossgal élő embereknek Európa-szerte súlyos megbélyegzettséggel, előítéllettel, valamint az alapvető emberi jogaik érvényesítése útjába állított, jelentős akadályokkal kell megküzdeniük. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek hátrányos megkülönböztetése széles körben elterjedt, gyökerei mélyre nyúlnak, amely egyben útját állja a kedvező változásoknak. Az oktatáshoz és a munkavállaláshoz való egyenlő esélyű hozzáférésük kulcsszerepet játszik társadalmi beilleszkedésükben, és abban, hogy a közösségekben egyenrangú állampolgárként élhessenek és dolgozhassanak. Az EUMAP jelentések különösen erre a két területre összpontosítanak, mivel ezek nagyon fontosak az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára, és mivel léteznek ezekre a területekre vonatkozó nemzetközi szabványok, hazai jogszabályok és stratégiák.

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek jogairól szóló jelentés részletesen leírt módszertan alapján készült el (megtekinthető: www.eumap.org), azzal a céllal, hogy eredményeit össze lehessen hasonlítani a többi országban tett megfigyeléssel. A jelentésekbe az EUhoz 2004. májusában csatlakozott nyolc közép- és kelet-európai országot (a Cseh Köztársaságot, Észtországot, Lengyelországot,

Lettországot, Litvániát, Magyarországot, Szlovákiát és Szlovéniát), a várhatóan 2007-ben csatlakozó Bulgáriát és Romániát, egy tagjelölt országot (Horvátországot), és három korábbi tagállamot (az Egyesült Királyságot, Görögországot és Hollandiát) vonták be.

Az a tény, hogy a jelentések egyaránt EU-n belüli és kívüli országokban is készültek, arra világít rá, hogy a nemzetközi emberjogi szabványok mindenhol egyformán érvényesek. Ez egyben lehetőséget teremt arra, hogy megfigyelhessük és értékelhessük e szabványokat, illetve politikai alkalmazásuk általános tendenciáit. A kiválasztott tagállamok földrajzilag szórtnan helyezkednek el, valamint a politika, a gyakorlat és a megvalósítás széles skáláját mutatják be.

A 14 megfigyelt országról készült jelentés, valamint az összes országban tett megfigyeléseket összegző áttekintő jelentés külön-külön fog megjelenni. Az egyes országokról írt jelentések első változatát nemzeti kerekasztal-megbeszéléseken vitatták meg. Ezeket azért rendezték meg, hogy kikérhessék az állami hivatalnokok, civil szervezetek képviselői, az érdekképviseletek, a szülők és a nemzetközi szervezetek véleményét. A kötetben megjelent, végső változat a folyamat során gyűjtött megjegyzések és bírálatok figyelembe vételével alakult ki. Ennek tartalmáért az EUMAP vállalja a felelősséget.

Előszó

Ez a kiadvány az EUMAP és az Open Society (MHI) által elkészített 14 országjelentés egyike. Áttekintést ad az értelmi fogyatékossgal élő emberek oktatása és munkavállalása előtt álló akadályokról illetve a bennük rejlő lehetőségekről, valamint hozzájárul egyúttal azokhoz a kutatásokhoz is, amelyek Európa-szerte az egyik legsérülékenyebbnek tartott csoportról szólnak.

A jelentés kezdeményezése fontos célokat teljesít. Vitathatatlanul szükséges, hogy megbízható kutatásra épülő, átfogó tanulmányok készüljenek az értelmi fogyatékossgal élő emberek európai helyzetéről. Az értelmi fogyatékossgal élő embercsoportot célzó stratégiák és politikák képtelenek lesznek az ő valós szükségleteiknek megfelelni mindaddig, amíg a rendelkezésre álló adatok nem megbízhatóak. A jelentések alapjául szolgáló megfigyelések azzal a céllal is készültek, hogy összehasonlító áttekintést nyújtsanak az elemzett országokról. A mostani jelentés messze túlnő a korábbiakon, amelyek az európai és nemzeti döntéshozók figyelmét hívták fel erre a kérdésre.

A szélesebb körű áttekintés révén a jelentéssorozat részletes elemzést nyújt az értelmi fogyatékossgal élő emberek oktatási és foglalkoztatási helyzetéről nyolc új EU-tagállamban (Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia), két csatlakozás előtt álló országban (Bulgária és Románia) és egy tagjelölt országban (Horvátország). Az európai gyakorlat átfogóbb bemutatása érdekében hasonló tanulmányok készültek az Egyesült Királyságban, Görögországban és Hollandiában is. A jelentéssorozat tanulságai arra mutatnak rá, hogy az európai, értelmi fogyatékossgal élő embereknek továbbra is jelentős akadályokat kell leküzdeniük, hogy oktatási és munkavállalási lehetőségekhez juthassanak. A hátrányos megkülönböztetés a nemzeti és a tágabb körű, európai szintű intézkedések ellenére is jelentős probléma maradt.

A jelentések emellett kiemelik a civil társadalom ellenőrző szerepét, valamint hangsúlyozzák a különféle érdekelt felek bevonását az értelmi fogyatékossgal élők emberi jogairól folyó párbeszédbe. Az egyes országok helyi szakértői készítették el a beszámolót, s a folyamatba helyi civil szervezeteket is bevontak, ami széleskörű egyeztetésre teremtett alkalmat. A jelentés központi célja, hogy helyi, országos és nemzetközi szinten is magasabb szintű ismereteket és párbeszédet eredményezzen az értelmi fogyatékossgal élő embereket érintő legfontosabb kérdésekről.

A megfigyelt országokban továbbra is közös problémák állják útját az értelmi fogyatékossgal élő emberek oktatásának és munkavállalásának. Számos országban a csoportról szóló adatok is csak nagyon korlátozott mértékben állnak rendelkezésre, vagy azokat elégtelen módszerekkel gyűjtötték, s emiatt a kormányoknak sem egyszerű a szükségleteknek megfelelő szakpolitikákat megalkotni. A rendelkezésre álló adatok viszont azt mutatják, hogy míg az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek többségi iskolákba történő integrációja általában egyre szélesebb körben terjed, az integrációhoz vezető folyamat sarkalatosabb pontjait illetően, amelyet a sajátos nevelési igényű gyermekek oktatásáról szóló 1994. évi Salamancai Nyilatkozat fogalmaz meg, alig történt előrelépés. A régióban élő gyermekek többsége még mindig a szegregált speciális iskolák tanulói, vagy akár egyáltalán nem is vehetnek részt az oktatásban, s így alig marad reményük, hogy felnőtté válva majd munkát találnak. A megfigyelt országokban csak minimális szinten támogatják az oktatásból a munkavállalásba történő átmenetet.

Számos ország jelenlegi ösztönző intézkedései, különösen a kvótarendszerek egyelőre nem tudták elősegíteni, hogy nagyobb számú, értelmi fogyatékossgal élő ember tudjon belépni a munkaerő-piacra. A csoport igényeinek kielégítése érdekében tehát sokkal egyértelműbben célzott programokat kell kidolgozni. Európa-szerte civil szervezetek támogatott foglalkoztatást nyújtó, hatékony projekteket kísérleteztek ki az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára, amelynek keretében az integrált munkavállalást segítő szakemberek, specifikus felkészítési folyamatok és személyre szabott támogatás eszközeivel nyújtanak segítséget. A módszert azonban nem sikerült még kormányzati politikába átültetni, s így a benne rejlő lehetőségeket egyelőre nem lehet az igénylők sokkal nagyobb csoportjának rendelkezésére bocsátani.

A jelentések számos olyan akadályra világítanak rá, amelyekkel az értelmi fogyatékossgal élő embereknek meg kell küzdeniük, ha oktatáshoz és munkához szeretnének jutni Európa különböző országaiban. Átdolgozott jogszabályokat kell elfogadni és foganatosítani nemzeti és Európai Unió szinten egyaránt. Az integrált oktatás és támogatott foglalkoztatás jó gyakorlatainak meglévő modelljeit sokkal szélesebb körben kellene átvenni. Ezek a jelentések a hazai és európai döntéshozókat szeretnék segíteni a hatékonyabb politikák kialakításában, amelyek biztosítják az értelmi fogyatékossgal élő emberek társadalmi beilleszkedését.

Az Inclusion Europe, az Európai Értelmi Fogyatékossgal Élő Emberek és Családjaik Szövetsége, szemszögéből ez a jelentés kiemelkedő mértékben hozzájárul az értelmi fogyatékossgal élő emberek oktatási és munkavállalási lehetőségeiről jelenleg folyó vitájához. Bátorítani szeretnénk a helyi, országos és európai szintű döntéshozókat, szolgáltatókat, fogyatékosügyi és szociális civil szervezeteket, hogy tekintsék át, és szívleljék meg a jelentésben kidolgozott ajánlásokat.

Geert Freyhoff
Igazgató
Inclusion Europe

I. Témavázlat és javaslatok

1. Témavázlat

Az értelmi fogyatékosokkal élő embereknek Európa-szerte megbélyegzettséggel és súlyos előítéletekkel kell megküzdeniük, és alapvető emberi jogaik érvényesítéséhez jelentős akadályokat kell legyőzniük. Diszkrimináltságuk mélyen gyökerező, széles körben elterjedt probléma, amely útját állja a kedvező változásoknak. Az oktatáshoz és munkavállaláshoz való egyenlő jogaik biztosításának döntő jelentősége van abban, hogy a közösség egyenlő jogú állampolgáraként élhessenek és dolgozhassanak. Az oktatást és munkavállalást szoros kapocs fűzi össze: az értelmi fogyatékosokkal élő emberek megfelelő oktatás nélkül nem juthatnak jelentőségteljes munkához. A hozzáférés megtagadása egész életen át tartó függőséget, nyomort és társadalmi kirekesztettséget eredményez, amely csak fokozza az értelmi fogyatékosokkal élő emberek megbélyegzettségét. Ez a monitorozó jelentés kifejezetten az oktatás és a munkavállalás területeivel foglalkozik, az értelmi fogyatékosokkal élő emberek életében betöltött jelentősége, valamint a célzottan részükre létrehozott nemzetközi szabványok és hazai jogalkotás megléte szempontjából.

Az értelmi fogyatékosokkal élő emberek Magyarországon csak nagyon korlátozott mértékben jutnak hozzá az integrált oktatáshoz és bármiféle munkalehetőséghez. Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek tanítása továbbra is leginkább elkülönített környezetben zajlik. A legtöbb ilyen gyermeket speciális iskolákban tanítják, amelyek a bennük folyó, jó minőségű oktatói munka ellenére sem készítik fel a gyermekeket a társadalmi integrációra, és nem látják el őket a későbbi munkavállaláshoz szükséges készségekkel. A súlyosabb értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeknek alkalmuk sincs iskolába járni, helyette heti néhány órás fejlesztő felkészítésben részesülnek. Az értelmi fogyatékosokkal élő felnőttek közül csak alig néhányan rendelkeznek munkával, és ezek legtöbbjét is védett munkahelyeken találjuk.

Háttér

Magyarország a legtöbb nemzetközi jogi eszközt ratifikálta, beleértve a fogyatékosokkal élők jogait tartalmazóakat is, de a Módosított Európai Szociális Charta (Revised European Social Charter, RESC) vagy az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez fűzött (European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECHR) 12. jegyzőkönyv még megerősítésre vár. A Magyar Alkotmány a fogyatékosokat nem nevesíti a diszkrimináció tiltott jogalapjai közt. Az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény (Egyenlő bánásmódról szóló törvény) átfogó, anti-diszkriminatív jogi keretet vezet be, amely kiterjed a fogyatékosokkal élő emberekre is. A törvény az Európai Uniónak a Munkavállalásról és a faji egyenlőségről szóló irányelve rendelkezéseit ülteti át a nemzeti jogalkotásba. Egy új, jogegyenlőséggel foglalkozó közigazgatási szervezet létrehozását is előírja, amely a hátrányos megkülönböztetés minden területével foglalkozni, beleértve a fogyatékosok alapján történőt is. A szervezet előreláthatólag 2005. januárjában kezdi meg munkáját. A fogyatékosokkal élő embereket érintő legfontosabb jogszabály a Fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük előmozdításáról szóló törvény (Fogyatékos személyekről szóló törvény).

Magyarország átfogó fogyatékosügyi stratégiát hozott létre Országos Fogyatékosügyi Program néven, amely kiterjed az oktatáshoz és munkavállaláshoz való hozzáférés területére is. A program aktuális nemzetközi szabványokat tartalmaz, amelyek a fogyatékosokkal élő emberek társadalmi

integrációját tűzik célul, s ezek a célok az értelmi fogyatékossgal élő emberek szempontjait is teljes körűen és relevánsan tartalmazzák. A program hatásáról azonban a mai napig nem készült független értékelés, és céljainak megvalósítása is lassan halad. A legtöbb tervezett projekt még megvalósulás alatt áll.

Mivel az értelmi fogyatékossgal élő emberek esetében Magyarországon jelenleg nem áll rendelkezésre egységes, általánosan elfogadott meghatározás, ezért elsősorban a WHO ICD-10-re szokás hivatkozni. Az értelmi fogyatékossgot különböző eljárásokkal diagnosztizálják és értékelik, ha oktatási célból (gyermekek esetében); munkavállalási, valamilyen szociális juttatás odaítélése vagy gondnoksági meghallgatás (felnőttek esetében) céljából történik. Oktatási cél esetében a gyermekek értékelését a Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői Bizottság (a továbbiakban Szakértői Bizottság) végzi. Az ICD-10-es definíciók értelmében az értelmi fogyatékossg négy fokozatának (enyhe, közép súlyos, súlyos és legsúlyosabb) egyikét állapítják meg. Munkavállalás és szociális juttatások megítélésekor a felnőtteket az Országos Orvosszakértői Intézet (OOSZI) vizsgálja meg, hogy megállapíthassa a munkavégző képességet, valamint a munkaügyi központok a foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyekkel együttműködve készítenek foglalkoztathatósági vizsgálatot.

A 2001-ben végzett népszámlálás adatai szerint 57.000 értelmi fogyatékossgal élő ember él Magyarországon, amely adat jelentős csökkenést mutat az 1990-es népszámláláskor jelentettekhez képest. Ezt részben az ország lélekszámának csökkenése magyarázza, valamint az értelmi fogyatékossg megállapításánál használt egyre pontosabb eredményeket hozó eljárások is. Számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy az 57.000-es adat alulbecsli a valóságot, hiszen a 2001-es népszámláláskor az önálló nyilatkozatot vették alapul az értelmi fogyatékossg kimutatásánál. A magyarországi romák értelmi fogyatékossgal élő emberekként való téves diagnosztizálásának mértékét illusztrálja az a tény, hogy a romák az értelmi fogyatékossgal élő emberek 29,4 százalékát (16.700 fő) teszik ki, míg a teljes társadalomban csak 1,9 százalék az arányuk. A 2001-es népszámlálás arra a riasztó tényre is rámutat, hogy az értelmi fogyatékossgal élő felnőtteknek több mint az egyharmada (16.010 fő) az általános iskola első osztályát sem végezte el.

Az intézetek felszámolási folyamata csak lassan halad előre Magyarországon, az értelmi fogyatékossgal élő embereknek ijesztően nagy aránya, 38 százaléka lakik még a bentlakásos intézetek valamilyen formájában. Az ilyen intézetekben élő embereknek 48 százalékát alkotják az értelmi fogyatékossgal élő emberek. Ennek fő magyarázata a napközi otthonok hiányában és a súlyosabb értelmi fogyatékossgal élő emberek részére létrehozott védett munkahelyek szűköségében rejlik. A súlyos fokban és/vagy halmozott fogyatékossgal élő gyermekeknek is égetően szükséges a nem bentlakásos környezetben folyó oktatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása. A szülők számos esetben nem akarják gyermeküket intézményben elhelyezni. Ezt mutatja az a tény, hogy egyes, bentlakásos ellátásban részesülő, értelmi fogyatékossgal élő gyermekek csak napközben látogatják azt. A megfelelő szolgáltatások hiánya miatt a szülők azonban egyelőre gyakran kényszerülnek bentlakásos intézetekben elhelyezni gyermekeiket.

Magyarországon számos értelmi fogyatékossgal élő embert 18 éves korában gondnokság alá helyez a bíróság. Ennek két formája létezik: a cselekvőképességet korlátozó gondnokság esetében az egyén cselekvőképességét részlegesen, bizonyos területekre és tevékenységekre korlátozzák; a cselekvőképességet kizáró gondnokság esetében pedig teljesen megfosztják tőle. A gondnoksági meghallgatások alkalmával jelenleg használt eljárások nem megfelelő mértékben veszik figyelembe az egyéni képességeket; a gondnoksági döntéseket nem kellő mértékben ellenőrzik, és a bírák főleg cselekvőképességet kizáró gondnokságot rendelnek el a korlátozó forma rovására. A cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt állók rendelkeznek a munkába állás és a munkavállalási szerződés aláírásának jogával. Nem egyértelmű azonban, hogy foglalkoztathatók-e a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló emberek, még akkor sem, ha gondnokuk írja alá a munkaszerződést. Ez elsősorban a Polgári Törvénykönyv és a Munka Törvénykönyve közti harmonizáció hiányának tudható be, s a helyzet eredményeképp fordult elő, hogy munkaadók nem alkalmaztak cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személyeket védett munkahelyeken vagy Támogatott Foglalkoztatás programok keretében.

Oktatás

Magyarországon a Köznevelési törvény a köznevelést irányító fő jogforrás, amely rendelkezik a speciális nevelésről is. A törvény 2003. évi módosításai kifejezetten megtiltják a „cselekvőképesség hiánya vagy korlátozottsága” alapján történő megkülönböztetést. A Köznevelési törvény külön rendelkezik a „sajátos nevelési igényű gyermekekről”, beleértve az értelmi fogyatékosokkal élő embereket is, de nem foglal egyértelműen állást az integrált nevelés mellett. Kijelenti, hogy a szülő vagy gyám csak akkor kérheti gyermeke felvételét egy adott iskolába, ha az iskola rendelkezik a kívánt neveléshez szükséges személyi, tárgyi és pénzügyi feltételekkel. A gyakorlatban azonban számos iskolaigazgató az ilyen feltételek hiányára hivatkozva utasítja el az értelmi fogyatékosokkal élő tanulók felvételét. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb szülőnek nem áll módjában értelmi fogyatékosokkal élő gyermekét többségi iskolába beíratni. Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek szüleitől rengeteg panasz érkezik az oktatási jogok biztosához a gyermekek oktatásához elégtelen forrásokkal és nem megfelelő szolgáltatásokkal kapcsolatban.

A korai fejlesztés hálózata sem kielégítő Magyarországon, így nagyon sok óvodás korú, értelmi fogyatékosokkal élő kisgyermek nem jut hozzá ehhez a szolgáltatáshoz. Korai fejlesztést elsősorban a Szakértői Bizottságok nyújtanak, ám mivel ezek túlterheltek és rendszerint nem rendelkeznek a megfelelő kapacitással, néhány civil szervezet igyekszik kitölteni a szolgáltatási hézagokat. Az ilyen szolgáltatást nyújtó szervezetek normatív támogatásban részesülnek. A gyermekek a Szakértői Bizottság ajánlása alapján vehetnek részt korai fejlesztő szolgáltatásban. Az információhiány miatt azonban a legtöbb szülő csak akkor szerez tudomást a korai fejlesztési lehetőségekről, mikor gyermekük már kinőtt az óvodás korból és a szolgáltatás is már sokkal kevésbé hatékony.

Az oktatás területén a Szakértői Bizottság állapítja meg az értelmi fogyatékoságot. Javaslatot tesznek az iskolaválasztásra és oktatási formára, valamint az értelmi fogyatékosokkal élő gyermek számára szükséges támogatásra is. A bizottságok, amelyekben több terület magasan képzett szakemberei vesznek részt, rendszerint jelentős túlterheltséggel küzdenek, mivel egyebek közt a korai fejlesztés és rehabilitációs szolgáltatások nyújtása is az ő feladatuk. Gyakran merül fel az az aggodalom, hogy a pontos diagnózis felállításához túl rövid az értékelés. Az értelmi fogyatékosokkal vagy autizmussal élő gyermekeket rendszeresen újra fel kellene mérni. A szülőnek vagy gyámnak jogában áll részt venni a felmérésen, és tájékoztatást kapni a Szakértői Bizottság döntéséről. Jogukban áll továbbá megfellebbezni ezt a döntést, de a gyakorlatban ez ritkán történik meg. Bizonyos esetekben megkérdőjelezzük a beiskolázási határozatot, különösen akkor, ha az iskola nem az ő lakóhelyükön található. Máskor egyszerűen figyelmen kívül hagyják a döntést, és az általuk választott, többségi iskolába íratják a gyermeket. Ilyen esetben azonban a választott iskola általában nem tud megfelelni a gyermek sajátos nevelési igényeinek, és a gyermeket később speciális iskolába helyezik át. A romák azért vannak aránytalan többségben a speciális iskolákban, mert a felmérési eljárás révén a bizottságoknak jogukban áll itt elhelyezni a roma gyermekeket, esetenként még akkor is, ha szinte semmi jel nem utal arra, hogy a gyermek ne állná meg a helyét a többségi iskolában. Egyidejűleg alig tesznek erőfeszítést arra, hogy a roma szülőket tájékoztassák a gyermek speciális iskolában való elhelyezésének következményeiről.

A magyar oktatási rendszer elkülöníti az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket. Az értelmi fogyatékoság fokának diagnózisa határozza meg a gyermek számára nyújtható oktatás minőségét. A gyakorlatban a speciális oktatás rendszere kétszintű. A Köznevelési törvény kétféle kötelezettséget fogalmaz meg a gyermekekkel szemben: tankötelezettséget és képzési kötelezettséget. Ez utóbbi a súlyos-halmazott fogyatékosokkal élő gyermekek esetében a jellemző. Az „oktathatónak” minősített, enyhe vagy közepes súlyos fogyatékosokkal élő gyermekek, a nemzeti tantervet vagy annak módosított változatát követően, rendszerint másokkal együtt járnak speciális-, illetve néha többségi oktatási intézményekbe. A súlyos-halmazott fogyatékosokkal élő gyermekek otthonukban vagy speciális képzési intézményekben belül négy-öt fős csoportokban részesülnek fejlesztő felkészítésben. Az ilyen fejlesztések tartalma lényegében nincs szabályozva. Az „oktathatónak” minősített gyermekek heti húsz órányi oktatásban részesülnek, szemben a legfeljebb heti öt órával, ami a „képezhetőnek” minősített gyermekeknek jár. A jogosultság efféle megkülönböztetése egyértelműen diszkriminatív, és számos, értelmi fogyatékosokkal élő gyermeket zár ki az oktatásból – jelenleg közel 2500 „képezhetőnek” minősített, értelmi fogyatékosokkal élő gyermek nem jut hozzá a megfelelő oktatáshoz. Az autista gyermekek is gyakran kiszorulnak az oktatásból. Speciális iskolák két külön rendszere áll

rendelkezésre: az egyik az enyhe, a másik a közepsúlyos értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára. Az általános tantervű és a speciális iskolák is a beíratott gyermekek száma alapján részesülnek normatívában, és az értelmi fogyatékossgal élő emberek után magasabb összegű „fejkvóta” jár.

Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek oktatására vonatkozó kormánypolitika fő hivatkozási pontja az Országos Fogyatékosügyi Program, amely több progresszív célt is megfogalmazott az integrált oktatás elérése érdekében. Nem megfelelő azonban a program értékelési mechanizmusa és megvalósításának biztosítása sem, így számos célt nem sikerült még foganatosítani az oktatás területén. A program egyik fontos eredményeként létrejött a Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány, amely minden fogyatékossgal élő gyermekcsoport tevékenységét támogatja a társadalmi integrációjukat elősegítő számos programja révén. Az alapítvány több, az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeket, családjaikat és iskoláikat segítő projektet is támogatott, beleértve a többségi és speciális intézményeket is. Különleges figyelmet érdemeltek az alapítványnak azon programjai, amelyek a többségi iskoláknak az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek befogadására való felkészültségét fejlesztették. Az alapítvány munkáját a gyógypedagógusok is széles körben elismerték.

Magyarország EU-csatlakozása során az Európai Bizottság rendszeres országjelentései nem tettek említést az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek oktatásának magyarországi helyzetéről. Rengeteg Phare-program támogatta azonban ezt az ügyet, különösen a korai fejlesztést és a speciális szakképző intézményekben folyó oktatást. A 2004. május 1-i csatlakozás által az EU Strukturális Alap Magyarország számára is hozzáférhető. Ezeket a pénzeszközöket széles körben olyan projektek támogatására fogják felhasználni, amelyek közvetlenül az értelmi fogyatékossgal élő embereket is érintik, úgymint: a sajátos nevelési igényű gyermekeknek a többségi iskolákban való elhelyezését célzó projektek; élethosszig tartó tanulást támogató projektek, valamint az iskolai infrastruktúra, beleértve a speciális oktatás fejlesztését célzó projektek.

A decentralizált magyar oktatási rendszer lehetővé teszi, hogy mind a többségi, mind pedig a speciális iskolák maguk állítsák össze tantervüket és programjaikat a Nemzeti Aaptanterv és a „Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve” alapján. Jelenleg az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek speciális óvodáiban és iskoláiban dolgozó pedagógusoknak kevesebb mint a fele rendelkezik gyógypedagógiai végzettséggel. A többségi iskolák is nagyon kevés gyógypedagógust foglalkoztatnak. Nagy elismerés övezi az Eötvös Loránd Tudományegyetem Gyógypedagógiai Főiskolai Karán nyújtott gyógypedagógus-képzés programjait, ám ott rendszerint az egyes fogyatékokra specializált szakembereket képeznek olyan gyógypedagógusok helyett, akik bármiféle fogyatékossgal élő gyermeket felmérni és oktatni tudnának. A gyógypedagógusoknak hétévente kell részt venniük szakmai továbbképzéseken. Általában elégedettséggel nyilatkoznak a számukra nyújtott szakmai képzések minőségéről.

Az integrált oktatás egyelőre gyermekcipőben jár Magyarországon. A fogyatékossgal élő gyermekek meglehetősen nagy aránya, 68 százalékuk járt többségi óvodákba 2003ban, de az általános iskolában már sokkal alacsonyabb ez az adat, mindössze 17,5 százalék. Az értelmi fogyatékossgal élő, többségi iskolába járó sajátos nevelési igényű tanulókról nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A 2002–2003-as tanévben 2.598 értelmi fogyatékossgal élő gyermek vett részt a többségi általános iskolai oktatásban. Az összes iskolai szinten oktatott, értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számát 3200-re becsülik ugyanabban a tanévben. Egyre nagyobb figyelem kíséri az integrált oktatást célzó programokat. Magyarországon azonban még mindig vita folyik arról, hogy vajon kívánatos-e a súlyosabb értelmi fogyatékossgal élő gyermekeket is integrált oktatásban részesíteni, amit a kérdésben nyilatkozó oktatási szakemberek közti egyetértés hiánya is példáz. Ennek megfelelően szükséges egy olyan oktatási politika kialakítása, amely kifejezetten az integráció folyamatának feltételeit írja le. Az 1990-es évek elején visszaesett születések száma és az ebből eredő, kisebb számú diákság következtében az iskolák felvettek értelmi fogyatékossgal élő sajátos nevelési igényű gyermekeket is tanulóik közé. A folyamatot szerény sikerei miatt „rideg integrációnak” nevezték, hisz az iskolák nem készültek fel az ilyen tanulók sajátos igényeire. A legtöbb többségi iskola még ma sem rendelkezik a szükséges hellyel és megfelelő támogató személyzettel, különösen gyógypedagógusokkal. A tanári karok zöme emellett, beleértve a tanárokat, gyógypedagógusokat és terapeutákat is, nincs megfelelően felkészülve a sajátos nevelési igényű gyermekek integrálására. A jelenleg többnyire még csak a törvényben megfogalmazott egységes gyógypedagógiai módszertani központok elterjedése

után értékes kiegészítő támogatást nyújtanak majd a többségi iskoláknak, elősegítvén az integráció megerősödését.

Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek jelenleg elsősorban az innovatív vagy „alternatív” iskolákban részesülhetnek leginkább integrált oktatásban. Ezeket az oktatásnevelési intézményeket elsősorban a civil szervezetek tartják fenn, és más iskolákhoz hasonlóan rendszeres állami támogatásra jogosultak. Ezek az innovatív iskolák külföldi oktatási módszereket importálnak. Bár az ilyen iskolák a jó gyakorlat értékes modelljeit hozzák létre, amit a továbbiakban az egész országban is meg lehetne valósítani, mégis számos akadályt kell leküzdeniük: hiányzik a külső támogatás és szupervízió, alacsonyak a fizetések, és szűkösek az oktatás folytatásához és a szakmai fejlődéshez elérhető lehetőségek. Más esetekben az értelmi fogyatékossgal és autizmussal élő gyermekeket a szülők nyomására veszik fel a többségi iskolákba. A legtöbb szülő és gyám azonban általában továbbra sincs tisztában jogaival.

Minden megyében legalább egy speciális általános iskolát kell fenntartani az enyhe, és egy másikat a középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára. A 2002–2003-as tanév során 32.231 értelmi fogyatékossgal élő fiatalot vettek fel speciális általános iskolákba, és összesen 6.175 értelmi fogyatékossgal élő sajátos nevelési igényű tanuló járt speciális szakiskolába. A súlyos-halmozott fogyatékossgal élő gyermekek közül jelenleg csak nagyon kevés jár speciális iskolákba, bár számuk növekszik. A speciális iskolákba a tanulók bejárhatnak naponta, illetve választhatják a bentlakásos formát. A 2001-es népszámlálás adatai szerint az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek közül 2.421 élt diákotthonban ill. kollégiumban. A legtöbb, diákotthonnal is rendelkező speciális iskolát a városközpontoktól távol találjuk, így az utazás jelentős megpróbáltatást jelent. A magyar speciális iskolákban nyújtott oktatás színvonala és minősége elfogadható, helyenként pedig kiváló. Az ilyen elkülönített környezet azonban a diákok társadalmi kirekesztettségéhez vezet. Az ilyen iskolákban aránytalanul nagy a roma gyermeke aránya, ami elsősorban a nem megfelelő felmérési eljárás számlájára írható. A folyamat aggodalommal tölti el a hazai és nemzetközi megfigyelőket is, és számos programot és kezdeményezést indítottak el azért, hogy ezt a helyzetet megoldják.

Magyarországon nagyon kevés a magántanulói jogviszonnyal rendelkező értelmi fogyatékossgal élő gyermek. A magántanulói jogviszony két formát ölthet: vagy a gyógypedagógus keresi fel a gyermeket otthonában, vagy a tanuló látogat el rendszeresen az őt felügyelő, lakhelyéhez legközelebb eső speciális iskolába. A Köznevelési törvény rendelkezik a gyógypedagógusok utaztatásának rendszeréről, de nem jelöli meg a rendszer finanszírozásához szükséges forrást. Az ország távolabb eső vidékein élő sajátos nevelési igényű gyermekek részére ezért általában nem állnak rendelkezésre a speciális szolgáltatások. Körülbelül 2.000–2.500 súlyos-halmozott értelmi fogyatékossgal élő gyermek nem jut hozzá semmilyen oktatási vagy képzési formához. A bentlakásos intézetekben élő gyermekeket is fel lehet venni a többi gyermek számára rendelkezésre álló oktatás mindhárom formájába: a többségi iskolákba, a speciális iskolákba és válhatnak magántanulóvá. A bentlakásos intézetekben élő gyermekek általában az intézeten kívüli iskolába járnak más, nem intézetben élő gyermekekkel. A gyermekvédelmi szakellátás bentlakásos intézményeiben ma 2.549 értelmi fogyatékossgal élő gyermek él.

Átmenet az oktatásból a munkavállalásba

Magyarországon az értelmi fogyatékossgal élő fiatalok megközelítőleg 60 százaléka folytatja tanulmányait középfokú oktatási intézményekben, azonban a jelentések arra utalnak, hogy ez az arány fokozatosan növekszik. Az értelmi fogyatékossgal élő tanulók jelentős többsége szegregált speciális szakiskolákban tanul, a többségi szakiskolában történő oktatásra az enyhe értelmi fogyatékossgal élő fiataloknak van lehetősége. A 2002–2003-as tanévben 555 értelmi fogyatékossgal élő fiatal volt a többségi szakiskolák tanulója. Az enyhe értelmi fogyatékossgal élő tanulók speciális szakiskolákba járnak, ahol országosan elismert bizonyítványt kapnak. A középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő tanulók a készségfejlesztő speciális szakiskolák tanulói, ahol önálló életvitelre és egyszerűbb szakmai rutinfeladatokra készítik fel őket, ám a nekik kibocsátott bizonyítvány államilag még nem elismert. A speciális szakiskolákba Magyarországon körülbelül 8.000 tanuló jár, ezek túlnyomó többsége az értelmi fogyatékossgal élő fiatal. Ezeknek az iskoláknak leginkább azt róják fel, hogy nem megfelelően készítik fel tanulóikat a nyílt munkaerőpiaci részvételre. Kiváltképpen, a legtöbb tanulónak

nincs lehetősége iskolán kívüli gyakorlatszerzéshez. A Salva Vita Alapítvány nevű civil szervezet által kidolgozott és a Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány által támogatott „Munkahelyi Gyakorlat” elnevezésű program modellértékű ezen a területen. A program keretében a készségfejlesztő speciális szakiskolák tanulói a kétéves időtartam során a nyílt munkaerőpiac különböző munkahelyein tapasztalhatják meg a munka világát. A programban résztvevő fiatalok ezután sokkal magasabb eséllyel találhatnak munkahelyet a nyílt munkaerőpiacon.

A 2001-es népszámlálás során megkérdezett értelmi fogyatékosokkal élő embereknek több mint 60 százaléka nem végezte el az általános iskolát. Az iskola és munkavállalás közti átmenet különösen nehéz számukra, és ugyanilyen nehézségekkel szembesülnek a bentlakásos intézetekből kikerülők is. A támogató szolgáltatások egyelőre nem kínálnak megoldást, és a túlterhelt gyógypedagógusok sem tudják biztosítani a szükséges utókövető ellátást. Az autizmussal élő gyermekek és családjaik sajátos igényeit különösképpen figyelmen kívül hagyják. A helyzet kezelésére egyes iskolák klubokat hoztak létre az értelmi fogyatékosokkal élő fiatalok számára, amely az átmeneti időszakban segít nekik. Ennek a csoportnak azonban összehangolt, utókövető szolgáltatást biztosító kormányprogramra lenne szüksége. Jelenleg ugyanennyire korlátozott az értelmi fogyatékosokkal élő felnőttek hozzáférési lehetősége a felnőttoktatáshoz és az élethosszig tartó tanuláshoz.

Foglalkoztatás

A Magyar Alkotmány szavatolja a munkához való jogot, a szakma vagy hivatás szabad megválasztásának jogát és az egyenlő munkáért megkülönböztetés nélkül járó egyenlő fizetéshez való jogot, de nem foglalkozik külön a fogyatékosokkal élő emberek munkavállalásával. Az Egyenlő bánásmódról szóló törvény azonban egyenlő elbánást biztosít a fogyatékosokkal élő emberek számára is, a Fogyatékos személyekről szóló törvény pedig előírja, hogy védett munkahelyen kell alkalmazni azokat a fogyatékosokkal élő személyeket, akik a nyílt munkaerőpiacon nem jutnak munkához. A megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásáról szóló Együttes rendelet a foglalkoztatási rehabilitációt, a rehabilitációs eljárást és a rehabilitációs foglalkoztatás esetén fennálló szociális ellátáshoz való jogosultságot szabályozza. Hasonlóképpen rendelkezik a megváltozott munkaképességű embereket foglalkoztató gazdálkodó szervezetek részére kiutalható állami támogatásról is.

A fogyatékosokkal élő emberek foglalkoztatása vonatkozásában Magyarországon két vizsgálat létezik: a munkavégző képesség és a foglalkoztathatóság vizsgálata. Az Országos Orvosszakértői Intézet (OOSZI) végzi az értelmi fogyatékosokkal élő felnőttek munkavégző képességének felmérését. A megváltozott munkaképesség felmérésének eredményét százalékos formában fejezik ki. A legalább 40 százalékban megváltozott munkaképességű személy jogosult a szociális juttatásokra, a védett munkahelyen való foglalkoztatásra; valamint bizonyos munkaadók a legalább 40 százalékban leszázalékolts munkavállalók után jogosultak arra a meghatározott időre szóló rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatásra, amelyet a helyi munkaügyi központok ítélnek számukra oda. A munkaügyi központok a foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyekkel együttműködve végzik a foglalkoztathatósági felmérést. Ezeknek az értékeléseknek a célja, hogy meghatározzák az egyén képességeit, és az azoknak megfelelő munkatípusokat. A munkavégző képesség és a foglalkoztathatóság értékelését egyaránt kizárólag orvosok végzik, akik az egészségi állapotot veszik figyelembe. Az értelmi fogyatékosokkal élő személyek valós képességeinek pontosabb megállapításához mindkét eljárást teljes mértékben át kellene alakítani, hogy a megközelítés átfogóbb és multidiszciplináris legyen. A magyar civil szolgáltatók már kidolgoztak néhány értékelési eljárást, amelyek modellként szolgálhatnának a reform során.

Az értelmi fogyatékosokkal élő emberek nagymértékben függnek a szociális jóléti juttatásoktól. A legtöbb értelmi fogyatékosokkal élő felnőtt nem rendelkezik annyi munkahelyi gyakorlattal, ami munkánélküli segélyre vagy rokkantsági nyugdíjra jogosítaná. Az enyhe és középsúlyos fokban értelmi fogyatékosokkal élő emberek általában részesülnek különböző szociális juttatásokban, amelyek viszont számos tényezőtől függnek, például életkor és munkával eltöltött évek száma. Az elegendő, munkával eltöltött évet felmutatók rokkantsági nyugdíjat kaphatnak. A súlyos fokban értelmi fogyatékosokkal élő felnőttek fogyatékosági támogatásra jogosultak, amit akkor sem veszítenek el, ha munkához jutnak. Azok a 25. életév előtt teljesen munkaképtelennek nyilvánított, tehát 100%-ban megváltozott munkaképességű emberek, akik nem részesülnek nyugellátásban, rokkantsági járadékra

jogosultak. Mivel az értelmi fogyatékosokkal élő emberek számára ma csak kevés és ideiglenes munkavállalási lehetőség áll rendelkezésre, valamint a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokhoz is csak korlátozottan férnek hozzá, csak a szociális juttatások jelentik a megbízható és állandó létfenntartási forrást. Ezek a juttatások azonban rendszerint nem ösztönözik a munkavállalásra. Mivel a legtöbb értelmi fogyatékosokkal élő munkanélküli nem jelentkezik be az Állami Foglalkoztatási Szolgálat helyi munkaügyi központjánál, így nem is jut hozzá a rendelkezésükre álló munkaerőpiaci, illetve rehabilitációs szolgáltatásokhoz. Ez elsősorban a jogaik és a rendelkezésükre álló szolgáltatások ismeretének hiányával magyarázható. A munkaügyi központokban dolgozók emellett nincsenek felkészülve az értelmi fogyatékosokkal élő emberek sajátos igényeire, és az egyénre szabott szolgáltatás jelenlegi kívánalmát nem tudják teljesíteni. A munkaügyi központok emiatt a rehabilitációs és munkaerőpiaci szolgáltatásokat nyújtó civil szervezetekkel való együttműködésre támaszkodnak.

Magyarország EU-csatlakozása során az Európai Bizottság rendszeres országjelentésében többször is utalt a fogyatékosokkal élő emberek foglalkoztatási helyzete javításának szükségességére általában, de az értelmi fogyatékosokkal élő embereket nem említette külön. Az EU Phare programjából származó pénzügyi forrásokat azonban felhasználták az e csoport munkavállalását elősegítő projektekhez is. Magyarország ma az EU Strukturális Alapok által finanszírozható projektek megvalósítására törekszik. Ezek a jövőben jelentős mértékben elősegíthetik az értelmi fogyatékosokkal élő emberek számára hozzáférhető munkaerőpiaci szolgáltatások fejlesztését és személyre szabását, valamint foglalkoztatási arányaiknak javítását.

A fogyatékosokkal élő emberek foglalkoztatására vonatkozó fő kormányzati politikát az Országos Fogyatékosügyi Program írja le. A program számos olyan célt tűz ki, amelyek nagy jelentőséggel bírnak az értelmi fogyatékosokkal élő emberek munkavállalásának elősegítésében. Legfontosabb ezek közül a védett munkahelyek rendszerének átalakítása, beleértve annak jogi kereteit és finanszírozását. Emellett kitűzte, hogy a fogyatékosokkal élő emberek számára hozzáférhető munkaerőpiaci szolgáltatásokat is fejleszteni kell. Ennek eredményeképp hozták létre a Rehabilitációs Információs Centrumokat (RIC), amelyek a megyei munkaügyi központokkal egy helyen találhatóak, és feladatuk, hogy teljes körű támogatást nyújtsanak a fogyatékosokkal élő munkakeresőknek. Azonban, más területekhez hasonlóan, az Országos Fogyatékosügyi Program foglalkoztatást érintő célkitűzéseinek megvalósítását nem kísérik kellő figyelemmel, és a legtöbb tervezett projekt még megvalósulás alatt áll.

A kormány kvótarendszerrel, állami támogatással és adókedvezményekkel igyekszik elősegíteni a fogyatékosokkal élő emberek munkavállalását – a nyílt munkaerőpiacot és a védett munkahelyeket illetően egyaránt. A jelenleg elérhető adókedvezmények azonban egyelőre nem eléggé vonzóak, s így nem lehet velük megfelelő hatást gyakorolni. A kvótarendszer értelmében a 20 főnél többet foglalkoztató munkáltatók esetében az alkalmazottak 5 százalékának megváltozott munkaképességűnek kell lennie. A kvótarendszer sem volt mostanáig eléggé hatékony, hiszen annak ellenére, hogy a megszegéséért kiszabott büntetés összegét az elmúlt években jelentősen megemelték, az még mindig elég alacsony, s így a munkáltatók inkább a fizetést választják. Emellett nagyon kevés figyelmet fordítanak arra, hogy a munkáltatók teljesítik-e ezt a követelményt. A megszegéséért kiszabott büntetést a Rehabilitációs Alaprészbe folyik be, amiből utána a munkaerőpiaci szolgáltatást nyújtó civil szervezetek illetve védett munkahelyek részesülhetnek. A foglalkoztatási kötelezettségnek megfelelő gazdálkodó szervezetek állami támogatásra (rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatásra) jogosultak, amiből a fogyatékosokkal élő emberek fizetését és az alkalmazásukból eredő egyéb költségeket fedezik. A védett munkahelyek hasonlóképpen jogosultak állami támogatásokra (esetükben dotáció), ám a civil szervezetek egyelőre nem.

Az ösztönzés ellenére a fogyatékosokkal élő emberek többsége számára Magyarországon nincsenek hozzáférhető munkalehetőségek. A legtöbb értelmi fogyatékosokkal élő személy pénzügyileg a szociális juttatásoktól vagy családja támogatásától függ. Az értelmi fogyatékosokkal élő embereknek mindössze tíz százaléka, azaz 4000-nél is kevesebb fő rendelkezik munkával, szemben az 1990. évi harminc százalékos aránnyal. A nyílt munkaerőpiacon csak nagyon kevesen jutnak álláshoz. Az a néhány, aki elhelyezkedett, elsősorban a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás által. 2004-ben mindössze öt civil szervezet foglalkozik Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatással Magyarországon öt városában, és a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatásra vonatkozó jogszabályok sem állnak még rendelkezésre. A Támogatott Foglalkoztatás módszerét a Salva Vita Alapítvány vezette be Magyarországon, 1998-ban. A mai napig 150-nél több értelmi fogyatékosokkal élő munkavállaló elhelyezkedését segítették a nyílt munkaerőpiacon. A program összes résztvevője, beleértve a

munkaadókat is, elégedettek az alapítvány munkaerőpiaci szolgáltatásaival. Ma azonban szükséges lenne szélesebb körben telepíteni a modellt, és a kormánynak is finanszíroznia kell a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás nyújtását az egész ország területén.

Bár a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás jelenti a legjobb lehetőséget az értelmi fogyatékosokkal élő emberek társadalmi integrációjára, jelenleg a legtöbbjük, aki képes munkát vállalni, a védett munkahelyeken helyezkedik el. A védett munkahelyek általában nem készítik fel megfelelően az értelmi fogyatékosokkal élő embereket a nyílt munkaerőpiaci munkavállalásra. Védett munkahelyek az úgynevezett szociális foglalkoztatók és célszervezetek, amelyek nagyon alacsony fizetést tudnak nyújtani a fogyatékosokkal élők munkavállalóknak. A szociális foglalkoztatók általában az önkormányzat által fenntartott kisebb műhelyek, amelyek nem túl változatos munka-lehetőségeket kínálnak, mint pl. textíliák vagy ipari papírfélék előállítására. A célszervezetek nagyobb, profitorientált szervezetek vagy vállalkozások. A törvénynek megfelelően az ilyen szervezeteknél a fogyatékosokkal élőknek a teljes személyzet legalább 60 százalékát kell alkotniuk. A célszervezetek elsősorban megváltozott munkaképességű embereket alkalmaznak: az általuk alkalmazott megváltozott munkaképességű emberek aránya átlagosan 80 százalékos. Az ilyen kijelölt célszervezetek 2003-ban jelentős összegű, körülbelül 151,2 millió eurós állami támogatásban, azaz „dotációban” részesültek. Az elmúlt években számos szociális foglalkoztató alakult át célszervezetté, mivel az így rendelkezésre álló állami támogatás is jelentősen magasabb. Mivel azonban a célszervezetek magasabban szakképzett munkaerőt alkalmaznak, a munkavállalói központok átalakulásának eredményeképp sokkal kevesebb védett munkahely áll a középsúlyos és súlyos fokban értelmi fogyatékosokkal élő emberek rendelkezésére. A célszervezeteknél alkalmazott értelmi fogyatékosokkal élő emberek általában elégedettek munkájukkal, és szerencsésnek tartják magukat, hogy sikerült elhelyezkedniük.

Az érintettek amiatt marasztalták el a célszervezeteket, hogy nem nyújtanak megfelelő rehabilitációs szolgáltatást a megváltozott munkaképességű alkalmazottak részére. Jelenleg azonban erre őket törvény nem kötelezi. Előkészítés alatt áll az állami támogatások rendszerét szabályozó jogszabálytervezet. Ennek elsődleges célja az lesz, hogy növelje a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatási arányát a nyílt munkaerőpiacon. Az új jogszabálytól azt is várják, hogy tisztázza a támogatásban részesülő gazdálkodó szervezetek szerepét, a rájuk vonatkozó elvárásokat – beleértve a rehabilitációval kapcsolatos feladatokat is – valamint, hogy bevezesse a támogatások felhasználását ellenőrző mechanizmusát.

2. Javaslato

Általános javaslatok

Nemzetközi szabványok

1. Magyarországnak ratifikálnia kell az 1996. évi Módosított Európai Szociális Chartát, és el kell magát köteleznie annak 15. cikke mellett, amely lefekteti, hogy a fogyatékossgal élő emberek jogosultak a függetlenségre, a társadalmi integrációra és a közösségi életben való részvételre.
2. Magyarországnak ratifikálnia kell az Európai Emberi Jogi Konvencióhoz (ECHR) fűzött 12. jegyzőkönyvet.

Jogalkotás

3. A kormánynak azonnal intézkednie kell a 2003. évi Munka Törvénykönyve¹ és a Polgári Törvénykönyv² rendelkezéseinek összehangolására annak érdekében, hogy a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló emberek a törvény szerint is munkát végezhesenek.

Specializált testületek

4. A kormánynak létre kell hoznia az egyenlő bánásmód megvalósulását felügyelő független testületet, amelyet kellő hatáskörrel és forrással ruház fel a visszaélések megfelelő módon történő orvoslására.

Szakpolitika

5. A kormánynak minden szükséges lépést meg kell tennie az Országos Fogyatékosügyi Program megvalósításának monitorozására, és gondoskodnia kell arról, hogy az érintett minisztériumokat teljes mértékben elszámoltassák a programban lefektetett célkitűzések teljesítéséről.
6. Legfontosabb feladatként a Parlamentnek biztosítania kell, hogy az Oktatási és a Foglalkoztatás-politikai és Munkaügyi Minisztérium teljesítse az Országos Fogyatékosügyi Programról³ szóló országgyűlési rendeletben foglalt, az oktatás, szakképzés és munkavállalás területét felölelő éves értékelési és jelentéstételi kötelezettségét.

Gondnokság

7. A kormánynak legfontosabb feladatként egyértelmű útmutatást kell kiadnia a gondnoksági eljárásokról, hogy javítsa a felméréseket és biztosítsa, hogy az egyéni képességeket a megfelelő

1 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről, Közlöny 1992/45. 1992. április 5, utoljára módosítva a 2003. évi CXXV. törvényben az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, Magyar Közlöny 2003/157, 2003. december 28.

2 Polgári Törvénykönyv, legutoljára módosítva a 2001. évi XV. törvényben A cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról (beleértve a Polgári Törvénykönyvet), Magyar Közlöny 2001/51, 2001. május 4.

3 100/1999 (XII. 10.) Országgyűlési rendelet az Országos Fogyatékosügyi Programról.

módon vegyék figyelembe. Az értelmi fogyatékossgal élő embereket lehetőség szerint a cselekvőképességet kizáró helyett inkább csak cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezték, hogy a lehető legteljesebb mértékben gyakorolhassák polgári jogaikat.

A deinstitutionalizáció (kitagolás)

8. A kormánynak legfontosabb feladatai közt kell intézkednie, hogy a helyi önkormányzatoknak pénzügyi segítséget nyújtson, amivel a törvényi előírásoknak⁴ megfelelően a 20.000 lakosnál több lelket számláló önkormányzatok napközi otthonokat hozhatnak létre.
9. A kormánynak világos stratégiát kell kialakítani a kitagolásról azzal a céllal, hogy jelentősen csökkenjen az értelmi fogyatékossgal élő emberek száma a bentlakásos intézetekben. A kormánynak ezen belül meg kell teremtenie a független lakhatási alternatívák lehetőségéit az intézményes ellátással szemben, és növelnie kell a szolgáltatások állami támogatását.

Javaslatok az oktatás részére

Jogalkotás

10. A kormánynak legfontosabb feladatai közt módosítani kell a Közoktatási törvényt és a kapcsolódó másodlagos jogszabályokat annak érdekében, hogy felszámolja a sajátos nevelési igényű tanulók kétszintű, „oktathatóság” vagy „képezhetőség” szerinti osztályozását. Ezután gondoskodnia kell arról, hogy a jelenleg „képezhetőnek” minősített gyermekeket, akik legtöbb esetben a súlyos értelmi és/vagy halmozott fogyatékossgal élnek, többé ne fosszák meg az egyenlő oktatási lehetőségektől, beleértve azt is, hogy többségi iskolába járhassanak.
11. A kormánynak biztosítani kell a megfelelő pénzügyi, technikai, módszertani és emberi erőforrásokat annak érdekében, hogy a magántanulói jogviszony valós alternatíva legyen az olyan értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára, akiknek javára válhat ez az oktatási forma.

Szakpolitika

12. Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeknek a többségi iskolákban való nevelését központi célul kell kitűzni a kormány oktatási politikájában, és lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy ezek a gyermekek egyéni szükségleteikhez alakított, megfelelő támogatásban részesüljenek.
13. A kormánynak biztosítani kell, hogy az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek szüleinek vagy gyámjainak kifejezett joga legyen a lakhelyükhöz közel eső, többségi óvodába vagy iskolába íratni gyermeküket. Arról is intézkednie kell, hogy ezt a jogot a gyakorlatban is tiszteletben tartsák.
14. A kormánynak információt és tapasztalatot kell gyűjtenie a korai fejlesztés és integrált oktatás jó gyakorlatának és minőségi szolgáltatásainak jelenleg létező alternatív modelljeiből. Ezután intézkednie kell, hogy a sikeres modelleket az egész országban, széles körben lemásolják.
15. Az Oktatási Minisztériumnak a helyzet javítását irányzó szakpolitika kidolgozása céljából értékelnie kell, hogy az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek miért olyan nagy százalékban nem végzik el az általános iskolát.

Felmérési eljárások

16. Az Oktatási Minisztériumnak egyértelmű diagnosztikai szabványokat és módszertant, valamint a hatékony fellebbezés csatornáit kell kidolgoznia annak érdekében, hogy minden gyermek kiváló színvonalú felmérési folyamatban részesüljön, és hogy a gyermek etnikai hovatartozása ne befolyásolja a felmérés eredményét. Emellett képzést kell kidolgoznia a felmérést végző szakemberek részére, továbbá létre kell hoznia a diagnosztikai és értékelő eljárás országos ellenőrző rendszerét.
17. Az Oktatási Minisztériumnak legfontosabb feladatai közt orvosolnia kell a tényt, hogy aránytalanul sok roma gyermeket oktatnak a speciális iskolákban, és gondoskodnia kell a többségi iskolákba történő integrációjukról.

18. Az Oktatási Minisztériumnak csökkentenie kell a Szakértői Bizottságok leterheltségét, és intézkednie kell, hogy számukra rendelkezésre álljon az a szükséges szakértelem, források és idő, amivel minőségi felmérést készíthetnek az értelmi fogyatékossgal élő gyermekekről. Ezeknek az értékeléseknek elsősorban a gyermek képességeit kell kiemelnie a fogyatékossgai helyett.
19. Az Oktatási Minisztériumnak világos módszertant kell kidolgoznia az autizmussal élő gyermekek felméréséhez.

Korai fejlesztő szolgálatok

20. A kormánynak intézkednie kell a korai fejlesztő szolgálat országos hálózatának létrehozásáról, és biztosítania kell, hogy a szülők jobb tájékoztatást kapjanak a szolgáltatás elérhetőségéről és jelentőségéről.

Integrált oktatás

21. Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek oktatásának és támogatásának előmozdítása érdekében az Oktatási Minisztériumnak támogatnia kell a többségi oktatási-nevelési intézményekben meglévő szakértelem fejlesztését. A minisztériumnak különösen az alábbiakat kell teljesítenie:
 - Meg kell felelnie a Közoktatási törvény⁵ rendelkezéseinek azáltal, hogy a lehető leggyorsabban létrehozza országos szinten az egységes gyógypedagógiai módszertani intézményeket, s ezeket megfelelő forrással és személyzettel látja el, amely szakértelmet és további támogatást tud nyújtani az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeknek a többségi iskolákban való oktatásához.
 - Intézkednie kell, hogy a tanárképző programok részeként minden tanár tartalmazs gyógypedagógiai oktatásban részesüljön. Biztosítania kell továbbá azt is, hogy a tanárok rendszeres, díjmentes ismeretfrissítő továbbképzést kapjanak.
22. Az Oktatási Minisztériumnak olyan speciális pedagógiai program és szolgáltatás kialakítását kell elősegítenie, amely az autizmussal élő gyermekek csoportja, illetve azoknak a halmozott fogyatékossgal élő gyermekek számára készül, akiknek elsődleges fogyatékossga értelmi fogyatékossga, amely viselkedési zavarokkal társul. A minisztériumnak arról is intézkednie kell, hogy ezek a gyermekek a speciális igényeikhez alakított, megfelelő oktatási lehetőségeket és támogatást kapjanak.

Magántanulói jogviszony

23. A Közoktatási törvény⁶ értelmében az Oktatási Minisztériumnak rendszert kell kidolgoznia az utazó gyógypedagógusok számára annak érdekében, hogy a vidéki területeken lakó, súlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő gyermekek otthonukban is hozzájuthassanak a gyógypedagógiai szolgáltatásokhoz.

Javaslatok az oktatásból a munkavállalásba való átmenethez

Szakképzés

24. A kormánynak biztosítania kell, hogy a speciális szakiskolákban és készségfejlesztő speciális szakiskolákban nyújtott szakképzés sokkal inkább olyan készségek fejlesztésére irányuljon, aminek a nyílt munkaerőpiacon nagyobb értéke van. A tanulóknak különösen integrált környezetben

5 Közoktatási törvény 2003, 24 (1)§.

6 Közoktatási törvény 2003. 24 (1)§.

megszerezhető munkahelyi gyakorlatot kell kapniuk, a Salva Vita Alapítvány „Munkahelyi Gyakorlat” nevű modellértékű programjának felhasználásával.

25. A kormánynak intézkednie kell, hogy a készségfejlesztő speciális szakiskolákban végző tanulók olyan bizonyítványt kapjanak, amit a nyílt munkaerőpiac munkaadói is elismernek.

Utókövető szolgálatok

26. A kormánynak ki kell dolgoznia az oktatásból a munkavállalásba való átmenet periódusa során szükséges utókövető szolgálatok biztosításának stratégiáját, különösen az értelmi fogyatékos-sággal és autizmussal élő gyermekek és családjaik szükségleteihez igazítva. A szolgálatnak a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalásra kell összpontosítania.

Felnőttoktatás

27. A kormánynak biztosítania kell, hogy az értelmi fogyatékos-sággal élő felnőttek olyan felnőtt-oktatáshoz és folytatólagos szakképzéshez juthassanak, amely megfelelő módon veszi figyelembe speciális igényeiket.

Tranzit programok

28. A kormánynak több átmeneti programot kell létrehoznia, amivel az értelmi fogyatékos-sággal élő embereket segíti az iskolából a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalásba való átmenetben. Az ilyen programok kialakításánál hivatkozási forrásként az úgynevezett „tranzitmunkahelyhez” hasonló innovatív civil programokat lehet felhasználni.

Javaslatok a munkavállalással kapcsolatban

Jogalkotás

29. A kormánynak létre kell hoznia a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás állami finanszírozásához szükséges jogi és szabályozási kereteket, valamint ugyanez szükséges a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás biztosításához az országos szolgáltatói hálózaton keresztül.

Adatgyűjtés

30. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumnak kell létrehoznia az értelmi fogyatékos-sággal élő felnőttek foglalkoztatását bemutató statisztikai adatok gyűjtésének és megjelenítésének rendszerét annak érdekében, hogy a csoport részére jobban lehessen munkavállalást elősegítő, illetve rehabilitációs szolgáltatásokat kialakítani.

Szakpolitika

31. A kormánynak ki kell értékelnie azokat a lehetőségeket, amelyek elősegítik, hogy a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás és a védett munkahelyek rendszere jobban kiegészítsék egymást, s hogy egy átfogó rendszer részeként megfeleljenek az értelmi fogyatékos-sággal élő emberek sokféle szükségletének és képességeinek.
32. A kormánynak ki kell értékelnie azokat a lehetőségeket, amelyek az értelmi fogyatékos-sággal élő emberek a közsférában, helyi, megyei és állami szinten történő munkavállalását segítik elő. Ez pozitív példaként szolgálhat és a nyilvánosság figyelmét is felkelti.

Képességfelmérés

33. Az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztériumnak (korábban az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium) és a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumnak gondoskodnia kell arról, hogy a megváltozott munkaképesség felmérését egy multidiszciplináris szakértői csoport végezze el, ne csupán orvosok. Az értékelést úgy kell átalakítani, hogy az az egyén képességeire összpontosítson, részben különböző munkakörnyezetekben végzett megfigyelés révén, civil szervezetek már meglévő gyakorlatait modellként felhasználva. Szükszerű a fellebbezési eljárás racionalizálása.
34. A kormánynak biztosítania kell, hogy jogszabályba foglalják és a gyakorlatban is elvégezzék a megváltozott munkaképesség rendszeres újraértékelését.

Munkavállalást elősegítő szolgálatok

35. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumnak elő kell segítenie, hogy a munkanélküli, értelmi fogyatékossgal élő felnőttek bejelentkezzenek az Állami Foglalkoztatási Szolgálat helyi irodáinál azért, hogy munkanélküli segélyben, valamint az irodákon keresztül elérhető munkaerőpiaci és rehabilitációs szolgáltatásokban részesülhessenek.
36. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumnak biztosítania kell, hogy az Állami Foglalkoztatási Szolgálat helyi irodáiban alkalmazott dolgozók képzésekben részesülhessenek azt illetően, hogy miként kell dolgozniuk az értelmi fogyatékossgal élő emberekkel annak érdekében, hogy az érintettek jobb munkaerőpiaci szolgáltatást kaphassanak.
37. A kormánynak minden megyében Rehabilitációs Információs Centrumot (RIC) kell létrehoznia, ami minden érintett fél számára, a munkaadókat is beleértve, összeállítja és terjeszti a munkavállalással kapcsolatos információkat és a helyi szakértők nevét. A RIC-nek a fogyatékossgal élő emberek, köztük az értelmi fogyatékossgal élő emberek munkavállalásával kapcsolatos információkat is rendelkezésre kell bocsátani.

Szociális juttatások igénybe vétele

38. A kormánynak a szociális juttatásokról és munkanélküli segélyekről szóló törvények és kiadványok összefoglalásait könnyen olvasható formában is rendelkezésre kell bocsátania annak érdekében, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek és családjaik hozzájuthassanak mindazon juttatásokhoz, amelyre jogosultak.

II. Országos áttekintés és háttér

Magyarország a legtöbb nemzetközi jogi eszközt ratifikálta, beleértve a fogyatékosokkal élő jogait tartalmazóakat is, de a Módosított Európai Szociális Charta (Revised European Social Charter, RESC) vagy az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez íűzött (European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECHR) 12. jegyzőkönyv még megerősítésre vár. A Magyar Alkotmány a fogyatékosokat nem nevesíti a diszkrimináció tiltott jogalapjai közt. Az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény (Egyenlő bánásmódról szóló törvény) átfogó, anti-diszkriminatív jogi keretet vezet be, amely kiterjed a fogyatékosokkal élő emberekre is. A törvény az Európai Uniónak a Munkavállalásról és a faji egyenlőségről szóló irányelve rendelkezéseit ülteti át a nemzeti jogalkotásba. Egy új, jogegyenlőséggel foglalkozó közigazgatási szervezet létrehozását is előírja, amely a hátrányos megkülönböztetés minden területével fog foglalkozni, beleértve a fogyatékosok alapján történőt is. A szervezet előreláthatólag 2005. januárjában kezdi meg munkáját. A fogyatékosokkal élő embereket érintő legfontosabb jogszabály a Fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük előmozdításáról szóló törvény (Fogyatékos személyekről szóló törvény).

Magyarország átfogó fogyatékosügyi stratégiát hozott létre Országos Fogyatékosügyi Program néven, amely kiterjed az oktatáshoz és munkavállaláshoz való hozzáférés területére is. A program aktuális nemzetközi szabványokat tartalmaz, amelyek a fogyatékosokkal élő emberek társadalmi integrációját tűzik célul, s ezek a célok az értelmi fogyatékosokkal élő emberek szempontjait is teljes körűen és relevánsan tartalmazzák. A program hatásáról azonban a mai napig nem készült független értékelés, és céljainak megvalósítása is lassan halad. A legtöbb tervezett projekt még megvalósulás alatt áll.

1. Jogi keretek

1.1 Nemzetközi szabványok

Magyarország már ratifikálta a legtöbb nemzetközi jogi eszközt, beleértve a fogyatékossgal élő emberekről rendelkezőket is. Ratifikálta továbbá a Polgári és politikai jogokról szóló nemzetközi egyezségokmányt (CCPR),⁷ a Gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló nemzetközi egyezségokmányt (CESCR)⁸ 1976-ban; és a Gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezményt (CRC)⁹ 1991-ben.

1992-ben került sor az Európai egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről (ECHR)¹⁰ ratifikálására. 2000-ben írta alá Magyarország az ECHR-hez fűzött 12. jegyzőkönyvet, de a ratifikálás még nem történt meg.¹¹ 1999-ben ratifikálta az 1961-ben kelt Európai Szociális Chartát¹² (ESC), de nem kötelezte el magát a 15. cikket illetően, amely a fizikai és értelmi fogyatékossgal élő embereknek a szakképzéshez, rehabilitációhoz és szociális visszailleszkedéshez való jogát tartalmazza. Magyarország 2004-ben írta alá az 1996-ban kelt Módosított Európai Szociális Chartát¹³ (RESC), de a ratifikálás még nem történt meg.

Magyarország ratifikálta a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek (International Labour Organization, ILO) mind a nyolc alapvető egyezményét,¹⁴ valamint az 1975. évi 142. ILO Egyezményt az

6 Közköztartási törvény 2003. 24 (1)§.

7 International Covenant on Civil and Political Rights (Nemzetközi egyezségokmány a polgári és politikai jogokról, CCPR), 23 March 1976, 999 U.N.T.S. 171, megtekinthető angolul az UNHCHR honlapján http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm (2004. május 5-i állapot szerint).

8 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Nemzetközi egyezségokmány a gazdasági, szociális és kulturális jogokról, CESCR), 1976. január 3. 993 U.N.T.S. 3, megtekinthető angolul az UNHCHR honlapján: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm (2004. május 5-i állapot szerint).

9 International Convention on the Rights of the Child (a Gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény, CRC), 1990. szeptember 2. 44 U.N. GAOR Supp. (No. 49) at 167, U.N. Doc. A/44/49 (1989), megtekinthető angolul: <http://www.unicef.org/crc/crc.htm> (2004. november 26-i állapot szerint).

10 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Európai egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről, ECHR), 1953. szeptember 3, E.T.S. 005, megtekinthető angolul a COE honlapján: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> (2004. október 22-i állapot szerint)

11 Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményhez fűzött 12. jegyzőkönyv), E.T.S. 177, 2005. április 1, angolul megtekinthető: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/177.htm> (2004. június 22-i állapot szerint)

12 Európai Szociális Charta (European Social Charter, ESC), 1961. október 18, C.E.T.S. 35, angolul megtekinthető: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/35.htm> (2004. október 22-i állapot szerint).

13 Módosított Európai Szociális Charta (RESC), 1999. július 1. C.E.T.S. 163, megtekinthető angolul: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm> (2004. október 22-i állapot szerint).

14 A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet az alábbi nyolc alapvető egyezményét jelölte meg: 1930. évi 29. sz. Egyezmény a kényszermunkáról; 1948. évi 87. sz. Egyezmény az egyesülési szabadságról és a szervezkedési jog védelméről; 1949. évi 98. sz. Egyezmény a szervezkedési és a kollektív tárgyalási jogról; 1951. évi 100. sz. Egyezmény az egyenlő díjazásról; 1957. évi 105. sz. Egyezmény a kényszermunka felszámolásáról; 1958. évi 111. sz. Egyezmény a hátrányos megkülönböztetésről (foglalkoztatás és foglalkozás); 1973. évi 138. sz. Egyezmény a foglalkoztatás alsó korhatáráról; 1999. évi 182. sz. Egyezmény a gyermekmunka legrosszabb formáiról.

emberi erőforrások fejlesztéséről, és az 1983. évi 159. ILO Egyezményt a szakmai rehabilitációról és a foglalkoztatásról.

1.2 Nemzeti jogalkotás és stratégia

1.2.1 Nemzeti jogalkotás

Az Alkotmány a következőket írja elő: „A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”¹⁵ A szöveg azonban nem tiltja meg kifejezetten a fogyatékoság alapján történő diszkriminációt. Az Alkotmányban egyedül a 70E cikk rendelkezik a fogyatékosággal élő emberekről, megállapítva a szociális biztonsághoz és ellátáshoz való jogot rokkantság esetén.¹⁶

Az értelmi fogyatékosággal élő emberek integrációjával és rehabilitációjával foglalkozó legfontosabb jogszabályok az alábbiak:

- A 2003. évi CXXV törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (a továbbiakban az Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003).¹⁷
- Az 1998. évi XXVI törvény a fogyatékos emberek jogairól és esélyegyenlőségük előmozdításáról, utoljára módosítva a 2004. évi XXVI törvényben az egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról (a továbbiakban a Fogyatékos személyekről szóló törvény 1998).¹⁸
- Az 1997. évi CLIV törvény az egészségügyről, Közlöny 1997/119, 1997. december 23; utoljára módosítva a 2004. évi XXVI törvényben az egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról (a továbbiakban a Fogyatékos személyekről szóló törvény 1997).¹⁹

Az Egyenlő bánásmód törvénye számos törvényt és rendeletet módosít.²⁰ A törvény hatályba lépése előtt Magyarország nem rendelkezett átfogó diszkriminációellenes jogszabállyal.²¹ Azzal a céllal alkották, hogy a magyar jogszabályok összhangba kerüljenek több fontos, az Európai Tanács által megfogalmazott irányelvvel,²² különösen az Európai Unió Tanácsának 2000/43/EC számú 2000.

15 2003. évi CIX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2003/144, 2003. december 13. 70A(1)§, (a továbbiakban az Alkotmány). A Magyar Köztársaság Alkotmányát 1949-ben fogadták el először. A módosított változat 1989. október 23-án lépett életbe, amit ezt követően 1997-ben és 2003-ban módosítottak. Az Alkotmány XII. fejezet (54 – 70K§) fekteti le az Alapvető jogokat és kötelezettségeket.

16 Alkotmány, 70E(1)§.

17 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, Magyar Közlöny 2003/157, 2003. december 28. (a továbbiakban a 2003-as, egyenlő bánásmód törvénye), angolul elolvasható az OSCE (EBESZ) honlapján: www.osce.org/documents/cio/2004/09/3554_en.pdf (2004. december 15-i állapot szerint).

18 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük előmozdításáról, Magyar Közlöny 1998/28, 1998. április 1. Utoljára módosítva a 2004. évi XXVI. törvényben az egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/56, 2004. április 26. (a továbbiakban a Fogyatékos személyekről szóló törvény).

19 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, Magyar Közlöny 1997/119, 1997. december 23. Utoljára módosítva a 2004. évi XXVI. törvényben az egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/56, 2004. április 26. (A továbbiakban Egészségügyi törvény 1997).

20 Egyenlő bánásmód törvénye 2003, V. fejezet (Módosuló rendelkezések).

21 Lásd pl: Andras Kadar and Lilla Farkas, Report on measures to combat discrimination in the 13 Candidate Countries (VT/2002/47). Country Report – Hungary, Migration Policy Group and MEDE European Consultancy, May 2003 (a továbbiakban MPG/MEDE, országjelentés – Magyarország), pp. 2–6, megtekinthető az MPG honlapon: <http://www.migpolgroup.com/uploadstore/HUNGARYFinalEN.pdf> (2004. december 15-i állapot szerint).

22 Egyenlő bánásmód törvénye 2003, 65§.

június 20-án kelt, a személyek közti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli, egyenlő bánásmód irányelvvel (továbbiakban Irányelv a faji egyenlőségről)²³ és az Európai Unió Tanácsának 2000/78/EC számú 2000. június 20-án kelt, a munkavállalásban és foglalkoztatásban való egyenlő bánásmód általános kereteinek megteremtéséről szóló irányelvvel (továbbiakban Munkavállalási irányelv).²⁴

Az Egyenlő bánásmódról szóló törvénynek foglalkoznia kell az EU Munkavállalásról és Faji egyenlőségről szóló irányelveinek legtöbb rendelkezésével.²⁵ A törvény egyaránt tartalmazza a közvetlen és közvetett negatív diszkriminációt.²⁶ A negatív diszkriminációt a következőképp határozza meg: „Közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport valós vagy vélt okok miatt részesül más, összehasonlítható helyzetben levő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban,” s ebben a diszkrimináció 20 okát sorolja fel, köztük a fogyatékoságot is.²⁷ Az egyenlő bánásmód új szabványát alkotja meg azáltal, hogy a „hátrányos megkülönböztetés tilalma” helyett az „egyenlő bánásmód követelménye” kifejezést alkalmazza minden jogi dokumentumban. Az egyenlő bánásmód követelményét a munkavállalás minden területén teljesíteni kell; a szociális biztonságban és az egészségügyben; a lakhatásban; az oktatásban és képzésben; valamint az áruk forgalmában és a szolgáltatások igénybevételében.²⁸ A törvény emellett létrehozza az „Esélyegyenlőségi programot”, amelynek célja, hogy az élet valamennyi területén megelőzze a hátrányos megkülönböztetést és elősegítse egyes társadalmi csoportok tagjainak esélyegyenlőségét, a fogyatékosággal élőket is beleértve.²⁹

A Fogyatékos személyekről szóló törvény először 1998-ban lépett hatályba, amit később módosítottak. A törvény a legátfogóbb jogszabály, a fogyatékosággal élő embereknek egyenlő esélyeket szavatol az élet minden területén. Meghatározást ad a „fogyatékkal élő személy” fogalmára.³⁰ A Fogyatékos személyekről szóló törvény nem kifejezetten a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni megkülönböztetést tiltja meg, hanem kijelenti, hogy a fogyatékosággal élő személyek „a társadalom (...) egyenrangú tagjai”.³¹ Rendelkezést tartalmaz még a fogyatékosággal élő személyek átfogó rehabilitációs rendszerének szabályozásáról, az önálló életvitel és aktív társadalmi részvétel elősegítéséről is.³² A

23 European Union Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin (az Európai Unió Tanácsának 2000/43/EC számú, 2000. június 20-án kelt irányelve a személyek közti, faji vagy etnikai származásra való tekintet nélküli, egyenlő bánásmódról, továbbiakban Irányelv a faji egyenlőségről), angolul megtekinthető az Európai Bizottság honlapján: http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2000/l_180/l_18020000719en00220026.pdf (2004. december 2-i állapot szerint).

24 European Union Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation (az Európai Unió Tanácsának 2000/78/EC számú, 2000. november 27-én kelt irányelve a munkavállalásban és foglalkoztatásban való egyenlő bánásmód általános kereteinek megteremtéséről, a továbbiakban Munkavállalási irányelv), angolul megtekinthető az Európai Bizottság honlapján: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/jul/directive78ec_en.pdf (2004. szeptember 3-i állapot szerint).

25 Ld: DG Employment and Social Affairs, Annual Report on Equality and Non-discrimination 2004, DG Employment and Social Affairs, European Commission (Foglalkoztatási és Szociális Ügyek Igazgatósága, Egyenlőségről és a diszkrimináció hiányáról szóló éves jelentés 2004, Foglalkoztatási és szociális ügyek igazgatósága, Európai Bizottság, a továbbiakban Foglalkoztatási és Szociális Igazgatóság éves jelentése az egyenlőségről és a diszkrimináció hiányáról 2004.) angolul megtekinthető a Bizottság honlapján: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2004/jul/annualrep2004_en.pdf (2004. december 6-i állapot szerint).

26 Egyenlő bánásmód törvénye 2003, 7 (1)§.

27 Egyenlő bánásmód törvénye 2003, 8§.

28 Egyenlő bánásmód törvénye 2003, 21-30§.

29 Az „Esélyegyenlőségi program” célja, hogy fokozza a tudatosságot; hogy tájékoztassa az állampolgárokat a jogsértésekkel szembeni fellépés lehetőségeiről; hogy javítsa a hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiaci helyzetét; hogy növelje a hátrányos helyzetű csoportok részvételét növeléséhez a döntéshozatali folyamatokban; és hogy a munkáltatókat is érdekeltté tegye. Egyenlő bánásmód törvénye 2003, 34§.

30 Fogyatékkal élő személyekről szóló törvény 1998. 4§. (a)

31 Fogyatékkal élő személyekről szóló törvény 1998. 2(4)§. Ld. még: MPG/MEDE, Országjelentés – Magyarország, 4. old.

32 Fogyatékkal élő személyekről szóló törvény 1998, 26§.

törvény végül meghatározást ad a „támogató szolgálatok” vagy személyes közreműködés fogalmához, amelynek célja, hogy elősegítse a fogyatékossgal élő személy önálló életvitelét.³³

Az Egészségügyi törvény határozza meg a „habilitáció”³⁴ és „rehabilitáció” fogalmát. A rehabilitáció „olyan szervezett segítség, amit a társadalom nyújt a [...] fogyatékos személynek, hogy helyreállított vagy megmaradt képességei felhasználásával ismét elfoglalhassa helyét a közösségben”.³⁵ A törvény szerint a rehabilitáció egészségügyi, pszichológiai, oktatási-nevelési, foglalkoztatási és szociális intézkedéseket tartalmaz.³⁶

ILLETÉKES HIVATALOK

Jelenleg az Alkotmányban foglalt jogok sérelmét vagy a velük kapcsolatos panaszokat az állampolgári jogok országgyűlési biztosának (a továbbiakban ombudsman) vagy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának lehet bejelenteni.³⁷ Az ombudsman 2003-ban több panaszt kapott a fogyatékossgal élő emberek jogait illetően. A panaszok zöme közlekedési problémákkal foglalkozott.³⁸ Az oktatás területét érintő panaszokat az Oktatási Jogokért felelős Országgyűlési Biztos Hivatala dolgozta fel.

Az Egyenlő bánásmód törvénye írja le az új, országos szintű közigazgatási szerv felelősségét, amelynek az a feladata, hogy biztosítsa az egyenlő bánásmódnak a törvényben foglalt teljesítését.³⁹ Ez a hatóság illetékes a megkülönböztetés minden formája esetében, beleértve a fogyatékossgal élő embereket érintőket is, és a tervek szerint 2005. januárjában kezdi meg munkáját.⁴⁰ A jelentés írásának idejében azonban ez a testület még nem jött létre.

1.2.2 Országos fogyatékosügyi politika

A Fogyatékos személyekről szóló törvény 1998. évi elfogadása után 1999-ben kidolgozták az Országos Fogyatékosügyi Programot.⁴¹ Az Országos Fogyatékosügyi Program konkrét stratégiai terveket, feladatokat, kötelezettségeket és pénzügyi megvalósítási mechanizmust tartalmaz.⁴² A program érinti a közösségi lét minden területét, beleértve az oktatáshoz, munkavállaláshoz, kommunikációhoz, közlekedéshez, rehabilitációs szolgálathoz és a szociális jóléti rendszerhez való hozzáférést. A program nem határoz meg külön célokat és stratégiákat az értelmi fogyatékossgal élő emberek ügyében –általában a fogyatékossgal élő emberek részére állapítja meg ezeket.⁴³

33 Fogyatékossgal élő személyekről szóló törvény 1998, 4§.

34 A rehabilitáció definíciója: „a veleszületett, illetőleg fejlődési rendellenesség, betegség vagy baleset miatt fejlődésében megzavart és ezért a közösségi életben akadályozott gyermekekre, esetlegesen felnőttekre irányuló rehabilitációs tevékenység”. Egészségügyi törvény 1997, 100 (3)§.

35 Egészségügyi törvény 1997, 100 (1)-(2)§

36 Egészségügyi törvény 1997, 100 (1)-(2)§

37 Az Alkotmány 32B§-a szerint: „Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy az alkotmányos jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja, vagy kivizsgálta, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságokat kivizsgálja, vagy kivizsgálta, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen.” Alkotmány, 32B§.

38 Állampolgári jogok országgyűlési biztosa, Beszámoló az állampolgári jogok országgyűlési biztosának és általános helyettesének 2003. évi tevékenységéről, 4.2. rész: A fogyatékossgal élők jogai, lásd az állampolgári jogok országgyűlési biztosának honlapját, angolul: <http://www.obh.hu/allam/eng/cover.htm> (2004. október 15-i állapot szerint), Section 4.2 (The Rights of Persons Living with Disabilities), magyarul: <http://www.obh.hu/allam/beszam.htm>, 1.6.2.

39 Egyenlő bánásmód törvénye, 13–17§.

40 DG Employment and Social Affairs, Annual Report on Equality and Non-discrimination 2004 (Foglalkoztatási és Szociális Ügyek Igazgatósága, Egyenlőségről és a diszkrimináció hiányáról szóló éves jelentés 2004), 19. oldal

41 Országos Fogyatékosügyi Program 1999, 100/1999 (XII.10.) Országgyűlési határozat az Országos Fogyatékosügyi Programról, (továbbiakban, Országos Fogyatékosügyi Program), elérhető magyarul: <http://www.freeweb.hu/borsodivakok/fogyprog.htm>, (2004. december 15-i állapot szerint).

42 Az Országos Fogyatékosügyi Program a Fogyatékos személyekről szóló törvényen alapszik, 1998, 26§.

43 Az 1998. évi Fogyatékossgal élő személyekről szóló törvény egyik fogalmazója azt nyilatkozta, hogy a törvényt igyekeztek a lehető legáltalánosabban megszövegezni, s hogy elméletileg érintettek minden fogyatékossgal élő csoportot. Kogon Mihállyal, a Mozgássérültek Állami Intézete igazgatójával Budapesten, 2004. március 18-án készült interjú.

Az Országos Fogytékosügyi Program kialakításával nemzetközi szabványokat kívántak teljesíteni, valamint a hazai jogalkotást harmonizálni az EU-nak és az ENSZ-nek a fogyatékosággal élőkre vonatkozó szabányaival.⁴⁴ A program kimondott célja a fogyatékosággal élő emberek társadalmi integrációja. Alapelvei a prevenció, a normalizáció, az integráció, az önrendelkezés,⁴⁵ a hátrányos megkülönböztetés tilalma, az előnyben részesítés (pozitív diszkrimináció) és a rehabilitáció. A program előírja, hogy a támogató szolgáltatásokat a következő elvek szerint kell kialakítani: hogy fejlesszék a fogyatékosággal élő személyek önálló életviteléhez szükséges képességeket; hogy tiszteltben tartsák önrendelkezési jogukat; hogy elősegítsék társadalmi integrációjukat; és lehetővé tegyék a jogi eljárásokhoz és támogató rendszerekhez való hozzáférést.⁴⁶

Az Országos Fogytékosügyi Program stratégiai céljai a következőket tartalmazzák: a társadalmi szemlélet kedvező megváltoztatása az integrált oktatási és foglalkoztatási lehetőségek körének szélesítésével; a pozitív interperszonális kapcsolatok fejlődésének elősegítése; és a tömegközlekedéshez és kommunikációs csatornákhöz való hozzáférés fejlesztése, beleértve a médiát is.⁴⁷ A tervezett konkrét intézkedések a következők: lakhatási körülmények és nappali ellátás fejlesztése; a program végrehajtásában résztvevő felek feladatainak és kötelezettségeinek egyértelmű megfogalmazása; az oktatás és szakképzés területén az integráció biztosítása; valamint a tanácsadói és kommunikációs rendszerek fejlesztése.⁴⁸

A felelős minisztériumok évente értékeli az Országos Fogytékosügyi Programot, és jelentést nyújtanak be az Országgyűlésnek. Független értékelés azonban nem készül. A felelős minisztériumok – beleértve a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi valamint az Oktatási Minisztériumot is – éves összefoglalót készítenek és nyújtanak be a program-mal kapcsolatos eredményekről.⁴⁹ 2004 áprilisában készült az utolsó jelentés, ebből származnak a program módosítására vonatkozó javaslatok. A következő programperiódusból már több mint egy év eltelt, de a 2004–2007-re szóló akcióterv még nem készült el. Ráadásul a programban sem végeztek változtatást annak 1999-ben történt megfogalmazása óta. Ez arra enged következtetni, hogy a kormány nem vette fel a programot prioritásai közé. A programban körvonalazott számos, nagyon ígéretes projektet eddig még nem valósították meg, nem értékelték és nem gondolták újra.

44 A program nem nevezi meg közelebbről ezeket a nemzetközi szabványokat, hanem általában hivatkozik az EU-nak és az ENSZ-nek a fogyatékosággal élő emberek integrációját érintő előírásaira. Országos Fogytékosügyi Program, 1. pont.

45 A prevenció elve értelmében a társadalomnak mindent meg kell tennie a fogyatékoságot okozó balesetek és betegségek megelőzése érdekében. (2.1.) A normalizáció elve, amely szerint minden fogyatékosággal élő (akadályozott) személy számára olyan életmódok és hétköznapi életfeltételek váljanak elérhetővé, amelyek a társadalom megszokott feltételeinek és életmódjának a lehető legteljesebb mértékben megfelelnek. (2.2.) Az integráció elve feltételezi, hogy a fogyatékos emberek kapcsolatot létesíthessenek és kapcsolatokat tarthassanak fenn más emberekkel és a társadalmi, gazdasági intézmények legszélesebb körével (...) amely biztosítja a fizikai helyváltozáshoz szükséges sajátos körülmények erősítését és a megfelelő kommunikációs eszközök használatát. (2.3.) Az önrendelkezés elve értelmében a fogyatékos emberek megmaradt képességeik és lehetőségeik keretein belül szabadon rendelkeznek életük alakításáról, az általuk helyesnek, tisztességesnek tartott és érdekeiknek megfelelő elvek követéséről. Az önállóság kiterjed a személyes mozgás, az idő, a tulajdon feletti önrendelkezésre. (2.5.) Országos Fogytékosügyi Program, 2.1–2.5 pont.

46 Országos Fogytékosügyi Program, I, 3.4.

47 Országos Fogytékosügyi Program, II, 1-4.

48 Országos Fogytékosügyi Program, IV, 1-10.

49 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

2. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek általános helyzete

Mivel az értelmi fogyatékossgal élő emberek esetében Magyarországon jelenleg nem áll rendelkezésre egységes, általánosan elfogadott meghatározás, ezért elsősorban a WHO ICD-10-re szokás hivatkozni. Az értelmi fogyatékossgat különböző eljárásokkal diagnosztizálják és értékelik, ha (gyermekek esetében) oktatási célból; vagy (felnőttek esetében) munkavállalási célból, valamilyen szociális juttatás odaítélése vagy (felnőttek esetében) gondnoksági meghallgatás céljából történik. Oktatási cél esetében a gyermekek értékelését a Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői Bizottság (a továbbiakban Szakértői Bizottság) végzi. Az ICD-10-es definíciók értelmében az értelmi fogyatékossg négy fokozatának (enyhe, középsúlyos, súlyos és legsúlyosabb) egyikét állapítják meg. Munkavállalás és szociális juttatások megítélésekor a felnőtteket az Országos Orvosszakértői Intézet (OOSZI) vizsgálja meg, hogy megállapíthassa a munkavégző képességet, valamint a munkaügyi központok a foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyekkel együttműködve készítenek foglalkoztathatósági vizsgálatot.

A 2001-ben végzett népszámlálás adatai szerint 57.000 értelmi fogyatékossgal élő ember él Magyarországon, amely adat jelentős csökkenést mutat az 1990-es népszámláláskor jelentettekhez képest. Ezt részben az ország lélekszámának csökkenése magyarázza, valamint az értelmi fogyatékossg megállapításánál használt egyre pontosabb eredményeket hozó eljárások is. Számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy az 57.000-es adat alulbecsli a valóságot, hiszen a 2001-es népszámláláskor az önálló nyilatkozatot vették alapul az értelmi fogyatékossg kimutatásánál. A magyarországi román értelmi fogyatékossgal élő emberekként való téves diagnosztizálásának mértékét illusztrálja az a tény, hogy a románok az értelmi fogyatékossgal élő emberek 29,4 százalékát (16.700 fő) teszik ki, míg a teljes társadalomban csak 1,9 százalék az arányuk. A 2001-es népszámlálás arra a riasztó tényre is rámutat, hogy az értelmi fogyatékossgal élő felnőtteknek több mint az egyharmada (16.010 fő) az általános iskola első osztályát sem végezte el.

Az intézetek felszámolási folyamata csak lassan halad előre Magyarországon, és az értelmi fogyatékossgal élő embereknek ijesztően nagy aránya, 38 százalékuk lakik még a bentlakásos intézetek valamilyen formájában. Az ilyen intézetekben élő embereknek 48 százalékát alkotják az értelmi fogyatékossgal élő emberek. Ennek fő magyarázata a napközi otthonok hiányában és a súlyosabb értelmi fogyatékossgal élő emberek részére létrehozott védett munkahelyek szűkösségében rejlik. A súlyos fokban és/vagy halmozott fogyatékossgal élő gyermekeknek is égetően szükséges a nem bentlakásos környezetben folyó oktatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása. A szülők számos esetben nem akarják gyermeküket intézményben elhelyezni. Ezt mutatja az a tény, hogy egyes, bentlakásos ellátásban részesülő, értelmi fogyatékossgal élő gyermekek csak napközben látogatják azt. A megfelelő szolgáltatások hiánya miatt a szülők azonban egyelőre gyakran kényszerülnek bentlakásos intézetekben elhelyezni gyermekeiket.

Magyarországon számos értelmi fogyatékossgal élő embert 18 éves korában gondnokság alá helyez a bíróság. Ennek két formája létezik: a cselekvőképességet korlátozó gondnokság esetében az egyén cselekvőképességét részlegesen, bizonyos területekre és tevékenységekre korlátozzák; a cselekvőképességet kizáró gondnokság esetében pedig teljesen megfosztják tőle. A gondnoksági meghallgatások alkalmával jelenleg használt eljárások nem megfelelő mértékben veszik figyelembe az egyéni képességeket; a gondnoksági döntéseket nem kellő mértékben ellenőrzik, és a bírák főleg cselekvőképességet kizáró gondnokságot rendelnek el a korlátozó forma rovására. A cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt állók rendelkeznek a munkába állás és a munkavállalási szerződés aláírásának jogával. Nem egyértelmű azonban, hogy foglalkoztathatók-e a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló emberek, még akkor sem, ha gondnokuk írja alá a munkaszerződést. Ez elsősorban a Polgári Törvénykönyv és a Munka Törvénykönyve közti harmonizáció hiányának tudható be, s a helyzet eredményeképp fordult elő, hogy munkaadók nem alkalmaztak cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személyeket védett munkahelyeken vagy Támogatott Foglalkoztatás programok keretében.

2.1 Meghatározás

A Fogyatékos személyekről szóló törvény így határozza meg a fogyatékossgal élő személy fogalmát: „az, aki érzékszervi – így különösen látás-, hallásszervi, mozgásszervi, értelmi képességeit jelentős

mértékben vagy egyáltalán nem birtokolja, illetőleg a kommunikációjában számottevően korlátozott, és ez számára tartós hátrányt jelent a társadalmi életben való aktív részvétel során”.⁵⁰

A fogyatékoságról azonban nem létezik egységes, széles körben elfogadott meghatározás Magyarországon. Minden szakma más definíciót használ. Az orvosok általában az Egészségügyi Világszervezet által kiadott „A betegségek és kapcsolódó egészségügyi problémák nemzetközi statisztikai osztályozása” (továbbiakban ICD–10) meghatározásait használják.⁵¹ meghatározásait használják, amely az értelmi fogyatékoság leírására a „mentális retardáció” kifejezést használja. Az orvosok az értelmi fogyatékoságnak (retardációnak) általában négy fokát különböztetik meg (enyhe, középsúlyos, súlyos és legsúlyosabb), az intelligencia-hányados mérése alapján. A gyógypedagógusok az enyhe fokban értelmi fogyatékosággal élő gyermekek és fiatalok esetén a „tanulásban akadályozott”, a középsúlyos fokban értelmi fogyatékosággal élő gyermekek és fiatalok esetén az „értelmileg akadályozott” kifejezést használják. A súlyos ill. legsúlyosabb fokban értelmi fogyatékosággal élő gyermekeket, tehát a „súlyosan és legsúlyosabban értelmileg akadályozott” gyermekeket gyakran nevezik „képezhetőnek”.

A jogszabályokban előforduló meghatározások is az illetékes minisztériumok alapján változhatnak. Az Oktatási Minisztérium a „sajátos nevelési igényű tanulók” kifejezést használja, amely az értelmi fogyatékosággal élő gyermekek szélesebb kategóriáját öleli át, míg a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium „értelmi fogyatékos emberekről” vagy „megváltozott munkaképességű emberekről” beszél.

2.2 Az értelmi fogyatékoság diagnózisa és felmérése

Magyarországon az értelmi fogyatékoságot különböző eljárásokkal diagnosztizálják és értékelik, ha (gyermekek esetében) oktatási célból; vagy (felnőttek esetében) munkavállalási célból, valamilyen szociális juttatás odaítélése vagy (felnőttek esetében) gondnoksági meghallgatás céljából történik.

Gyermekek esetében a középsúlyos vagy súlyos értelmi fogyatékoságot már születéskor vagy nem sokkal később megállapítják. Az enyhe értelmi fogyatékoság diagnózisa akkor születik, amikor a gyermek óvodába kerül, vagy mielőtt elkezd az általános iskolát.

Szakértői Bizottságok felelnek az értelmi fogyatékoság oktatási célú diagnózisáért a gyermek 18 éves koráig. A bizottságok az ICD-10 alapján négy szinten készítenek felmérést: enyhe, középsúlyos, súlyos és legsúlyosabb értelmi fogyatékoság.⁵² A Szakértői Bizottság dönt arról is, milyen típusú oktatást köteles az állam nyújtani az érintett gyermeknek. A Köznevelési törvény két kötelezettséget állapít meg: tankötelezettség és képzési kötelezettség.⁵³ A képzési kötelezettségnek csak a súlyos-halmozott fogyatékosággal élő gyermekeknek kell megfelelniük. A különbségtétel nagyon fontos annak meghatározásakor, hogy milyen minőségű oktatásban részesülhet a gyermek.

Munkavállalás és szociális juttatások megítélésekor az Országos Orvosszakértői Intézet (OOSZI) állapítja meg az egyén munkavégző képességét, amit azután megváltozott munkaképesség százalékos arányával fejez ki.

2.3 Gondnokság

Magyarországon számos értelmi fogyatékosággal élő embert helyeznek cselekvőképességet kizáró gondnokság alá. Az ilyen emberek zöme legalább középsúlyos értelmi fogyatékosággal él.

Magyarországon kétféle gondnokságot alkalmaznak: cselekvőképességet korlátozó és cselekvőképességet kizáró gondnokságot. A cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt a gondnokolt cselek-

50 Fogyatékkal élő személyekről szóló törvény 1998, 4§. (Angol fordítása: MPG/MEDE, Country Report – Hungary, 5. oldal)

51 World Health Organization, International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, Tenth Edition, WHO, Genf, 1992 (WHO, A betegségek és kapcsolódó egészségügyi problémák nemzetközi statisztikai osztályozása, tizedik módosított kiadás, a továbbiakban ICD-10).

52 Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

53 Köznevelési törvény, 30§, 86§, és 87§.

vőképességét csak részben korlátozzák bizonyos területekre és tevékenységekre. Az ilyen gondnokság alatt álló személynek jogában áll munkavállalási szerződést aláírni.⁵⁴ A cselekvőképességet kizáró gondnokság esetében a gondnokolt semmilyen cselekvőképességgel nem rendelkezik, beleértve a munkavállalási szerződés aláírásának jogát is. Amennyiben egy cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személy kíván munkába állni, a munkavállalási szerződést a gondnokának kell aláírnia a gondnokolt nevében.

A gondnokságról hozandó bírói döntés az egyén cselekvőképességének felmérése után születik. Ez kiterjed az egyén döntéshozatali és önálló életviteli képességére, beleértve a saját pénzügyek kezelésének képességét is. Az egyén cselekvőképességének felmérését pszichiáterek végzik a gondnoksági meghallgatás keretében. Az ilyen meghallgatások során további szakértőket is fel lehet kérni, hogy egészítsék ki a felmérés eredményét, ám ez a gyakorlatban nem szokott megtörténni. Részben az az oka ennek, hogy a cselekvőképesség megítélésére nem dolgoztak ki alternatív felmérési eljárásokat.⁵⁵ Abban a ritka esetben, amikor megismétlik a felmérést, ugyanaz a pszichiáter végzi el, ugyanazzal a módszerrel, következésképp nem várható, hogy a felmérés eredménye bármiben is eltérjen az elsőétől.

A magyar bírók az esetek többségében cselekvőképességet kizáró gondnokságot rendelnek el,⁵⁶ és ezt gyakran anélkül teszik, hogy teljes körű vizsgálatot kérnének az illető képességeiről. A jelenleg gondnokság alatt álló 60.636 értelmi fogyatékossgal élő személynek körülbelül 60 százaléka áll cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt.⁵⁷ Számos munkaképes értelmi fogyatékossgal élő személyt is cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyeznek, s így megfosztják őket munkavállalási joguktól.⁵⁸ Amennyiben az ilyen gondnokság alatt álló személy vissza szeretné kapni munkavállaláshoz való jogát, csak úgy élhet jogorvoslattal, ha új gondnoksági meghallgatást kezdeményez, ahol kérvényezheti cselekvőképessége részleges korlátozását vagy teljes visszaállítását. Azonban a korlátozott visszaállítást is ritkán adják meg a gyenge önérdek-érvényesítés és a külső segítség hiánya miatt. A bírónak az értelmi fogyatékossgal élő emberekkel szemben tanúsított magatartása és előítéleteik is szerepet játszanak a status quo fenntartásában.

A gondnoksági meghallgatásokon jelenleg alkalmazott eljárások elégtelen mértékben veszik figyelembe az egyéni képességeket. Nem felel meg a célnak emellett a gondnokságról szóló bírói határozatok ellenőrzési rendszere sem. Különböző érdekelt felek számos megoldást megvitattak, amivel a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló, értelmi fogyatékossgal élő személyek száma csökkenthető lenne. Az egyik javaslat szerint a bírónak kellene jobb képzésben részesülni, hogy döntéseik az egyén valós képességeiről készült realiztikus felméréseken alapuljanak.

Az érintettek azzal érveltek, hogy a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló értelmi fogyatékossgal élő emberek nagy számban rendelkeznek munkavégző képességgel, s ezért a foglalkoztathatóság hatékonyabb rendszerét kell kidolgozni. Különösképp az egyén munkavállalási és munkavégző képességének értékelését kellene a cselekvőképesség megítélésétől elkülönítve kezelni. Mások úgy vélik, hogy a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló, értelmi fogyatékossgal élő személyeknek nem lenne szabad munkát vállalni, hiszen a munkavállalás során őket esetleg érő visszaélések ellen jelenleg nem lehet kellő védelmet biztosítani.⁵⁹

54 Polgári Törvénykönyv, legutoljára módosítva a 2001. évi XV. törvényben A cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról (beleértve a Polgári Törvénykönyvet), Magyar Közlöny 2001/51, 2001, május 4.

55 OSI kerekasztal megbeszélés, Budapest, 2004. május 24. (a továbbiakban: OSI kerekasztal). Magyarázat: Az OSI 2004 májusában kerekasztal megbeszélést tartott Budapesten, ahol ennek a jelentésnek a vázlatáról kért kritikát. A meghívott szakértők közt kormányzati képviselők, szülők és civil szervezetek vettek részt.

56 Réti Ferencnével, a csobánkai „Kraxner Alajos” Speciális Foglalkoztató Otthon igazgatójával Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú.

57 Az adatot az Országos Igazságszolgáltatási Tanács hivatala adta meg az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) részére, amely ezt 2003. augusztus 28-án kérte ki hivatalosan.

58 Réti Ferencnével, a csobánkai „Kraxner Alajos” Speciális Foglalkoztató Otthon igazgatójával Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú.

59 Országos Fogyatékosügyi Tanács, Cselekvőképesség – munkaképesség – szociális ellátások ad hoc bizottsága, Országos Fogyatékosügyi Tanács, Budapest, 2003. október 14.

60 Polgári Törvénykönyv 2001, 5.1§.

A következő jelentős probléma abban áll, hogy a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személyek foglalkoztatásának jogi kerete sem egyértelmű. A Polgári Törvénykönyv⁶⁰ és a Munka Törvénykönyve⁶¹ rendelkezéseit nem hangolták össze, s így nem egyértelmű, hogy a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személyek törvényesen vállalhatnak-e munkát.

Az egyértelmű törvényi rendelkezések hiánya miatt 2002-ben védett munkahelyek⁶² bocsátottak el cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló, értelmi fogyatékossgal élő dolgozókat, mivel világos jogi keretek nélkül a munkahelyek nem szívesen alkalmazták őket.

Támogatott Foglalkoztatás⁶³ szolgáltatást nyújtók jelentették, hogy több, cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló, értelmi fogyatékossgal élő ügyfelük rendelkezik a nyílt munkaerőpiacon való munkavállalás képességével, ám a jelenlegi jogi zavarok miatt nem tudják ezt a csoportot szolgáltatásukban részesíteni.⁶⁴ A szolgáltatók nehezen találnak olyan munkaadókat, akik hajlandók lennének cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló, értelmi fogyatékossgal élő személyeket alkalmazni, mert tartanak a váratlan és kellemetlen következményektől. Fontos megjegyezni, hogy a munkaadók továbbra sem vesznek fel cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló személyeket, olyan esetekben sem, amikor a gondnok hajlandó lenne aláírni a munkaszerződést a gondnokolt személy nevében.

Ha az értelmi fogyatékossgal élő személyek számára valóban meg akarjuk adni a hozzáférést a munkavállaláshoz, a Polgári Törvénykönyv és a Munka Törvénykönyve rendelkezéseit feltétlen össze kell hangolni. Mivel azonban legalább tíz jogi eszköz szabályozza a gondnokság kérdését és legalább hat minisztérium is illetékes, a legnagyobb kihívás a tárcaközi párbeszéd elősegítésében és a szektorális viták összehangolásában rejlik.⁶⁵

2.4 Statisztikai adatok

A népszámlálás⁶⁶ alkotja a fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos fő információforrást, amely kérdéseket tesz fel a válaszadók fogyatékossgal típusáról is. A népszámlálás mellett a fogyatékossgal élő emberekről (és különösen az értelmi fogyatékossgal élő emberekről) a legtöbb elérhető adatot az iskolák és bentlakásos intézetek gyűjtik össze.

Az 1. táblázat azt mutatja, hogy az 1990-es népszámlálás szerint a teljes lakosság 3,5 százaléka (azaz 368.000 fő) élt valamilyen típusú fogyatékossgal.⁶⁷ A 2001-es népszámlálás jelentős, 38 százalékos növekedést mutat a fogyatékossgal élők számában (577.000 fő). Az értelmi fogyatékossgal élő emberekről jelentett adatok ezzel szemben csökkentek, az 1990-es 72.000-ről 57.000-re 2001-ben.⁶⁸ Ezek közül 10.550 fő volt 15 évnél fiatalabb.⁶⁹

61 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről, Magyar Közlöny 1992/45, 1992. április 5. Utoljára módosítva a 2003. évi CXXV. törvényben Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, Magyar Közlöny 2003/157, 2003. december 28. 15(1) és (4); 15A; 16§, (a továbbiakban a Munka Törvénykönyve 2003).

62 Ld. IV.3.3. rész.

63 Ld. IV.3.2. rész.

64 A megállapítás a következő, Támogatott Foglalkoztatást nyújtó szervezet 2004. évi tapasztalatán alapszik: Szimbiozisz Alapítvány, Miskolc; Fogd a Kezem Alapítvány Dolgozz Velem irodája, Pécs; Életet Segítő Alapítvány, Veszprém; és Kék Madár Alapítvány, Szekszárd. Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

65 OSI kerekasztal.

66 Az 1990 és 2001 évi népszámlálás részletes adatai elérhetők a Központi Statisztikai Hivatal honlapján: <http://www.nepszamlalas.hu> (2004. december 15-i állapot szerint). Az 1990. évi népszámlálás szerint Magyarország lakossága 10.374.820 fő; a 2001. évi népszámlálás szerint Magyarország lakossága 10.122.807 fő.

67 1990. évi népszámlálás, 2.1.1 táblázat. A fogyatékos személyek a fogyatékossgal típusa, korcsoport és nemek szerint. A fogyatékossgal élő emberek túlnyomó többsége vidéki területeken lakik.

68 Népszámlálás, 2.1.1 táblázat. A fogyatékos személyek a fogyatékossgal típusa, korcsoport és nemek szerint. A 2001-es népszámlálás azt is jelzi, hogy az értelmi fogyatékossgal élő férfiak száma nagyobb, mint a nőké. A fogyatékossgal élő férfiak teljes csoportjában 11 százalék él értelmi fogyatékossgal, míg a nőknél ez az adat 8,7 százalék.

69 Ezen belül: 986 fő volt 0-4 év közötti; 3.543 fő volt 5-9 év közötti; és 6.021 fő volt 10-14 év közötti korú.

1. TÁBLÁZAT:
ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ EMBEREK KORPROFILJA (1990-BEN ÉS 2001-BEN)

		2001		1990	
		Fogyatékossgal élő emberek	Értelmi fogyatékossgal élő emberek	Fogyatékossgal élő emberek	Értelmi fogyatékossgal élő emberek
Kor	0-14	28.803	10.550	33.485	16.890
	15-59	289.529	37.584	195.910	43.495
	60+	258.674	8.829	138.875	11.545
	Összesen	577.006	56.963	368.270	71.930

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal⁷⁰

A Központi Statisztikai Hivatal szerint az értelmi fogyatékossgal élő emberek számában 1990 és 2001 között beállt drámai csökkenés elsősorban a 40 évnél idősebb fogyatékossgal élőkre jellemző magasabb halálozási aránnyal magyarázható, kiegészítve az általánosan előregedő magyar lakossággal és a lélekszám csökkenésével.⁷¹ Emellett, az egyre pontosabb eredményeket mutató diagnosztikai eljárásoknak és jobb korai fejlesztési ellátásnak köszönhetően kevesebb személy esetében állapítanak meg értelmi fogyatékossgot, és a diagnosztizáltak részére több és jobb ellátás áll rendelkezésre. Végül részben a népszámlálás módszere is tehet a csökkenésről.⁷² A 2001. évi népszámlálás az önálló nyilatkozaton nyugszik. Az értelmi fogyatékossgához még mindig kapcsolódó szegényérzet miatt azonban az önálló nyilatkozat nem lehet az értelmi fogyatékossgal élő emberekről szóló adatgyűjtés legpontosabb eszköze, mivel várhatóan aluljelentést eredményez.⁷³

A 2001-es népszámlálás nem közöl elkülönített adatokat az autizmussal élő emberekről.⁷⁴ Az autizmust csak 2003 óta osztályozzák és kezelik önálló fogyatékossgai ágként Magyarországon, és az autista emberek részére jelenleg nem állnak rendelkezésre a megfelelő ellátási formák. Az autizmussal élő emberek egyelőre nem jutnak hozzá specializált támogató szolgáltatásokhoz.⁷⁵ Ez körülbelül 50.000 embert érint, beleértve az autizmussal élő személyeket és szüleiket is, és számuk fokozatosan növekszik.⁷⁶

70 Népszámlálás (1990, 2001), 2.1.1 A fogyatékos személyek a fogyatékossg típusa, korcsoport és nemek szerint, elérhető a KSH honlapján magyarul:
http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_1_1_2.html (2004. december 15-i állapot szerint)

71 2001. évi népszámlálás, Bevezető.

72 Ahogy a népszámlálás is megmutatta, mérhetetlen kihívást jelent a különösen és kizárólag értelmi fogyatékossgal élő emberekre vonatkozó adatok összegyűjtése. A 2001-es népszámlálásban a kérdőív úgy tette fel a fogyatékossgra vonatkozó kérdéseket, hogy a válaszadók a felsorolt kategóriák közül választhattak. Mivel a megkérdezettek önállóan tettek jelentést fogyatékossgukról, nagyon nehéz volt kiszámítani az értelmi fogyatékossgal élő emberek teljes létszámát.

73 A hogy a 2001. évi népszámlálás bevezetője is kiemeli, a fogyatékossgal élő emberekről szóló adatgyűjtésnél számításba kell venni a fogyatékossghoz kapcsolódó stigmát. Mivel a fogyatékossgal élő embereket gyakran megbélyegzi a társadalom, valószínűsíthető, hogy a fogyatékossg gyakoriságát aluljelentik. A fent bemutatott adatokat ezért közelített értékeként kell tekinteni. 2001. évi népszámlálás, bevezető.

74 Bár az értelmi fogyatékossgal élő emberekre vonatkozó statisztikai adatok tartalmazhatnak valamennyi autizmussal élő személyt is.

75 Különösen a következőkhöz: korai fejlesztés; oktatás; terápia; önálló életvitelre való felkészítés; munkalehetőségek; specializált egészségügyi ellátás (beleértve a kórházi és fogászati osztályokat); sporttevékenységek; krízisközpontok; csoportos lakóotthonok. Egy autizmussal élő személy szülőjének írásos megjegyzése a jelentésvázlatról, aki egyben az Autisták Érdekvédelmi Egyesületének is tagja, Budapest, 2004. május 26. Az autizmussal élő fiatal a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele és gyermekként egy többségi iskola tanulója volt.

76 A kétmilliósi lélekszámú Budapesten az autizmussal élő emberek számát 3.000-3.600-ra becslik. Ehhez hozzá kell adni a szülei számát, ami azt jelenti, hogy a szolgáltatások hiánya 10.000 embert érint a fővárosban. Országos szinten 50.000-re becslik az érintettek számát (a teljes lakosság 0,16-0,18 százaléka). Az adat az autizmussal élő embereket és szüleiket tartalmazza. Egy autizmussal élő személy szülőjének írásos megjegyzése a jelentésvázlatról, aki egyben az Autisták Érdekvédelmi Egyesületének is tagja, Budapest, 2004. május 26. Az autizmussal élő fiatal a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele és gyermekként egy többségi iskola tanulója volt.

A népszámlálásban az értelmi fogyatékossgal élő emberek iskolai végzettségére vonatkozó statisztikai adatok nagyon elszomorító képet mutatnak. A 2. táblázat azt mutatja, hogy 2001-ben a 15 évnél idősebb, értelmi fogyatékossgal élő embereknek több mint egyharmada (16.010 fő) jelezte, hogy még az általános iskola első osztályát sem végezte el. 1990-ben ez az adat 40 százalék volt.⁷⁷ A felnőtté váláskor ennek a csoportnak lehangolóak a munkavállalási kilátásai.

2. TÁBLÁZAT
ÉRTELMI FOGYATÉKOSSGAL ÉLŐ EMBEREK LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉGE – 15 ÉVES KORTÓL FELFELE (1990-BEN ÉS 2001-BEN)

Iskolai végzettség	Létszám	
	1990	2001
Általános iskola első osztályát sem végezte el	22.920	16.010
Általános iskola (nyolc osztály)	30.140	27.451
Legalább középiskola	1.980	2.952
Összesen	55.040	46.413

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal⁷⁸

A nemzeti etnikai kisebbségek körében előforduló fogyatékossgal gyakoriságát illetően a 2001. évi népszámlálás azt mutatja, hogy a romák a teljes lakosság 1,9 százalékát alkotják, és ennek megfelelő az összes fogyatékossgal élők közti arányuk is (2,1 százalék).⁷⁹ Az értelmi fogyatékossgal élő emberek csoportján belül a romák aránya viszont megdöbbentően magas, 29,4 százalék volt (16.700 fő).⁸⁰ Ez az adat azt mutatja meg, hogy a roma gyermekeket riasztóan nagy arányban, rutinból diagnosztizálják tévesen értelmi fogyatékossgal élő embernek, s ez rávilágít a diagnosztikai eljárás visszasságaira. A roma gyermekek száma a speciális iskolákban is aránytalanul magas.⁸¹

2.5 A fogyatékossgal élő intézeti lakók aránya

Az értelmi fogyatékossgal élő embereknek nagyon nagy százaléka él valamilyen intézetben. Túl kevés olyan nappali központ áll rendelkezésre, amely alternatívát kínál a bentlakásos ellátás mellé, és hiányoznak a súlyosabb értelmi fogyatékossgal élő emberek számára munkavállalási lehetőséget kínáló intézmények. Sürgősen szükség van arra is, hogy a súlyos-halmazott fogyatékossgal élő gyermekek egyenlő feltételekkel jussanak hozzá az oktatáshoz, nem bentlakásos körülmények közt.

1990-ben a fogyatékossgal élő embereknek körülbelül 11,5 százaléka lakott valamilyen bentlakásos intézetben. Bár arányuk 2001-re nyolc százalékra csökkent, a bentlakásos intézetekben lakó, fogyatékossgal élők száma viszont megnőtt (45.704 fő).⁸² Ezek az adatok azt mutatják, hogy Magyarország nem ért el tényleges előrelépést az intézetek felszámolása terén.

A 3. táblázatból az derül ki, hogy az összes, intézetben élők közül 21.718 fő (azaz 48 százalékuk) értelmi fogyatékossgal élő ember. Ez azt jelenti, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai alapján az

77 2001. népszámlálás, 2.1.6 táblázat: A fogyatékos személyek a fogyatékossgal típusa, iskolai végzettség és nemek szerint 1990-ben és 2001-ben.

78 2001. évi népszámlálás, 2.1.5. A 15 éves és idősebb fogyatékos személyek legmagasabb befejezett iskolai végzettség, a fogyatékossgal típusa és nemek szerint, megtekinthető a KSH honlapján: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_1_5_2.html (2004. december 15-i állapot szerint).

79 2001. évi népszámlálás, 2.1.10, A fogyatékos személyek nemzetiség és a fogyatékossgal típusa szerint 1990-ben és 2001-ben.

80 2001. évi népszámlálás, Bevezető. A bevezető elmondja, hogy a fogyatékossgal élő emberek teljes csoportján belül 9,9 százalék él értelmi fogyatékossgal. Ennek az adatnak majdnem egyharmada, 29,4 százaléka roma származású.

81 Ld. még a III.3.2.2. részt

82 2001. évi népszámlálás, 2.3.11 A fogyatékossgal élő intézeti lakók a legsúlyosabb fogyatékossgal típusa, az intézet rendeltetése és a fenntartó gazdálkodási formája szerint.

értelmi fogyatékossgal élő emberek szembeszökően nagy aránya, 38 százalékuk él a bentlakásos intézmények valamilyen formájában.

3. TÁBLÁZAT A BENTLAKÁSOS INTÉZMÉNYEKBE ÉLŐ, ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ SZEMÉLYEK SZÁMA (2001)

Intézmény típusa	Lakók száma
Gyermekvédelmi szakellátás bentlakásos intézménye	2,549
Diákotthon, kollégium	2.421
Tartós elhelyezést biztosító szociális intézmények	15.898
Egyéb	850
Összesen	21.718

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal⁸³

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek Magyarországon különböző típusú bentlakásos intézményekben élhetnek, pl. gyermekvédelmi szakellátás bentlakásos intézményében; gyermekjóléti alapellátás bentlakásos intézményében; diákotthonokban, kollégiumokban; tartós elhelyezést biztosító szociális intézményekben: rehabilitációs intézményekben; lakóotthonokban; ezen belül adott az idősök ellátása, fogyatékosok ellátása és a pszichiátriai betegek ellátása is. Léteznek átmeneti elhelyezést biztosító szociális intézmények is, amelyek szintén biztosítják az idősök, fogyatékosok és pszichiátriai betegek ellátását.

A bentlakásos intézetekben élők legnagyobb csoportját az értelmi fogyatékossgal élő emberek alkotják. A fogyatékossgal élő bentlakók teljes csoportján belül az értelmi fogyatékossgal élő emberek a következő arányokban találhatók:⁸⁴ a gyermekvédelmi és gyermekjóléti szociális intézményekben 74,2 százalék; diákotthonokban, kollégiumokban 43,9 százalék; az idősök szakellátásában 14,7 százalék; valamint a fogyatékosok szakellátásában 89,8 százalék részesül. A becslések a súlyos-halmozott értelmi fogyatékossgal élő emberek számát 7.000 és 11.000 fő közé teszik.⁸⁵ Ezek 50-60 százaléka él családjával, nagyon szűkös anyagi körülmények között.⁸⁶ A többiek bentlakásos intézetekben élnek, amely jelenleg az egyetlen valódi ellátási alternatívát jelenti ennek a csoportnak. A súlyos-halmozott értelmi fogyatékossgal élő személyek számára átfogó ellátás nem hozzáférhető, egyrészt mert a vidéki területeken élő gyermekek és fiatalok részére nincs elég gyógypedagógus, másrészt általában sincs elegendő specialista, aki ehhez a csoporthoz szükséges szakértelemmel rendelkezik. Az oktatási és szociális ellátó rendszer nem készült fel arra, hogy megfelelő ellátást nyújthasson ezeknek az embereknek.⁸⁷

A családok többsége nem akarja bentlakásos intézményben elhelyezni gyermekét, de gyakran erre kényszerülnek a megfelelő tájékoztatás és támogató szolgáltatások hiánya miatt.⁸⁸ Az intézményben való elhelyezésről döntő szülők a gyermek három-négyéves kora körül határoznak így, miután felismerik, hogy mennyire hiányos az ellátás. Néhány gyermek csak a napját tölti el a bentlakásos

83 2001. évi népszámlálás, 2.3.11. táblázat: A fogyatékossgal élő intézeti lakók a legsúlyosabb fogyatékossgal típusa, az intézet rendeltetése és a fenntartó gazdálkodási formája szerint, lásd a KSH honlapját: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_3_11.html.

84 2001. évi népszámlálás, 2.3.11. táblázat: A fogyatékossgal élő intézeti lakók a legsúlyosabb fogyatékossgal típusa, az intézet rendeltetése és a fenntartó gazdálkodási formája szerint, lásd a KSH honlapját: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_3_11.html.

85 Kézenfogva, Családban élő súlyos-halmozott fogyatékosok Magyarországon, (jelentés), Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2003, (a továbbiakban Kézenfogva Alapítvány, Családban élő súlyos-halmozott fogyatékosok Magyarországon). A Kézenfogva Alapítvány olyan civil szervezet, amely különböző képzéseket szervez, lakóotthonokat működtet és kutatást végez. Kizárólag az értelmi fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik.

86 Kézenfogva Alapítvány, Családban élő súlyos-halmozott fogyatékosok Magyarországon.

87 OSI kerekasztal.

88 Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

intézményben és estére hazamegy a családjához, és ez a gyakorlat arra utal, hogy a szülők szívesebben adnák gyermeküket napközi otthonokba, mint bentlakásosba. Magyarországon sürgető szükség van a napközi otthonok hálózatának létrehozatalára.⁸⁹

Azoknak a szülőknek, akik nem kívánják intézményben elhelyezni gyermeküket, önállóan kell felelősséget vállalni, ami azt jelenti, hogy egyiküknek otthon kell maradni, hogy a gyermekről gondoskodjon. Ennek következtében elveszíti munkáját, a családnak csökken a bevétele, elszigetelődnek, és csak korlátozottan jutnak hozzá azokhoz az információkhoz, amelyek a rendelkezésükre álló szolgáltatásokra vonatkoznak. A súlyoshalmozott fogyatékossgal élő gyermeket nevelő családokra emellett szociális elszigetelődés és megkülönböztetés is vár. A Kézenfogva Alapítvány által végzett felmérésben megkérdezett családoknak csak 38 százaléka nyilatkozta, hogy nem érte őket hátrányos megkülönböztetés.⁹⁰

III. Oktatási lehetőségek

1. Jogi keretek

Magyarországon a Köznevelési törvény a köznevelést irányító fő jogforrás, amely rendelkezik a speciális nevelésről is. A törvény 2003. évi módosításai kifejezetten megtiltják a „cselekvőképesség hiánya vagy korlátozottsága” alapján történő megkülönböztetést. A Köznevelési törvény külön rendelkezik a „sajátos nevelési igényű gyermekekről”, beleértve az értelmi fogyatékosokkal élő embereket is, de nem foglal egyértelműen állást az integrált nevelés mellett. Kijelenti, hogy a szülő vagy gyám csak akkor kérheti gyermeke felvételét egy adott iskolába, ha az iskola rendelkezik a kívánt neveléshez szükséges személyi, tárgyi és pénzügyi feltételekkel. A gyakorlatban azonban számos iskolaigazgató az ilyen feltételek hiányára hivatkozva utasítja el az értelmi fogyatékosokkal élő tanulók felvételét. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb szülőnek nem áll módjában értelmi fogyatékosokkal élő gyermekét többségi iskolába beíratni. Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek szüleitől rengeteg panasz érkezik az oktatási jogok biztosához a gyermekek neveléséhez elégtelen forrásokkal és nem megfelelő szolgáltatásokkal kapcsolatban.

A korai fejlesztés hálózata sem kielégítő Magyarországon, így nagyon sok óvodás korú, értelmi fogyatékosokkal élő kisgyermek nem jut hozzá ehhez a szolgáltatáshoz. Korai fejlesztést elsősorban a Szakértői Bizottságok nyújtanak, ám mivel ezek túlterheltek és rendszerint nem rendelkeznek a megfelelő kapacitással, néhány civil szervezet igyekszik kitölteni a szolgáltatási hézagokat. Az ilyen szolgáltatást nyújtó szervezetek normatív támogatásban részesülnek. A gyermekek a Szakértői Bizottság ajánlása alapján vehetnek részt korai fejlesztő szolgáltatásban. Az információhiány miatt azonban a legtöbb szülő csak akkor szerez tudomást a korai fejlesztési lehetőségekről, mikor gyermekük már kinőtt az óvodás korból és a szolgáltatás is már sokkal kevésbé hatékony.

Az oktatás területén a Szakértői Bizottság állapítja meg az értelmi fogyatékosokat. Javaslatot tesznek az iskolaválasztásra és oktatási formára, valamint az értelmi fogyatékosokkal élő gyermek számára szükséges támogatásra is. A bizottságok, amelyekben több terület magasán képzett szakemberei vesznek részt, rendszerint jelentős túlterheltséggel küzdenek, mivel egyebek közt a korai fejlesztés és rehabilitációs szolgáltatások nyújtása is az ő feladatuk. Gyakran merül fel az az aggodalom, hogy a pontos diagnózis felállításához túl rövid az értékelés. Az értelmi fogyatékosokkal vagy autizmussal élő gyermekeket rendszeresen újra fel kellene mérni. A szülőnek vagy gyámnak jogában áll részt venni a felmérésben, és tájékoztatást kapni a Bizottság döntéséről. Jogukban áll továbbá megfellebbezni ezt a döntést, de a gyakorlatban ez ritkán történik meg. Bizonyos esetekben megkérdőjelezzik a beiskolázási határozatot, különösen akkor, ha az iskola nem az ő lakóhelyükön található. Máskor egyszerűen figyelmen kívül hagyják a döntést, és az általuk választott, többségi iskolába íratják a gyermeket. Ilyen esetben azonban a választott iskola általában nem tud megfelelni a gyermek sajátos nevelési igényeinek, és a gyermeket később speciális iskolába helyezik át. A romák azért vannak aránytalan többségben a speciális iskolákban, mert a felmérési eljárás révén a bizottságoknak jogukban áll itt elhelyezni a roma gyermekeket, esetenként még akkor is, ha szinte semmi jel nem utal arra, hogy a gyermek ne állná meg a helyét a többségi iskolában. Egyidejűleg alig tesznek erőfeszítést arra, hogy a roma szülőket tájékoztassák a gyermek speciális iskolában való elhelyezésének következményeiről.

A magyar oktatási rendszer elkülöníti az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket. Az értelmi fogyatékosok fokának diagnózisa határozza meg a gyermek számára nyújtható nevelés minőségét. A gyakorlatban a speciális nevelés rendszere kétszintű. A Köznevelési törvény kétféle kötelezettséget fogalmaz meg a gyermekekkel szemben: tankötelezettséget és képzési kötelezettséget. Ez utóbbi a súlyos-halmozott fogyatékosokkal élő gyermekek esetében a jellemző. Az „oktathatónak” minősített, enyhe vagy középsúlyos fogyatékosokkal élő gyermekek, a nemzeti tantervet vagy annak módosított változatát követve, rendszerint másokkal együtt járnak speciális-, illetve néhányan többségi oktatási intézményekbe. A súlyos-halmozott fogyatékosokkal élő gyermekek otthonukban vagy speciális képzési intézményekben belül négy-öt fős csoportokban részesülnek fejlesztő felkészítésben. Az ilyen fejlesztések tartalma lényegében nincs szabályozva. Az „oktathatónak” minősített gyermekek heti húsz órányi nevelésben részesülnek, szemben a legfeljebb heti öt órával, ami a „képezhetőnek” minősített gyermekeknek jár. A jogosultság efféle megkülönböztetése egyértelműen diszkriminatív, és számos, értelmi fogyatékosokkal élő gyermeket zár ki az oktatásból – jelenleg közel 2500 „képezhetőnek” minősített, értelmi fogyatékosokkal élő gyermek nem jut hozzá a megfelelő neveléshez. Az autista gyermekek is gyakran kizorulnak az oktatásból. Speciális iskolák két külön rendszere áll rendelkezésre: az egyik az enyhe, a másik a középsúlyos értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek számára. Az általános tantervű és a speciális iskolák is a beíratott gyermekek száma alapján részesülnek normatívában, és az értelmi fogyatékosokkal élő emberek után magasabb összegű „fejkvóta” jár.

1.1 Az oktatáshoz való jog

Az Alkotmány minden magyar állampolgár számára szavatolja az oktatáshoz való jogot,⁹¹ és előírja, hogy a kiskorú gyermekek taníttatásáról szüleik és gondviselőik kötelesek gondoskodni.⁹² Azt is előírja még, hogy a szülőket megilleti az a jog, hogy a gyermeküknek adandó nevelést megválasszák.⁹³

A gyermekek jogait kifejezetten is védi az a törvény, amit Magyarország a Gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény (International Convention on the Rights of the Child, CRC) elfogadásáról iktatott be 1991-ben.⁹⁴

A magyarországi közoktatást irányító fő jogszabály a Közoktatási törvény. Először 1993-ban lépett hatályba, legutóbb 2003-ban módosították.⁹⁵ A módosítások 2005. szeptember 1-én lépnek majd hatályba. A 2003. évi Közoktatási törvény kifejezetten is megtiltja a fogyatékosok alapján, a törvény alkalmazásában „cselekvőképesség hiánya vagy korlátozottsága” alapján történő hátrányos megkülönböztetést.⁹⁶ A törvény rendelkezik a megyei szintű egységes gyógypedagógiai módszertani központok kialakításáról, amelyek, a gyógypedagógusok utaztatását is beleértve, gondoskodnak a megfelelő támogatásról olyan értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek számára, akik vagy többségi iskolába járnak, vagy magántanulói jogviszonnyal rendelkeznek.⁹⁷ Ezek a központok azonban még elszórtan működnek.

A Közoktatási törvény átfogóan és minden részletre kiterjedően írja le az oktatási eljárásokat. Rendelkezik az intézményi keretéről és mechanizmusokról, a rendelkezésre álló iskolatípusokról – általános tantervű, speciális és egyéb típusú iskolákról. Rendelkezik a gyermekek minden korosztályáról, az óvodás korúaktól a középfokú oktatásban résztvevő fiatalokig. Kitér emellett a korai fejlesztő ellátásra is. A törvény hatálya kiterjed mindenkire, aki tartósan Magyarországon él, beleértve az állampolgárokat, valamint a tartózkodási engedéllyel, politikai menedékjoggal és menedéktáusszal rendelkezőket.⁹⁸

A törvény külön rendelkezésekben foglalkozik a „sajátos nevelési igényű” gyermekekkel⁹⁹, amely csoportba az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek is tartoznak. A törvény értelmében a sajátos nevelési igényű gyermekek képességeik és az iskolák kapacitása figyelembe vételével egyaránt jogosultak mind a többségi, mind pedig a speciális oktatási-nevelési intézményekben történő nevelés-re-oktatásra.¹⁰⁰ Gyógypedagógiai szakszolgálat magába foglalja a korai fejlesztés szolgáltatást, illetve az óvodai nevelés, alapfokú és középfokú oktatási-nevelési intézményekben nyújtott speciális szolgál-

91 A 70F§ szerint: „A Magyar Köztársaság biztosítja az állampolgárok számára a művelődéshez való jogot. A Magyar Köztársaság ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával, képességei alapján mindenki számára hozzáférhető közép- és felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg. Alkotmány, 70F (1)-(2)§.

92 Alkotmány, 70J§.

93 Alkotmány, 67 (2)§.

94 1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről, Közlöny 1991/129, 1991. november 22.

95 2003. évi LXI. törvény a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2003/85, 2003. július 16. Utoljára módosítva a 2003. évi CXVI. törvényben A Magyar Köztársaság 2004. évi költségvetéséről és az államháztartás hároméves kereteiről, Magyar Közlöny 2003/152, 2003. december 22. (a továbbiakban a 2003. évi Közoktatási törvény).

96 A 4.§ szerint: „A közoktatásban tilos a hátrányos megkülönböztetés bármilyen okból, így különösen a gyermek vagy hozzátartozói, színe, neme, vallása, nemzeti, etnikai hovatartozása, politikai vagy más véleménye, nemzetiségi, etnikai vagy társadalmi származása, vagyoni és jövedelmi helyzete, kora, cselekvőképességének hiánya vagy korlátozottsága, születési vagy egyéb helyzete miatt, valamint a nevelési-oktatási intézmény fenntartója alapján.” Az 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról, az 1999. évi LXVIII. törvénnyel egységes szerkezetbe foglalt szöveg, 4(7)§. Magyarul megtekinthető az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának Hivatala honlapján: www.oktbiztos.hu/torveny/ (2005. november 13-i állapot szerint).

97 Közoktatási törvény 2003, 24 (1)§.

98 Közoktatási törvény 1993, 110 (1)§.

99 Sajátos nevelési igényű gyermekek meghatározása: fizikai és értelmi fogyatékosokkal élő, érzékszervi képességeiben és beszédképességében korlátozott vagy más fogyatékosokkal élő gyermek. 1997/23 (VI.4.) Miniszteri rendelet a fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve kiadásáról, 1. cikk.

100 Közoktatási törvény 1993, 30 (2)-(3)§.

tatásokat.¹⁰¹ A gyógypedagógiai szolgáltatások mind az általános, mind a speciális tantervű oktatási-nevelési intézményekben hozzáférhetőek.

Bár a Köznevelési törvény elvben támogatja a fogyatékossgal élő emberek integrációját, az integrált oktatás mellett nem foglal egyértelműen állást.¹⁰² A törvény kihangsúlyozza az egyéni szükségletek és képességek fontosságát, és szavatolja a szülők és tanulók azon szabadságát, hogy a számukra legmegfelelőbb oktatási formát válasszák. Ugyanezzel a szabadsájjal élhetnek az értelmi fogyatékossgal élő tanulók is.¹⁰³ A törvény azonban azt is előírja, hogy a szülők és gondviselők csak akkor kérhetik gyermekük felvételét az adott iskolába, ha az rendelkezik a kívánt oktatási típusnak megfelelő személyi és tárgyi feltételekkel.¹⁰⁴ Az integrációhoz szigorú előfeltételeket szabtak: a személyi és tárgyi feltételek mellett elkötelezettséget kell vállalni az iskola alapító okiratában is. Ez nem ösztönzi az iskolákat a fogyatékossgal élő tanulók integrálására. A törvény nem fogalmazza meg az integráció egyértelmű feltételeit és nem rendeli hozzá a megfelelő eszközöket.¹⁰⁵

A Köznevelési törvény értelmében az iskolakötelezettség ma 16 éves korig tart, amit várhatóan kiterjesztenek 18 éves korig.¹⁰⁶ Az értelmi fogyatékossgal élő emberek esetében a tankötelezettséget további két évvel meg lehet hosszabbítani a gyógypedagógusok kérésére.¹⁰⁷ A tanulónak az általános iskolát 16 éves korukig, a középiskolát pedig 22 éves korukig kell befejezniük, de a sajátos nevelési igényű tanulók esetén a meghatározott életkorhoz további három évet kell számítani.¹⁰⁸

SPECIALIZÁLT TESTÜLETEK

Az Országos Köznevelési Értékelési és Vizsgaközpont¹⁰⁹ vizsgálja meg, hogy teljesülneke az olyan oktatási jogszabályok, beleértve a Köznevelési törvényt is, által előírt feltételek, mint a hátrányos megkülönböztetés tilalmának érvényesülése, az oktatott órák száma, a tanulók biztonsága és a balesetek megelőzése, a tanulók óraterhelése, valamint a minimálisan előírt eszköz- és személyi állomány megléte. Szabálytalanság esetén a központ jogi lépéseket kezdeményezhet az oktatási-nevelési intézmény ellen, vagy az Oktatási Minisztériumon keresztül kisebb pénzbüntetés megfizetésére kötelezheti, aminek összege azonban nem haladhatja meg a 100.000 forintot (körülbelül 385 euró).¹¹⁰

Az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosának Hivatala¹¹¹ (a továbbiakban oktatási ombudsman) biztosítja a jogokat az oktatás területén, beleértve a gyermekek, a tanulók, a szülők és a tanárok jogait is.¹¹²

101 Köznevelési törvény 1993, 30 (1)§.

102 Nagy Gyöngyi Máriával, az Oktatási Minisztérium vezető főtanácsosával Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

103 Köznevelési törvény. 1993, 11 (1i)§.

104 Köznevelési törvény 1993, 30 (3)§.

105 Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

106 Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

107 A gyógypedagógusi csoport ebben az esetben mindazokat a szakembereket jelöli, akik egy intézményen belül az értelmi fogyatékossgal élő sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló oktatásában nevelésében részt vesznek. A speciális nevelési igényű gyermek fejlesztésén dolgozók közt található logopédusok, gyógypedagógusok és asszisztenseik. Köznevelési törvény 1993, 6 (3)-(4)§.

108 Köznevelési törvény 1993, 6 (3)§.

109 Köznevelési törvény 2003, 66 (4)§.

110 Köznevelési törvény 2003, 66 (5c)§.

111 Az Oktatási Jogokért felelős Országgyűlési Biztos Hivatala (a továbbiakban az oktatási ombudsman) feladatait a 40/1999. (X. 8.) OM rendelet az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosa Hivatalának feladatairól és működésének szabályairól határozza meg.

112 Az Oktatási Jogokért Felelős Országgyűlési Biztos hivatala (a továbbiakban az oktatási ombudsman) elősegíti az oktatás résztvevőit (tanárokat, diákokat, oktatókat, hallgatókat stb.) illetve azok közösségeit megillető, oktatással kapcsolatos állampolgári jogok érvényesítését. Az oktatási ombudsman működése során kizárólag az oktatási miniszternek tartozik felelősséggel. Egyedi ügyben az oktatás bármely résztvevője (tanuló, szülő, pedagógus, hallgató, kutató, oktató, valamint ezek közösségei) panaszt emelhet, amennyiben úgy véli, hogy jogait sérelem érte, illetve jogsérelem veszélye áll fenn. Lásd az oktatási ombudsman honlapját: <http://www.oktbiztos.hu/eljaras/> (2004. október 15-i állapot szerint).

A nevelésen-oktatáson belüli hátrányos megkülönböztetés esetén a jegyzőnél¹¹³ lehet panaszt emelni – ezt általában a szülők vagy tanárok teszik meg – aki aztán az esetet jelenti az oktatási ombudsmannak. Az oktatási ombudsmanhoz érkező panaszok jelentős száma az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek oktatási lehetőségeivel kapcsolatos. Az oktatási ombudsman 2001. évi jelentésében a következő olvasható:

A hivatalunkhoz érkezett panaszok azt mutatják, hogy a fogyatékosokkal küzdő tanulók a közoktatás talán legkiszolgáltatottabb szereplői. Ennek megfelelően a hivatal a tőlük érkezett, velük kapcsolatos panaszokat különös gonddal kezeli, kiemelt figyelemben részesíti.¹¹⁴

Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek szülei gyakran panaszkodnak a hivatalnak a szűkös forrásokról és szolgáltatásokról, valamint amiatt, hogy elégedetlenek az iskolai elhelyezési eljárással.¹¹⁵ Az oktatási ombudsmant azonban többen nem tartják függetlennek és pártatlannak. A biztost nem a parlament választja meg, hanem az Országos Köznevelési Tanács nevezi ki. Az oktatási ombudsman közvetlenül és kizárólag az oktatási miniszternek felel. Az oktatásban tapasztalt hátrányos megkülönböztetések vizsgálata során a független álláspont hiánya egyre inkább szükségessé teszi, hogy létrejöjjön a fogyatékosokkal élő emberek jogainak független biztosító hivatala.¹¹⁶

1.2 Az oktatási rendszer struktúrája és adminisztrációja

A magyar oktatási rendszer struktúrája miatt általában elkülöníti az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket.¹¹⁷ A sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók integrált környezetben való neveléséről-oktatásáról nincs általános egyetértés.

1.2.1 Oktatási formák

A Közoktatási törvény értelmében az iskolaéretté váló, sajátos nevelési igényű gyermekeket a Szakértői Bizottság a következő három oktatási forma valamelyikében helyezi el: többségi, normál tantervű iskolában, speciális tantervű iskolában vagy magántanulóvá válhat. A bentlakásos intézetekben lakó, fogyatékosokkal élő gyermekek számára is ugyanez a három oktatási forma áll rendelkezésre.¹¹⁸

A Közoktatási törvény a gyermekekkel szemben kétféle kötelezettséget ír elő: tankötelezettséget vagy képzési kötelezettséget.¹¹⁹ Az utóbbi, a képzési kötelezettség a gyakorlatban a súlyos-halmozott fogyatékosokkal élő gyermekek a fejlesztő felkészítésben való részvételi kötelezettségét jelenti. Az állam szinte minden gyermeknek köteles biztosítani az iskolai keretek között teljesíthető

113 Magyarországon a jegyzők az önkormányzatokon dolgoznak, és a hivatal feladataihoz kapcsolódó összes jogi eljárásért felelnek, beleértve az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek megfelelő iskolai elhelyezését. Amennyiben a szülők és a kijelölt iskolák nem értenek egyet az elhelyezéssel, az ügyet a jegyzőnek kell eljuttatnia Budapesten a Közigazgatási Hivatalba, ami a helyi önkormányzatok központi hivatala.

114 Oktatási ombudsman, Az oktatási jogok biztosának beszámolója a 2001. évről, A fogyatékosokkal élő tanulók jogainak érvényesülése (a továbbiakban az oktatási ombudsman 2001. évi jelentése), letölthető az oktatási ombudsman honlapjáról angolul: <http://www.oktbiztos.hu/cases> (2005. július 6-i állapot szerint) és magyarul: <http://www.oktbiztos.hu/ugyek/>.

115 "Több panasz arra hívja fel a figyelmünket, hogy egyes települési önkormányzatok nem rendelkeznek a szükséges feltételekkel ahhoz, hogy a törvényben előírt kötelező ellátást ezen tanulók számára biztosítani tudják. [...] A szolgáltatásoknak a forráshiány miatti elmaradása azonban mind a gyermek, mind a szülő jogait sérti. Számos esetben az alábbi konfliktus megoldása érdekében fordulnak az elkeseredett szülők a hivatalhoz: fogyatékos gyermeküket számos, normál tantervű intézményből elutasították, és a gyermeküket több különböző intézménybe próbálták integrálni". Oktatási ombudsman 2001. évi jelentése.

116 Gyene Piroskával, az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szervezetének (ÉFOÉSZ) elnökével készült interjú, Budapest, 2003. december 12.

117 Országos Közoktatási Intézet (OKI) Jelentés a magyar közoktatásról 2000, OKI, Budapest, 2. oldal (a továbbiakban a 2000. évi OKI jelentés), megtekinthető az OKI honlapján: <http://www.oki.hu/kiadvany.php?kod=Jelentes2000> (2005. június 29-i állapot szerint).

118 Ez akkor is így van, ha csak hét közben laknak az intézményben és hétvégére hazamennek családjukhoz, vagy ha minden idejüket az intézményben töltik.

119 Közoktatási törvény 1993, 6§.

kötelezettséget, kivéve a súlyos-halmozott fogyatékosággal élőket. A speciális oktatás tehát kétszintű rendszerben létezik. A gyermek értelmi fogyatékoságának diagnosztizált szintje határozza meg, hogy más gyermekekkel együtt teljesítheti-e tankötelezettségét, vagy súlyos-halmozott értelmi fogyatékoság esetén otthonában vagy speciális ellátások keretében négy-öt fős csoportokban részesül-e fejlesztő felkészítésben.¹²⁰

Az „oktathatónak” minősített, értelmi fogyatékosággal élő gyermekek iskolai keretek között részesülhetnek heti 20 óra oktatásban, és végzéskor diplomát vagy bizonyítványt kaphatnak. Ok rendszerint a speciális oktatási intézmények diákjai, tanulói. Emellett magántanulói jogviszonyra is jogosultak,¹²¹ bár ezt a lehetőséget kevesen választják.

Ezzel szemben, a „képezhetőnek” minősített, értelmi fogyatékosággal élő gyermekek – általában a súlyos-halmozott fogyatékosággal élők sajátos nevelési igényű gyermekek – számára nem adtak hagyományos oktatási lehetőségek, még a speciális oktatási rendszerben sem.¹²² Az ilyen gyermekek képzését szabályozó Rendelet a képzési kötelezettségről és pedagógiai szakszolgáltatásokról beszabályozza a képzési kötelezettséget, de annak tartalmáról nem rendelkezik.¹²³ A fejlesztő felkészítésben résztvevő gyermekek mindössze heti három-öt órányi képzést kapnak. Ez a minimális óraszám nem garantálja fejlődésük legteljesebb mértékét, és sokkal kevesebb, mint a más gyermekeknek számára iskolai keretek között hozzáférhető heti húsz óra. A képzés rendszerint a gyermek lakhelyén történik. A fejlesztő felkészítésben részesülő gyermek heti három órányi egyéni vagy heti öt óra csoportos foglalkozásra jogosult.

A Szakértői Bizottságok felelőssége a fejlesztő felkészítést nyújtó gyógypedagógus szakemberek biztosítása. Az ilyen gyermekek fejlesztése azonban gyakran a szülőre vagy gondviselőre hárul, aminek következtében az egyik szülő munka nélkül marad, és ez a családi bevételek csökkenéséhez vezet. Ráadásul jelentős számú, képzési kötelezettnek minősített, értelmi fogyatékosággal élő gyermek egyáltalán nem jut hozzá semmilyen szolgáltatáshoz, még fejlesztéshez sem.¹²⁴ Becslések szerint körülbelül 2000–2500 súlyos értelmi fogyatékosággal és/vagy halmozott fogyatékosággal élő gyermek zárul ki az oktatásból, amely az Alkotmányban foglalt jogukat sérti.¹²⁵

Az Oktatási Minisztérium megítélése szerint a képzési kötelezettség előrelépést jelent abban az értelemben, hogy minden sajátos nevelési igényű minden gyermek részesüljön fejlesztésben, oktatásban, hiszen a Köznevelési törvényt megelőzően nagyon sok, súlyos értelmi fogyatékosággal élő gyermek egyáltalán nem részesült semmilyen képzésben, oktatásban.¹²⁶ A civil szervezetek ezzel értenek egyet, véleményük szerint a „képezhető” és „oktatható” megkülönböztetés is diszkriminatív, amennyiben eltérő jogosultságok kapcsolódnak hozzájuk.¹²⁷

A speciális oktatási rendszeren belül megfigyelhető még egy elkülönülés. Ahogy az alábbi, 4. táblázat is mutatja, az értelmi fogyatékosággal élő gyermekek oktatása két iskolatípusban folyik: az egyik az enyhe, a másik a középsúlyos fokban értelmi fogyatékosággal élő emberek részére fenntartott speciális oktatási-nevelési intézmények illetve csoportok.

120 Köznevelési törvény 2003, 25§.

121 Köznevelési törvény 1993, 120§.

122 „(2) Ha a gyermeknek a Köznevelési törvény 30.§-ának (6) bekezdése szerinti képzési kötelezettségnek kell eleget tennie, a szakértői és rehabilitációs bizottság meghatározza a fejlesztő felkészítésnek azt a módját, amelyik biztosítja a gyermek fejlődését, valamint a heti foglalkozások számát a gyermek állapotától függően. A fejlesztő felkészítés ideje egyéni foglalkozás esetén legalább heti három óra, csoportfoglalkozás esetén legalább heti öt óra.” Lásd: 14/1994. (VI. 24.) MKM rendelet a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgáltatásokról 9(2)§. (a továbbiakban rendelet a képzési kötelezettségről).

123 Rendelet a képzési kötelezettségről, 9 (1)-(4)§.

124 Kézenfogva Alapítvány, Családban élő súlyos-halmozott fogyatékosok Magyarországon.

125 OSI kerekasztal, 2004, május 24.

126 Nagy Gyöngyi Máriával, az Oktatási Minisztérium vezető főtanácsosával Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú; valamint az Oktatási Minisztérium szakképzés-fejlesztés szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 7.

127 OSI kerekasztal.

4. TÁBLÁZAT

ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ GYERMEKEK SPECIÁLIS OKTATÁSI LEHETŐSÉGEI

Értelmi fogyatékoság mértéke			
	„oktatható”		„képezhető”
Iskola	Tanulásban akadályozottak (enyhe értelmi fogyatékoság)	Értelmileg akadályozottak (középsúlyos értelmi fogyatékoság)	Súlyos-halmozott értelmi fogyatékoság
Óvoda	Általános vagy speciális óvoda	Általános vagy speciális óvoda	Bentlakásos intézmények vagy utazó gyógypedagógusok
Általános iskola	Normál tantervű vagy enyhe értelmi fogyatékosággal élő gyermekek speciális tantervű iskolája	Középsúlyos értelmi fogyatékosággal élő tanulók speciális tantervű iskolája	Bentlakásos intézmények vagy utazó pedagógusok
Középiskola	Normál tantervű vagy speciális szakiskola	Készségfejlesztő speciális szakiskola	Semmi

Általános iskolai szinten ugyan integrálnak néhány, enyhe értelmi fogyatékosággal élő gyermeket, a legtöbben azonban speciális iskolákba járnak. A középsúlyos értelmi fogyatékosággal élő gyermekeket szinte soha nem vonják be a normál tantervű iskolai oktatásba.

A többségi iskolák, amelyek a gyakorlatban az enyhe értelmi fogyatékosággal élő gyermekekre korlátozzák a felvételt, csak akkor fogadhatnak be speciális nevelési igényű tanulót, ha az iskola rendelkezik a speciális oktatás feltételeivel, és ha az alapító okiratában is kinyilvánította szándékát, amely szerint fogyatékosággal élő gyermekeket, tanulókat kíván integrálni.¹²⁸ Ezzel a követelménnyel az integráció minőségét kívánják ellenőrizni, és biztosítani, hogy a sajátos nevelési igényű tanulók megfelelő ellátást kapnak. A Köznevelési törvény azt is szavatolja, hogy az értelmi fogyatékosággal élő gyermek a Szakértői Bizottság javaslatára különleges gondozás keretében állapotának megfelelő gyógypedagógiai ellátásban részesüljön¹²⁹ (pl. logopédiai szolgáltatás, gyógytestnevelés, és ezen túl akár pszichológusi ellátásban is szükség esetén.)

Az értelmi fogyatékosággal élő gyermekek megközelítőleg 40 százaléka nem folytatja tanulmányait középfokon.¹³⁰ Az enyhe és középsúlyos értelmi fogyatékosággal élő gyermekeknek a törvény biztosítja a jogot, hogy normál tantervű szakiskolába is járhassanak. A gyakorlatban azonban a tanulmányaikat folytató fiatalok speciális szakiskolákba iratkoznak be. A középsúlyos értelmi fogyatékosággal élő fiatalok többsége a készségfejlesztő speciális szakiskolák tanulói.¹³¹

GYERMEKEK KIELÉGÍTETLEN OKTATÁSI IGÉNYEKSEL

A köznevelés egyik legtöbbet vitatott kérdése, hogy miként lehet oktatni azokat a halmozott fogyatékosággal élő gyermekeket, akiknél a vezető fogyatékoság az értelmi fogyatékoság, amelyhez viselkedési zavarok társulnak; illetve azokat a súlyos és/vagy halmozott fogyatékosággal élő gyermekeket, ahol a vezető értelmi fogyatékoságot mozgásszervi és/vagy érzékszervi fogyatékoság kíséri. A speciális iskolák nem készültek fel az ilyen gyermekek sajátos igényeire. A speciális iskolák pedagógusai nem tudnak olyan megfelelő tanulási környezetet teremteni, amelyben megakadályozhatnák ezeket

128 Köznevelési törvény 1993, 37 (5)§.

129 Köznevelési törvény 1993, 34 és 35§.

130 Bruckner László, „Gyorsjelentés a fogyatékosággal élő emberek szakképzéséről 2004”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében – Szemelvények a fogyatékosággal élő fiatalok szakképzési koordinációs bizottsága tagjainak munkájából. NSZI, Budapest, 2004. (a továbbiakban Bruckner, Gyorsjelentés a szakképzésről 2004). A szerző a budapesti Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértője.

131 Az enyhe értelmi fogyatékosággal élő tanulók speciális szakiskolába járnak, a középsúlyos fokban fogyatékosággal élők pedig készségfejlesztő speciális szakiskolába. A két képzés egymástól elkülönül, és különböző adminisztratív testületek tartják fenn. Ld. III.4.1. rész.

a gyermekek a kimaradását, lemorzsolódását. Ezért a halmozott fogyatékoságok ilyen kombinációjával élő gyermekek gyakran kiesnek az oktatási rendszerből.

Az autista tanulók iskolai elhelyezése is hasonlóan nehéz, néha teljesen reménytelen. Vannak ugyan új kezdeményezések az autista gyermekek számára, mint például a Montágh Imre Gyógypedagógiai Iskolában vagy a budapesti IV. kerületi speciális iskolában. A Deák Diák Általános Iskola kiemelkedő jelentőségű szereppel bír az autista gyermekek integrálását illetően, de rövid idő után forráshiány miatt kénytelen volt megszüntetni a programot.¹³²

Az autizmussal, valamint a halmozott fogyatékosággal élő tanulók (ahol a vezető fogyatékoság értelmi fogyatékoság) oktatása-nevelése az Oktatási és az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi (korábban az Egészségügyi, Szociális- és Családügyi) Minisztériumok illetékességi körébe tartozik, ám a két intézmény nem tud hatékonyan együttműködni és információt cserélni.¹³³ Abban a valószínűtlen esetben, ha egy halmozott fogyatékosággal vagy autizmussal élő tanuló elvégezné az általános iskolát, számára középfokú oktatási lehetőség nem áll rendelkezésre.

1.2.2 Az oktatás finanszírozása

A közoktatásbeli iskolák a kormánytól kapják a pénzügyi támogatást.¹³⁴ Ennek két formája létezik: rendszeres támogatás („normatíva”), amelyet az önkormányzatokon keresztül folyósítanak a tanulók számának megfelelően; és „célzott támogatás”, amelyet közvetlenül juttatnak az egyes iskoláknak, pályázati úton.¹³⁵ Az önkormányzatok belátásuk szerint saját forrásaikból kiegészíthetik a központi támogatást.¹³⁶

Az iskolák emelt szintű normatívában részesülnek az értelmi fogyatékosággal élő gyermekek oktatása esetén. A tanulási nehézséggel vagy enyhe értelmi fogyatékosággal élő gyermekekért az ép tanulók után folyósított normatíva megközelítőleg kétszerese jár a normál tantervű és speciális oktatási programmal rendelkező iskoláknak¹³⁷ egyaránt. Középsúlyos értelmi fogyatékosággal élő gyermeknél a normatíva megközelíti az ép tanulók után kapott normatíva háromszorosát. Az iskoláknak nem származik nyeresége a magasabb normatívából, hiszen a normál tantervű és a speciális oktatási programmal rendelkező osztályok létszáma is kisebb, ha bennük értelmi fogyatékosággal élő gyermek tanul.¹³⁸

132 Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

133 Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú.

134 Az oktatásra fordítható költségvetési keretről az Országgyűlés dönt évente. Közoktatási törvény 1993, 118 (2)§.

135 A finanszírozás összege a beiratkozott tanulók létszámától függ. Az általános iskolák az alsó tagozatos diákok után (1-4. osztály) fejenként és évente 193.000 forintot (körülbelül 740 euró), a felső tagozatosok után (5-8. osztály) pedig 202.000 forintot (kb. 780 euró) kapnak. A szakközépiskolák normatív támogatása fejenként 197.000 forint (760 euró), a szakképzést nyújtóké pedig 106.000 Ft (410 euró). (2003. évi CXVI. törvény A Magyar Köztársaság 2004. évi költségvetéséről és az államháztartás hároméves kereteiről).

136 Budapesten a kerületi önkormányzatok tartják fenn az iskolákat, vagy a fővárosi költségvetés. Budapesten kívül a helyi vagy a megyei hatóságok végzik ezt a feladatot. A megyéket a törvény kötelezi, hogy speciális oktatási-nevelési intézményeket tartsanak fenn az értelmi fogyatékosággal élő gyermekek, tanulók részére, a helyi igényeknek megfelelően. Az önkormányzatok is átvehetik az ilyen iskolák fenntartását, amire a múltban ösztönözték is őket, mivel az értelmi fogyatékosággal élő gyermekek után emelt szintű normatív támogatást kaptak. Ugyan az önkormányzatok mindezt továbbra is megtehetik, a speciális oktatás nagyon költségessé vált, és az iskolák finanszírozásának terhe egyre inkább a megyékre hárul. Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

137 Az értelmi fogyatékosággal élő gyermekeket, tanulókat felvevő alapítványi és egyházi iskolák is jogosultak ugyanarra a normatív támogatásra, mint az önkormányzati speciális iskolák. Közoktatási törvény 1993, 4 (6)§ és 118§.

138 Ennek ellenére a többségi iskolák gyakran szerveznek az engedettnél nagyobb létszámú osztályokat. Az enyhe értelmi fogyatékosággal élő gyermek két ép diáknak felel meg, a középsúlyos pedig háromnak. Közoktatási törvény 1993, 3. számú melléklet.

Az óvodák finanszírozása azonos elv alapján történik.¹³⁹

A Nemzeti Alaptanterv és a hozzá kapcsolódó „Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve”¹⁴⁰ előírja többek közt a fogyatékossgal élő tanulóknak nyújtandó speciális foglalkozások minimális óraszámát és az kötelező alapszolgáltatásokat. Az állami és önkormányzati finanszírozás ezt önmagában nem tudja fedezni. Az iskolák ennek ellenére általában nyújtanak kommunikációs és gyógytestnevelési szolgáltatásokat, függetlenül attól, hogy van-e rá keretük vagy nincs. Az így nyújtott szolgáltatások minősége emiatt nem feltétlenül gyengébb, de kompromisszumokra szükség van. Egyes iskolákban például ugyanabban a helyiségben tartják a logopédiai foglalkozásokat, mint az orvosi vizsgálatot.¹⁴¹ A speciális pedagógiai programmal rendelkező iskolák, legyenek többségi vagy speciális tantervűek, tudják garantálni a kis létszámú osztályokat és az egyéni foglalkozást, de forráshiány miatt az utaztatásról, az utazó gyógypedagógusokról és a gyógypedagógusok számára nyújtandó pszichológusi segítségről már nem tudnak gondoskodni.

A fogyatékossgal élő tanulók után járó megemelt normatív támogatáson túl a többségi iskolák nem kapnak további állami vagy önkormányzati támogatást speciális pedagógiai programjaikhoz. A fogyatékossgal élő tanulók integrálásához szükséges megfelelő tanulási környezet megteremtéséhez külön forrásokat kell megpályázni. Nemrégiben több olyan alapítvány is létrejött, ami a fogyatékossgal élő tanulóknak a többségi iskolákban történő integrálását segíti elő, köztük a Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány.¹⁴²

Az önkormányzatokon és az oktatási-nevelési intézmények kapacitásán múlik, mennyi további támogatást tudnak nyújtani az integráció elősegítéséhez. Az erre fordítható összegek nagyságát ugyanis nem központilag határozzák meg. Mindig helyi szinten dől el, hogy garantálhatók-e a speciális pedagógiai programokhoz kapcsolódó további kiadások – amit a kisebb létszámú osztályokra, külön odafigyelésre, egyéni fejlesztésre, szállításra vagy a gyógypedagógusok utaztatására kell fordítani. Nem túl valószínű azonban, hogy az önkormányzatok bármikor is képesek lesznek önállóan megteremteni ezeket a lehetőségeket, mivel saját bevételi forrásaik sem elegendőek a feladat ellátására. Az értelmi fogyatékossgal élő magyar gyermekek ezért mindaddig nem élvezhetik az esélyegyenlőséget az oktatásban, amíg az integrált oktatás teljes költségét nem fedezik központi forrásból.

1.2.3 Minőségbiztosítás, tanácsadás és felügyelet

MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS

A Köznevelési törvény előírja, hogy minden oktatási intézménynek fejlesztenie kell az oktatói munkát; hatékony pedagógiai programokat kell megvalósítania; és pénzügyi forrásait a leghatékonyabb, leggazdaságosabb és legtartalmasabb módon kell felhasználnia. Mivel a törvény az oktatási intézmények teljes skálájára vonatkozik a korai fejlesztéstől a középfokú oktatásig, a minőségbiztosítási kritériumokat mindegyiküknek kell teljesítenie. Jelenleg azonban a minőségbiztosításnak nincs központi ellenőrző rendszere.

139 Az óvodák megemelt állami normatív támogatást kapnak a fogyatékossgal élő gyermekek után: egy fogyatékossgal élő gyermek két fogyatékos nélkülinek felel meg a létszám meghatározásánál. A csoportok létszámát azonban nem hangolták össze a finanszírozással: a fogyatékossgal élő gyermek után járó, megemelt állami támogatás alacsonyabb, mint a két, fogyatékos nélküli gyermek után járó összeg. Az önkormányzatok nem támogatják a sajátos nevelési igényű gyermekek integrálását, hiszen értük kevesebb pénzt hívhatnak le az államtól. Az ideális helyzet az lenne, ha nem csak az csoport létszámánál számítana két gyermeknek a speciális nevelési igényű óvodás, hanem a megemelt támogatás helyett az óvodák is megkaphatnák az állami alaptámogatás kétszeresét. Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

140 A Művelődési és Köznevelési Miniszter 23/1997. (VI.4.) rendelete a Fogyatékos gyermekek iskolai oktatásának tantervi irányelve kiadásáról (a továbbiakban Fogyatékos gyermekek tantervi irányelvei)

141 Mácsai Istvánnal, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

142 A Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány szerepéről bővebben lásd a III.2.1. részt.

2002-től minden oktatási-nevelési intézménynek biztosítani kell működésében a minőség bizonyos szintjét. A minőségbiztosítási modelleket azonban nem egységesítették. Néhány iskola a „Comenius” nevű nemzeti program keretében kap segítséget a minőségbiztosítási intézkedések és minőségi oktatás bevezetéséhez, más iskolák pedig önállóan dolgozták ki saját minőségbiztosítási stratégiájukat.¹⁴³

KONZULTÁCIÓ ÉS FELÜGYELET

A Köznevelési törvény előírja, hogy mindegyik iskolában hozzanak létre egy „iskolaszéket”.¹⁴⁴ Az iskolaszék szülőkből, pedagógusokból, diákokból, fenntartókból, gyermekvédelmi szervezetekből, a kisebbségi önkormányzatok¹⁴⁵ és a helyi kereskedelmi kamara tagjaiból álló testület. Az ő feladatuk, hogy biztosítsák a tanulók jogainak és kötelességeinek tiszteletben tartását az iskola testülete által hozott döntésekben. Az iskolaszékeket azonban nem ruházták fel nagyon sok döntéshozatali jogkörrel, és legtöbbször a gyakorlatban nem is működik.¹⁴⁶

A Köznevelési törvény¹⁴⁷ érdekképviseleti csoportok létrehozatalára ösztönzi a tanulókat,¹⁴⁸ és több országos szintű diákszervezet létre is jött. Az Országos Szülői Érdekképviseleti Tanács (OSZET) nevű szervezet viszont az oktatáson belül a szülők jogaival kapcsolatos jogszabályokat és stratégiákat segít előkészíteni.¹⁴⁹ A szervezetek kellő tiszteletnek örvendenek, bár létük meglehetősen formális és munkájuk nem eléggé hatékony.

A tanulók számos érdekképviseleti csoportja azonban egyáltalán nem működik. Azok sem bírnak rendkívüli befolyással, amelyek mégis próbálnak tenni valamit a többségi és speciális iskolákban.¹⁵⁰ Az ÉFOÉSZ nemrégiben hozott létre egy tanulói érdekképviseleti csoportot, amely rávilágít, hogy mekkora szükség van Magyarországon az értelmi fogyatékkal élő embereket képviselő érdekérvényesítési mozgalom kialakulására.

1.3 Az értelmi fogyatékosok oktatási célból történő felmérése

A Köznevelési törvény rendelkezik arról, hogy a fogyatékosokkal élő gyermekek diagnózisának felállítása Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság (a továbbiakban Szakértői Bizottság) feladata.¹⁵¹ Ugyanez a bizottság felel a magatartási zavarokra, autizmusra és hiperaktivitásra

143 A minőségi oktatómunka biztosításához „minőségfejlesztési rendszert” kell létrehozni minden oktatási intézményben. A rendszer lényegét az „intézményi minőségfejlesztési programok” írják le. Ezeket az intézmények igazgatói dolgozzák ki, amit a testülettel kell elfogadtatni és megvalósítani. A testület, beleértve az tanárokat és a gyógypedagógusokat is, véleményezheti a programot a kidolgozás során. (Köznevelési törvény 2003, 29 (10)§.)

144 Köznevelési törvény 1993, 60§.

145 Magyarországon minden nemzeti kisebbség, amely jelen van a helyi lakosság adott százalékában, jogosult saját önkormányzatot létrehozni. Az ilyen kisebbségi képviseletek aktívan részt vehetnek az iskolaszékek munkájában, bár erre mostanáig csak elvétve akadt példa.

146 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú.

147 Köznevelési törvény 1993, 62§ és 63§.

148 A fogyatékosokkal élő emberek által és számára létrehozott fogyatékosok érdekképviseleti mozgalmak új fejleményt jelentenek. Magyarországon általában nincsenek nagy számban érdekképviseleti csoportok, és különösen ritka az értelmi fogyatékosokkal élő emberek által létrehozott ilyen csoport. A létezők is nehéz helyzetben vannak, mert hatalmas kihívás a számukra érdekeiket a nyilvánosság elé tárni. A gyógypedagógusok és szülők furcsa módon kevésbé támogatják az érdekképviseleti csoportok létrehozatalát és működését. Gyene Piroskával, az ÉFOÉSZ elnökével Budapesten, 2003. december 12-én, és Dörnyeiné B. Évával, a „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatójával Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

149 Az OSZET kilenc tagból áll, amelyből hármat az oktatási miniszter és hatot a szülői szervezetek neveznek ki. Köznevelési törvény 2003, 67 (3)§.

150 Dörnyeiné B. Évával, a „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

151 Köznevelési törvény 1993, 6 (4a)§.

utaló jelek felismeréséért. A gyermek felmérését általában az óvoda vagy a Nevelési Tanácsadó¹⁵² javasolja a szülőnek vagy gondviselőnek. A gyermeket a legközelebbi Szakértői Bizottsághoz küldik el. A felmérés megkezdése előtt azonban a szülőnek vagy gondviselőnek aláírásával kell megerősítenie beleegyezését.

1.3.1 A felmérés

A Szakértői Bizottságok az ICD-10-et és más nemzetközi szabványokat követnek. Elsősorban intelligencia tesztekkel, a szociális készségek, az önrendelkezés képessége és az általános viselkedés értékelésével határozzák meg a gyermek értelmi fogyatékoságának tényét és mértékét. A bizottságok az előzetesen feltételezett képességek és készségek alapján választják ki a nemzetközi gyakorlatban is használt tesztek.¹⁵³ A budapesti Korai Fejlesztő Központban azonban megfigyelték, hogy az autizmus és a súlyos/halmozott értelmi fogyatékoság felmérésének nemzetközileg elismert tesztjeit Magyarországon alig ismerik, és nagyon ritkán alkalmazzák.¹⁵⁴

Magyarországon jelenleg 31 Szakértői Bizottság működik.¹⁵⁵ Mindegyikben egy pszichológus, egy gyógypedagógus és egy orvos dolgozik.¹⁵⁶ A törvény előírása alapján a felmérést a három szakember együtt végzi el.¹⁵⁷ A szakorvost a feltételezett fogyatékosági típusnak megfelelően választják ki: lehet például pszichiáter vagy ideggyógyász. Ha a diagnózist megfellebbezik, a gyermeket egy másik Szakértői Bizottsághoz¹⁵⁸ küldik el egy második felmérés elvégzésére.¹⁵⁹

A Szakértői Bizottságok kivétel nélkül mind túlterheltek. Az ő feladatuk, hogy felmérjék az egyén képességeit és igényeit, megállapítsák a szükséges szolgáltatásokat és gondoskodjanak a korai fejlesztésről, a felmérésről és annak előírt megismétléséről, a tanulási nehézség megállapításáról az iskolai elhelyezést követő problémák esetében, valamint a tanulási zavarok megállapításáról – a diszlexiás vagy diszkalkuliás esetek azonosításáról. Jelenleg csak a Szakértői Bizottságok végezhetnek a törvény által is elismert felmérést. A kórházak már nem foglalkozhatnak ilyesmivel.

Számos Szakértői Bizottság a felméréshez való joga mellett a szolgáltatások nyújtásáról is gondoskodik. Elvégzik például a felméréseket a bentlakásos intézményekben, és emellett pedagógiai szakszolgáltatásokat is végeznek. A felmérés során javaslatokat tesznek az egészségügyi és pedagógiai célú rehabilitációs ellátásokra, és egyidejűleg biztosítják a törvényben ehhez előírt eszközöket. A habilitációs és rehabilitációs ellátás biztosítása érdekében a sajátos nevelési igényű tanulót felvevő gyógypedagógiai nevelésben-oktatásban részt vevő iskoláknak rendelkezniük kell mindezekkel a személyi és tárgyi feltételekkel.¹⁶⁰

A felmérés néhány órát vesz igénybe, amelynek során a szakértők a gyermek feltételezett képességein és készségein alapuló módszerekkel vizsgálják meg a gyermeket. A szülőt vagy gondviselőt a gyógypedagógus kérdezi ki a gyermek anamnézisééről. A felmérést a három szakember együtt végzi. A

152 Ilyen Nevelési Tanácsadó van minden nagyobb városban. Tanácsadást és pedagógiai segítséget nyújtanak minden gyermek és fiatal számára, az értelmi fogyatékosággal élő embereket is beleértve. A tanácsadók általában pszichiáterek, orvosok vagy gyógypedagógusok. Különböző problémákkal hozzájuk forduló gyermekek felmérését végzik el, és szükség esetén a megfelelő szakemberhez utalják be őket.

153 OSI kerekasztal.

154 Különösen keveset használják a Leither vagy Ados (autizmus esetében) és a Fröchlich módszert (súlyos értelmi fogyatékoság esetében). Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

155 A megyeszékhelyek mellett minden nagyobb városban is működik Szakértői Bizottság, úgy mint Pécs, Kecskemét, Baja, Békéscsaba, Miskolc, Szeged, Székesfehérvár, Győr, Debrecen, Eger, Szolnok, Tata, Cegléd, Kaposvár, Nyíregyháza, Nyírbátor, Kisvárd, Szekszárd, Szombathely, Veszprém és Zalaegerszeg. Néhány városban egynél több bizottság is létezik.

156 Rendelet a képzési kötelezettségről, 2 (5)§.

157 OSI kerekasztal.

158 A fellebbezést megvizsgáló bizottság kiválasztása véletlenszerű, erről a jogszabály nem rendelkezik.

159 Az ELTE Gyógypedagógiai Főiskolai Kara működik a 32. Szakértői Bizottságként, amely gyakran végez ismételt felméréseket és vizsgál fellebbezéseket. A bizottságok közt ez büszkélkedhet a legnagyobb elismertséggel, és feladata nem csak az ismételt felmérésekre korlátozódik: a Budapesten kívül élő szülők számára bevett gyakorlattá vált, hogy ide hozzák gyermekeiket felmérésre és más szolgáltatásra.

160 Köznevelési törvény 1993. 30 (3)§.

Szakértői Bizottság végül mindhármuk véleménye alapján javaslatot tesz a beiskolázásról a család számára.¹⁶¹

A felmérés alatt a gyermek szüleinek vagy gondviselőjének jelen kell lenni, és tájékoztatást kell kapnia a bizottság döntéséről. Az oktatási jogok biztosához azonban érkezett már panasz olyan szülőtől, akinek gyermekét többször is az ő távollétében mérték fel, és meg kellett állapítania, hogy a kérdéses bizottság megsértette a törvényt.¹⁶² Továbbá, annak ellenére, hogy a Szakértői Bizottságok magasan képzett szakemberekből állnak, volt már olyan eset is, amikor egy gyermeket nem háromfős bizottság vizsgált, hanem egyetlen személy.¹⁶³ A gyermek jövője következképp egyetlen személy véleményén múlt. A diagnosztikai eljárásban is lehetett következtelenségeket tapasztalni az egyes megyék közt; az eljárás minősége és eredménye jelentős mértékben függ attól, hogy hol él a gyermek.¹⁶⁴

Az iskolai elhelyezés hiányzó kulcseleme az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek felkészítése az általános iskolára. Ha a Szakértői Bizottság arról határoz, hogy egy gyermek még nem iskolaérett, azt javasolja, hogy még egy évet töltsön el az óvodában. Ennek során azonban a gyermek csak nagyon ritkán részesül az általános iskolára jobban felkészítő speciális támogatásban vagy előkészítőben. Vannak ugyan önkormányzati és alapítványi óvodák is, amelyek jó példával járnak elöl és biztosítják a Szakértői Bizottságok által előírt speciális ellátást, de csak kivételként.¹⁶⁵

1.3.2 A romák felülreprezentáltsága

Civil szervezetek által elvégzett kutatás mutat rá, hogy a felmérési eljárás az egyik jelentős oka annak, hogy a speciális iskolákban aránytalanul sok roma gyermeket helyeznek el. A roma gyermekeket sokkal gyakrabban helyezik közvetlenül a speciális iskolákba, mint a többségi társadalomhoz tartozó gyermekeket, akiknek az újbóli felmérés és speciális iskolába való áthelyezés előtt általában megadják a lehetőséget, hogy integrált környezetben boldoguljanak.¹⁶⁶ Jelentések készültek arról is, hogy a roma szülők nem adták teljes beleegyezésüket gyermekük speciális iskolában való elhelyezéséhez, mivel nem kaptak magyarázatot egyetértésük következményeiről, és a gyermek jövőbeni lehetőségeinek korlátait sem vázolták fel.¹⁶⁷ Megfigyelhető volt az is egyes esetekben, hogy a gyermek felméréséről vagy fogyatékossgáról szóló döntésnek az volt az egyedüli alapja, hogy a gyermek roma családból származik.¹⁶⁸

161 A szülő vagy gondviselő a felmérést követő 15 napon belül jogosult elfogadni vagy elutasítani a javasolt iskolai elhelyezést. Rendelet a képzési kötelezettségről, 15 (1)§.

162 Az oktatási jogok biztosának 2001. évi jelentésében olvasható: „Egy szülő arról panaszkodott, hogy gyermekét a rehabilitációs bizottság többször is az ő tudta nélkül vizsgálta meg. A vizsgálat eredményéről sem tájékoztatták őt, s erről csak sokkal később szerzett tudomást. A vizsgálat után a bizottság arra a megállapításra jutott, hogy a gyermek csak speciális tantervű (alternatív) iskolában folytathatja tanulmányait, és csakis (tandíjfizető) magántanulóként. A szülőhöz eljuttatott szakértői véleményben azonban úgy tüntették fel, hogy a szülő és az iskola maga kérvényezte, hogy a gyermeket magántanulói jogállásba vegyék. A hivatal megállapította, hogy a bizottság törvényt sértett azáltal, hogy a szülők távollétében, és tájékoztatásuk nélkül vizsgálták meg a gyermeket. Ezért felkértük a szakértői és rehabilitációs bizottság vezetőjét, hogy a továbbiakban az érvényes törvényi rendelkezéseknek megfelelően végezzék a vizsgálatokat oly módon, hogy időben tájékoztatják a szülőket, és a vizsgálatot jelenlétükben hajtsák végre. A bizottság vezetője elfogadta ajánlásainkat. (VI/164/2000.)” Oktatási ombudsman beszámolója 2001. évi tevékenységéről.

163 A szülővel készített interjú, Kecskemét, 2004. február 4.

164 OSI kerekasztal

165 Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú. Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

166 European Roma Rights Center, *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe* (Európai Roma Jogvédő Központ: A romák szegregált iskolázatása Közép- és Kelet-Európában), Budapest, ERRC, 2004, 40–41. oldal, (a továbbiakban: ERRC, *Stigmata*).

167 ERRC, *Stigmata*, 47–48. oldal.

168 V. Mohácsi, “Government Initiatives: Hungary’s School Integration Program”, in: E. Rekosh, M. Sleeper (eds.), *Separate and Unequal: Combating Discrimination against Roma in Education*, Public Interest Law Initiative, Budapest, 2004, 241. oldal, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosának egy jelentését idézi (a továbbiakban, V. Mohácsi, *Hungary’s School Integration Program*).

A téves diagnózisok ilyenén ismétlődése nagy hazai és nemzetközi nyilvánosságot kapott, és gyakorisága ma már visszaszorulni látszik, amit az értelmi fogyatékossgal élő embernek minősített roma gyermekek arányának csökkenése is jelez. A roma gyermekek hátrányos megkülönböztetésének és speciális iskolákban való elhelyezésüknek leküzdéséért azonban még sokat kell dolgozni. Különösen fontos könnyíteni a Szakértői Bizottságok leterheltségén és javítani munkakörülményeiken. Emellett ki kell dolgozni számukra egy minőségbiztosítási rendszert. Az Oktatási Minisztérium és a Szakértői Bizottságok ennek érdekében közös önértékelési folyamatot kezdeményeztek, és terveket dolgoztak ki a felmérési folyamatok felülvizsgálatára.¹⁶⁹

1.3.3 Fellebbezés

A Szakértői Bizottságnak a diagnózisát és a gyermek beiskolázására vonatkozó bármely ajánlását a szülők, gondviselők, sőt még a felmérésben résztvevő gyermek is jogosult megkérdőjelezni. Ez azonban rendkívül ritkán történik meg.¹⁷⁰ A szülők általában a Szakértői Bizottság javaslata alapján íratják gyermeküket iskolába, bár az iskola megjelölését gyakrabban kérdőjelezzik meg, mint magát a diagnózist.¹⁷¹

A Köznevelési törvény kijelenti, hogy a szülő csak akkor kérheti gyermeke felvételét egy adott iskolába, ha az iskola rendelkezik a kívánt oktatási típusnak megfelelő személyi és tárgyi feltételekkel.¹⁷² Ha a Szakértői Bizottság által javasolt iskola nem képes vagy nem hajlandó felvenni a gyermeket arra való hivatkozással, hogy nem rendelkezik a szükséges feltételekkel, a Szakértői Bizottság köteles tovább keresni mindaddig, amíg olyan megfelelő iskolát nem talál, amelyik felveszi a gyermeket.

Amennyiben a szülő vagy gondviselő nem fogadja el a Szakértői Bizottság javaslatát, azt 15 napon belül megfellebbezheti. Fellebbezés esetén a Szakértői Bizottság beidézheti a szülőt; számos esetben megpróbálják meggyőzni őt, hogy a javasolt iskolába küldje a gyermeket. A helyi hatóságok a szülői választás jogának elvét megsértő szülő akarata ellenére is elhelyezhetik a gyermeket egy iskolában. Arra is volt azonban példa, hogy a helyi hatóságokkal folytatott ádáz küzdelem végén a szülőknek sikerült az általuk kiválasztott iskolába beíratni a gyermeket.

Gyógypedagógusok és a Szakértői Bizottság tagjai számolnak be arról, hogy néhány szülő valóban megfellebbezi a felmérést,¹⁷³ különösen olyan esetben, amikor a javasolt iskola nem a gyermek lakhelyén van.¹⁷⁴ Nézeteltérés esetén a szülők másik Szakértői Bizottsághoz vihetik gyermeküket felmérésre, és az eset elkerülhet a Közigazgatási Hivatalhoz.¹⁷⁵ A gyakorlatban azonban a szülők nem rendelkeznek kellő ismerettel a Közigazgatási Hivatalról, vagy arról a jogukról, hogy ide fordulhatnak nézeteltérés esetén. A Szakértői Bizottsággal kialakuló vita esetén a szülők közvetlenül az oktatási ombudsmanhoz is fordulhatnak.¹⁷⁶

Előfordul, hogy szülők fellebbezés helyett inkább egyszerűen nem veszik figyelembe a felmérés eredményét. Amikor a Szakértői Bizottság javaslatot tesz egy iskolára, a felmérés egy példányát elküldi a szülőknek és a megjelölt iskolának is. Eközben a szülő elviheti gyermekét egy másik iskolába, amelyik nem ismeri a felmérés eredményét. Ilyen esetben az önkormányzatnak kell megkeresnie a gyermeket.¹⁷⁷ Rendszerint az iskolaév megkezdése után találják meg, s mivel a gyermek már elkezdte

169 Lásd az Oktatási Minisztérium honlapját (www.om.hu).

170 Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú. Czeizel Barbara, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónője azonban cáfolja ezt a vele készült interjúban. Elmondja, hogy a központ szakembereihez forduló szülők legtöbbször nem fogadja el a Szakértői Bizottságok véleményét.

171 OSI kerekasztal.

172 Köznevelési törvény 1993, 30 (3)§.

173 Az oktatási ombudsman szintén beszámol néhány, az iskolai elhelyezéssel kapcsolatos szülői panaszról. Oktatási ombudsman beszámolója 2001. évi tevékenységéről.

174 Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

175 A Közigazgatási Hivatal illetékes dönteni az iskola kijelölési eljárások jogosságáról. A hivatal megvizsgálja az elhelyezéssel kapcsolatos fellebbezéseket és az iskolák működését.

176 OSI kerekasztal.

177 Rendelet a képzési kötelezettségről, 18 és 19§.

tanulmányait, általában már nem változtatnak iskolát. Általában a gyermekek ily módon olyan többségi iskolákban maradnak, amelyek semmilyen értelemben nem készültek fel az integrációra. Az iskola nem rendelkezik a hatékony oktatáshoz szükséges segédeszközökkel, személyi és más feltételekkel. Az ilyen szükségleteket kielégíteni nem tudó iskolákba járó gyermekeket később gyakran áthelyezik speciális iskolákba.¹⁷⁸

A területen dolgozó egyik szakember szerint a szülők gyakorta irreális elvárásokat támasztanak gyermekeikkel szemben.¹⁷⁹ Ilyen esetekben a gyógypedagógusok és/vagy a Szakértői Bizottságok próbálják meggyőzni őket a legjobb, rendelkezésre álló megoldásról, ami nem feltétlenül a többségi iskola. A szülők azonban gyakran visszautasítják a javaslatot, és különböző módokon küzdenek gyermekük integrációjáért. Erőltethetik az iskolát, hogy alakítsa ki az integrációhoz szükséges feltételeket,¹⁸⁰ olyan iskolába írathatják be a gyermeket, amelyik nem készült fel a speciális nevelési igényre, vagy maguk taníthatják őket otthon. Ez utóbbi esetben, ha a Szakértői Bizottság nem ért egyet az magántanulói jogviszonnyal, a gyermek oktatásának szakmai és pénzügyi felelőssége kizárólag a szülőt terheli.

1.4 Korai fejlesztés

Hasonlatosan a többi releváns szolgáltatással, a korai fejlesztés szolgáltatást olyan kisgyermek (és családjaik) számára javasolják, akik aktuálisan vagy potenciálisan olyan sajátos szükségletekkel rendelkeznek, amelyek hátrányosan befolyásolhatják fejlődésüket. A korai fejlesztéssel a gyermek állapotának romlását igyekeznek csökkenteni, illetve maximalizálni a gyermek fejlődését és integrációjának lehetőségét. Ideggyógyászok és gyógypedagógusok számoltak be arról, hogy különösen fontos a korai fejlesztés az értelmi fogyatékossgal élő kisgyermek számára, mivel az ellátás egy kritikus növekedési szakaszban segíti őket a fejlődésben, készségeik képességekké történő alakulásában. A korai fejlesztésben részesülő, értelmi fogyatékossgal élő gyermek kevésbé marad el társaitól a fejlődésben. A gyermek integrációját is elősegíti a többségi oktatási környezetben.¹⁸¹ A korai fejlesztésben nem részesített, értelmi fogyatékossgal élő gyermekek következetesen kevesebb kommunikációs rátermettséget, motorikus, intellektuális és szocializációs készséget mutatnak.¹⁸²

A Köznevelési törvény minden sajátos nevelési igényű gyermek számára előírja a korai fejlesztést.¹⁸³ Az ellátásban a Szakértői Bizottság javaslatára részesülnek a gyermekek,¹⁸⁴ amely egyben

178 Az Oktatási Minisztérium egy képviselője szerint további átfogó kutatás szükséges az elkülönített iskolákból a felkészületlen többségi iskolákba való átmenet kérdéséről. Az Oktatási Minisztérium szakképzés-fejlesztés szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 7.

179 Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatójával Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

180 Lásd például: Salné Lengyel Mária és Kőpatakiné Mészáros Mária, „Az együttnevelés jelenlegi helyzete, OKI-kutatás tapasztalatai”, in: Fejlesztő pedagógia, Budapest, 2001/3.

181 Ez igaz az autizmussal élő gyermekek esetében is, mivel a korai fejlesztés néha segít nekik, hogy legyőzzék az autizmus egyes jellemzőit. Egy autizmussal élő személy szülőjének írásos megjegyzése a jelentésvázlatról, aki egyben az Autisták Érdekvédelmi Egyesületének is tagja, Budapest, 2004. május 26. Az autizmussal élő fiatal a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele és gyermekként egy többségi iskola tanulója volt.

182 Palkovics Rozália Natáliával, Salva Vita Alapítvány programvezető gyógypedagógus munkatársával Budapesten, 2003. november 27-én készült interjú. Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatójával Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú. Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatójával Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

183 A korai fejlesztést születéstől öt éves korig kellene biztosítani a sajátos nevelési igényű gyermekek számára. Olyan esetekben, ahol a beavatkozás késik, az ellátás három évvel megtoldható. Míg a törvény az ideális helyzetet írja le, amelyben a fogyatékossgot hároméves kor előtt észreveszik, a gyakorlatban az ellátás általában sokkal később kezdődik. A korai fejlesztést általában az óvodában kezdik meg a három évnél idősebb gyermekek esetében. Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatójával Budapesten, 2004. január 7-én készített interjú.

184 A budapesti Korai Fejlesztő Központ kivétel ez alól, amennyiben szintén javaslatot tehet az ellátásra.

az ellátás nyújtásáról is köteles gondoskodni. Az ellátás történhet a gyermek otthonában, bentlakásos intézményben, az Nevelési Tanácsadóknál vagy a korai fejlesztéssel foglalkozó más központokon keresztül.¹⁸⁵ A korai fejlesztéshez való hozzáféréssel kapcsolatos legnagyobb probléma abban áll, hogy a szülők általában nem szereznek tudomást a Szakértői Bizottságok létezéséről és a rendelkezésre álló korai fejlesztő ellátásról egészen addig, míg a gyermek számára megszűnik az óvodai nevelés, amikor is már kevésbé hatékony az ellátás.

2000 óta folyamatosan csökken a tanulók száma. A normatív támogatás miatt az óvodák is szeretnének minél több gyermeket magukhoz vonzani, s ezért elkezdtek értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket is felvenni, akik számára megteremtik a speciális feltételeket. A tanulókért ily módon folyó versengés kedvező hatással volt az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek integrálási lehetőségeinek növelésére és az általános iskolára való megfelelő felkészítésükre. A gyakorlat azonban még mindig nem terjedt el eléggé, és nem helyettesíti a korai fejlesztés formális rendszerét.

A magyarországi korai fejlesztő hálózat egyelőre elégtelen, és nem garantál azonos hozzáférést az ország minden részén. Míg a Szakértői Bizottságok jogosultak korai fejlesztő ellátást nyújtani, a gyakorlatban erre ritkán kerül sor. Ezt a hiányt a civil szervezetek igyekeznek kitölteni, és az ő kezdeményezéseik ösztönözték a kormányt is a korai fejlesztő hálózat jobb kiépítésére. A korai fejlesztést nyújtó civil szervezetek jogosultak az állami normatív támogatásra, ha szerződéses viszonyra lépnek a Szakértői Bizottságokkal.¹⁸⁶

A budapesti Korai Fejlesztő Központ volt az első korai fejlesztést nyújtó civil szervezet. Az ellátásban mutatkozó hiányosságok kitöltésére hozták létre 1991-ben. Alapítása óta körülbelül 2000 gyermek felmérését készítette el, és ma 220 család vesz részt az átfogó korai fejlesztési programban.¹⁸⁷ A központ évente készít felmérést mindegyik gyermekről, a szülő részvételével. Átfogó értékelés készül a gyermek képességeiről és szükségleteiről, amit azután a szülő engedélyezésével a Szakértői Bizottsággal is el kell fogadtatni.

A központ csak budapesti lakosok részére nyújt ellátást, bár léteznek kivételek. A gyermekek ötéves korukig vehetnek részt a fejlesztésben, de mivel az óvodák nem nagyon foglalkoztatnak gyógypedagógusokat, a szülők rendszerint azt szeretnék, hogy gyermekük ötéves kor után is részesülhessen a központ által nyújtott ellátásban. Az öt évnél idősebb gyermekek korai fejlesztését azonban az állam nem támogatja. A központ a nyilvánosság tájékoztatásával szeretné felhívni a figyelmet a korai fejlesztés fontosságára és lehetőségére oly módon, hogy képzéseket szervez az egészségügyben és oktatásban dolgozó szakemberek számára. Programjaival a fővároson kívül dolgozó szülésznőket, gyermekorvosokat, védőnőket, szociális munkásokat, szociális szolgáltatásokban dolgozókat, perinatális intenzív centrumok (PIC)¹⁸⁸ dolgozóit és a helyi speciális fejlesztő központokban (például óvodákban) gyermekekkel foglalkozó szakembereket kívánja megcélozni.

A fővároson kívül Zalaegerszegen, Kaposváron, Szombathelyen, Pécsen és Nyíregyházán működnek korai fejlesztő központok, egyenként négy-öt alkalmazottal. A fővároson kívüli korai fejlesztő központok a nagy igény ellenére sem működnek teljes munkaidőben. Részmunkaidőben foglalkoztatják szakembereiket, így gyakran kényszerülnek kompromisszumokra a szolgáltatás minősége terén.

185 Köznevelési törvény 1993, 34 (1)§.

186 A budapesti Korai Fejlesztő Központ ugyanazt az állami támogatást kapja az ellátásért, mint a Szakértői Bizottságok. Az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium 2003-ban fejenként 235.000 forintot (körülbelül 900 eurót) folyósított a központnak. Úttörő kezdeményezésükhöz azonban nem elegendő az állami támogatás, és a központnak folyamatosan más forrásokat is meg kell pályáznia, hogy munkáját folytatni tudja. Az ellátásban a családok ingyen részesülnek. Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatójával Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

187 Az adatok csak Budapestre vonatkoznak. Becslések szerint országos viszonylatban a gyermekek 5-7 százalékának van szüksége korai fejlesztésre. Az országos hálózat hiánya miatt a vidéki területeken élők azonban nem jutnak hozzá, valamint amiatt sem, hogy alig áll rendelkezésre információ a szolgáltatásról és ennek fontosságáról a fogyatékosokkal élő gyermekek számára. Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatójával Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú. A központról további információ olvasható honlapjukon: www.koraifejleszto.hu.

188 Perinatális Intenzív Centrumok a kórházak részlegeiként működnek, a koraszülött vagy valamilyen rendelkezéssel született gyermekeknek nyújtanak egészségügyi ellátást.

Különösen fontos lenne, hogy az alkalmazott szakértők akkreditált képzési programon legyenek kötelesek részt venni.¹⁸⁹

A korai fejlesztésnek kritikus szerepe van az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek életesélyeinek javításában. Erőfeszítést kell tenni a szülők jobb tájékoztatására az ellátás elérhetőségéről. Nem elegendő, ha csak Budapesten és néhány nagyvárosban lehet hozzájutni; sürgető szükség van az országos hálózat kialakítására.

189 Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

2. A kormány oktatáspolitikája

Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek oktatására vonatkozó kormánypolitika fő hivatkozási pontja az Országos Fogyatékosügyi Program, amely több progresszív célt is megfogalmazott az integrált oktatás elérése érdekében. Nem megfelelő azonban a program értékelési mechanizmusa és megvalósításának biztosítása sem, így számos célt nem sikerült még foganatosítani az oktatás területén. A program egyik fontos eredményeként létrejött a Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány, amely minden fogyatékosokkal élő gyermekcsoport tevékenységét támogatja a társadalmi integrációjukat elősegítő számos programja révén. Az alapítvány több, az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket, családjaikat és iskoláikat segítő projektet is támogatott, beleértve a többségi és speciális intézményeket is. Különleges figyelmet érdemeltek az alapítványnak azon programjai, amelyek a többségi iskoláknak az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek befogadására való felkészültségét fejlesztették. Az alapítvány munkáját a gyógypedagógusok is széles körben elismerték.

Magyarország EU-csatlakozása során az Európai Bizottság rendszeres országjelentései nem tettek említést az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek oktatásának magyarországi helyzetéről. Rengeteg Phare-program támogatta azonban ezt az ügyet, különösen a korai fejlesztést és a speciális szakképző intézményekben folyó oktatást. A 2004. május 1-i csatlakozás által az EU Strukturális Alap Magyarország számára is hozzáférhető. Ezeket a pénzeszközöket széles körben olyan projektek támogatására fogják felhasználni, amelyek közvetlenül az értelmi fogyatékosokkal élő embereket is érintik, úgymint: a sajátos nevelési igényű gyermekeknek a többségi iskolákban való elhelyezését célzó projektek; élethosszig tartó tanulást támogató projektek, valamint az iskolai infrastruktúra, beleértve a speciális oktatás fejlesztését célzó projektek.

2.1 Az EU és az oktatáspolitikai

Magyarországnak az EU-hoz való csatlakozási folyamata során az Európai Bizottság által kibocsátott 2002 évi országjelentés nem említette a fogyatékosokkal élő emberek oktatását.¹⁹⁰ Javasolt azonban számos intézkedést a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekek iskolázottsági szintjének emelésére, különös tekintettel a roma kisebbséget célzó programokra.¹⁹¹ A 2002. és 2003. évi országjelentés¹⁹² ugyanígy leírja a roma gyermekek által az ország iskoláiban megélt siralmas körülményeket. Egyik jelentés sem említi azonban az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek korlátozott vagy egyáltalán nem létező oktatási lehetőségeit, valamint a roma gyermekekéhez hasonló, speciális iskolákban történő elkülönítésüket.

A jelentés nem foglalkozik részletesen az értelmi fogyatékosokkal élő magyar gyermekek problémáival, oktatásuk előmozdítására viszont felhasználtak EU-s forrásokat. A magyarországi Phare programoknak az volt a céljuk, hogy elősegítsék a többszörösen hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi integrációját. A programok zöme a roma tanulókat célozta meg, új és átfogó oktatási projekteket tartal-

190 European Commission, 2002 Regular Report on Hungary's Progress towards Accession (Az Európai Bizottság 2002. évi Éves Jelentése Magyarország Csatlakozási Felkészüléséről), SEC (2002) 1404, Európai Bizottság, Brüsszel, 2002. október 9, megtekinthető angolul a Bizottság honlapján: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/hu_en.pdf (állapot szerint 12. December), (a továbbiakban az Európai Bizottság 2002. évi országjelentése).

191 Európai Bizottság 2002. évi országjelentése Magyarországról, 18 (a-c) fejezet.

192 European Commission, 2003 Regular Report on Hungary's Progress towards Accession (Az Európai Bizottság 2003. évi Éves Jelentése Magyarország Csatlakozási Felkészüléséről) Európai Bizottság, Brüsszel, 2003. október 9, megtekinthető a Bizottság honlapján angolul: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2003/hu_en.pdf (december 12-i állapot szerint).

maztak.¹⁹³ Más Phare projektek pedig specifikusan az értelmi fogyatékosággal élő emberek életminőségén igyekeztek javítani. Az oktatás széles körét ölelték fel, a korai fejlesztéstől a speciális szakiskolákban folyó munkáig.¹⁹⁴

A 2004. május 1-i EU-csatlakozás óta Magyarország jogosult az EU Strukturális Alapjaiból részesedni. 2003. márciusában nyújtották be az Európai Bizottságnak az öt operatív program célkitűzést tartalmazó Nemzeti Fejlesztési Tervet, amelyekhez Strukturális Alapokat rendelnek a 2004-től 2006-ig tartó periódus során.¹⁹⁵ Ebből legnagyobb arányban a Humánerőforrás-fejlesztés Operatív Program (HEF-OP) részesedik, amit elsősorban az Európai Szociális Alapokból finanszíroznak (ESF). A HEF-OP keretein belül több intézkedés célozza meg a sajátos nevelési igényű gyermekek többségi oktatási-nevelési intézetekbe történő integrálását, az élethosszig tartó tanulást és az iskolai infrastruktúra fejlesztését, beleértve a speciális oktatási-nevelési intézményeket is.¹⁹⁶ A programoktól széles körben várják, hogy megerősíti az integrált oktatást.

2.2 A kormány oktatáspolitikája

A fogyatékosággal élő gyermekek, tanulók oktatásával foglalkozó kormánypolitika az Országos Fogyatékosügyi Programot veszi fő hivatkozási alapul. A program minden korosztály oktatási lehetőségeit sorra veszi, a korai fejlesztéstől a felsőoktatásig. A Köznevelési törvénynek megfelelően a következő, oktatással összefüggő célokat határozza meg:

- a jól felszerelt, integráló többségi iskolák számának növelése az oktatás minden szintjén;
- képzési programok a gyógypedagógusok számára, hogy integrált tanterveket készíthessenek elő;
- az oktatási-nevelési intézmények közti és az oktatás különböző szintjei közti átjárhatóság és együttműködés fokozása;
- a fogyatékosággal élő tanulók számára nélkülözhetetlen eszközök és oktatási programok számának növelése;
- tanácsadói rendszer kialakítása a felsőoktatásban tanuló fogyatékosággal élő hallgatók részére;
- a fogyatékosággal élő tanulók részére elérhető szakképzési lehetőségek bővítése; és
- az oktatás, rehabilitáció és foglalkoztatás koherens és átfogó rendszerének kialakítása.

Az Országos Fogyatékosügyi Program fontos vívmányaként hozták létre a Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítványt (továbbiakban Alapítvány), az Oktatási Minisztérium szárnyai alatt. Az Alapítvány mindenféle típusú fogyatékosággal élő gyermek- és tanulócsoporthoz tevékenységét támogatja. Legfőbb feladatai közé tartozik, hogy részt vegyen az Országos Fogyatékosügyi Programban, elősegítse megvalósítását és stratégiai céljainak teljesítését. Az Alapítvány ebből a

193 A következők voltak a támogatott projektek: a HU9904-01 számú „Hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi integrációja, különös tekintettel a Roma kisebbségre”; és a HU0002 számú „A Roma kisebbségi további szociális integrációjának támogatása”. További részletek olvashatók a www.cfcu.hu oldalon.

194 Országos Köznevelési Intézet (OKI), Jelentés a magyar köznevelésről 2000. 10. fejezet: Egyenlőtlenségek és méltányosság a köznevelésben. Budapest, 2000, elérhető az OKI honlapján angolul: <http://www.oki.hu/article.php?kod=edu2k-chapter10.html> és magyarul: <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=jelentes2000-10-meltanyossag.html> (2004. december 1-i állapot szerint).

195 A Magyar Köztársaság Kormánya, Nemzeti Fejlesztési Terv 2004–2006, Budapest, 2003. március 26. (a továbbiakban a Nemzeti Fejlesztési Terv), megtekinthető a Nemzeti Fejlesztési Hivatal honlapján angolul: http://www.nfh.hu/doc/nft/letolt3/NDP_Hungary.pdf és magyarul: <http://www.nfh.gov.hu/xindex2.htm?p=2&t=2&i=466> (2004. december 15-i állapot szerint).

196 Lásd: Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Humánerőforrás-fejlesztés Operatív Program, (HEF-OP), a minisztérium honlapján magyarul: http://www.fmm.gov.hu/upload/doc/200506/mumi_szamai_full.pdf és angolul: <http://www.fmm.gov.hu/upload/doc/200405/hrdop.pdf> (2004. december 15-i állapot szerint), 4. oldal.

célből olyan programokat és módszereket dolgoz ki, amelyek összehangolt módon a rehabilitáció irányelveinek és a társadalmi integráció megvalósulását célozzák.¹⁹⁷

Programjai széles skáláján belül az Alapítvány az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeknek és családjaikat célzó, társadalmi integrációt előmozdító projekteket, valamint az őket oktató többségi és speciális oktatási-nevelési intézményeket egyaránt támogatja.¹⁹⁸ Különös fontosságot tulajdonítanak az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket befogadó többségi iskolák felkészítésének. Az Alapítvány számos szolgáltató illetve tanácsadó civil szervezetekkel működik együtt, és az általa szervezett nyilvános vitákon elhangzott információk alapján az oktatási-nevelési eszközök fejlesztésén dolgozik. Munkájukkal a gyógypedagógusok és a speciális iskolák igazgatói egyaránt elégedettek. Arról számoltak be, hogy az Alapítvány támogatólag és rugalmasan áll hozzá pedagógusi igényeikhez.¹⁹⁹

Az Országos Fogyatékosügyi Program 1999. évi elfogadása előtt tanácskozásokra, nyilvános vitákra került sor. A résztvevő minisztériumok²⁰⁰ kérdőíveket küldtek szét, és a program végleges tervezetét az oktatási intézmények, civil szervezetek és az oktatásügy más szereplői is kézhez kaphatták. A nyilvános vita során az érintett felek reagálhattak a programra, és megjegyzést fűzhettek hozzá. A minisztériumok által megkérdezett érintettek azonban elmondták, hogy megjegyzéseiknek és ajánlásaiknak nem szenteltek kellő figyelmet, és úgy érezték, hogy a végleges programból az ő véleményüket kihagyták.²⁰¹ Csak az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) jelentette, hogy

197 A Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány (továbbiakban Alapítvány) által kidolgozott programok a különböző szektorokban működő, fogyatékosokkal élő emberek életminőségét javítani igyekvő szervezeteket közös munkáját kívánja segíteni programjai révén. Egyes projektjei például a fogyatékosokkal élő emberek integrációját akarja elősegíteni oly módon, hogy összehangolja a különböző nevelési-oktatási intézmények illetve szolgáltatók, mint pl. a korai fejlesztők, óvodák, általános iskolák és speciális intézetek tevékenységét. Fórumok szervezését is felvállalta, amivel a különböző érdekelt felek közti hatékony információcserét biztosítja. Az általa szervezett tevékenységek közt található még a családoknak, gondviselőknek szervezett, a fogyatékosokkal élő családtagnak nyújtandó támogatásról szóló tanfolyamok; kisgyermek képességét vizsgáló és fejlesztő programok; új modellek, pl. az utazó gyógypedagógusok és a szakképzés alternatív módszereinek támogatása; az érintett felek közti információcsere fejlesztése; valamint integrált nyári táborok szervezése, (fogyatékosokkal élő és ép gyermekek részvételével). További információ olvasható az Alapítvány honlapján magyarul: http://www.fgyk.hu/m_p_1.htm (2005. június 30-i állapot szerint).

198 Jelenleg a következő projektek megvalósítása folyik: „Szegregált általános iskolák módszer és/vagy rendszerbeli innovációja – eszközbeszerzés” „Szegregált iskolák módszer- és/vagy rendszerbeli innovációjának támogatása – felkészítésen való részvétel” „Az integráltan nevelt, oktatott fogyatékos gyermekek, tanulók ellátását segítő utazó gyógypedagógus hálózatok fejlesztése”, és „Integrált óvodai, iskolai ellátásban részesülő speciális szükségletű gyermekek szülei részére, a sikeres integrációhoz szükséges, a nevelést, illetve a tanulást segítő speciális segédeszközök beszerzésének támogatása”.

199 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákothon és Gyermekothon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánnéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

200 A programban a következő minisztériumok vettek részt: Oktatási, Egészségügyi, Szociális és Családügyi, Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium.

201 Számos budapesti és az ország más részén lévő speciális iskola igazgatója elégedetlen volt a konzultációs folyamattal. Bár kikérték véleményüket is, javaslataikat végül nagyrészt figyelmen kívül hagyták. Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákothon és Gyermekothon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánnéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

többször hívták konzultációra, kérték ki véleményüket, s hogy megjegyzéseit és ajánlásait bizonyos mértékig beépítették a program végleges szövegébe.²⁰²

A stratégiák kialakításának folyamatában a részvételt általánosan is bővíteni kell, bevonva a gyógypedagógusokat és a speciális iskolák vezetőit is. A Fogyatékos személyekről szóló törvény egyik alkotója jegyezte meg az előkészítéssel kapcsolatban, hogy nagyobb figyelmet kellett volna fordítani az oktatási-nevelési intézmények képviselőivel való tanácskozásra,²⁰³ mivel a speciális iskolák többsége azóta sem változtatott a fogyatékossgal élő emberekhez való hozzáállásán, és nehezen tudnak azonosulni a társadalmi integráció jogszabályban foglalt céljával.²⁰⁴

A jelentésben megkérdőzettek majdnem mindegyike egyetért, hogy bár a Fogyatékos személyekről szóló törvényt és az Országos Fogyatékosügyi Programot jól kidolgozták, megvalósításuk azonban akadozik. A megkérdőzettek elmondták, hogy munkájuk során a törvényre hivatkoznak, de az számos területet illetően még csak papíron létezik, és elfogadhatatlanul nagy rés tátong a törvény és a gyakorlat között.

A kormánynak az Országos Fogyatékosügyi Programhoz kidolgozott akcióterve arra utasítja az Oktatási Minisztériumot, hogy évente értékelje a programot, és annak megvalósításáról szintén évente számoljon be a Parlamentnek.²⁰⁵ Számos érdekelt fél erőfeszítése ellenére, 1999-es megalkotása óta sem végeztek a programon semmilyen változtatást, és a megtett lépéseket (illetve azok hiányát) csak egyszer tárták a Parlament elé.²⁰⁶ A Parlamentnek benyújtott, évenkénti értékelést az Oktatási Minisztérium koordinálja. Képviselőik azonban elmondták, hogy nem kapnak visszajelzést az értékelésről, és további intézkedéseket sem tesz a Parlament.²⁰⁷ A visszacsatolás hiányának elsődleges oka vélhetően a tárcaközi párbeszéd hiánya és a szegényes információáramlás.²⁰⁸

Bár a Fogyatékos személyekről szóló törvény és az Országos Fogyatékosügyi Program számos kedvező változást eredményezett, a sikeres megvalósításhoz szükséges standardokat és mechanizmusokat nem adják meg.²⁰⁹ A törvény maga átfogó, és kompatibilis az EU-jogszabályokkal is, de a megvalósítás követelményeit vagy ellenőrzésének rendszerét nem állítja fel.²¹⁰ A legnagyobb problémának az a tény tűnik, hogy a gyakorlatban nem léteznek az oktatási irányzatokat mérő paraméterek; nincs szakmai iránymutatás; senki nincs tisztában a valódi célkitűzésekkel; és nincsenek követhető, realiztikus modellek.

202 Az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) az értelmi fogyatékossgal élő emberekből, szüleikből vagy gondviselőjükből és szakemberekből álló érdekvédelmi szervezet. Esetenként a Budapesten kívüli szervezetek nem rendelkeznek kellő információkkal. Az Oktatási Minisztérium egyik képviselője jegyezte meg, hogy a minisztérium munkáját hatékonyabbá tehetné a nagy érdekvédelmi szervezetek összehangoltabb tevékenysége. Nagy Gyöngyi Máriával, az Oktatási Minisztérium vezető főtanácsosával Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

203 Kogon Mihállal, a Mozgássérültek Állami Intézete igazgatójával, Budapesten, 2004. március 18-án készült interjú.

204 A gyógypedagógusok és az Oktatási Minisztérium egyaránt az 1993. évi Közoktatási törvényt tekintik az oktatás meghatározó dokumentumának, és irányadóbnak tartják, mint az Országos Fogyatékosügyi Programot. Kogon Mihállal, a Mozgássérültek Országos Intézete igazgatójával Budapesten, 2004. március 18-án készült interjú. Nagy Gyöngyi Máriával, az Oktatási Minisztérium vezető főtanácsosával Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

3. Oktatás a gyakorlatban

A decentralizált magyar oktatási rendszer lehetővé teszi, hogy mind a többségi, mind pedig a speciális iskolák maguk állítsák össze tantervüket és programjaikat a Nemzeti Alaptanterv és a „Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve” alapján. Jelenleg az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek speciális óvodáiban és iskoláiban dolgozó pedagógusoknak kevesebb mint a fele rendelkezik gyógypedagógiai végzettséggel. A többségi iskolák is nagyon kevés gyógypedagógust foglalkoztatnak. Nagy elismerés övezi az Eötvös Loránd Tudományegyetem Gyógypedagógiai Főiskolai Karán nyújtott gyógypedagógus-képzés programjait, ám ott rendszerint az egyes fogyatékokra specializált szakembereket képeznek olyan gyógypedagógusok helyett, akik bármiféle fogyatékosokkal élő gyermeket felmérni és oktatni tudnának. A gyógypedagógusoknak hétévente kell részt venniük szakmai továbbképzéseken. Általában elégedettséggel nyilatkoznak a számukra nyújtott szakmai képzések minőségéről.

Az integrált oktatás egyelőre gyermekcipőben jár Magyarországon. A fogyatékosokkal élő gyermekek meglehetősen nagy aránya, 68 százalékuk járt többségi óvodákba 2003-ban, de az általános iskolában már sokkal alacsonyabb ez az adat, mindössze 17,5 százalék. Az értelmi fogyatékosokkal élő, többségi iskolába járó sajátos nevelési igényű tanulókról nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A 2002–2003-as tanévben 2.598 értelmi fogyatékosokkal élő gyermek vett részt a többségi általános iskolai oktatásban. Az összes iskolai szinten oktatott, értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek számát 3200-re becsülik ugyanabban a tanévben. Egyre nagyobb figyelem kíséri az integrált oktatást célzó programokat. Magyarországon azonban még mindig vita folyik arról, hogy vajon kívánatos-e a súlyosabb értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket is általános tantervű oktatásban részesíteni, amit a kérdésben nyilatkozó oktatási szakemberek közti egyetértés hiánya is példáz. Ennek megfelelően szükséges egy olyan oktatási politika kialakítása, amely kifejezetten az integráció folyamatának feltételeit írja le. Az 1990-es évek elején visszaesett születések száma és az ebből eredő, kisebb számú diákság következtében az iskolák felvettek értelmi fogyatékosokkal élő sajátos nevelési igényű gyermekeket is tanulóik közé. A folyamatot szerény sikerei miatt „rideg integrációnak” nevezték, hisz az iskolák nem készültek fel az ilyen tanulók sajátos igényeire. A legtöbb többségi iskola még ma sem rendelkezik a szükséges hellyel és megfelelő támogató személyzettel, különösen gyógypedagógusokkal. A tanári karok zöme emellett, beleértve a tanárokat, gyógypedagógusokat és terapeutákat is, nincs megfelelően felkészülve a sajátos nevelési igényű gyermekek integrálására. A jelenleg többnyire még csak a törvényben megfogalmazott egységes gyógypedagógiai módszertani központok elterjedése után értékes kiegészítő támogatást nyújtanak majd a többségi iskoláknak, elősegítvén az integráció megerősödését.

Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek jelenleg elsősorban az innovatív vagy „alternatív” iskolákban részesülhetnek leginkább integrált oktatásban. Ezeket az oktatási-nevelési intézményeket elsősorban a civil szervezetek tartják fenn, és más iskolákhoz hasonlóan rendszeres állami támogatásra jogosultak. Ezek az innovatív iskolák külföldi oktatási módszereket importálnak. Bár az ilyen iskolák a jó gyakorlat értékes modelljeit hozzák létre, amit a továbbiakban az egész országban is meg lehetne valósítani, mégis számos akadályt kell leküzdeniük: hiányzik a külső támogatás és szupervízió, alacsonyak a fizetések, és szűkösek az oktatás folytatásához és a szakmai fejlődéshez elérhető lehetőségek. Más esetekben az értelmi fogyatékosokkal és autizmussal élő gyermekeket a szülők nyomására veszik fel a többségi iskolákba. A legtöbb szülő és gyám azonban általában továbbra sincs tisztában jogaival.

- 205 2062/2000 (III.24). Kormányhatározat az Országos Fogyatékosügyi Program végrehajtására vonatkozó középtávú intézkedési tervről
- 206 Kogon Mihállyal, a Mozgássérültek Országos Intézete igazgatójával, a törvény egyik alkotójával 2004. március 18-án készült interjú.
- 207 OSI kerekasztal.
- 208 OSI kerekasztal.
- 209 Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekotthon igazgatójával Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Gere Ilonával, a Munkaügyi Kutatóintézet kutatójával Budapesten, 2003. december 11-én készült interjú.
- 210 Kogon Mihállyal, a Mozgássérültek Állami Intézete igazgatójával, Budapesten, 2004. március 18-án készült interjú.

Minden megyében legalább egy speciális általános iskolát kell fenntartani az enyhe, és egy másikat a középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára. A 2002–2003-as tanév során 32.231 értelmi fogyatékossgal élő fiatal vettek fel speciális általános iskolákba, és összesen 6.175 értelmi fogyatékossgal élő sajátos nevelési igényű tanuló járt speciális szakiskolába. A súlyos-halmozott fogyatékossgal élő gyermekek közül jelenleg csak nagyon kevés jár speciális iskolákba, bár számuk növekszik. A speciális iskolákba a tanulók bejárhatnak naponta, illetve választhatják a bentlakásos formát. A 2001-es népszámlálás adatai szerint az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek közül 2.421 élt diákotthonban ill. kollégiumban. A legtöbb, diákotthonnal is rendelkező speciális iskolát a városköz-pontoktól távol találjuk, így az utazás jelentős megpróbáltatást jelent. A magyar speciális iskolákban nyújtott oktatás színvonala és minősége elfogadható, helyenként pedig kiváló. Az ilyen elkülönített környezet azonban a diákok társadalmi kirekesztettségéhez vezet. Az ilyen iskolákban aránytalanul nagy a roma gyermeke aránya, ami elsősorban a nem megfelelő felmérési eljárás számlájára írható. A folyamat aggodalommal tölti el a hazai és nemzetközi megfigyelőket is, és számos programot és kezdeményezést indítottak el azért, hogy ezt a helyzetet megoldják.

Magyarországon nagyon kevés a magántanulói jogviszonnyal rendelkező értelmi fogyatékossgal élő gyermek. A magántanulói jogviszony két formát ölthet: vagy a gyógypedagógus keresi fel a gyermeket otthonában, vagy a tanuló látogat el rendszeresen az őt felügyelő, lakhelyéhez legközelebb eső speciális iskolába. A Köznevelési törvény rendelkezik a gyógypedagógusok utaztatásának rendszeréről, de nem jelöli meg a rendszer finanszírozásához szükséges forrást. Az ország távolabb eső vidékein élő sajátos nevelési igényű gyermekek részére ezért általában nem állnak rendelkezésre a speciális szolgáltatások. Körülbelül 2.000–2.500 súlyos-halmozott értelmi fogyatékossgal élő gyermek nem jut hozzá semmilyen oktatási vagy képzési formához. A bentlakásos intézetekben élő gyermekeket is fel lehet venni a többi gyermek számára rendelkezésre álló oktatás mindhárom formájába: a többségi iskolákba, a speciális iskolákba és válhatnak magántanulóvá. A bentlakásos intézetekben élő gyermekek általában az intézeten kívüli iskolába járnak más, nem intézetben élő gyermekekkel. A gyermekvédelmi szakellátás bentlakásos intézményeiben ma 2.549 értelmi fogyatékossgal élő gyermek él.

3.1 Források és támogatás

3.1.1 Tantervfejlesztés

A magyar oktatási rendszert decentralizálták,²¹¹ ezért a többségi és speciális iskolák is maguk alakíthatják ki tantervüket, a Nemzeti Alaptantervnek megfelelően. Az alaptanterv minden iskolára nézve irányadó. Az oktató-nevelő intézmények pedagógiai programot, annak részeként, az alaptanterv alapján, helyi tanterveket készítenek oly módon, hogy az megfeleljen az oktatási-nevelési intézmény, a tanulók és a tágabb közösség igényeinek.²¹² A fogyatékossgal élő diákokat, tanulókat felvevő iskoláknak az Oktatási Minisztérium által 1997-ben kibocsátott „Fogyatékos gyermekek iskolai oktatásának tantervi irányelvét” is követnie kell.²¹³

A tantervi irányelv specifikus oktatási szolgáltatások megvalósítását írja elő, de nagy teret ad az iskoláknak a fogyatékossgal élő gyermekek egyéni fejlesztési tervének kidolgozásához. Az irányelv felsorolja a speciális oktatás eszközeit, témáit, általános céljait, szándékait és elvárásait. A gyógypedagógiai nevelés egészét átható egészségügyi és pedagógiai rehabilitációs, rehabilitációs nevelés célja az értelmi fogyatékos fiatalok szocializációja, eredményes társadalmi integrációja. A fogyatékossgal élő gyermekek helyi oktatási programjait képzések, egyéni fejlesztési program, a tantervbe vagy tanterven kívüli tevékenységekbe épített programelemek formájában alakítják ki.

Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeknek minden iskolai szinten és minden intézménytípusban, mindig az egyéni fejlesztési tervnek megfelelően az egyes tanulók igényeihez igazodva, egészségügyi és pedagógiai célú rehabilitációs és rehabilitációs ellátásban kell részesülniük.²¹⁴ A Nemzeti

211 Az iskolák a Nemzeti Alaptantervben felvázolt keretek alapján dolgozhatják ki saját helyi/intézményi tantervüket. Az iskolai tantervet és a nevelési programokat mindig iskolai szinten alakítják ki.

212 A tanterv kidolgozását irányító dokumentumok hierarchiája a következő: (1) a Nemzeti Alaptanterv a legfontosabb alapidokumentum; és (2) a Fogyatékos gyermekek iskolai oktatásának tantervi irányelve. Minden iskola e két dokumentum alapján alakítja ki saját tantervét és programjait, amelyeket a sajátos nevelési igényű gyermekek szükségleteihez kell igazítani.

213 Fogyatékos gyermekek iskolai oktatásának tantervi irányelve, 2. függelék.

214 Az ilyen ellátásba többek közt beletartozik a logopédus és a gyógytornász. Az általuk nyújtott foglalkozás az Oktatási Minisztérium meghatározásai szerint zajlik. Megfelelnek az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium által meghatározott rehabilitációs ellátásnak is, bár elsősorban oktatási céllal szervezik őket.

Alaptanterv kimondja, hogy a tanulók számára lehetőséget kell teremteni az egyéni foglalkozásokhoz. Azok a többségi iskolák azonban, amelyek megfelelő felkészültség és támogatás nélkül vesznek fel értelmi fogyatékosokkal élő tanulókat, ritkán képesek az adott tanulók egyéni igényeihez igazítani az oktatást. Ezekről a gyermekektől ugyanazt a teljesítményt várják el, mint fogyatéknélküli társaiktól.²¹⁵

Az osztálylétszám kialakításánál az enyhe értelmi fogyatékosokkal élő gyermek két tanulónak felel meg, a középsúlyos fogyatékosokkal vagy autizmussal élő pedig háromnak.²¹⁶ A többségi iskolák azonban a megengedettnél gyakran több gyermeket helyeznek el egy osztályban, így az értelmi fogyatékosokkal élő vagy tanulási zavarokkal küzdő gyermektől megtagadják azt a lehetőséget, hogy aktívan részt vehessen az órán, és a tanártól elegendő támogatást és figyelmet kaphasson.²¹⁷

Az autizmussal élő gyermekek oktatása költségesebb, mint az egyéb fogyatékosokkal élőké. Amíg a többi fogyatékosokkal élő gyermek képes csoportokban, egy gyógypedagógus irányítása alatt tanulni, az autista gyermekeknek legalább három-négy szakemberre van szükségük. Ez az ellátási forma jelenleg elérhetetlen, és az autista gyermekek oktatásához nyújtott állami támogatás nem tükrözi ezt az igényt.²¹⁸

3.1.2 Tanárképzés

Az 1999–2000. tanévben a speciális óvodákban és értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeknek fenntartott általános iskolákban dolgozó 7.244 pedagógusból csak 3.014 rendelkezett gyógypedagógiai végzettséggel.²¹⁹ Arról nincs adatunk, hogy a többségi iskolákban hány gyógypedagógus foglalkozik a speciális nevelési igényű gyermekek oktatásával, de feltevéseink szerint számuk rendkívül alacsony.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Gyógypedagógiai Főiskolai Kara négyéves gyógypedagógiai képzést nyújt. A kar diploma- és posztgraduális kurzusai egyaránt nagy elismerést vívtak ki, és a képzések is egyedülállóak Magyarországon. A karon akkreditált óvodapedagógusi és tanítóképzés is folyik, valamint továbbképzés formájában készíti fel a pedagógusokat az integrált oktatással kapcsolatos felmerülő kérdésekre. A képzést azonban az egyes fogyatékosági típusok szerint strukturálták,²²⁰ és a hallgatóknak is az egyes fogyatékosági típusokra kell szakosodniuk. Emellett a Pedagógiai Tanszék csak speciális pedagógiai kurzusokat indít, a többségi iskolák leendő tanárai másik kar hallgatói. Mivel a leendő többségi iskolai illetve gyógypedagógusok különböző tanszékeken tanulnak, általában nem találkoznak, nem cserélnek tapasztalatot, és nem is hallanak egymás munkájáról és módszereiről. Az ÉFOÉSZ elnöke szerint ez a „tanszéki szegregáció” csak az ép gyermekek és az (értelmi) fogyatékosokkal élő gyermekek, tanulók elkülönítését szilárdítja meg az oktatási rendszeren belül.²²¹

A Szakértői Bizottságok egyik tagja jegyezte meg, hogy a Gyógypedagógiai Tanszéken folyó oktatás az egyes fogyatékoságokról tanít és erősít meg specializált ismereteket, de holisztikus megközelítést nem nyújt.²²² Az effajta szakosodás egyik következménye, hogy a gyógypedagógia szakemberei nem

215 2000. évi OKI jelentés.

216 Közoktatási törvény 1993, Függelék.

217 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekeotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánnéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

218 Egy autizmussal élő személy szülőjének írásos megjegyzése a jelentésvázlatról, aki egyben az Autisták Érdekvédelmi Egyesületének is tagja, Budapest, 2004. május 26. Az autizmussal élő fiatal a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele és gyermekként egy többségi iskola tanulója volt.

219 2000. évi OKI jelentés, „Speciális igények a közoktatásban” (9. fejezet).

220 Például külön tanszékek foglalkoznak a hallássérült emberekkel és az értelmi fogyatékosokkal élő emberekkel.

221 Gyene Piroskával, az ÉFOÉSZ Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szervezete) elnökével Budapesten, 2003. december 12-én készült interjú.

222 Nádor Györgynéval, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

ismerik a fogyatékoságok teljes palettáját, s így bizonyos esetekben akár téves diagnózisokat is készíthetnek. Beszámoltak például egy esetről, mikor egy hallássérült kislány meghallgatása az ő értelmi fogyatékosággal élő személyként való diagnosztizálását is eredményezhette volna, ha a Szakértői Bizottság egyik tapasztalt tagja nem tudta volna helyesen értelmezni a tüneteit.²²³ Nagy igény van arra, hogy jól képzett szakemberek – orvosok, pszichiáterek, pedagógusok, terapeuták és szociális munkások – foglalkozzanak az autizmussal élő gyermekekkel is, és egyértelműen nagy szükség van új módszerekre az ilyen gyermekekkel dolgozók képzéséhez.

Az Országos Köznevelési Tanács felel a gyógypedagógusok oktatásáért és továbbképzéséért.²²⁴ Minden gyógypedagógus hétévente 120 órányi szakmai továbbképzésen köteles részt venni. A képzés költségét gyakran a pedagógust foglalkoztató iskola fedezi. Az Országos Akkreditációs Bizottság választja ki a támogatást elnyerő képzési programokat, előírt kritériumok alapján.²²⁵ A sikeresen pályázó iskolák alulról szerveződő továbbképzéseket hoznak létre, amik megfelelnek az aktuális trendeknek, szükségleteknek és érdeklődésnek. A gyógypedagógusok elégedettek a rendelkezésre álló képzésekkel,²²⁶ valamint a Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány által szervezett konferenciákkal is, mert itt alkalmuk nyílik a tapasztalatcserére és az új pedagógiai modellek megismerésére.

3.2 Integrált oktatás és nevelés

Az integrált oktatás elve elismeri, hogy minden gyermek és fiatal tud tanulni, és mindenkinek támogatásra van szüksége. Minden tanuló más, és ezért eltérő szükségletei vannak a tanulásban; az integrált oktatás esetén az oktatási struktúrák, rendszerek és tanulási módszerek minden diák igényeinek megfeleltethetők. A teljes integráció érdekében az attitűdöt, a magatartást, a tanítási módszereket, a tanterveket és a környezetet úgy kell kialakítani, hogy minden tanuló szükségletét kielégítsék. Ezzel szemben a legtöbb értelmi fogyatékosággal élő gyermek ma még szegregált speciális oktatási-nevelési intézményekben tanul Magyarországon; és csak nagyon kevesen vesznek részt a többségi iskolák integrált oktatásában.

Az Országos Közoktatási Intézet²²⁷ (OKI) 2003. évi Jelentése a magyar közoktatásról elmondja, hogy Magyarországon jelentősen nagyobb számú diák tanul speciális iskolákban, mint a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) országaiban.²²⁸ A legtöbb érintett folyamatosan

223 Nádor Györgynével, a 4. sz. Fővárosi Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői és Rehabilitációs Bizottság és Gyógypedagógiai Szolgáltató Központ igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 15-én készített interjú.

224 Közoktatási törvény 1993, 96§ és módosított változata, a Közoktatási törvény 2003, 63§.

225 A 2003. évi Közoktatási törvény 1993 és a 2004. évi, felsőoktatásról szóló törvény fogalmazza meg az Országos Akkreditációs Bizottság működését. 1993. évi LXXX, törvény a felsőoktatásról, Magyar Közlöny 1993/107, 1993. augusztus 3. Utoljára módosítva a 2004. évi LX törvényben Az egyes oktatási tárgyú, az oktatási jogok érvényesítésének elősegítését, valamint a felsőoktatási intézmény- és képzési rendszer fejlesztését szolgáló törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/91, 2004. június 28.

226 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekeotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánnéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

227 Az Oktatási Minisztérium alatt működő Országos Közoktatási Intézet figyelemmel követi a magyar és a nemzetközi irányzatokat és fejleményeket az oktatás terén. Különböző oktatási programokról tesz jelentést és kiadványokban (szakmai folyóiratokban) jelentet meg értékeléseket a megfigyelt irányzatokról, fejleményekről és programokról, valamint szakmai műhelyeket is szervez.

228 2003. évi OKI jelentés, 9.2.4.rész. Az adat az összes fogyatékosági csoportot jelenti, külön adat az értelmi fogyatékosággal élő gyermek integrálásáról nem áll rendelkezésre. Az OKI által idézett OECD jelentés címe: Special Needs Education–Statistics and Indication, Paris: OECD, 2000. (Sajátos nevelési igényű gyermekek oktatási statisztikája és indikációi).

bírálja a magyarországi szegregált speciális oktatást.²²⁹ Elmondják, hogy hiába a magas szakmai színvonal, ha nem segíti elő a társadalmi integrációt.²³⁰ A Köznevelési törvény elfogadása előtt a „speciális oktatás” fogalma kizárólag a szegregált speciális iskolákban nyújtott oktatást-nevelést jelentette. Mára azonban egyre inkább részévé válik a többségi oktatásnak is. Az elmúlt években az oktatással kapcsolatos leghevesebb vita arról szólt, hogy vajon a sajátos nevelési igényű tanulók, és azon belül az értelmi fogyatékosokkal élő tanulók bekerüljenek-e a többségi oktatásba, vagy tanuljanak szegregált speciális iskolákban. Az érintett felek egyre nagyobb figyelmet szentelnek az értelmi fogyatékosokkal élő tanulók integrációját és esélyegyenlőségét elősegítő oktatási stratégiáknak.

3.2.1 Út a többségi oktatás felé

2003-ban a fogyatékosokkal élő gyermekek közül a többségi óvodákba járók aránya 68 százalék volt, ám ez az adat az általános iskolákban már csak 17,8 százalék.²³¹ Nincs hivatalos adat a középfokú oktatásban résztvevő, fogyatékosokkal élő tanulókról, de arányuk feltételezhetően sokkal alacsonyabb, mint az általános iskolák esetében jegyzett 17,8 százalék.

Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek integrálásának arányáról csak korlátozottan állnak rendelkezésre adatok. A 2002–2003-as tanévben a 30.720 enyhe értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek közül 2.499 tanult többségi általános iskolában, míg a 3.628 középsúlyos értelmi fogyatékosokkal élő tanuló közül mindössze 57. A 481 autizmussal élő gyermek közül 42 vett részt többségi általános iskolai oktatásban.²³²

Magyarországon az értelmi fogyatékosokkal élő fiatalok megközelítőleg 60 százaléka folytatja tanulmányait középfokú oktatási intézményekben, azonban a jelentések arra utalnak, hogy ez az arány fokozatosan növekszik. Az értelmi fogyatékosokkal élő fiatalok csak ritka esetben vesznek részt integrált középfokú oktatásban, többségük speciális szakiskolák, vagy pedig készségfejlesztő speciális szakiskolák tanulói. A többségi szakiskolákban szinte csakis az enyhe értelmi fogyatékosokkal élő fiatalok kapnak lehetőséget az integrált oktatásra, középsúlyos értelmi fogyatékosokkal élő fiatalok nem jellemzően. A 2002–2003-as évben 546 enyhe értelmi fogyatékosokkal élő fiatal tanult többségi szakiskolában. Az itt előforduló középsúlyos értelmi fogyatékosokkal illetve autizmussal élő tanulók száma elenyésző: a 2002–2003-as évben nyolc középsúlyos értelmi fogyatékosokkal illetve egy autizmussal élő fiatal tanult többségi szakiskolában.²³³

„RIDEG INTEGRÁCIÓ”

Magyarországon jelenleg radikálisan csökken a tanulók létszáma, a születésszám általános visszaesése miatt, és az iskolák ezért igyekeznek minél több tanulót toborozni. Ezért egyre több, enyhe értelmi fogyatékosokkal élő gyermeket vesznek fel többségi iskolába, és egyre több középsúlyos fokban fogyatékosokkal élő gyermeket az enyhe értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek speciális iskolájába. Ezek a többségi iskolák azonban egyelőre nem készültek fel kellően a tanulók új csoportjainak oktatására vagy az általuk igényelt, pedagógiai szakellátás nyújtására. A körülmények mégis lassan javulni látszanak.²³⁴

Az elmúlt években az oktatás legszembetűnőbb jelensége a „rideg integráció” volt, ahogy azt a magyar gyógypedagógusok nevezték. Az 1990-es évek elején spontán indult be az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek felvétele a többségi iskolákba, rendszerint demográfiai okok vagy korlátozott anyagi lehetőségek miatt. Az iskoláknak minél több tanulót kellett beíratniuk, így számos értelmi fogyatékosokkal élő gyermeket is felvettek, valódi felkészülés nélkül.

229 A speciális oktatást leginkább az érdekvédelmi szervezetek, az integrált befogadó iskolák és néhány szülő bírálja. Az oktatásnak ezen formájában részt vevő tanulók csak ritkán kritizálják.

230 2000. évi OKI jelentés, „Speciális igények a köznevelésben” (9. fejezet).

231 2000. évi OKI jelentés, 4.7.1. rész, 1. oldal.

232 Bruckner, „Gyorsjelentés a fogyatékosokkal élők szakképzéséről”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében.

233 Bruckner, „Gyorsjelentés a fogyatékosokkal élők szakképzéséről”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében.

234 2000. évi OKI jelentés, „Speciális igények a köznevelésben” (9. fejezet).

Becslések szerint az általános iskolákban néhány ezer értelmi fogyatékossgal élő gyermeket érintő rideg integráció nem változtatott az oktatásbeli elkülönítés jelenlegi magas arányain, mivel ezek a többségi iskolák általában nem rendelkeznek a törvényben előírt technikai, felfogásbeli és pedagógiai feltételekkel.²³⁵ Bár sok ilyen diákok integráltak, a további megfelelő oktatásukhoz nem voltak elegendők a személyi és tárgyi feltételek a többségi középiskolákban, de gyakran már az általános iskolákban sem. Integrációjuk ezért gyakran csak átmeneti volt, és többen később speciális iskolákba helyeztek át.

TÖBBSÉGI ISKOLÁKBAN TANULÓ, ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ TANULÓK TÁMOGATÁSA

Az integrált oktatással kapcsolatban jelenleg a következő kérdéseket kell legsürgősebben megválaszolni: Miként lehet a többségi iskolákat értelmi fogyatékossgal élő tanulók felvételére ösztönözni? Miként lehet megteremteni a felvétel legmegfelelőbb feltételeit? Hogyan biztosíthatóak a megfelelő tantervek és módszerek? Hogyan lehet igazán megfelelni az értelmi fogyatékossgal élő tanulók egyéni szükségleteinek?

A sikeres integráció egyik előfeltétele az iskolavezetés és tanári kar befogadó magatartása. Ugyanennyire fontos, hogy minden gyermek szüleit, a fogyatékossgal élőkét és az épeket egyaránt tájékoztassák az integrációs folyamatról – hogy mi a jelentősége, és milyen következményekkel jár. Emellett a teljes tanári karnak, a tanárokat, a gyógypedagógusokat és a terapeutákat is beleértve, speciális pedagógiai továbbképzésben kell részesülnie. A képzésen mód nyílna arra, hogy a testület kis csoportokban együtt dolgozva tervezze meg az ellátást, az egyéni segítséget, az osztályon kívüli képességfejlesztést, a tanácsadást és a szülői támogatást.

A többségi iskolák azonban egyelőre nem rendelkeznek a sajátos nevelési igényű diákok egyéni segítségéhez szükséges hellyel és személyzettel.²³⁶ Különösen nagy hiány van gyógypedagógusokból. Néhányuk ugyan már dolgozik többségi iskolákban, ahol közvetlen segítik a tanulókat, egyéni oktatási program, terápia vagy tanácsadás formájában. Mivel még mindig ritkán adódik példa arra, hogy a többségi iskolák gyógypedagógusokat foglalkoztassanak, a legtöbb iskola még ma sem képes ugyanolyan minőségű oktatást nyújtani a fogyatékossgal élő, sajátos nevelési igényű gyermekeknek, mint a speciális iskolák.²³⁷ Jelentősen csökkenhetne a speciális iskolában elhelyezett tanulók száma, ha az integráció esélyeit növelni lehetne oly módon, hogy ezeket a módszereket és terápiákat elérhetővé tesszük az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek részére a többségi oktatási-nevelési intézményeken belül.²³⁸

A 2003. évi Köznevelési törvényben leírt egységes gyógypedagógiai módszertani központok révén várhatóan jelentősen javulni fog a befogadó többségi iskolákban tanuló, értelmi fogyatékossgal élő gyermekeknek nyújtott támogatás.²³⁹ Ezek a módszertani központok megyei szinten működnek, és olyan szakmai szolgáltatást nyújtanának, mint diagnosztika, tanácsadás szülők és tanulók részére, fejlesztő programok, és értelmi fogyatékossgal élő tanulók terápiája. Az egységes gyógypedagógiai módszertani központok elterjedésének az az előnye, hogy a gyermekek saját környezetükben, családjukkal maradhatnak, mivel a helyi iskolákba is be lehet őket íratni, ahol jobb minőségű oktatásban részesülnek. A jelentés időpontjában még nem található egységes gyógypedagógiai módszertani

235 2000. évi OKI jelentés, „Speciális igények a köznevelésben” (9. fejezet).

236 Országos Köznevelési Intézet, Jelentés a magyar köznevelésről 2003. OKI, Budapest, 2003, 9.3. rész, 16. oldal. (továbbiakban: 2003. évi OKI jelentés).

237 Az oktatási ombudsman 2001. évi beszámolójában olvasható: „Gyakran találkozunk azzal a hellyel, hogy a szakértői bizottságok a fogyatékos tanuló oktatását integráltan, normál osztályban javasolják megoldani, ám a pedagógus nincs felkészülve az ezzel együtt járó kihívásokra, képzése nem terjed ki azon módszerek ismeretére, amelyekkel az eltérő igényeket kezelni, és a más fogyatékos tanuló képességeit fejleszteni lehet. Több ügyben a magatartászavaros, hiperaktív, diszlexiás, diszgráfias vagy diszkalkuliás gyermeket egyszerűen rossz magaviseletű vagy rosszul tanuló gyermekként kezelték.” Oktatási ombudsman beszámolója 2001. évi tevékenységéről.

238 Friss statisztikák összefüggést jeleznek a speciális támogató ellátások elérhetősége és a fogyatékossgal élő gyermekek iskolai integrációja között. Azokon a területeken, ahol több gyermek vesz részt a speciális nevelési ellátásban, az integráció szintje is magasabb. 2003. évi OKI jelentés.

239 Köznevelési törvény 2003, 24(1)§.

központok minden megyében annak ellenére, hogy a 2003. évi Köznevelési törvény megfogalmazza működésük feltételeit.

A módszertani központok a speciális ellátást nyújtó szakemberek foglalkoztatásán túl az utazó gyógypedagógusok hálózatát is koordinálnák. Ezek a gyógypedagógusok más feladataik mellett ellátogatnának a sajátos nevelési igényű gyermekeket, tanulót befogadó többségi iskolákba, és megkönnyítenék az ott dolgozók munkáját azáltal, hogy így nem nekik kell az intézmény gyógypedagógiai szakértelmét kialakítaniuk, vagy ami valószínűbb, tanácsadást nyújtanának az iskolai tantestületnek a módszertani megközelítésekről és segítségről.²⁴⁰

Több magyar érdekvédelmi csoport és más érintettek bíralták a szegregált speciális iskolákban dolgozó gyógypedagógusokat. Azt rótták fel nekik, hogy ezek a pedagógusok túlővják az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket, tanulókat, és ezért vonakodnak az integráció folyamatától.²⁴¹ A gyógypedagógusok azonban nem az integrációt ellenzik, hanem amiatt aggódnak, hogy a legtöbb többségi iskola nem képes magas színvonalú oktatást nyújtani az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek részére.²⁴² A gyógypedagógusok valóban egyetértenek abban, hogy az integráció általános iránya kedvező, de hozzáteszik, hogy a többségi iskolák csak lassan tudják megteremteni a megfelelő feltételeket.

A magyar társadalmon belül még mindig nem született egyetértés arról, hogy kívánatos-e a súlyosabb értelmi fogyatékosokkal élő tanulókat is integrálni. Az e jelentés számára megkérdezettek egyetértenek abban, hogy az integrálás nem jó megoldás minden értelmi fogyatékosokkal élő tanuló számára. Sokan úgy vélik, hogy az enyhe fokban értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket mindenképpen többségi iskolába kell íratni, de hozzátették, hogy a középsúlyos és súlyos fogyatékosokkal élő gyermekeknek talán jobb a speciális iskola. Ezek a vélemények tükrözhetik azt a tényt, hogy az integrálás még gyermekcipőben jár Magyarországon, és jelezhetik azt is, hogy a kérdéssel több társadalmi vitára van szükség. Nyitva áll az a kérdés is, hogy a súlyosabb értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek normál tantervű osztályban vagy többségi iskolák speciális osztályaiban találják-e meg jobban a helyüket. Ha működnek a megfelelő támogató gyógypedagógiai szolgáltatások, akkor tagadhatatlan, hogy mindkét esetben az integráció adja meg a gyermekeknek a lehetőséget a legteljesebb fejlődéshez, és növeli a társadalomba való beilleszkedési képességüket, bármilyen legyen is az értelmi fogyatékosok szintje.

A különböző érdekelt felek (különösen a közvetlenül érintettek, mint a gyógypedagógusok) elvárásait, valamint a fogyatékosokkal élő tanulók többségi iskolába való felvételének követelményeit és folyamatát egészen mostanáig nem foglalták meg egyértelműen. Az integráció irányába történő pozitív elmozdulást jelentene egy olyan oktatáspolitikai kialakítása, amely foglalkozik a fenti

240 A Köznevelési törvény másik nagy hiányossága, hogy nem írja elő a gyógypedagógusok számára az esetmegbeszélést, szupervíziót. Nagy igény van arra, hogy az iskolapszichológusok támogatást nyújtsanak a gyógypedagógusoknak, akiknél fennáll a „kiegész” veszélye, bármilyen odaadók is. Szerintük a probléma abban áll, hogy a szupervízió nem képezi a gyakorlat részét, és hogy az iskolák nem vesznek fel pszichológusokat azért, hogy az a gyógypedagógusok munkáját és a tanulókat segítse. Néhány iskolaigazgató belső szupervíziót, mikrotanítást és kötelező óralátogatásokat szervez, de ez rengeteg energiát és szervezőkészséget igényel a már így is túlterhelt iskolaigazgatóktól. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekeotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

241 2000. évi OKI jelentés, „Speciális igények a köznevelésben” (9. fejezet).

242 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekeotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánnéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

kérdésekkel, s így csökkentheti a tendenciát körülvevő félreértéseket.²⁴³ Ugyanennyire fontos lenne, ha a közfigyelmet is jobban fel lehetne hívni a kérdésre.²⁴⁴

INNOVÁCIÓ AZ OKTATÁSBAN

A Köznevelési törvény ösztönzi az egyedülálló és új modelleket felmutató, innovatív oktatási intézmények fejlesztését.²⁴⁵

Az innovatív iskolák az Országos Köznevelési Tanács által jóváhagyott, progresszív pedagógia módszereket alkalmazzák.²⁴⁶ A legtöbb ilyen iskolát civil szervezetek tartják fent, bár mindegyik részesül állami normatív támogatásban, és a legtöbb más országokból vette át nevelési módszereit. Az innovatív, nem állami óvodák és általános iskolák egy meghatározás szerint „normál tantervű intézmények, amely rendelkeznek speciális pedagógiai módszerekkel és szolgáltatásokkal”.²⁴⁷ Ezek az oktatási intézmény modellek részletes tervet dolgoztak ki az értelmi fogyatékosokkal élő tanulók integrálására.

Magyarországon számos innovatív oktatási-nevelési intézmény jött létre, amely az integrált oktatás jó gyakorlatát követi. Budapesten található például a következők: Gyermek Ház, Waldorf iskolák, a Montessori iskola és a Burattino.²⁴⁸ Mindegyiket alapítványok működtetik. Az innovatív iskolákra az alábbi közös tulajdonságok jellemzőek:

- sajátos nevelési igényű és ép gyermekeket egyaránt felvesznek;
- az iskolák a közösség szerves részeként működnek;
- magasan képzett dolgozókat foglalkoztatnak;
- állandó és folyamatos szupervíziót szerveztek meg;²⁴⁹
- a tanterv és az órarend rugalmasan változtatható; és
- minden osztályba legfeljebb 20 tanuló jár.²⁵⁰

A Befogadó iskolák, elfogadó közösségek című 2003. évi OKI kiadvány Magyarország különböző régióiban működő hat befogadó iskola úttörő kezdeményezését, mint az integráció jó gyakorlatát mutatta be.²⁵¹ A beszámoló arra a következtetésre jutott, hogy a Köznevelési törvény hatékonyan támogatta azon innovációs törekvéseket, amelyek megkönnyítik a diákok átlépését a speciálisból a normál tantervű iskolákba, valamint hogy a kezdeményező intézmények által teremtett modelleket érdemes lenne megismételni. Azt is leszögezi azonban, hogy az innovatív iskolák számos nehézséggel küzdenek, mint például a külső szupervízió hiánya,²⁵² alacsony fizetések, a továbbképzés és szakmai fejlődés korlátozott lehetőségei és a helyi módszertani központok hiánya.²⁵³

243 Kogon Mihállyal, a Mozgássérültek Állami Intézete igazgatójával, Budapesten, 2004. március 18án készült interjú.

244 A figyelemfelkeltő kampányok 2003 előtt nem voltak gyakoriak. A változást a 2003-as Fogyatékos Emberek Európai Éve jelentette, amikor az Oktatási és a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium is több kampányt szervezett. Ezek zöme azonban a fogyatékosokra általában és a mozgássérültekre hívta fel a figyelmet, az értelmi fogyatékosokkal élő emberekre kevésbé.

245 Köznevelési törvény 2003, 83 (3)§. Az innovatív oktatási intézmények a törvény szövegében „alternatív iskolaként” szerepelnek.

246 Az 1993-as Köznevelési törvény írja le az Országos Köznevelési Tanács működését, amely oktatási intézmények akkreditálását végzi. Köznevelési törvény 1993, 96§.

247 Kőpatakiné Mészáros Mária (szerk.), Befogadó iskolák, elfogadó közösségek, OKI, Integrációs Módszertani Műhely, Budapest, 2003, (a továbbiakban, OKI, Befogadó iskolák).

248 Gyene Piroskával, az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szervezetének (ÉFOÉSZ) elnökével készült interjú, Budapest, 2003, december 12.

249 A belső szupervízió jelen esetben azt jelenti, hogy a gyógypedagógusok és a különféle szakértők heti rendszerességgel ülnek össze, hogy megbeszéljék a különféle problémákat és eseteket. A külső szupervízió külső szakértő, például pszichológus bevonását jelenti, aki a gyógypedagógusi csapat munkájához nyújt segítséget.

250 Az osztályok létszámát optimálisan alakították ki, mivel az adott fogyatékosokkal élő tanulók két vagy három diáknak felelnek meg. OKI, Befogadó iskolák.

251 Az iskolák a következő városokban találhatóak: Székesfehérvár, Budapest, Szigetvár, Kaposvár és Tiszavasvári.

252 A külső felügyelet szakértő vagy szaktanácsadó, például pszichológus bevonását jelenti, aki nem tagja a tantestületnek, hanem a gyógypedagógusi csoport munkáját segíti.

253 OKI, Befogadó iskolák.

Az innovatív iskolákról, tanulási és tanítási módszereikről számos alkalommal volt szó a helyi és az országos sajtóban,²⁵⁴ a szakirodalomban és szakmai jelentésekben.²⁵⁵ 2003-ban, a Fogyatékosok Európai Éve alkalmából észrevehetően megnőtt a média érdeklődése az új modellek iránt. Nem volt azonban mindegyik beszámoló kedvező. Ugyanebben az időszakban a magyar bulvársajtó riasztó hangvételű cikkeket közölt az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeknek a többségi iskolákban való integrálásáról. A cikkek olyan esetekre összpontosítottak, amelyben az értelmi fogyatékossgal élő gyermek magatartászavarral is küzdött, s akikről azt mondták, hogy csak felbolygatják az osztályt.

SZÜLŐI JOGOK ÉS ÉRDEKKÉPVISELET

A szülőnek vagy gondviselőnek jogában áll olyan iskolába küldeni gyermekét, amely leginkább megfelel világnézeti és vallásos meggyőződésének, s amely legjobban illeszkedik a gyermek képességeihez, kapacitásához és érdeklődéséhez.²⁵⁶ Ők mondhatják ki az utolsó szót abban is, hogy milyen iskolába járjon gyermekük. A szülők iskolaválasztását csak az korlátozza, hogy a kérdéses iskola biztosítani tudja-e a gyermek oktatásához szükséges feltételeket.²⁵⁷ A gyakorlatban ez a követelmény komoly akadályt jelent.

A fogyatékossgal élő gyermekek szülei a helyi polgármesterhez fordulhatnak, hogy segítsen megteremteni a gyermek oktatásához szükséges feltételeket a helyi iskolában.²⁵⁸ Jogukban áll továbbá szülői érdekvédelmi szervezetet létrehozni gyermekük iskolájában.²⁵⁹ A szülők azonban ritkán gyakorolják ezeket a jogokat. Egyes esetekben az értelmi fogyatékossgal élő gyermek szülei maguk is fogyatékossgal élők, vagy szűkös anyagi körülményeik miatt nehezebben tartják a kapcsolatot az iskolával. Vannak persze aktív szülők, akik részt vesznek az iskolaszék munkájában, elősegítik az iskola általános működését, és fontosnak tartják figyelemmel kísérni gyermekük fejlődését, de ők vannak kevesebben. Az is magyarázhatja a nevelési folyamat iránt tanúsított kisebb érdeklődésüket, hogy általában nem eléggé tájékozottak jogaikról, a szociális integrációval összefüggő kérdésekről vagy az integrálás előnyeiről.

A Szakértői Bizottság javaslata ellenére egyes szülők többségi iskolába íratják gyermeküket, ezáltal ösztönzik az iskolaközösséget, hogy hozzák létre a speciális oktatáshoz szükséges körülményeket. Más esetekben a szülők gyermekükkel együtt járnak órákra, hogy így adják meg a gyermeknek a többségi iskolákból hiányzó támogatást.

Egy esetben például egy autizmussal élő gyermek édesanyja a fiával együtt volt jelen az órákon. Az ő segítségével a gyermeknek sikerült elvégeznie a többségi iskolát.²⁶⁰ Az édesanya beszámolt a befogadó iskolában szerzett nagyon jó tapasztalatairól.²⁶¹ Az iskola a Zsolnay pedagógiai modellt alkalmazta, ami azt jelenti, hogy beiratás előtt a tanárok, az ép tanulók és az autizmussal élő gyermek tájékoztató és felkészítő összejeveteleken vett részt. Az édesanya a kezdetektől jelen volt gyermekével, még beiratkozásakor is, ami megnyugtatót jelentett mindenki számára. Kis idő elteltével az édesanya fokozatosan elhagyta az óralátogatást. Az osztály 12 sikeres évet töltött együtt, és egy csoportként is érettségiztek. Az anya úgy vélte, hogy a tapasztalt, felkészült és támogató tantestületen múltott fia sikeres integrációja. Arról is meg volt győződve, hogy a saját jelenléte is kulcsfontosságú volt iskolakezdetkor. Alátámasztotta, hogy az integrálás csak akkor lehetséges, ha az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek megfelelő, egyénre szabott segítséget kapnak, különben a fogyatékossgal élő gyermekek a „számápadban” végzik, ahogy ez gyakran meg is történik.

254 A cikkek összegyűjtését és ellenőrzését az Observer médiafigyelő tette lehetővé. Ld. honlapjukat: www.observer.hu.

255 Lásd például: Fejlesztő Pedagógia: Út az együttnevelés felé (pedagógiai szakfolyóirat) Budapest, 2001/3.

256 Köznevelési törvény 1993, 13 (1)§.

257 Köznevelési törvény 1993, 30 (3)§.

258 Köznevelési törvény 1993, 13 (4)§.

259 Köznevelési törvény 1993, 59 (1)§.

260 Egy autizmussal élő személy szülőjének írásos megjegyzése a jelentésvázlatról, aki egyben az Autisták Érdekvédelmi Egyesületének is tagja, Budapest, 2004. május 26. Az autizmussal élő fiatal a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele és gyermekként egy többségi iskola tanulója volt.

261 A szülő írásos megjegyzése, Budapest, 2004. május 26.

3.2.2 Speciális iskolák

A 2002–2003. tanévben 32.231 értelmi fogyatékossgal élő tanuló járt speciális általános iskolába,²⁶² középiskolai szinten pedig 6.175 értelmi fogyatékossgal élő tanuló íratott be speciális szakiskolába.²⁶³

A Köznevelési törvény előírja, hogy megyénként legalább egy speciális általános iskolát kell fenntartani az enyhe értelmi fogyatékossgal élő gyermekek számára, és egy másikat a középsúlyosak részére. A speciális iskolákba a tanulók bejárhatnak naponta, illetve választhatják a bentlakásos formát. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint 2.421 értelmi fogyatékossgal élő gyermek él diákotthonban, kollégiumban.²⁶⁴

A magyarországi speciális iskolákban folyó oktatás színvonala és minősége elfogadható, esetenként kiváló. Az elkülönített környezet azonban óhatatlanul a diákok társadalmi kirekesztettségéhez vezet. A speciális iskolák oktatást és egészségügyi ellátást, valamint célzott rehabilitációs és rehabilitációs foglalkozó tartalmú tanrendet kötelesek összeállítani.²⁶⁵ Az értelmi fogyatékossgal élő tanulók oktatását nem irányítja külön jogszabály, azonban a Nemzeti Alaptantervet kiegészítő Fogyatékos gyermekek iskolai oktatásának tantervi irányelve²⁶⁶ tartalmaz előírásokat, amelyek a gyógynevelési oktatás tantervi kidolgozását segítik.

A speciális iskolák rendszeres jelleggel megszervezik tanulóik részvételét a közösségi életben, mint például kulturális és sporteseményeken. Gyógynevelésesek arról számolnak be, hogy a helyi közösségek sokkal nyitottabban fogadják a fogyatékossgal élő gyermekeket, s ez olyan kedvező fejlemény, amely csak az elmúlt néhány évben lett megfigyelhető.²⁶⁷ Különös fontosságú, hogy az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek részt vegyenek a közösségi eseményeken, hogy a róluk alkotott és széles körben elterjedt sztereotípiák és előítéletek megváltozhassanak.

Mivel a legtöbb speciális iskolát a városközpontoktól távol helyezték el, az iskolába való utazás és az épület megközelíthetősége nehézségekbe ütközik.²⁶⁸ Az ilyen iskolákban eltérőek a felszerelési és a személyi feltételek, amelyek függenek az elhelyezkedéstől, az önkormányzat által rendelkezésre bocsátott pénzügyi támogatástól és az iskola vezetésének rugalmasságától is.

Annak ellenére, hogy egyre több súlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő és/vagy halmozott fogyatékossgal élő gyermek jár speciális iskolákba, a beíratottak száma még mindig nagyon alacsony. Egyre sürgetőbb a szükség, hogy a súlyos fokban értelmi fogyatékossgal és/vagy halmozott fogyatékossgal élő gyermekek is hozzáférhessenek az iskolai környezetben nyújtott oktatási lehetőségekhez, méghozzá annak a nem bentlakásos formájához. Ennek érdekében kötelezni kell a speciális iskolákat a gyermekek ezen csoportjának felvételére és a gyógynevelési ellátásban történő részesítésére. Ezek a gyermekek is jogosultak a számukra legmegfelelőbb oktatásra, nappali ellátás formájában, aminek megteremtéséről haladéktalanul intézkedni kell.²⁶⁹ Emellett meg kell szervezni az iskolába való rendszeres szállítást, a családok számára költségmentesen. Röviden összefoglalva, nem a gyermekeknek kell alkalmazkodniuk az oktatási rendszerhez, hanem az oktatási rendszernek a gyermekek szükségleteihez és azok sokféleségéhez.²⁷⁰

262 Bruckner, „Gyorsjelentés a fogyatékossgal élők szakképzéséről”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében.

263 Bruckner, „Gyorsjelentés a fogyatékossgal élők szakképzéséről”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében.

264 2001. népszámlálás, 2.3.11. táblázat: A fogyatékossgal élő intézeti lakók a legsúlyosabb fogyatékossgal típusa, az intézet rendeltetése és a fenntartó gazdálkodási formája szerint, lásd a KSH honlapját: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_3_11.html (2004. december 15-i állapot szerint).

265 Ezeket az ellátási formákat a Nemzeti Alaptanterv is előírja. Köznevelési törvény 2003, 6§.

266 Fogyatékos gyermekek tantervi irányelve, 2. függelék.

267 Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában működő Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztő Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekotthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánnéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú.

268 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

269 Kézenfogva Alapítvány, Családban élő súlyos-halmozott fogyatékosok Magyarországon, 28. oldal, 95. hlv.

270 Czeizel Barbarával, a Korai Fejlesztő Központ igazgatónőjével Budapesten, 2004. június 23-án készült interjú.

A ROMA GYERMEKEK FELÜLREPREZENTÁLTSAGA

Az OKI 2000. évi közoktatási jelentése tett megfigyelést arról, hogy aránytalanul sok roma gyermeket helyeznek el az értelmi fogyatékossgal élő tanulók számára fenntartott speciális iskolákban.²⁷¹ A 2000. évi jelentésben a következő olvasható:

A roma tanulók oktatási rendszeren belüli szegregációjának Közép-Európa más országaiban sem ismeretlen módja e tanulók enyhe fokban értelmi fogyatékos gyermekek számára fenntartott, ún. speciális iskolákba, illetve osztályokba való átirányítása. Az ilyen intézményekben tanuló gyermekek közel fele roma származású, tehát körülbelül ötször akkora az arányuk, mint a közoktatási rendszer egészében.²⁷²

Az állampolgársági jogok országgyűlési biztosa is tett jelentést esetekről, ahol az iskolák kérvényezték a gyermek értelmi fogyatékossgal felmérését pusztán roma származásuk miatt.²⁷³ Számos nemzetközi szervezet, köztük a Save the Children²⁷⁴ és az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága²⁷⁵ is felkérte a magyar kormányt, hogy intézkedjen a roma gyermekek a speciális iskolákban való felülreprezentáltságának megszüntetése érdekében. Az Európai Bizottságnak a romák emancipációjáról szóló, nemrég kiadott jelentése (ECRE) szintén felhívja az EU döntéshozóinak figyelmét erre a jelenségre.²⁷⁶

A fenti hazai és nemzetközi szervezetek álláspontja ellenére több gyógypedagógus és szakértői bizottsági tag álláspontja, hogy a felmérésen elért eredmények alapján helyezik el a gyermekeket a speciális iskolákba, így a roma gyermekek nem hátrányos megkülönböztetés áldozatai. A jelentésekből az is kiderül, hogy ugyanennek a csoportnak a tagjai szerint a roma gyermekek nem tudják megállni a helyüket a többségi iskolákban, ezért kerülnek speciális intézményekbe. A III.1.3. rész foglalkozik részletesebben azzal, hogy az értelmi fogyatékossgal felmérése miként járul hozzá a roma gyermekek hátrányos megkülönböztetésének módjaihoz.

Sok roma gyermeket helyeznek felzárkóztató osztályokba, amelyek egy „módosított tanterv” mentén lassabban haladnak és alacsonyabb követelményeket támasztanak velük szemben, mint teszik azt a többségi osztályok.²⁷⁷ Az iskolai tantestület diszkriminatív magatartása eredményezi, hogy a roma gyermekeket ilyen felzárkóztató osztályokba helyezik még akkor is, ha ennek semmilyen tudományos alapja nincsen.²⁷⁸ Tekintve, hogy ezek az osztályok emelt szintű normatív támogatásban részesülnek, az iskolák ösztönözve érzik magukat fenntartásukra, s ezért a gyermekekről ritkán születik olyan döntés, hogy már „felzárkóztak”, és átkerülhetnek a normál tantervű osztályokba.²⁷⁹

A 2000. évi OKI jelentés több lehetőséget is megjelöl egyes sérülékeny társadalmi csoportok, köztük a romák társadalmi integrációjának elősegítésére. Többek közt az alábbiakat javasolja:²⁸⁰

- az integrált oktatás pedagógiai módszereinek kidolgozása;
- képzés bevezetése integrált osztályban dolgozó tanárok részére;
- közfigyelmet felhívó programok kidolgozása az integrált oktatásról, valamint a tanárok érzékenységeinek fokozása; és
- pénzügyi ösztönzők.

A jelentés azt javasolja, hogy a roma gyermekeket és az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeket egyaránt integrálni kell. Emellett fokozott rugalmasságot javasol az oktatásban, ami biztosíthatja az eltérő képességű emberek boldogulását a normál tantervű, többségi környezetben.

271 2000. évi OKI jelentés, 9. fejezet, 3. oldal.

272 2000. évi OKI jelentés, 9. fejezet, 6. oldal.

273 Idézi V. Mohácsi, Hungary's School Integration Program, 241. oldal.

274 Save the Children, Denied a Future: Volume 2, London, Save the Children, 2001, 134. oldal.

275 OHCHR, "Contemporary Forms of Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance: Mission to Hungary, Czech Republic, and Romania", (A rasszizmus mai formái, faji megkülönböztetés, idegengyűlölet és a kapcsolódó intolerancia: Magyarország, Cseh Köztársaság és Románia) E/CN.4/2000/16/Add.1, 33. old, 150. hiv.

276 ECRE, The Hungarian ZSED – Zone of Segregated Educational Denial, 2003 megtekinthető angolul: <http://www.eu-romani.org/reports.htm> (2005. július 6-i állapot szerint).

277 ERRC, Stigmata, 65. oldal.

278 ERRC, Stigmata, 63–65. oldal.

279 V. Mohácsi, Hungary's School Integration Program, 241. oldal.

280 2000. évi OKI jelentés, „Speciális igények a közoktatásban” (9. fejezet).

Az Oktatási Minisztérium „Utolsó padból program” címmel új kezdeményezést indított, hogy megszüntesse a roma gyermekeknek a speciális iskolákban való felülreprezentáltságát.²⁸¹ A program azzal a céllal indult, hogy az enyhe fokban értelmi fogyatékossgal élő gyermeknek minősített gyermekek számára megszervezze az újbóli felmérést, és hogy javítsa a Szakértői Bizottságok működését, hogy az EU-ban máshol elfogadott gyakorlat szerint kevesebb gyermeket értékeljenek a fenti módon értelmi fogyatékossgal élő személynek. A minisztérium emellett a többségi iskoláknak átmenetileg megadja a roma gyermekek után a speciális iskoláknak folyósított fejenkénti normatíva 70 százalékát, hogy ezzel is ellentételezze a megnövekedett költségeket, s hogy csökkentse a speciális iskolák anyagi motiváltságát a roma gyermekek aktív toborzásában.²⁸²

3.3 Iskolarendszeren kívüli oktatás

3.3.1 Magántanulói jogviszony

A magántanulói státusz viszonylag ismeretlen Magyarországon, bár hivatalos adatok nem állnak rendelkezésre. A Köznevelési törvény az egészségügyi problémákban szenvedő gyermekek, tanulók számára teszi lehetővé.²⁸³ Javaslatot erre a jogviszonyra a Szakértői Bizottságok is tesznek olyan tanulók esetében, kiknek súlyos egészségügyi problémái sajátos nevelési igénnyel párosulnak.

A magántanulói jogviszony pénzügyi felelősségét az önkormányzatok viselik, míg a Szakértői Bizottságok és (az egységes gyógypedagógiai módszertani központok rendszerének hiányában) a legközelebbi speciális iskola gondoskodik a szükséges ellátásról és szakemberekről, mint például gyógypedagógusokról. A tanulóknak be kell iratkozniuk egy iskolába, amely azután felügyeli a gyermek oktatását. Ennek két formája ismeretes: vagy a gyógypedagógusok látogatják a gyermeket lakóhelyén, vagy a gyermek utazik el a felügyeletét ellátó speciális iskolába. Esetenként az egyéni foglalkozások és rendszeres iskolalátogatás valamely kombinációját is előírhatják. Az adott megállapodás részleteitől függetlenül, minden magántanuló egyéni nevelési tervének kidolgozásáért a Szakértői Bizottság és a felügyeletet ellátó speciális iskolában dolgozó gyógypedagógusok felelnek. Az így tanuló gyermekek hetente általában tíz órányi foglalkozásban részesülnek.

A vidéki területeken folyó, a magántanulók számára előírt ellátás megvalósulása az utazó gyógypedagógusok rendszerén múlik. A Köznevelési törvény a javaslatban szereplő egységes gyógypedagógiai módszertani központok mellett az utazó gyógypedagógusok rendszeréről is rendelkezik, akik tanácsadóként dolgoznak majd, a vidéki területeken élő, értelmi fogyatékossgal élő gyermekeket látogatják, és a speciális módszertani központokban elérhető szolgáltatásokhoz hasonló ellátást nyújtanak nekik. A rendszer azonban még nem jött létre, a szolgáltatások iránti óriási igény ellenére sem. Ennek az a tény az egyik oka, hogy a Köznevelési törvény nem jelöli meg a rendszer finanszírozási forrását. Vidéken dolgozó gyógypedagógusok számoltak be arról, hogy a távoli területeken élő, sajátos nevelési igényű gyermekek gyakran nem jutnak hozzá az ellátáshoz, mert olyan kevés az elérhető utazó gyógypedagógus.²⁸⁴

Az utazó gyógypedagógusok jól működő rendszerének másik akadálya a magas szolgáltatási költség. Az egyetlen gyermek otthonában nyújtott gyógypedagógiai ellátás a speciális iskolának ugyanannyiba kerül, mint egy speciális óra megtartása az iskolán belül három-négy gyermek számára.²⁸⁵ A gyógypedagógusok is jobban örülnék, ha a tanulók eljárának az iskolába, amennyiben egészségük engedi, mert az értelmi fogyatékossgal élő gyermekeknek is vannak szociális igényei, ahogy minden gyermeknek, s azt otthon nem lehet kielégíteni.

281 A program leírásáról további információ megtalálható az Oktatási Minisztérium honlapján. Sajtóanyagok megtalálhatók: www.observer.hu.

282 Lásd az Oktatási Minisztérium honlapját (www.om.hu).

283 Köznevelési törvény 1993, 120§.

284 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

285 Dörnyeiné B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola igazgatónőjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú.

A magántanulói jogviszony jelenlegi rendszerének számos egyéb gyengesége is van. Először is, a speciális iskolák korlátozott kapacitása miatt a magántanulói státusszal rendelkező gyermekek csak heti tíz tanórán vesznek részt. Másodsorban, az iskola általában nem szervezi meg a magántanulók utaztatását, ha azok rendszeresen el tudnak látogatni az iskolába, ami azt jelenti, hogy iskolába- és hazaszállításukról a szülőknek kell gondoskodni. Bár az önkormányzat megtéríti a szállítási költségeket, a közlekedés drága, és a szülőknek rendszerint további kiadásokat is jelent.

3.3.2 Bentlakásos intézetekben élő gyermekek oktatási lehetőségei

A fogyatékossgal élő emberek közül az értelmi fogyatékossgal élő személyeket helyezik el a leggyakrabban intézetben. Az intézetekben lakó, értelmi fogyatékossgal élő emberek száma jelentős mértékben meghaladja az ott lakó, minden egyéb fogyatékossgal élő személyek számát.

Az intézetekben lakó fogyatékossgal élő, sajátos nevelési igényű gyermekeket három oktatási formába lehet felvenni: járhatnak többségi vagy speciális iskolába, vagy válhatnak magántanulóvá. Ez érvényes akkor is, ha csak hétköznapokon (hétfőtől péntekig) laknak az intézetben, és a hétvégéket a családjukkal töltik, és akkor is, a hét minden napján ott laknak.

4. Átmenet az oktatásból a foglalkoztatásba

Magyarországon az értelmi fogyatékossgal élő fiatalok megközelítőleg 60 százaléka folytatja tanulmányait középfokú oktatási intézményben, azonban a jelentések arra utalnak, hogy ez az arány fokozatosan növekszik. Az értelmi fogyatékossgal élő tanulók jelentős többsége szegregált speciális szakiskolákban tanul, a többségi szakiskolában történő oktatásra az enyhe értelmi fogyatékossgal élő fiataloknak van lehetősége. A 2002–2003-as tanévben 555 értelmi fogyatékossgal élő fiatal volt a többségi szakiskolák tanulója. Az enyhe értelmi fogyatékossgal élő tanulók speciális szakiskolákba járnak, ahol országosan elismert bizonyítványt kapnak. A középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő tanulók a készségfejlesztő speciális szakiskolák tanulói, ahol önálló életvitelre és egyszerűbb szakmai rutinfeladatokra készítik fel őket, ám a nekik kibocsátott bizonyítvány államilag még nem elismert. A speciális szakiskolákban Magyarországon körülbelül 8.000 tanuló jár, ezek túlnyomó többsége az értelmi fogyatékossgal élő fiatal. Ezeknek az iskoláknak leginkább azt róják fel, hogy nem megfelelően készítik fel tanulóikat a nyílt munkaerőpiaci részvételre. Kiváltképpen, a legtöbb tanulónak nincs lehetősége iskolán kívüli gyakorlatszerzéshez. A Salva Vita Alapítvány nevű civil szervezet által kidolgozott és a Fogyatékos Gyermek, Tanuló Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány által támogatott „Munkahelyi Gyakorlat” elnevezésű program modellértékű ezen a területen. A program keretében a készségfejlesztő speciális szakiskolák tanulói a kétéves időtartam során a nyílt munkaerőpiac különböző munkahelyein tapasztalhatják meg a munka világát. A programban résztvevő fiatalok ezután sokkal magasabb eséllyel találhatnak munkahelyet a nyílt munkaerőpiacon.

A 2001-es népszámlálás során megkérdezett értelmi fogyatékossgal élő embereknek több mint 60 százaléka nem végezte el az általános iskolát. Az iskola és munkavállalás közti átmenet különösen nehéz számukra, és ugyanilyen nehézségekkel szembesülnek a bentlakásos intézetekből kikerülők is. A támogató szolgáltatások egyelőre nem kínálnak megoldást, és a túlterhelt gyógypedagógusok sem tudják biztosítani a szükséges utókövető ellátást. Az autizmussal élő gyermekek és családjaik sajátos igényeit különösképpen figyelmen kívül hagyják. A helyzet kezelésére egyes iskolák klubokat hoztak létre az értelmi fogyatékossgal élő fiatalok számára, amely az átmeneti időszakban segít nekik. Ennek a csoportnak azonban összehangolt, utókövető szolgáltatást biztosító kormányprogramra lenne szüksége. Jelenleg ugyanennyire korlátozott az értelmi fogyatékossgal élő felnőttek hozzáférési lehetősége a felnőttoktatáshoz és az élethosszig tartó tanuláshoz.

4.1 Szakoktatás és képzés

Magyarországon az értelmi fogyatékossgal élő fiatalok megközelítőleg 60 százaléka folytatja tanulmányait középfokú oktatási intézményben, többségük speciális iskolák tanulójaként, tehát speciális szakiskolában vagy készségfejlesztő speciális szakiskolában. A középfokú oktatásban résztvevő értelmi fogyatékossgal élő fiatalok száma fokozatosan növekszik, azonban szegregációjuk továbbra is hangsúlyos, hiszen túlnyomó többségük speciális szakiskolákban tanul.

A normál tantervű többségi szakiskolák rendszerint nincsenek felkészülve az értelmi fogyatékossgal élő tanulók felvételére. Járnak ugyan értelmi fogyatékossgal élő tanulók normál tantervű szakiskolába, számuk azonban nagyon alacsony. A 2002–2003-as tanévben a speciális szakiskolákba járó 7.200 fogyatékossgal élő tanuló közül 6.730, azaz közel 94 százalékuk volt értelmi fogyatékossgal élő. A normál tantervű szakiskolák által nyújtott oktatásban résztvevő, értelmi fogyatékossgal élő tanulók száma ugyanebben az évben mindössze 555 volt.²⁸⁶

286 Bruckner, „Gyorsjelentés a fogyatékossgal élők szakképzéséről”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében.

Az enyhe értelmi fogyatékossgal élő tanulók a gyakorlatban általában a speciális szakiskolákba járnak,²⁸⁷ míg a középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő fiatalok a készségfejlesztő speciális szakiskolába. A két tanulási pálya egymástól elkülönül, és külön adminisztratív szervek tartják fenn. A speciális szakiskolákban és a készségfejlesztő speciális szakiskolákban nyújtott képzés hossza egyaránt két vagy három év.²⁸⁸

A 2003–2004. tanévben körülbelül 8.000 fogyatékossgal élő tanuló, legtöbbjük értelmi fogyatékossgal élő, látogatta a 128 speciális szakiskolát és készségfejlesztő speciális szakiskolát. A speciális szakiskolába járó tanulók száma folyamatosan növekszik, évente körülbelül 10 százalékkal, és ez a tendencia várhatóan folytatódik a 2005–2006. tanévben is. A növekedés azt tükrözi, hogy egyre több tanuló, beleértve az értelmi fogyatékossgal élő tanulókat is, határoz úgy, hogy folytatja tanulmányait az általános iskola befejezése után is.

A speciális szakiskolák nem tartoznak a többségi oktatásba, bár más hátrányos helyzetű csoportból is vesznek fel tanulókat, elsősorban roma gyermekeket. A tanulókat a szakvizsgákra, a munkavállalásra és az önálló életvitelre készítik fel. Magyarországon összesen 128 speciális szakiskola működik az önkormányzatok, megyék, egyházak és civil szervezetek finanszírozásában, és ezek 801 pedagógust foglalkoztatnak.²⁸⁹ A speciális szakiskolák tanulói a képzés elvégzése után olyan szakiskolai bizonyítványt kapnak, amely az Országos Képzési Jegyzékben is szerepel, ez jelenti az okmány általi elismertségét.²⁹⁰

A középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő tanulók körében már nagyon ritkán fordul elő, hogy speciális szakiskolában tanuljanak, mert a csoportjuk számára szükséges támogatás nem áll rendelkezésre.²⁹¹ A középsúlyos értelmi fogyatékossgal élő emberek speciális általános iskoláját elvégzettek azonban járhatnak készségfejlesztő speciális szakiskolába.²⁹² Ezek az iskolák szegregált környezetben önrendelkezést és egyszerű szakmai készségeket fejlesztenek, heti legalább 15 órnyi gyakorlati szakképzés során. Képzést nyújtanak az önálló életvitelhez és egyszerűbb, rutinszerű szakmai tevékenységekhez, úgy mint takarítás, fazekasság vagy konyhai munka. A készségfejlesztő speciális szakiskolák elvégzése után a tanulók olyan bizonyítványt kapnak, ami nem szerepel az Országos

287 Az értelmi fogyatékossgal élő tanulóknak csak nagyon kis száma folytatja ténylegesen tanulmányait középfokon, közülük is elsősorban az enyhe fokban fogyatékosok. Ez megmagyarázza, hogy középfokon miért jár a legtöbb értelmi fogyatékossgal élő speciális szakiskolába.

288 A szakképzés rendszerét 1998-ban alakították át, amikor a szakmunkásképző iskolákat felváltották a szakiskolák. Ez utóbbiakban kötelező elvégezni a 9. és 10. évfolyamot. A 9. évben a tanulók „szakmai felkészítő képzésen” vesznek részt, majd a 10. évben „szakmai alapozó képzésben”. A valódi szakképzés csak a 11. évfolyamon kezdődik el, és csak a 16. életévüket betöltött tanulók számára. A képzés hossza egy-három év, az Országos Képzési Jegyzék előírásának megfelelően. A speciális szakiskolák jelentős módszertani lehetősége abban áll, hogy a képzési idő meghosszabbítható további 1-3 évvel, valamint alkalmazható a kis létszámú (átlagosan 6-12 fő) oktatási forma. Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

289 A speciális szakiskolák közül 45-öt tartanak fenn az önkormányzatok, 72-t a megyék, hármat az egyházak és hatot a civil szervezetek. Központi Statisztikai Hivatal, A szakképzés statisztikai összefoglalása 2001–2002, Budapest, 2002.

290 Az Országos Képzési Jegyzék sorolja fel mindazokat a szakmákat, aminek képzéséhez és oktatásához az állam pénzügyi támogatást nyújt. Köznevelési törvény 1993, 27§; és az 1993. évi LXXVI. törvény a szakképzésről, Magyar Közlöny 1993/99, 1993. július 21. Utoljára módosítva a 2004. évi LX törvényben Az egyes oktatási tárgyú, az oktatási jogok érvényesítésének elősegítését, valamint a felsőoktatási intézmény- és képzési rendszer fejlesztését szolgáló törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/91, 2004. június 28.

291 Azaz nem áll rendelkezésre a gyógypedagógiai programot is tartalmazó tanterv, sem a speciális felszerelések, úgy mint szemléltető eszközök, tankönyvek, videó felvevők, sem pedig a felkészített pedagógusok csapata.

292 A Köznevelési törvény 2003, 20(3).§-a írja le ezen iskolák működését.

Képzési Jegyzékben, így értéke meglehetősen csekély. A bizonyítvány feltünteti, hogy tulajdonosa milyen szakmai képzésben részesült.²⁹³

A speciális szakiskoláknál jogszabályban rögzített lehetőség és bevett gyakorlat, hogy – a helyi tantervben elfogadottak szerint – a tanulmányi idő meghosszabbítható. Az első szakképesítő bizonyítvány megszerzése után a tanulók gyakran kezdenek egy második szakma elsajátításába, mivel az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára a második szakma megszerzése is ingyenes. Egyébként az értelmi fogyatékossgal élő tanulók a speciális szakiskolákban ugyanolyan bizonyítványt kapnak, mint fogyatékek nélküli társaik.²⁹⁴

MUNKAHELYI TAPASZTALAT

A speciális szakiskolák mindkét típusában folyó szakképzési programokat széles körben bírálják amiatt, hogy nem megfelelően készítik fel a tanulókat a nyílt munkaerőpiac kihívásaira és elvárásaira.²⁹⁵ A készségfejlesztő speciális szakiskolákban végző tanulók különösen nagy hátrányt szenvednek a munkakereséskor, legyen az védett munkahelyen vagy a nyílt munkaerőpiacon, mivel az ő végzettségük nem jelent de facto szakképzettséget, s ezért a legtöbb munkakör betöltésére nem készültek fel. Ritka kivételt képeznek a szakképzési programokat nyújtó civil szervezetekkel együttműködő, innovatív (készségfejlesztő) speciális szakiskolák, amelyek célzottan a többségi, normál munkakörnyezetben való helytállásra készítik fel a tanulókat.²⁹⁶

A speciális szakiskolába járó, értelmi fogyatékossgal élő emberek zöme sokkal jobb eséllyel tudna magának munkahelyet szerezni a nyílt munkaerőpiacon, ha az iskolák megfelelőbb felkészítésben részesítenék. A speciális szakiskolák tanulói alapvetően két úton szerezhetnek gyakorlati ismereteket az egyes szakmákról: a belső és a külső műhelyekben. A speciális iskolák által működtetett belső műhelyek rendszerint nem képesek felkészíteni a tanulókat a nyílt munkaerőpiacon való munkavállalásra, mivel nem valós munkakörnyezetet teremtenek. Vannak azonban olyan értelmi fogyatékossgal élő tanulók, akik nem rendelkeznek kommunikációs és egyéb olyan munkavállalási készségekkel, amelyek segítségével alkalmasak lennének a nyílt munkaerőpiaci elhelyezkedésre – számukra jelentenek ideális helyszínt a belső műhelyek.

A legtöbb diák azonban általában úgy tudna a legjobban felkészülni a jövőbeni munkavállalásra, ha a speciális szakiskolák integrált környezetben tudnák őket elhelyezni munkahelyi gyakorlat, tapasztalat megszerzésére. A jobb és piacképesebb készségekkel rendelkező tanulók a külső műhelyekkel járnak jobban. Az integrált munkahelyi környezetben a diákok megismerkedhetnek egy átlagos munkanappal és az ahhoz kapcsolódó felelősséggel, megtanulják a munkavállaláshoz szükséges szociális mintákat, amire az iskola befejezése után lesz szükségük, és bővíthetik társadalmi kapcsolataikat is.

293 A Nemzeti Szakképzési Intézet jelenleg modulós jellegű szakképzési rendszer kialakításán dolgozik. Különböző készségek oktatásával néhány szakmai készség megtanítását kívánják elérni. A kezdeményezés értelmében a kifejlesztett, „részleges” szakmai készségeket is elismernék és hasznosíthatóak lennének. Azok a tanulók, akik nem tudják megszerezni a szakmunkás bizonyítványt, egy kisebb értékű diplomát kapnának, ami ennek ellenére állami elismerést élvezne. Ennek a diplomának a birtokában betanított munkásként dolgozhatnának. Később, a felnőttképzésben, az így megszerzett képesítés beszámítható lenne a további tanulmányok során. Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

294 Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

295 Nem csak a speciális szakiskolákra, hanem az egész magyarországi szakképzésre jellemző az, hogy részben olyan szakmákra készít fel, ami iránt nincs kereslet a nyílt munkaerőpiacon. Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

296 A következőket tartják modellértékű iskoláknak: a csepeli Speciális Szakiskola, a „Szárznád” Speciális Szakiskola, a miskolci „Martin János” Speciális Szakiskola; a kőszegi Speciális Szakiskola és egy budapesti speciális készségfejlesztő szakiskola, az Üllői úti Speciális Általános és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola. A megnevezésnél az innováció és az alternatív pedagógiai programok meglete játszott szerepet. Nikovits Attilánéval, a Nemzeti Szakképzési Intézet képviselőjével, Budapesten, 2004. március 18-án készült interjú.

A Nemzeti Szakképzési Intézet²⁹⁷ (NSZI) képviselői többek közt az alábbi intézkedéseket javasolják az iskoláknak:

- a túlvívó belső mívhelyek fokozatos felváltása valós munkahelyeken lévív külsív mívhelyekkel;²⁹⁸
- olyan szakoktatási modulok megvalósítása,²⁹⁹ amelyek elősegítik a speciális iskolákban végzív tanulók munkavállalását; és
- az iskolavezetés és a tantestület részérív általános szemléletváltás az integrálív módszerek érdekeben, amely elvezet a nyílt munkaerívpiacon történív munkavállalásig.³⁰⁰

A „Munkahelyi Gyakorlat Program” 1998 óta teremti meg a szakmai felkészítés egyik modelljét, amely lehetőséget nyújt a tanulóknak, hogy tapasztalatot szerezzenek különböző munkatípusokról azáltal, hogy a nyílt munkaerívpiac munkahelyein vesznek részt munkahelyi gyakorlaton. A programot a Salva Vita Alapítvány fejlesztette ki a Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány támogatásával.³⁰¹ A program keretében a készségfejlesztív speciális szakiskolák tanulói lehetőséget kapnak, hogy normál munkahelyeken dolgozzanak. A gyógypedagógiai elemeket is tartalmazív program kizárólag az iskolán kívül zajlik, ahol a résztvevív gyakorlatot és tapasztalatot szereznek a nyílt munkaerívpiac munkahelyeiről. A programban részt vevív tanulók különböző helyszíneken nyolc különböző munkatípust próbálnak ki egy kétéves periódus során.³⁰² A résztvevív arról számoltak be, hogy a program tartama során szerzett munkatapasztalat felkészítette őket a jövívbeni munkavállalásukra vonatkozó önálló döntések meghozatalára.

A Munkahelyi Gyakorlat Program csak egy példája azoknak az innovatív pedagógiai kezdeményezéseknek, amik átvételét a speciális szakiskoláknak érdemes lenne megfontolnival, hogy így javítsák a résztvevív elhelyezkedési esélyeit a nyílt munkaerívpiacon. A program jelenleg négy iskolában mívködik Budapesten, és további nyolcban az ország többi részén.³⁰³ Az Oktatási Minisztérium, az NSZI és a Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány modellprogramként ismeri el.

A szakképzést az országos Munkaerívpiaci Alapon keresztül finanszírozzák, amelybe minden vállalkozásnak szakképzési hozzájárulást kell befizetnie. Az alapból szakképzési programokat nyújtív szervezetek részesednek, amelyeket pályázat útján választanak ki. Az értelmi fogyatékosággal élív emberek iskolái még az alapból érkezív támogatás ellenére is pénzügyi nehézségekkel küszködnek, amire több gyakorlati megoldás is felmerült. Az egyik például az volt, hogy a vállalatok közvetlen

297 Az NSZI felügvelyi a szakképzési programok kialakítását, összehangolja azokat a munkaerívpiac követelményeivel, és új pedagógiai modulokat fejleszt ki, amit az iskolák átvesznek. Nemrégiben a területen mívködív civil szervezetekkel együtt új modult dolgozott ki az integrált munkahelyen történív felkészítésre a munkavállaláshoz. Az NSZI felügvelyi a szakképzési folyamatokat és értékeli az új oktatási modelleket és szolgáltatásokat. Szoros kapcsolatot hozott létre a civil szolgáltatókkal (non-profit szervezetekkel), információt gyújt tőlük, valamint gyakran együttmívködik velük az új szolgáltatások és modellek kidolgozásában.

298 Nikovits Attilánéval, a Nemzeti Szakképzési Intézet képviselívjével Budapesten, 2004. március 18án készült interjú.

299 A speciális oktatási modulok intézményi szintív oktatási programokat jelentenek, amelyeket az iskolák opcionálisan választhatnak és valósíthatnak meg.

300 Helyzetjelentés 2003. A Speciális Szakiskolai Képzés Fejlesztési Irányelveinek Meghatározásához. Kiadta a Nemzeti Szakképzési Intézet és az Oktatási Minisztérium, 2003. 38. oldal.

301 A Munkahelyi Gyakorlat Program részletesebb leírása magyar nyelven megtalálható a Salva Vita Alapítvány honlapján: www.salvavita.hu (2005. július 3-i állapot szerint).

302 A munkahelyek közt a következők találhatók: állatkert (kertészkedés), mosoda (mosás, vasalás), postahivatal (iratok osztályozása) és gyárak.

303 Gicen, Miskolcon, Hódmezívóvárhelyen, Kalocsán, Veszprémben, Székesfehérváron, Györött és Gyulán.

304 Dörnyeiv B. Évával, a veszprémi „Kozmutza Flóra” Speciális Általános Iskola és Készségfejlesztív Speciális Szakiskola igazgatónívjével Veszprémben, 2003. december 3-án készült interjú. Burján Lászlónéval, a budapesti Csalogány utcában mívködív Speciális Óvoda, Általános Iskola, Készségfejlesztív Speciális Szakiskola, Módszertani Központ, Diákotthon és Gyermekotthon igazgatónívjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú. Mácsai Istvánéval, a kalocsai Speciális Általános és Készségfejlesztív Speciális Szakiskola igazgatónívjével, Kalocsán, 2003. december 9-én készült interjú. Az utókövetív szolgáltatások jelentőségét hangsúlyozta még a vele készült interjúban Czeizel Barbara, a Korai Fejlesztív Központ igazgatója (2004. január 7.).

szerezést kötnek a szakiskolákkal arról, hogy munka és képzési lehetőséget nyújtanak az értelmi fogyatékosággal élő tanulóknak. A tanulói jogállásuk miatt a fiatalok maguk nem kaphatnak fizetést, a cégek ehelyett a szülők által létrehozott alapítványba fizetik be hozzájárulásukat.

4.2 Utókövető ellátás

Fogyatékosági területen dolgozók szerint jelentős probléma Magyarországon, hogy nagy rész táton a rendelkezésre álló szociális ellátási formák és a strukturált utókövető szolgáltatások közt.³⁰⁴ Ahogy a gyermekek serdülőkorba érnek vagy befejezik az iskolát, a legtöbb szolgáltatás véget ér. A tanulók és a szülők magukra maradnak, és gyakran nem tudják, hova fordulhatnak további segítségért.

Az iskola befejezése után az értelmi fogyatékosággal élő emberek ritkán találnak munkát. A Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás és a védett munkahelyek által teremtett lehetőségek korlátozottak, és nagyon kevés a megközelíthető napközi otthon is. A legtöbben ezért otthon, vagy rosszabb esetben bentlakásos intézetekben maradnak. Különösen hátrányos helyzetbe kerülnek a bentlakásos intézeteket elhagyó és az általános és középfokú speciális iskolákat elvégző fiatalok, mert számukra legtöbbször szinte semmilyen munkavállalást segítő szolgáltatás nem áll rendelkezésre. A lehetőségek és/vagy az utókövető szolgáltatások hiánya miatt számos értelmi fogyatékosággal élő ember egyszerűen eltűnik a rendszerből. Vagy az utcán végzik, vagy bezárkóznak otthonaikba, ahol senki nem foglalkozik velük.

Ilyen körülmények között az utókövető ellátás felelőssége mindig a gyógypedagógusokra hárul. Míg azonban a túlterhelt és alulfizetett gyógypedagógusok alig tudnak külön figyelmet fordítani egy-egy gyermekre, a segítségnyújtásnak ez a formája csak nagyon informális módon történhet, és nem lehet rá számítani. Ezért a legtöbb iskola, különösen a speciális tantervűek szerint az szolgálja leginkább a tanulók érdekeit, ha a lehető leghosszabb ideig az iskolában maradnak.³⁰⁵ Az iskolákban eltöltött több idő helyett azonban az értelmi fogyatékosággal élő emberek foglalkoztatását és a közéletbe történő bekapcsolódását hatékonyabban segítenék a számukra létrehozott különböző programok.

A helyzet megoldására néhány iskola klubot hozott létre a fiatal, értelmi fogyatékosággal élő emberek és szüleik részére, együttműködésben az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szervezetének helyi irodáival. A klubokban az iskolába már nem járó fiataloknak alkalmuk nyílik kommunikációs készségeiket fejleszteni és fenntartani, s így jobb eséllyel tudnak beilleszkedni a társadalomba. A klub azt is megakadályozza, hogy az értelmi fogyatékosággal élő fiatalok eltűnjenek a rendszerből. Ezek a létesítmények nagyon hasznosnak bizonyultak, ám messze nem elegendők. Az iskolát elhagyó, értelmi fogyatékosággal élő fiatalok csak úgy juthatnak munkához, ha aktív munkavállalást támogató szolgáltatással, képzéssel és Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatással segítik őket.

Hasonló rések tátognak az autizmussal élő emberek szociális ellátását és oktatási lehetőségeit illetően. Az autista családtagot is számláló családoknál igen nagy az igény a támogató szolgáltatások iránt, különösen azért, mert az ismerős környezet, a stabilitás és a biztonság kiemelkedően fontos az autizmussal élő személyek számára. Az otthoni ellátás és a nappali otthonok által nyújtott szolgáltatások mellett a fejlesztő tevékenységeket is elérhetővé kell tenni minden autizmussal élő gyermek számára.³⁰⁶ Még kedvezőbb lenne, ha az autizmussal élő emberek igényeit beépítenék a szociális ellátó és oktatási rendszerbe, amely hozzájárulnak az autistákkal való munkára felkészült, képzett szakemberek számának növekedéséhez. Minimális követelményként pedig az autista családtagot otthon gondozó szülőnek vagy rokonnak kellene valamiféle pénzügyi támogatásban részesülnie az államtól. Az ellátásnak ez a formája jelenleg nem áll rendelkezésre.

305 Nikovits Attilánéval, a Nemzeti Szakképzési Intézet képviselőjével készült interjú, 2004. március 18.

306 Egy autizmussal élő személy szülőjének írásos megjegyzése a jelentésvázlatról, aki egyben az Autisták Érdekvédelmi Egyesületének is tagja, Budapest, 2004. május 26. Az autizmussal élő fiatal a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele és gyermekként egy többségi iskola tanulója volt.

4.3 Felnőttoktatás és élethosszig tartó tanulás

Az értelmi fogyatékossgal élő felnőtteknek alig nyílik alkalmuk az élethosszig tartó tanulásra Magyarországon. A Közoktatási törvény megteremti a felnőttoktatás³⁰⁷ jogi kereteit, de az értelmi fogyatékossgal élő felnőttek számára semmiféle oktatási programról nem rendelkezik.

A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium kezdeményezésére szervezett felnőtt szakképzésekre csak nagyon kis számban járnak értelmi fogyatékossgal élő felnőttek. A rendelkezésre álló lehetőségek egész egyszerűen nem elegendőek. Felnőttek számára szakmai képzést, átképzést, továbbképzést csak kilenc Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ nyújt az országban. A központok által szervezett képzéseken bárki részt vehet úgynevezett integrált csoportokban, beleértve az értelmi fogyatékossgal élő embereket is – azonban, ezek a képzések nem az egyéni szükségleteknek megfelelően lettek kialakítva és nem tartalmazznak olyan elemeket, amelyek elősegítik a fogyatékossgal élő felnőttek szakképzését. Magyarországon csak egy olyan regionális fejlesztő központ van, Békéscsabán (Békés megye), amely kifejezetten értelmi fogyatékossgal élő felnőttek számára nyújt képzési lehetőségeket. Székesfehérváron viszont egy olyan modellértékű regionális fejlesztő központ működik, amely Németországból átvett módszert alkalmaz. A fogyatékossgal élő embereknek – beleértve az értelmi fogyatékossgal élő embereket is – itt lehetőségük nyílik munkahelyi gyakorlatot folytatni. Az ügyfelek emellett komplex alkalmassági vizsgálatokon is részt vehetnek, amely megállapítja a munkára való felkészültségük szintjét.

307 Az Országos Képzési Jegyzék megalkotása és bevezetése a speciális szakiskolákban nagy előrelépést jelentett az értelmi fogyatékossgal élő emberek oktatásának és alkalmazási feltételeinek javításában. Ugyanezt kellene végrehajtani a felnőttoktatásban is. Bruckner László, a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) gyógypedagógiai szakértőjének írásos megjegyzése a jelentéstervezetről. Budapest, 2004. június 25.

IV. Értelmi fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatási lehetőségei

A Magyar alkotmány szavatolja a munkához való jogot, a szakma vagy hivatás szabad megválasztásának jogát és az egyenlő munkáért megkülönböztetés nélkül járó egyenlő fizetéshez való jogot, de nem foglalkozik külön a fogyatékossgal élő emberek munkavállalásával. Az Egyenlő bánásmódról szóló törvény azonban egyenlő elbánást biztosít a fogyatékossgal élő emberek számára is, a Fogyatékos személyekről szóló törvény pedig előírja, hogy védett munkahelyen kell alkalmazni azokat a fogyatékossgal élő személyeket, akik a nyílt munkaerőpiacon nem jutnak munkához. A megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatásáról szóló Együttes rendelet a foglalkoztatási rehabilitációt, a rehabilitációs eljárást és a rehabilitációs foglalkoztatás esetén fennálló szociális ellátáshoz való jogosultságot szabályozza. Hasonlóképpen rendelkezik a megváltozott munkaképességű embereket foglalkoztató gazdálkodó szervezetek részére kiutalható állami támogatásról is.

A fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatása vonatkozásában Magyarországon két vizsgálat létezik: a munkavégző képesség és a foglalkoztathatóság vizsgálata. Az Országos Orvosszakértői Intézet (OOSZI) végzi az értelmi fogyatékossgal élő felnőttek munkavégző képességének felmérését. A megváltozott munkaképesség felmérésének eredményét százalékos formában fejezik ki. A legalább 40 százalékban megváltozott munkaképességű személy jogosult a szociális juttatásokra, a védett munkahelyen való foglalkoztatásra; valamint bizonyos munkaadók a legalább 40 százalékban leszázalékolt munkavállalók után jogosultak arra a meghatározott időre szóló rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatásra, amelyet a helyi munkaügyi központok ítélnak számukra oda. A munkaügyi központok a foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyekkel együttműködve végzik a foglalkoztathatósági felmérést. Ezeknek az értékeléseknek a célja, hogy meghatározzák az egyén képességeit, és az azoknak megfelelő munkatípusokat. A munkavégző képesség és a foglalkoztathatóság értékelését egyaránt kizárólag orvosok végzik, akik az egészségi állapotot veszik figyelembe. Az értelmi fogyatékossgal élő személyek valós képességeinek pontosabb megállapításához mindkét eljárást teljes mértékben át kellene alakítani, hogy a megközelítés átfogóbb és multidiszciplináris legyen. A magyar civil szolgáltatók már kidolgoztak néhány értékelési eljárást, amelyek modellként szolgálhatnának a reform során.

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek nagymértékben függnek a szociális jóléti juttatásoktól. A legtöbb értelmi fogyatékossgal élő felnőtt nem rendelkezik annyi munkahelyi gyakorlattal, ami munkanélküli segélyre vagy rokkantsági nyugdíjra jogosítaná. Az enyhe és középsúlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő emberek általában részesülnek különböző szociális juttatásokban, amelyek viszont számos tényezőtől függenek, például életkor és munkával eltöltött évek száma. Az elegendő, munkával eltöltött évet felmutatók rokkantsági nyugdíjat kaphatnak. A súlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő felnőttek fogyatékossgal támogatásra jogosultak, amit akkor sem veszítenek el, ha munkához jutnak. Azok a 25. életév előtt teljesen munkaképtelennek nyilvánított, tehát 100%-ban megváltozott munkaképességű emberek, akik nem részesülnek nyugellátásban, rokkantsági járadékra jogosultak. Mivel az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára ma csak kevés és ideiglenes munkavállalási lehetőség áll rendelkezésre, valamint a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokhoz is csak korlátozottan férnek hozzá, csak a szociális juttatások jelentik a megbízható és állandó létfenntartási forrást. Ezek a juttatások azonban rendszerint nem ösztönöznék a munkavállalásra. Mivel a legtöbb értelmi fogyatékossgal élő munkanélküli nem jelentkezik be az Állami Foglalkoztatási Szolgálat helyi munkaügyi központjánál, így nem is jut hozzá a rendelkezésükre álló munkaerőpiaci, illetve rehabilitációs szolgáltatásokhoz. Ez elsősorban a jogaik és a rendelkezésükre álló szolgáltatások ismeretének hiányával magyarázható. A munkaügyi központokban dolgozók emellett nincsenek felkészülve az értelmi fogyatékossgal élő emberek sajátos igényeire, és az egyénre szabott szolgáltatás jelenlegi kivánalmát nem tudják teljesíteni. A munkaügyi központok emiatt a rehabilitációs és munkaerőpiaci szolgáltatásokat nyújtó civil szervezetekkel való együttműködésre támaszkodnak.

1. Jogi és adminisztratív keretek

1.1 A foglalkoztatással kapcsolatos nemzeti jogszabályok

A Magyar Alkotmány szavatolja a munkához való jogot, a szakma vagy hivatás szabad megválasztásának jogát és az egyenlő munkáért megkülönböztetés nélkül járó egyenlő fizetséghez való jogot, de nem foglalkozik külön a fogyatékossgal élő emberek munkavállalásával.³⁰⁸ Emellett szavatolja a magyar állampolgárok jogát a társadalombiztosításhoz.³⁰⁹ A fogyatékossgal élő emberek munkavállalására nem vonatkozik külön rendelkezés az Alkotmányban.

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek munkavállalásáról és szociális juttatásairól rendelkező legfontosabb jogszabályok a következők:

- az Egyenlő bánásmódról szóló törvény;
- a Fogyatékos személyekről szóló törvény;
- a 2004. évi LXX. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény módosításáról (a továbbiakban a Foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvény).³¹⁰

Az Egyenlő bánásmódról szóló törvény a magyar nemzeti jogszabályokat hangolja össze az EU Foglalkoztatásról szóló irányelvének rendelkezéseivel.³¹¹ A törvény egyenlő bánásmódot követel meg számos területen, köztük a foglalkoztatásban;³¹² a szociális biztonságban és egészségügyben;³¹³ valamint az oktatásban és képzésben.³¹⁴ Létrehozta még a Köztársasági Esélyegyenlőségi Programot,³¹⁵ amely az esélyegyenlőséget kívánja előmozdítani többek közt a fogyatékossgal élő emberek számára, valamint fel akarja számolni a hátrányos megkülönböztetést az élet minden területén, beleértve a foglalkoztatást is.

A törvény számos törvényt és rendeletet is módosít a foglalkoztatás kérdésében, beleértve a Munka Törvénykönyvét is. A hátrányos megkülönböztetés tilalmát és az egyenlő bánásmód követelményét megerősíti, és beleépíti a munkavállalásról szóló törvénybe.

Az Egyenlő bánásmódról szóló törvény lefekteti az új hatóság feladatait, amely az a törvényben foglalt egyenlő bánásmód elve teljesítésének biztosításáért felel – beleértve a foglalkoztatás területén biztosított egyenlő bánásmódot is.³¹⁶ A jelentés 2004. decemberi fogalmazásának idején ez a hatóság azonban még nem jött létre. Hátrányos megkülönböztetés esetén jelenleg a megyei munkaügyi bíró-

308 Alkotmány. 70B (Munka) (1)-(4)§.

309 Alkotmány. 70E (Jólét) (1)-(2)§.

310 2004. évi LXX. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2004/94, 2004. július 2. (a továbbiakban a Foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvény, 2004).

311 Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003, 65 (a)§.

312 Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003, 21-23§.

313 Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003, 24-25§.

314 Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003, 27-28§.

315 Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003, IV. Fejezet: A Köztársasági Esélyegyenlőségi Program a hátrányos helyzetű csoportok, beleértve az értelmi fogyatékossgal élő emberek foglalkoztathatóságát is javítani akarja.

316 Egyenlő bánásmódról szóló törvény 2003, 13-17§.

ságok kötelesek jogorvoslatot nyújtani. A megyei munkaügyi bírósághoz érkező fellebbezéseket a megyei bíróságok vizsgálják meg. Az innen érkező fellebbezéseket pedig a Legfelsőbb Bíróság Munkaügyi Kamarája intézi.

A Fogyatékos személyekről szóló törvény a legátfogóbb jogszabály, amely a fogyatékossgal élő személyeknek egyenlő bánásmódot szavatol az élet minden területén, a munkavállalást is beleértve. A törvény azzal a feltétellel támogatja a fogyatékossgal élők munkavállalását a nyílt munkaerőpiacon, hogy ha nem képesek munkát találni, akkor védett munkahelyeken kell őket foglalkoztatni.³¹⁷ A törvény hiányossága azonban, hogy nem áll ki teljes határozottsággal a fogyatékossgal élő embereknek a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalása mellett.

A Foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvény szabályozza a munkanélküli személyek munkába állítását elősegítő eszközöket, így a munkaerőpiaci szolgáltatásokat és a foglalkoztatást elősegítő támogatásokat. Feljogosítja még a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztériumot, hogy a megváltozott munkaképességű emberek számára kedvezőbb szabályokat állapítson meg.³¹⁸

Fentiek mellett számos rendelet is szabályozza a fogyatékossgal élő emberek munkavállalását.³¹⁹ Különösen nagy jelentőséggel bír a Megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról szóló együttes rendelet (a továbbiakban, Együttes rendelet a megváltozott munkaképességűekről),³²⁰ amelyet legutóbb 2004-ben módosítottak. A rendelet a foglalkoztatási rehabilitációt, a rehabilitációs eljárást és a rehabilitációs foglalkoztatás esetén fennálló szociális ellátáshoz való jogosultságot szabályozza.³²¹ A rendelet megnevezi a fogyatékossgal élő személyeket (megváltozott munkaképességűeket) foglalkoztató gazdálkodó szervezetek számára kifizethető támogatásokat is. Ebbe a kategóriába tartoznak a védett munkahelyek is.³²² A rendelet emellett kijelenti, hogy a munkaadók kötelesek megfelelő munkakörülményeket teremteni fogyatékossgal élő dolgozóik számára.³²³

1.2 Képességek felmérése munkavállalás céljából

A fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatása vonatkozásában Magyarországon két vizsgálat létezik: a munkavégző képesség és a foglalkoztathatóság vizsgálata.

A munkavégző képesség egy személy általános munkaképességére utal, és a megváltozott munkaképesség százalékos értékében fejezi ki. A munkavégző képesség vizsgálatát az OOSZI végzi.

317 Fogyatékos személyekről szóló törvény 1998, 15 (1)§. A gyakorlatban a védett munkahelyek a legalább 40 százalékban megváltozott munkavégző képességgel rendelkező embereket tudják alkalmazni.

318 Foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvény 1991, 2.§.

319 A témába vágó további rendeletek a következők: az egészségügyi, szociális és családgazdasági miniszter 80/2003 (XII.23) rendelete, A munkaköri, szakmai, illetve személye higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998 (VI. 24) sz. NM rendelet módosításáról, Magyar Közlöny 2003/153, 2003. december 23; a munkaerő-kölcsönzési és magán-munkaközvetítói tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről szóló 18/2001. (VI.30.) Kormányrendelet; a munkapiaci szolgáltatásokról és kapcsolódó ösztönzőkről szóló 30/2000 (IX.15.) Gazdasági Minisztériumi rendelet; a Munkaügyi Minisztérium 11/1998. (IV. 29.) rendelete a munkaügyi központok foglalkozási rehabilitációs eljárásáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő egyes támogatásokról; és a Munkaügyi Minisztérium 6/1996 (VII.16) rendelete a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról.

320 A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, az Egészségügyi, Szociális és Családgazdasági Minisztérium valamint a Pénzügyminisztérium 12/2004. (IV: 16) együttes rendelete a megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról szóló 8/1983. (IV. 29.) EüM-PM együttes rendelet módosításáról, Magyar Közlöny 2004/48, 2004. április 16. (a továbbiakban a Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet). Megtekinthető a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium honlapján: <http://www.fmm.gov.hu/main.php?folderID=1&articleID=804&iid=1&ctag=articlist> (2004. december 1-i állapot szerint).

321 Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet, 1 és 9-13§.

322 Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet, 19-30§.

323 Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet, III/6.

A foglalkoztathatóság azt fejezi ki, hogy mennyire felelnek meg egy adott személy készségei és képességei a különböző munkaköröknek. A foglalkoztathatóság megállapítását célzó foglalkozás-egészségügyi vizsgálat eredményeit a foglalkozási rehabilitációs eljárás során használják fel. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat helyi kirendeltségei (a továbbiakban munkaügyi központok) a foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyekkel együttműködve végzik a foglalkoztathatóságot felmérő foglalkozás-egészségügyi vizsgálatot. A felmérésen meghatározzák az egyén készségeit és képességeit, majd ezt követően hozzárendelik az azoknak megfeleltethető munkaköröket.

Mindkét felmérés elsősorban orvosi jellegű, és orvosok végzik. Az eljárás megérett az átalakításra, hogy interdiszciplinárisabb és átfogóbb módon közelítse meg a fogyatékoság kérdését. Sürgős szükség van az átfogó és interdiszciplináris munkaalkalmassági felmérések rendszerének megalkotására, ahogy elengedhetetlen a felmérési eljárásokat szabályozó meglévő jogszabályok foganatosítása és összehangolása is.³²⁴ A magyarországi civil szervezetek közössége számos felmérést dolgozott ki, amelyet a kormányzat teljes egészében vagy részleteiben is átvehetne (ld. a IV.1.2.2 részt).

1.2.1 A munkavégző képesség és a foglalkoztathatóság felmérése

A MUNKAVÉGZŐ KÉPESSÉG FELMÉRÉSE

OOSZI (az Országos Orvosszakértői Intézet), az Országos Egészségpénztár (OEP) által létrehozott, független testület két fő felelősségi körrel rendelkezik.³²⁵ Először is az illető munkaképességét értékeli, amely rehabilitációs ellátásra és rokkantsági nyugdíjra jogosítja fel – a munkaképesség megváltozásának mértékétől függően. Másodsorban megállapítják, hogy fennáll-e a súlyos fogyatékoság, aminek alapján az illető a „fogyatékosági támogatás” jogcímén pénzbeli juttatásra jogosult.

A Kötelező egészségbiztosításról szóló törvény³²⁶ értelmében az egyén megváltozott munkaképességének felmérését³²⁷ és leszállékolását az OOSZI orvosi bizottságai végzik. Ezek a bizottságok évente körülbelül 350.000 embert vizsgálnak meg.³²⁸ A bizottságok az elfogadott iránymutatás szerint, százalékos értékben határozzák meg a megváltozott munkaképességet,³²⁹ de a megemelt szociális juttatások formájában kifejezhető előnyök csak a legalább 40 százalékos mértékben megváltozott munkaképességű személyeket illetik meg – azaz, amikor a megmaradt munkaképesség legfeljebb 60 százalékos. A legalább 40 százalékos megváltozott munkaképességű személyek jogosultak védett munkahelyeken dolgozni.³³⁰

324 OSI kerekasztal.

325 Az OOSZI feladata, hogy szakvéleményt nyújtson a munkavégző képességről, valamint hogy megállapítsa a fogyatékoság mértékét, amely a rokkantsági státuszhoz, a szociális juttatásokhoz, és családi pótlékokhoz szükséges. Lásd: Health Insurance in Hungary: A Brief Presentation of the National Health Insurance Fund and its History (Egészségbiztosítás Magyarországon, az Egészségbiztosítási Pénztár és történetének rövid bemutatása), elérhető angol nyelven az OEP honlapján: http://www.oep.hu/oepdok/fajlok/health_insurance.pdf (2004. december 15-i állapot szerint), 6. oldal, (a továbbiakban OEP bemutató).

326 1998. évi LXVIII. törvény A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 1998/103, 1998. november 14. (a továbbiakban a Kötelező egészségbiztosításról szóló törvény, 1998.)

327 Az eljárást, ami meghatározza a munkaképesség csökkenését és azt, hogy ez milyen mértékben befolyásolja az egyéni munkateljárást, a következő rendelet szabályozza: Az egészségügyi, szociális és családügyi miniszter 80/2003 (XII.23) rendelete A munkakör, szakmai, illetve személyes higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998 (VI. 24) sz. NM rendelet módosításáról, Magyar Közlöny 2003/153, 2003. december 23.

328 OEP bemutató, 6. oldal.

329 Az OOSZI orvosi bizottságainak az a gyakorlata, hogy 40 százalékosnál kisebb mértékű munkaképességváltozásról elsősorban balesetknél határoznak. A 40 százalékos meghaladó munkaképességváltozást a tartós fogyatékosággal élő emberek esetében állapítják meg. OSI kerekasztal.

330 Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet, 28(1.a)§.

A védett munkahelyek, úgy mint a „célszervezetek”,³³¹ használják fel az OOSZI felméréseinek eredményeit.³³² A gazdálkodó szervezetek csak akkor folyamodhatnak állami támogatásért, ha legalább 40 százalékban megváltozott munkaképességű személyeket alkalmaznak. A célszervezetek esetében a dotációt fejenkénti összegben határozzák meg, ami annál magasabb, minél nagyobb fokú az alkalmazott munkaképességének a változása.

A fogyatékossgal élő személy munkavégző képességének értékelését általában csak egyszer végzik el. A fogyatékossgal élő személynek jogában áll a felmérési határozatot megfellebbezni, amire gyakran kerül sor. A legtöbb esetben a fellebbezés a megváltozott munkaképesség százalékos értékét kifogásolja: a fogyatékossgal élő személy vagy annak családja szeretné ezt az értéket megnövelni, hogy magasabb összegű szociális juttatásokra legyenek jogosultak.

Az OOSZI és az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium most dolgozik a munkaképesség felmérési rendszerének reformján.³³³ 1993-tól kezdve a megyei szintű módszertani központoknak is kellene végezniük egy másik típusú munkaképesség felmérést a bentlakásos intézménybe kerülést megelőzően.³³⁴

A FOGLALKOZTATHATÓSÁG FELMÉRÉSE

1998 óta a munkaügyi központok feladatkörébe tartozik a foglalkozási rehabilitációs eljárás biztosítása.³³⁵ A hivatalok a helyi foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyekkel együttműködve végzik a foglalkoztathatóságot felmérő foglalkozás-egészségügyi vizsgálatot. Az orvosok által végzett felmérés során egészségügyi szempontból értéklik az egyén megmaradt, munkával összefüggő képességeit.³³⁶ A felmérés az egyén egészségi állapotára összpontosít. Nem veszi megfelelően figyelembe az egyéni készségeket és képességeket, mivel a vizsgálat során nem alkalmaznak pszichológiai, pedagógiai, szociális vagy foglalkozáshoz kapcsolódó szempontokat. A felmérés alapján megjelölhetők azok a munkakörök, amelyeket az illető a megmaradt képességei alapján végezhet. A munkaügyi központok dolgozói a felmérés eredménye és a megfelelő munkakörök listája alapján igyekeznek segíteni munkát találni a megváltozott munkaképességű embereknek.³³⁷

A foglalkoztathatóságot megállapító foglalkozás-egészségügyi vizsgálat felmérés pozitív példát teremt a helyi foglalkozás-egészségügyi szakellátóhelyek és a munkaügyi központok közti szakmaközi együttműködésre. A foglalkoztathatóságot megállapító foglalkozás-egészségügyi vizsgálat rendszerét azonban ennek ellenére átfogó reformnak kell alávetni. Különösen amiatt kell átalakítani, hogy elsősorban az ügyfelek képességeit értékeljék, ne a fogyatékossgaikat. Számos értelmi fogyatékossgal élő ember sokkal jobban teljesít munka közben, mint az a foglalkoztathatósági felmérésekből kiderülne.³³⁸ Ezt a lehetőséget kell megragadni egy átalakított, multidiszciplináris felmérés segítségével.

331 A munkaerőnek legalább 60 százalékát megváltozott munkaképességű személyeknek kell alkotni. Magyarországon a legtöbb értelmi fogyatékossgal élő ember ilyen szervezeteknél dolgozik. Lásd: IV.3.3. rész.

332 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

333 OSI kerekasztal.

334 OSI kerekasztal.

335 A munkaügyi központokat a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó Foglalkoztatási Hivatal kirendeltségeiként hozták létre a megyeszékhelyeken. A munkaügyi központok tartják nyilván a munkanélkülieket, naprakész információval látják el őket a munkalehetőségekről; tanfolyamokat szerveznek számukra; támogatást nyújtanak az új munkahelyteremtő, illetve azokat fejlesztő munkaadóknak (léteznek speciális programok, amelyek a fogyatékossgal élő személyek foglalkoztathatóságának javítását célozzák); és munkát keresnek. Kötelesek támogatást nyújtani a fogyatékossgal élő emberek részére, beleértve az értelmi fogyatékossgal élő embereket is. A gyakorlatban azonban a támogatás korlátozott mértékű, ugyanis a hivatali dolgozók nem részesültek képzésben arról, hogy miként kell az értelmi fogyatékossgal élő személyekkel foglalkozni.

336 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

337 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

338 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

1.2.2 Felmérések egyéb típusai

CIVIL SZERVEZETEK ÁLTAL VÉGZETT FELMÉRÉSEK

Egyes innovatív civil szervezetek olyan átfogó felmérést készítenek az egyén munkavégző képességéről, ami sokkal pontosabban határozza meg, hogy a fogyatékossgal élő személy mire képes, s ezért sokkal megfelelőbb munkahelyek megtalálásához vezet.

A felméréseknek része az átfogó pályaalakmassági vizsgálat, és az egyén egészségi állapota mellett figyelembe veszik a szociális és szakmai felkészültséget is.³³⁹ Ráadásul, a felméréseket általában multidiszciplináris szakértői csoport végzi, amely tartalmaz orvost, szociális munkást, pszichológust és más szakembereket. A budapesti székhelyű Salva Vita Alapítványnál például gyogyepedagógus végzi az egyén munkaképességeinek átfogó feltárását, amely figyelembe veszi az orvosi véleményeket, majd egy szociális munkás vizsgálja meg az ügyfél képességeit a nyílt munkaerőpiacon. Egy ennyire átfogó felmérés után az értelmi fogyatékossgal élő emberek megfelelőbb munkahelyi elhelyezésben részesülnek, és nagyobb valószínűséggel képesek megmaradni hosszú távon is azon a munkahelyen.

1.3 A szociális ellátórendszer szerepe

Annak ellenére, hogy drámai növekedés volt tapasztalható az 1990-es évek során a nyugdíjasok és munkanélküliek számában, s ez jelentősen megnövelte az államra háruló pénzügyi terheket, a magyar állam továbbra is a passzív támogatást részesíti előnyben az aktív foglalkoztatáspolitikai intézkedésekkel szemben.

A magyar szociális ellátási rendszer általában nem hat ösztönzőleg a foglalkoztatásra. Bár az értelmi fogyatékossgal élő emberek rendszerint nagy kedvvel vállalnak munkát, a magasabbban képzett dolgozók iránti megnövekedett kereslet és a fokozatosan szűkülő munkalehetőségek miatt legtöbbször szívesebben választják a megbízható állami támogatást a bizonytalan munkaviszony helyett. A legtöbb juttatásra való jogosultságukat akkor sem veszítik el, ha munkába állnak.

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek a következő juttatásokra jogosultak:

- Munkanélküli járadék – olyan emberek részére, akik munkanélkülivé válásuk előtt rendelkeztek a meghatározott idejű munkaviszonnyal.
- Rokkantsági nyugdíj: megváltozott munkaképességű emberek részére, akik munkanélkülivé válásuk előtt rendelkeztek a meghatározott idejű munkaviszonnyal;
- Fogyatékossgal támogatás – súlyos fogyatékossgal élők részére, a súlyos értelmi fogyatékossgal élő embereket is beleértve; korábbi munkaviszony nem szükséges;
- Rokkantsági járadék – a 25. életév előtt teljesen munkaképtelennek nyilvánított, tehát 100%-ban megváltozott munkaképességű emberek, akik nem részesülnek nyugellátásban.

Azok az értelmi fogyatékossgal élő emberek nem jogosultak fogyatékossgal támogatásra, akiknek fogyatékát nem ítélték súlyosnak, de általában kaphatnak számos más támogatást attól függően, hogy megfelelnek-e az adott életkori követelményeknek, rendelkeznek-e az előírt ideig tartó munkaviszonnyal vagy aktuálisan munkaviszonyban állnak-e.

Az értelmi fogyatékossgal élő felnőttek csak ritkán kerülnek be a helyi munkaügyi központok nyilvántartásába. Ez egyrészt annak tudható be, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek és családjaik kevéssé vannak tisztában azzal, hogy állampolgárként jogukban áll munkát vállalni, a munkaügyi központok által nyújtott foglalkozási rehabilitációs eljárásban részt venni, és munkanélküli segélyt kapni. Másik oka, hogy a legtöbb értelmi fogyatékossgal élő ember nem kaphat munkanélküli segélyt, hisz a jogosultsághoz korábbi, meghatározott ideig tartó munkaviszony szükséges. A helyi munkaügyi központoknak feladatuk a foglalkozási rehabilitációs eljárás lefolytatása, azonban ezt megnehezíti az a tény, hogy nem áll rendelkezésre megfelelő statisztika a munkanélküli értelmi fogyatékossgal élő személyekről, és a célcsoportba tartozó személyeket sem könnyű megtalálni.

339 Réti Ferencnével, a csobánkai „Kraxner Alajos” Speciális Foglalkoztató Otthon igazgatónőjével Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú.

A rokkantsági nyugdíjra való jogosultság hasonlóan problematikus terület. Szükséges hozzá, hogy a kérelmezőnek legalább két éves munkaviszonya legyen 22 éves kora előtt és négy éves munkaviszonya 24 éves kora előtt; és megváltozott munkaképességűnek kell őt nyilvánítani.³⁴⁰ Az értelmi fogyatékossgal élő tanulók azonban általában 24 éves korukig iskolába járnak, s ezért ezt a követelményt nem tudják teljesíteni. Mind a munkanélküli segély, mind a rokkantsági nyugdíj jogosultsági feltételeit meg kell változtatni, ha azt akarjuk, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek is részesüljenek a juttatásokból.³⁴¹

A fogyatékossgal támogatásra való jogosultságot az OOSZI felmérése határozza meg. Ezt a támogatást a 18 évnél idősebb, súlyos fogyatékossgal élők kaphatják meg, beleértve a súlyos értelmi fogyatékossgal élőket is,³⁴² mivel ezek az emberek nem tudnak gondoskodni magukról. A fogyatékossgal támogatás összege a mindenkori öregségi nyugdíj összegén alapszik, ami 2004-ben bruttó 23.000 forint (körülbelül 89 euró) volt.³⁴³ A kifizetett összeg a mindenkori öregségi nyugdíj legkisebb összegének 65 százalékától 80 százalékáig terjedhet az egyén fogyatékossgának mértékétől függően, azaz 14.950 forint és 18.400 forint között van (körülbelül 58-71 euró). Összehasonlításképp, 2004 áprilisában a minimálbér 53.000 forint (kb.204 euró) volt Magyarországon.³⁴⁴

A szociális juttatásokhoz való jogosultság nem elsősorban a munkaórától függ; némely ellátás mind a teljes, mind pedig részmunkaidős állással megszűnhet, míg más juttatások megmaradhatnak. Teljes munkaidős munkavállalásnál például megvonhatják a rokkantsági nyugdíjat, de a fogyatékossgal támogatást vagy a rokkantsági járadékot a teljes munkaidő nem befolyásolja.³⁴⁵ A fogyatékossgal élő emberek ugyanígy kaphatnak fogyatékossgal támogatást a rokkantsági nyugdíj mellé, és emellett még részmunkaidőben munkát is vállalhatnak anélkül, hogy bármelyik juttatást elveszítenék. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek általában magasabb fizetést kaphatnak, ha munkába állnak, mint az így elveszített támogatások teljes összege.

1.4 Munkaügyi központok rehabilitációs szolgáltatása

A munkaügyi központok változatos munkaerőpiaci szolgáltatásokkal állnak az elhelyezkedési nehézségekkel küzdő emberek rendelkezésére, beleértve a tanácsadást, a tanfolyamokat és munkavállalással kapcsolatos információk áramoltatását. A munkaügyi központok rehabilitációs munkacsoportjai 1998 óta nyújtanak munkaerőpiaci szolgáltatásokat kifejezetten a megváltozott munkaképességű embereknek is. A jelenlegi magas munkanélküliségi mutatók miatt azonban a munkaügyi központok rendszerint nem tudnak megfelelni az egyénre szabott szolgáltatások kívánalmainak, így civil szervezetekkel együttműködve igyekeznek eleget tenni az igényeknek.³⁴⁶

Azon ritka esetekben, amikor értelmi fogyatékossgal élő felnőttek a helyi munkaügyi központokhoz fordulnak támogató szolgáltatásokért, akkor nyilvántartásba veszik őket, mint megváltozott munkaképességű munkanélküli egyéneket. Amennyiben továbbképzésben szeretnének részt venni, továbbírányítják őket az Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központokba. Az ilyen átirányítás azonban egyelőre ritkán történik meg, helyi szinten elsősorban a megfelelő információk hiánya miatt, valamint amiatt, hogy az országban még csak kilenc RMFKK működik. Az értelmi fogyatékossgal élő felnőttek általában nincsenek tisztában jogaikkal és jogosultságaikkal. Legtöbbjük ezért nem is jelentkezik be a helyi munkaügyi központnál, így nem jelennek meg a rendszerben, és munkanélküli helyett inaktívként tartják őket számon.

340 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról, a 168/1997. (X.6.) kormányhatározat megvalósításával egy keretben.

341 OSI kerekasztal.

342 Fogyatékos személyekről szóló törvény 1998, 23§.

343 Az Országos Fogyatékosügyi Program írja le a fogyatékossgal támogatás alkalmazásának részleteit. Országos Fogyatékosügyi Program, 8(1).

344 Fogyatékos személyekről szóló törvény 1998, 23 (a)§.

345 Fogyatékos személyekről szóló törvény; és 83/1987 (XII.27.) Minisztertanácsi rendelet a rokkantsági járadékról, Magyar Közlöny 1987/63 (XII.27.).

346 OSI kerekasztal.

A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium a megváltozott munkaképességű embereknek nyújtott munkaerőpiaci szolgáltatások fejlesztése érdekében támogatja a munkaügyi központok személyzetének képzését. A minisztérium a munkaügyi központok kommunikációs akadálymentesítésére is kiírt pályázatot annak érdekében, hogy a központok hozzáférhetőbbé válhassanak a fogyatékossgal élő emberek számára. Továbbá, a rehabilitációs munkacsoportok felállítását követően, kezdeményezte a megyei munkaügyi központok irodáiban a Rehabilitációs Információs Centrumokat (RIC)³⁴⁷ felállítását. A tervek szerint ilyen információs központok jönnek majd létre minden megyeszékhelyen.³⁴⁸ A húsz megyében tervezettből a mai napig 11-ben sikerült ezt megteremteni.³⁴⁹ Az információs központok teljes körű támogatást kell hogy nyújtsanak a munkát kereső fogyatékossgal élő embereknek, és egyidejűleg a munkaadók tájékoztatása is feladataik közé tartozik. A központoknál elérhető tanácsadói szolgáltatás azonban egyelőre még gyermekcipőben jár, és jelentős fejlesztésre szorul.

347 A Rehabilitációs Információs Központok felállítása az Országos Fogyatékosügyi Program egyik célja is volt. Lásd továbbá: IV.2.2.1. rész.

348 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

349 Lásd: Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Pályázati felhívás komplex rehabilitációs információk és szolgáltatások nyújtására alkalmas centrumok kialakítására. Budapest, 2003. december 20, a minisztérium honlapján (www.fmm.gov.hu).

2. A kormány foglalkoztatáspolitikája

Magyarország EU-csatlakozása során az Európai Bizottság rendszeres országjelentésében többször is utalt a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatási helyzete javításának szükségességére általában, de az értelmi fogyatékossgal élő embereket nem említette külön. Az EU Phare programjából származó pénzügyi forrásokat azonban felhasználták az e csoport munkavállalását elősegítő projektekhez is. Magyarország ma az EU Strukturális Alapok által finanszírozható projektek megvalósítására törekszik. Ezek a jövőben jelentős mértékben elősegíthetik az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára hozzáférhető munkaerőpiaci szolgáltatások fejlesztését és személyre szabását, valamint foglalkoztatási arányaiknak javítását.

A fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatására vonatkozó fő kormányzati politikát az Országos Fogyatékosügyi Program írja le. A program számos olyan célt tűz ki, amelyek nagy jelentőséggel bírnak az értelmi fogyatékossgal élő emberek munkavállalásának elősegítésében. Legfontosabb ezek közül a védett munkahelyek rendszerének átalakítása, beleértve annak jogi kereteit és finanszírozását. Emellett kitűzte, hogy a fogyatékossgal élő emberek számára hozzáférhető munkaerőpiaci szolgáltatásokat is fejleszteni kell. Ennek eredményeképp hozták létre a Rehabilitációs Információs Centrumokat (RIC), amelyek a megyei munkaügyi központokkal egy helyen található, és feladatuk, hogy teljes körű támogatást nyújtsanak a fogyatékossgal élő munkakeresőknek. Azonban, más területekhez hasonlóan, az Országos Fogyatékosügyi Program foglalkoztatást érintő célkitűzéseinek megvalósítását nem kísérik kellő figyelemmel, és a legtöbb tervezett projekt még megvalósulás alatt áll.

A kormány kvótarendszerrel, állami támogatással és adókedvezményekkel igyekszik elősegíteni a fogyatékossgal élő emberek munkavállalását – a nyílt munkaerőpiacot és a védett munkahelyeket illetően egyaránt. A jelenleg elérhető adókedvezmények azonban egyelőre nem eléggé vonzóak, s így nem lehet velük megfelelő hatást gyakorolni. A kvótarendszer értelmében a 20 főnél többet foglalkoztató munkáltatók esetében az alkalmazottak 5 százalékának megváltozott munkaképességűnek kell lennie. A kvótarendszer sem volt mostanáig eléggé hatékony, hiszen annak ellenére, hogy a megszegéséért kiszabott büntetés összegét az elmúlt években jelentősen megemelték, az még mindig elég alacsony, s így a munkáltatók inkább a fizetést választják. Emellett nagyon kevés figyelmet fordítanak arra, hogy a munkáltatók teljesítik-e ezt a követelményt. A megszegésért kiszabott büntetést a Rehabilitációs Alaprendszerbe folyik be, amiből utána a munkaerőpiaci szolgáltatást nyújtó civil szervezetek illetve védett munkahelyek részesülhetnek. A foglalkoztatási kötelezettségnek megfelelő gazdálkodó szervezetek állami támogatásra (rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatásra) jogosultak, amiből a fogyatékossgal élő emberek fizetését és az alkalmazásából eredő egyéb költségeket fedezik. A védett munkahelyek hasonlóképpen jogosultak állami támogatásokra (esetükben dotáció), ám a civil szervezetek egyelőre nem.

2.1 Az EU és a kormány foglalkoztatáspolitikája

Az Európai Bizottság 2002. évi, Magyarországról készült Országjelentés megemlíti, hogy az Országos Fogyatékosügyi Program hozott kezdeti eredményeket a munkahelyi környezet, kommunikáció, közlekedés, egészségügyi ellátás, oktatás és képzés, munkavállalás, sport és szabadidős tevékenységek, valamint a szociális ellátás területén.³⁵⁰ Felhívja a magyar döntéshozók figyelmét arra, hogy

350 European Commission, 2002 Regular Report on Hungary's Progress towards Accession (Az Európai Bizottság 2002. évi Éves Jelentése Magyarország Csatlakozási Felkészüléséről), SEC (2002) 1404, Európai Bizottság, Brüsszel, 2002. október 9. Megtekinthető a Bizottság honlapján angol nyelven: http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/hu_en.pdf (December 12-i állapot szerint), 13(a) fejezet, (a továbbiakban az Európai Bizottság 2002. évi országjelentése – Magyarország)

meg kell felelni a munkaerőpiac átalakulása által támasztott kihívásoknak, és fel kell gyorsítani a humán erőforrások fejlesztését.³⁵¹ A jelentés azonban csak általánosságban említi a fogyatékosággal élő embereket, az értelmi fogyatékosággal élő embereket nem emeli ki külön.

EU ALAPOK

Az EU a Phare program keretében számos fogyatékosügyi kezdeményezést támogatott az elmúlt években Magyarországon, amelyek közt több projekt az értelmi fogyatékosággal élő embereket is megcélozta. Az egyik ilyen projekt, amelynek címe „A fogyatékosággal élő emberek munkaerőpiacra jutásának elősegítése”, a fogyatékosággal élők életkörülményeit kívánja javítani Kelet-Magyarország három régiójában.³⁵²

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítványt³⁵³ (OFA) 2002-ben bízták meg, hogy intézményi keretein belül hozza létre az EQUAL Nemzeti Programirodát.³⁵⁴ Az OFA ily módon felelősséget vállalt az EQUAL program nemzeti szintű koordinálásáért, és szakmai tanácsadó szolgáltatás létrehozását kezdte meg a program keretein belül. Az EQUAL az innovációt támogatja a megváltozott munkaképességű emberek számára létrehozott integrált munkahelyi gyakorlatok és védett munkahelyek fejlesztése terén.³⁵⁵

Magyarország, EU-tagállamként már az EU Strukturális Alapjaiból finanszírozható projektek kiválasztásával foglalkozik.³⁵⁶ A Humán erőforrás-fejlesztés Operatív Program (HEF-OP) egyik fő célkitűzése, hogy csökkentse az esélyegyenlőtlenséget, és segítse az embereket, különösen a fogyatékosággal élőket, hátrányos helyzetük leküzdésében.³⁵⁷ A HEF-OP a foglalkoztatásra, oktatásra és képzésre valamint a szociális és egészségügyi ellátásra vonatkozó prioritásokat és intézkedéseket

351 A jelentés így fogalmaz: „a foglalkoztatáspolitikának az általános foglalkoztatottsági arány növelését kell célul tűznie [...] meg kell oldani a regionális mobilitást és felül kell vizsgálni az adók és juttatások rendszerét, hogy fokozni lehessen azokat az ösztönzőket, amelyek révén az inaktív emberek is munkát keresnek és fogadnak el.” (nem hivatalos fordítás) Európai Bizottság 2002. évi országjelentése – Magyarország, 13(b) fejezet.

352 Magyarország keleti része a foglalkoztatottság és a rehabilitációs feltételek tekintetében jelentős lemaradással küzd. „A fogyatékkal élő emberek munkaerőpiacra jutásának elősegítése”, A HU0105-02 számú projekt elérhető a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium honlapján: www.fmm.gov.hu/main.php?folderID=2017 (2004. december 15-i állapot szerint).

353 Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) a szociálisan hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatási programjait finanszírozza; a foglalkoztatáspolitikai helyi szereplői között partnerségeket szervez; munkaügyi kutatásokat segít elő; innovatív foglalkoztatáspolitikai eszközöket alkalmaz és támogat, míg az aktuálisakat értékeli annak érdekében, hogy elősegítse a hosszabb ideje munka nélkül lévők foglalkoztatását; kísérleti tanulmányokat támogat; valamint a munkaerőpiaci szolgáltatást nyújtó non-profit szervezeteket erősíti. Ezen túl még hat kormányzati célszervezetet működtet Magyarország különböző részein. Lásd az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány honlapját: www.ofa.hu.

354 1218/2002 sz. (XII. 29.) kormányrendelet A Nemzeti Fejlesztési Terv és az operatív programok elfogadásáról és a tervező munka további menetéről, valamint a végrehajtás intézményrendszerével kapcsolatos időszerű feladatokról, Magyar Közlöny 2002/166, 2002. december 29. Hatályon kívül helyezte és felváltotta az 1/2004 sz. (I.5.) kormányhatározat az Európai Unió strukturális alapjaiból és Kohéziós Alapjából származó támogatások hazai felhasználásáért felelős intézményekről, Magyar Közlöny 2004/1, 2004. január 5.

355 OSI kerekasztal.

356 A „Nemzeti Fejlesztési Terv” fekteti le annak az öt operatív programnak a célkitűzéseit, amihez a 2004–2006-ig tartó időszak során strukturális alapokat rendelnek majd. Nemzeti Fejlesztési Terv.

357 A HEF-OP fő célja, hogy növelje a foglalkoztatottság szintjét és a munkaerő versenyképességét, amelynek az a magyarázata, hogy a munkaerőpiaci részvétel létfontosságú a társadalmi kirekesztettség és elszegényedés megakadályozásában. A HEF-OP öt fő prioritása a következő: (1) aktív munkaerőpiaci politikák támogatása (2) küzdelem a társadalmi kirekesztés ellen a munkaerőpiacra történő belépés segítségével; (3) az élethosszig tartó tanulás és az alkalmazkodóképesség támogatása; (4) az oktatás, szociális és egészségügyi infrastruktúra fejlesztése; és (5) technikai segítségnyújtás. A HEF-OP teljes költségvetése a 2004–2006-ig tartó időszakra 750 millió euró (ebből 562 millió euró származik EU alapokból, és 187 millió hazai, elsősorban kormányzati forrásokból). Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, HEF-OP, 51. oldal.

tartalmaz, amelyek közül számos összefügg az értelmi fogyatékosággal élő emberek ügyével is. A program keretein belül 2004. májusa óta számos ösztöndíj áll a magyar iskolák, munkahelyek és sok más szervezet és intézmény rendelkezésére.³⁵⁸ A legfontosabb programok egyike (a HEF-OP 1. prioritása szerint) a munkaügyi hivatalokat akarja modernizálni, és az egyénre – többek közt az értelmi fogyatékosággal élő emberek igényeihez – szabott munkaerőpiaci szolgáltatások elérhetőségét fejleszteni.³⁵⁹

A kormány széleskörű tanácskozási folyamatot biztosított a HEF-OP kidolgozásánál,³⁶⁰ a felelős minisztériumok pedig civil szervezeteket vontak be a program kialakításába és megvalósításába. Egyidejűleg a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium „Munkaerőpiaci Segítő Szolgálat” címmel irányadó módszertani kézikönyvet adott ki a fogyatékosággal élő emberek foglalkoztatásával kapcsolatos tevékenységekben részt venni kívánó civil szervezetek számára. Civil szervezetek képviselői szerint a könyv rendkívül kimerítő és a fogyatékosággal élő emberek létező problémáinak megoldására irányul.³⁶¹ A minisztérium továbbá meghirdette egy hároméves civil-minisztériumi közös munka stratégiai tervét, amely többek közt az értelmi fogyatékosággal élő embereket is megcélolja.³⁶² A terv a minisztérium azon prioritásait fogalmazza meg, amely a 2003–2006-ig tartó időszakra vonatkozik. Ezeket a civil szervezetek tájékozási pontokként használhatják fel. A Salva Vita Alapítvány és más civil szervezetek megfelelőnek tartják ezeket a prioritásokat.

A Regionális Fejlesztési Operatív Program (RF-OP) keretében kezdeményezett programok is több projektindítási lehetőséget tartalmaznak a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatására.³⁶³

2.2 A kormány foglalkoztatáspolitikája

2.2.1 Országos programok

Az Országos Fogyatékosügyi Program többek között a foglalkoztatási rendszert veszi célba, és a fogyatékosággal élő emberek számára egyenlő esélyű hozzáférést kíván biztosítani a munkalehetőségekhez és a kapcsolódó szolgáltatásokhoz. Emellett fokozni kívánja a szociális és a munkaerőpiaci intézmények közötti együttműködést és szektorközi párbeszédet, miközben elejét veszi, hogy a feladatot feleslegesen többször is elvégezzék a szektoron belül vagy azon kívül. A program egyértelműen kijelenti, hogy szükség van a fogyatékosággal élő embereknek a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalását elősegítő programok kidolgozására.³⁶⁴

358 A pályázati felhívásokat a HEF-OP öt prioritása alapján felvázolt intézkedések értelmében hozzák létre. Lásd a Pályázati információs portált (Tenerum Kft): <http://gvop.hu/tenerum.php?pid=53> (2005. július 4-i állapot szerint).

359 OSI kerekasztal.

360 A HEF-OP kidolgozásában három minisztérium működött közre és nyújtott szaktanácsadást: a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, az Oktatási Minisztérium és az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium. Különböző állami szervekkel folytattak párbeszédet: a Munkaerőpiaci Alap Irányító Testülettel, a Munkaerőpiaci Bizottsággal, a Közoktatási Érdekegyeztető Tanáccsal és a Fogyatékosügyi Tanáccsal. A hivatalos vitát követően különböző érintettekkel, úgy mint civil ernyőszervezetekkel, megyei munkaügyi központokkal és több száz szakmai szervezettel folytattak tanácskozást az operatív program tervezetéről.

361 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

362 Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium civil stratégiája és cselekvési terve 2003–2006-ig, kiadta a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2003. Összefoglalója megtekinthető a minisztérium honlapján (www.fmm.gov.hu).

363 Nemzeti Területfejlesztési Hivatal, Regionális Fejlesztés Operatív Program (RF-OP), Programkiegészítő dokumentum 2004–2006. 2004. január 28. II.3. Prioritás (A humán erőforrás-fejlesztés regionális dimenziójának erősítése, II.3.2. Intézkedés: A helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása. Elérhető magyarul: http://www.kozpontiregio.hu/00_aktualis/pdrop.pdf, illetve angolul: http://www.nfh.gov.hu/doc/angol/ndp/OPRD_2004.01.29.pdf (2004. július 5-i állapot szerint).

364 Országos Fogyatékosügyi Program, 6. pont (foglalkoztatás).

A program elsődlegesen a munkaadók, illetve a foglalkozási rehabilitációt elősegítők számára hozzáférhető pénzügyi támogatások jelenlegi rendszerét kívánja megreformálni. A program egyebek mellett az értelmi fogyatékosággal élő embereket is foglalkoztató munkahelyeknek folyósított állami támogatásokat,³⁶⁵ valamint a védett munkahelyeket, azok jogi kereteit és finanszírozási rendszerét tartja szükségesnek átalakítani.³⁶⁶ A program nagyobb léptékű célkitűzései közt a munkaadók új ösztönzési rendszere, az akadálymentesített munkahelyek, valamint integrált munkavégzés támogatását célzó munkaügyi és képzési programok szerepelnek.³⁶⁷

Az Országos Fogyatékosügyi Program keretén belül a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium több projektet indított a fogyatékosággal élők társadalmi integrációjának elősegítésére. A projektek nagy része az értelmi fogyatékosággal élő embereket is érinti.³⁶⁸ A projektek általános céljai a következők:³⁶⁹

- az információterjesztés javítása Rehabilitációs Információs Centrumok megalapításával a megyei munkaügyi központokon belül,³⁷⁰ ahol információs és tanácsadói rendszert hoznak létre a munkavállalók és munkaadók részére is;
- a rehabilitációs infrastruktúra fejlesztése a keleti országrészben;
- országsszerte korszerű munkahelyek megteremtése;
- munkahelyek kialakítása autizmussal élők számára.

Az Országos Fogyatékosügyi Program periodikus értékelése 2004 szeptemberében zajlott, ami után mindegyik bevont minisztérium, köztük a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium is összefoglalót készít az eredményekről és az ajánlásokról.³⁷¹ A programban előirányzott számos projekt azonban még nem valósult meg, s köztük sok a foglalkoztatás területét érinti. A megvalósítottak közül hármat az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány dolgozott ki,³⁷² amelyek más célcsoportok mellett az értelmi fogyatékosággal élő emberek körében is sikeresnek bizonyultak.

2.2.2 Állami ösztönzők a munkaadók részére

A kormány a kvótarendszer, adókedvezmények és állami támogatások segítségével igyekszik elősegíteni a fogyatékosággal élő emberek foglalkoztatását – a nyílt munkaerőpiacon és a védett munkahelyeken egyaránt. A mai napig azonban nem tett erőfeszítéseket arra, hogy értelmi fogyatékosággal élő embereket alkalmazzon a helyi, megyei vagy állami hivatalokban. Az ilyen kezdeményezések egyrészt jó példát mutatnának, másrészt felhívnák a figyelmet arra, hogy biztosítani kell az értelmi fogyatékosággal élő emberek társadalmi beilleszkedését.

A KVÓTARENDSZER

A kvótarendszer nem biztosítja hatékonyan az értelmi fogyatékosággal élő emberek munkába állását, mivel a legtöbb munkaadó inkább kifizeti a szabály megszegéséért kiszabott büntetést.

365 Országos Fogyatékosügyi Program, 6. pont (foglalkoztatás).

366 Országos Fogyatékosügyi Program, 6. pont (foglalkoztatás).

367 Országos Fogyatékosügyi Program, 6. pont (foglalkoztatás).

368 A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium „Megváltozott munkaképességű emberek a munkaerőpiacon” címmel szervezett konferenciája, Budapest, 2003. december 8.

369 A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium „Megváltozott munkaképességű emberek a munkaerőpiacon” címmel szervezett konferenciája, Budapest, 2003. december 8.

370 A Rehabilitációs Információs Centrumok a munkát kereső fogyatékosággal élő emberek számára nyújtanak teljes körű támogató szolgáltatást. Lásd még: IV.1.4. rész.

371 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

372 A következők: Alternatív munkaerőpiaci szolgáltatási programok (Np-A/2002); Munkaerőpiaci (re)integrációt elősegítő tranzitfoglalkoztatási programok (Np-T/2002); és az „Újra dolgozom program” (UDP/2002). További információ az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány honlapján található (www.ofa.hu).

A húsz főnél többet foglalkoztató munkáltatóknak alkalmazottaik öt százaléka erejéig megváltozott munkaképességű dolgozót kell felvenniük.³⁷³ A kvótakövetelményt nem teljesítő munkáltatóknak minden nem alkalmazott, megváltozott munkaképességű személy után fejenként kell büntetést, úgynevezett rehabilitációs hozzájárulást fizetniük.³⁷⁴ Ennek összege az elmúlt évek során folyamatosan emelkedett. 2004-ben már az eredeti összeg háromszorosát, 117.600 forintot (kb. 470 euró) kell fizetni fejenként és évente, és ez még mindig túl alacsony ahhoz, hogy megfelelően motiválja az érintetteket.³⁷⁵ A kvótarendszer figyelemmel követése és érvényesítése az APEH feladata. Nem hoztak létre azonban olyan rendszert, amivel a kvótakövetelmények betartását kellőképpen ellenőrizni lehetne.³⁷⁶

A rehabilitációs hozzájárulásként befizetett összegek a Rehabilitációs Alaprészbe folynak be, amely részét képezi a Munkaerőpiaci Alapnak.³⁷⁷ A Munkaerőpiaci Alapban összegyűlő pénzt a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium a munkaügyi központok által meghirdetett pályázatok útján osztja szét különböző szervezeteknek. A javadalmazottak közt vannak a fogyatékkal élőkre részére munkavállalási szolgáltatást nyújtó civil szervezetek, védett munkahelyek, úgy mint célszervezetek.³⁷⁸ A Rehabilitációs Alaprész ily módon történő, átstrukturált szétosztása kedvező fejleményt jelent.³⁷⁹ A megyei munkaügyi központok tapasztalata és a rengeteg benyújtott pályázat szerint az átstrukturálás kedvező hatást gyakorolt a finanszírozásban részesülő munkahelyek kínálatára és típusaira.

ÁLLAMI TÁMOGATÁSFORMÁK

Az állami támogatások egyik formája, a „rehabilitációs foglalkoztatás bővítését szolgáló bértámogatás” esetén a helyi munkaügyi központok 18 hónapon keresztül, fokozatosan csökkenő arányban átvállalják a legalább 40 százalékból megváltozott munkaképességű munkavállaló alkalmazásával járó költségeket.³⁸⁰ Az állami támogatásnak ez a típusa olyan munkáltatóknak fizethető ki, akik teljesítik a megváltozott munkaképességűek alkalmazására vonatkozó kvóta követelményt, de nem vonatkozik civil szervezetekre. 2003-ban körülbelül 2.000 munkaadó részesült benne.³⁸¹ Külön előnyöket élveznek azok a megváltozott munkaképességű emberek, akiknek alkalmazása esetén a költségeket a helyi munkaügyi központok fedezik: nekik nem lehet olyan könnyen felmondani, hisz a munkáltató a jogtalan felmondás esetében köteles visszafizetni a támogatást a munkaügyi központnak. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium véleménye szerint a támogatástípus kompatibilis az EU-követelményekkel, mivel mértéke csökken egy meghatározott időtartam elteltével.³⁸²

373 A foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvény 1991, 41§.

374 A rehabilitációs hozzájárulás összegét a 1991. évi Foglalkoztatás elősegítéséről szóló törvény 41A és 42A§-a határozza meg.

375 A büntetés összege 2000-ben fejenként és évente 24.400 forint (kb. 94 euró) volt, 2002-ben 31.500 forint (121 euró) és 2003-ban 37.300 forint (144 euró) volt.

376 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

377 A Munkaügyi Minisztérium 11/1998. (IV. 29.) rendelete a munkaügyi központok foglalkozási rehabilitációs eljárásáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő egyes támogatásokról; Az egészségügyi, szociális és családügyi miniszter 80/2003 (XII.23) rendelete A munkaköri, szakmai, illetve személye higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998 (VI. 24) sz. NM rendelet módosításáról, Magyar Közlöny 2003/153, 2003. december 23; a Kormány 9/1999. (I.27) rendelete a 89/1995 (VII. 14) kormányrendelet módosításáról: Foglalkoztatás – Egészségügyi ellátás, Magyar Közlöny 1999/5, 1999. január 27; és a Kormány 212/2004. (VII.13.) rendelete Az egészségügyi szolgáltatások Egészségbiztosítási Alapból történő finanszírozásának részletes szabályairól szóló 43/1999. (III.3.) Kormányrendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2004/100. 2004. július 13.

378 Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány hat célszervezetet támogat az ország különböző területein.

379 A Fővárosi Munkaügyi Központ szolgáltatási osztályának két képviselőjével készült interjú, Budapest, 2003. december 7.

380 A Munkaügyi Minisztérium 11/1998 (IV.29) rendelete a munkaügyi központok foglalkozási rehabilitációs eljárásáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő egyes támogatásokról, 4§.

381 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

382 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

A megváltozott munkaképességűekről szóló Együttes rendelet értelmében a kvótakövetelménynek eleget tevő gazdálkodó szervezetek úgynevezett dotációra jogosultak. Megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatása esetén az állami támogatás összege a minimálbér 45-135 százaléka között mozog. A gazdálkodó szervezetnek kifizetett támogatás szintje az adott cég által foglalkoztatott, megváltozott munkaképességű dolgozók számával arányosan emelkedik. Azon gazdálkodó szervezetek, ahol a megváltozott munkaképességű emberek nagyobb százalékban vannak jelen a teljes dolgozói állományban, magasabb támogatásban részesülnek.³⁸³ A védett munkahelyek, úgy mint a szociális foglalkoztatók és kijelölt célszervezetek szintén dotációra jogosultak. A szociális foglalkoztatók minden megváltozott munkaképességű alkalmazott után a minimálbér 50-135 százalékának megfelelő állami támogatásra jogosultak, függően a központ által foglalkoztatott, megváltozott munkaképességűek számától. A kijelölt célszervezetek szintén dotációra jogosultak, ám ennek értéke magasabb, a minimálbér 135-320 százalékáig, a foglalkoztatottak megváltozott munkaképességének mértékétől függően.

Az EU elismerte, hogy az Együttes rendelet a megváltozott munkaképességűekről megfelel az EU-nak a foglalkoztatás támogatására fordítható állami támogatásokról szóló EU-irányelvnek.³⁸⁴ Belpolitikai nyomás miatt azonban a vállalatoknak nyújtható állami támogatások rendszere változni fog. A megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendeletet felváltó új jogszabálytervezet most áll előkészítés alatt.³⁸⁵

A Védett Szervezetek Országos Szövetsége úgy véli, hogy az állami támogatások új rendszeréről szóló jogszabálytervezet vitairatát nem készítették elő megfelelően.³⁸⁶ A szövetség szerint a jogszabálytervezet a fiskális szemléletű, nem veszi figyelembe a nemzeti sajátosságokat; nem a már létező jó gyakorlatokra épít; és nem építette be a munkaadók véleményét. A szövetség elfogadja, hogy a jelenlegi jogszabályok változtatásra szorulnak, és úgy véli, hogy az új törvényjavaslat a következőknek kell, hogy megfeleljen: foglalkoztatás elősegítése a nyílt munkaerőpiacon; az integrált foglalkoztatás motiválásához új eszközök bevezetése; munkaadók további motiválása a meglévő ösztönzők segítségével, és a védett munkahelyeknek nyújtott állami támogatások csökkentése, valamint további működésük veszélyeztetése nélkül.

A vitairat védelmében a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium³⁸⁷ kiemeli, hogy az a nyílt munkaerőpiacon elhelyezkedő megváltozott munkaképességű emberek arányát kívánja emelni. A minisztérium egyidejűleg elismeri, hogy a védett munkahelyeket fenn kell tartani azok számára, akik nem képesek megfelelni a nyílt munkaerőpiac követelményeinek. A minisztérium által előkészített vitairat kijelenti, hogy a jelenlegi „rehabilitáció – támogatás – védett munkahely háromszög” legnagyobb kihívása a támogatások felhasználásának ellenőrzésében, a támogatásban részesülők világos szerepének, elvárásainak és felelősségének hiányában van a rehabilitációs szolgáltatásokat illetően, valamint az EU-jogszabályok megvalósítása is korlátozott.

A vitairat alapján a minisztérium a tervezett jogszabály által a következő módon kíván a fenti kihívásoknak megfelelni:

- a finanszírozás terén világos kritériumokat és elvárásokat támaszt;

383 Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet, 27(a)(2)§. Amennyiben a megváltozott munkaképességűek a munkaerő 5-10 százalékát teszik ki, a vállalat a minimálbér 45 százalékát kapja támogatásként minden megváltozott munkaképességű dolgozó után.

384 European Commission Regulation (EC) No of 12 December 2002 on the Application of Articles 87 and 88 of the EC Treaty to State aid for employment (Az Európai Bizottság 2204/2002 számú, 2002. december 12-én kelt rendelkezése az EK Szerződés 87. és 88. cikkének a foglalkoztatási célra fordított állami támogatásokhoz való alkalmazásáról) Európai Közösségek Hivatalos Lapja L 337/3, 2002. december 13. angol nyelven megtekinthető a Bizottság honlapján: http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2002/l_337/l_33720021213en00030014.pdf (2004. december 15-i állapot szerint).

385 OSI kerekasztal.

386 Balogh Zoltánnal, a Védett Szervezetek Országos Szövetsége (VSZOSZ) elnökével Nyíregyházán, 2004. május 10-én készült interjú. A szövetség 94 tagot számlál.

387 A „Vitairat a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának elősegítéséről” c. dokumentum megtekinthető a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium honlapján (www.fmm.gov.hu). A vitairat a Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendeletet felváltó törvény kidolgozási folyamatának eleme.

- tisztázza a nyílt munkaerőpiacon és a védett munkahelyen történő foglalkoztatás közti jogi különbséget;
- meghatározza a rehabilitációval kapcsolatos szakmai és minőségellenőrzésre vonatkozó követelményeket;
- rendszeres állami támogatásokat a civil szervezetek számára is elérhetővé tesz; és
- differenciált munkatípusokat és munkahelyeket garantál a megváltozott munkaképességű és készségeű emberek számára.³⁸⁸

A jelenlegi jogszabályok nem megfelelően nevezik meg és szabályozzák az állami támogatásban részesülő gazdálkodó szervezetek feladatait. Különösen sok bírálat érte a célszervezeteket, mivel számukra nem határozták meg pontosan az általuk nyújtandó rehabilitációs szolgáltatásokat és azok minőségbiztosítási kritériumait.³⁸⁹

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány az új jogszabályra várva már meghirdetett néhány pályázatot a célszervezetek számára, hogy így nyújtson segítséget számukra az új szolgáltatásokra való felkészüléshez, különösen a rehabilitációhoz. Mindegyik oldal egyetért abban, hogy a célszervezeteknek fel kell készülniük az új rehabilitációs szolgáltatásokra, és hogy a rehabilitáció új formáit a megváltozott munkaképességű emberek számára oly módon kell megtervezni és elérhetővé tenni, hogy azok megfeleljenek a személyek eltérő szükségleteinek, fejlesztendő képességeinek és készségeinek.³⁹⁰ Abban is egyetértenek, hogy a kisvállalatokat is ösztönözni kellene a fogyatékossgal élők foglalkoztatására, tekintve, hogy Magyarországon 800.000 kisvállalkozás működik.³⁹¹

ADÓKEDVEZMÉNYEK

Azok a kis- és középméretű gazdálkodó szervezetek, egyéni vállalkozók és őstermelők, amelyekre nem vonatkozik a kvóta-követelmény (azaz húsznál kevesebb főt alkalmaznak), minden egyes megváltozott munkaképességű alkalmazott után, a kifizetett bér erejéig, de legfeljebb a minimálbér összegéig adókedvezményben részesülhetnek. Az adórendszer azt is lehetővé teszi, hogy a megváltozott munkaképességű dolgozó személyi jövedelemadó-jából havonta 2.000 forintot (kb. 9 euró) írjon le. Mivel azonban a megváltozott munkaképességűeknek általában minimálbért fizetnek, ami a jelenlegi adótörvények értelmében adómentes, a leírás lehetősége nem hat igazi ösztöntőként.

388 Vitairat a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának elősegítéséről.

389 Vitairat a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának elősegítéséről.

390 Gere Ilonával, a Munkaügyi Kutatóintézet kutatójával Budapesten, 2003. december 11-én készült interjú.

391 OSI kerekasztal.

3. Foglalkoztatás a gyakorlatban

Az ösztönzők ellenére a fogyatékossgal élő emberek többsége számára Magyarországon nincsenek hozzáférhető munkalehetőségek. A legtöbb értelmi fogyatékossgal élő személy pénzügyileg a szociális juttatásoktól vagy családjuk támogatásától függ. Az értelmi fogyatékossgal élő embereknek mindössze tíz százaléka, azaz 4000-nél is kevesebb fő rendelkezik munkával, szemben az 1990. évi harminc százalékos aránnyal. A nyílt munkaerőpiacon csak nagyon kevesen jutnak álláshoz. Az a néhány, aki elhelyezkedett, elsősorban a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás által. 2004-ben mindössze öt civil szervezet foglalkozik Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatással Magyarország öt városában, és a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatásra vonatkozó jogszabályok sem állnak még rendelkezésre. A Támogatott Foglalkoztatás módszerét a Salva Vita Alapítvány vezette be Magyarországon, 1998-ban. A mai napig 150-nél több értelmi fogyatékossgal élő munkavállaló elhelyezkedését segítették a nyílt munkaerőpiacon. A program összes résztvevője, beleértve a munkaadókat is, elégedettek az alapítvány munkaerőpiaci szolgáltatásaival. Ma azonban szükséges lenne szélesebb körben telepíteni a modellt, és a kormányoknak is finanszíroznia kell a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás nyújtását az egész ország területén.

Bár a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás jelenti a legjobb lehetőséget az értelmi fogyatékossgal élő emberek társadalmi integrációjára, jelenleg a legtöbbjük, aki képes munkát vállalni, a védett munkahelyeken helyezkedik el. A védett munkahelyek általában nem készítik fel megfelelően az értelmi fogyatékossgal élő embereket a nyílt munkaerőpiaci munkavállalásra. Védett munkahelyek az úgynevezett szociális foglalkoztatók és célszervezetek, amelyek nagyon alacsony fizetést tudnak nyújtani a fogyatékossgal élő munkavállalóknak. A szociális foglalkoztatók általában az önkormányzat által fenntartott kisebb műhelyek, amelyek nem túl változatos munkalehetőségeket kínálnak, mint pl. textíliák vagy ipari papírfélék előállítását. A célszervezetek nagyobb, profitorientált szervezetek vagy vállalkozások. A törvénynek megfelelően az ilyen szervezeteknél a fogyatékossgal élőknak a teljes személyzet legalább 60 százalékát kell alkotniuk. A célszervezetek elsősorban megváltozott munkaképességű embereket alkalmaznak: az általuk alkalmazott megváltozott munkaképességű emberek aránya átlagosan 80 százalékos. Az ilyen kijelölt célszervezetek 2003-ban jelentős összegű, körülbelül 151,2 millió eurós állami támogatásban, azaz „dotációban” részesültek. Az elmúlt években számos szociális foglalkoztató alakult át célszervezetté, mivel az így rendelkezésre álló állami támogatás is jelentősen magasabb. Mi-vel azonban a célszervezetek magasabban szakképzett munkaerőt alkalmaznak, a munkavállalói központok átalakulásának eredményeképp sokkal kevesebb védett munkahely áll a középsúlyos és súlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő emberek rendelkezésére. A célszervezeteknél alkalmazott értelmi fogyatékossgal élő emberek általában elégedettek munkájukkal, és szerencsésnek tartják magukat, hogy sikerült elhelyezkedniük.

3.1 Statisztikai háttér

A magyar munkaerőpiacot a következő krónikus problémák jellemzik: viszonylag alacsony foglalkoztatottsági szint, magas munkanélküliségi mutatók, makacs regionális különbségek, és a munkaerő gyenge regionális mobilitása.³⁹² 2002-ben a lakosság általános foglalkoztatottsági aránya 56,3 százalék volt.³⁹³ 1990 és 2001 között az állami támogatásban részesülő munkanélküliek aránya 57,5 százalékról 76,7 százalékra emelkedett.

A 2003. évi Nemzeti Fejlesztési Terv említi, hogy más EU-tagállamokkal összevetve, a fogyatékossgal és súlyos egészségügyi problémákkal küzdő emberek helyzete nagyon rossz a magyar munkaerőpiacon. Magyarországon ennek a csoportnak csak tíz százaléka rendelkezik munkával, szemben a 2003. évi 40 százalékos EU-átlaggal.³⁹⁴ A jelentés azt is hozzáteszi, hogy „Képzettségi szintjük alacsony, gazdasági aktivitásuk csupán egyhatoda a teljes népesség átlagának.”

392 Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, HEF-OP.

393 Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, HEF-OP.

394 Nemzeti Fejlesztési Terv, I. 5.5.4. Fogyatékkal élők.

Magyarországon az értelmi fogyatékossgal élő emberek döntő többsége nem jut hozzá semmilyen munkalehetőséghez. Munkavállalásra lehetőség esetükben leggyakrabban a nyílt munkaerőpiacon adódik a Támogatott Foglalkoztatás programok segítségével, védett munkahelyeken, beleértve a célszervezeteket és szociális foglalkoztatókat, valamint a napközi otthonokban és bentlakásos intézetekben. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatottsági helyzetének fő adatforrása a 2001. évi népszámlálás volt. Az alábbi 5. táblázat azt mutatja, hogy közülük csak 3.992 fő nyilatkozta azt, hogy foglalkoztatásban áll.

5. TÁBLÁZAT
ÉRTELMI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ EMBEREK FOGLALKOZTATOTTSÁGI HELYZETE (2001-BEN)

Foglalkoztatottsági helyzet	Értelmi fogyatékossgal élő emberek		Fogyatékossgal élő emberek (általában)	
	Emberek száma (gyermek is)	százalék	Emberek száma (gyermek is)	százalék
Foglalkoztatva	3.992	7,0	51.806	9,0
Munkanélküli	671	1,2	11.706	2,0
Inaktív kereső	26.903	47,2	442.815	76,8
Eltartott	25.397	44,6	70.679	12,2
Összesen	56.963	100	577.006	100

Forrás: Központi FStatisztikai Hivatal³⁹⁵

1990-ben a lakosság 43,6 százalékának, valamint a kereső korú fogyatékosok 31,1 százalékának volt munkája (ld. lejjebb a 6. táblázatot). A javuló gazdaság ellenére a 2001. évi népszámlálás adatai csökkenést mutatnak a fogyatékossgal élők foglalkoztatottsági arányában: ekkor már csak 17,9 százalék. Az értelmi fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatban a 2001. évi népszámlálás rámutat, hogy míg a keresőképes korúak foglalkoztatottsági aránya 1990-ben 14,1 százalék volt, 2001-ben már mindössze 10,6 százalék.

6. TÁBLÁZAT
FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ SZEMÉLYEK FOGLALKOZTATOTTSÁGA (1990-BEN ÉS 2001-BEN)

	2001		1990	
	Fogyatékossgal élő személyek	Értelmi fogyatékossgal élő személyek	Fogyatékossgal élő személyek	Értelmi fogyatékossgal élő személyek
Munkaképes korúak összesen (azaz 15-59 évesek)	289.529	37.584	195.910	43.495
Munkában állók összesen	51.806	3.992	61.065	6.130
Munkában állók aránya (százalék)	17.9	10.6	31.1	14.1

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal³⁹⁶

A védett munkahelyen dolgozó, értelmi fogyatékossgal élő emberek aránya is kisebb lett 1990 és 2001 között. A csökkenés elsősorban azzal magyarázható, hogy a szociális foglalkoztatókat célszervezetekké alakították át, amelyek magasabb állami támogatást élveznek. A munkahellyel rendelkező, értelmi fogyatékossgal élő emberek zöme ma célszervezeteknél dolgozik.³⁹⁷

395 2001. évi népszámlálás, 2.1.1. táblázat A fogyatékos személyek a fogyatékossgal típusa, korcsoport és nemek szerint, elérhető a KSH honlapján magyarul: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_1_1_2.html (2004. december 15-i állapot szerint).

396 2001. évi népszámlálás, 2.1.1. táblázat A fogyatékos személyek a fogyatékossgal típusa, korcsoport és nemek szerint, elérhető a KSH honlapján magyarul: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/12/tables/load2_1_1_2.html (állapot szerint 15 December 2004).

397 Horváth Péterrel, a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársával Budapesten, 2004. március 13-án készült interjú.

A Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás segítségével elhelyezkedett értelmi fogyatékossgal élő emberek arányáról nincs a Központi Statisztikai Hivatal által összegyűjtött adat. 2002-ben a 200 legnagyobb, profitorientált cég 58,1 százaléka alkalmazott megváltozott munkaképességű dolgozót, de ezeknek csak 3,8 százaléka volt értelmi fogyatékossgal élő ember, ami azt jelenti, hogy ez a csoport szorul ki leginkább a foglalkoztatásból. A fogyatékossgal élő személyek (minden fogyatékossgai típusra vonatkoztatva) átlag 24,1 százalékkal kevesebbet keresnek, mint ép kollégáik.³⁹⁸

3.2 Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás

A megváltozott munkaképességű embereknek csak öt százalékát alkalmazzák a nyílt munkaerőpiacon,³⁹⁹ elsősorban a Támogatott Foglalkoztatás, illetve más, integrált foglalkoztatást elősegítő módszer segítségével. A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium országos szinten 58 olyan non-profit szervezettel működik együtt és támogatja őket, amelyek a megváltozott munkaképességű emberek munkalehetőségeinek javításán dolgoznak. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek nyílt munkaerőpiaci foglalkoztatását azonban kizárólag a Támogatott Foglalkoztatás módszer segíti.⁴⁰⁰

A megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet szabályozza a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatását a nyílt munkaerőpiacon, amibe az értelmi fogyatékossgal élő emberek is beletartoznak. Az értelmi fogyatékossgal élő embereknek a nyílt munkaerőpiacra történő integrálását azonban egyelőre törvény nem szabályozza, és a parlament is leghamarabb csak 2006. január elseje után fogadja majd el az integrált foglalkoztatást elősegítő, így a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatásról is rendelkező jogszabályt. A Támogatott Foglalkoztatás programok megvalósítása és a szükséges támogató szolgáltatások létrehozása továbbra is csak folyamatban vannak. Jelenleg mindössze öt civil szervezet nyújt Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatást az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára.

A Támogatott Foglalkoztatás módszertanát a Salva Vita Alapítvány vezette be Magyarországon, 1998-ban. A módszer teljes körű támogatást nyújt az értelmi fogyatékossgal élő emberek és munkaadók számára. A Salva Vita Alapítvány legfontosabb célja, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek sikeres, folyamatos és hosszú távú munkavállalását segítse elő a nyílt munkaerőpiacon, „arányos bérezéssel”.⁴⁰¹ A Támogatott Foglalkoztatás módszerének központjában a személyes méltóság tisztelete áll a megfelelő és egyénre szabott támogatással együtt.

A Salva Vita Alapítvány által kidolgozott, értelmi fogyatékossgal élő emberek munkavállalását elősegítő Támogatott Foglalkoztatás módszer fő elemei a következők:⁴⁰²

- kapcsolatfelvétel a munkakereső ügyféllel;
- az ügyfél munkaképességének teljes körű felmérése (gyógypedagógus által);
- egyéni munkakeresési stratégia kidolgozása (szociális munkás segítségével);
- az ügyfél felkészítése;
- munkahelyfeltárás (személyre szabott munkakör felkutatása a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás ügyfele részére);
- az egyén igényeihez alakított munkahelyi elhelyezés;
- a munkaadó és a jövődöbeli kollégák felkészítése;
- munkafolyamat betanítása a helyszínen;

398 Komáromi Róbert, A megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerőpiaci integrációjáról, in: Esély, 2003/5, Budapest.

399 A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársának előadása a „Munkahelyi Gyakorlat – Fogyatékos fiatalok felkészítése az integrált munkavállalásra” című konferencián. Budapest, 2004. január 28-29.

400 A Támogatott Foglalkoztatás az egyetlen olyan módszer, amit kifejezetten az értelmi fogyatékossgal élő embereknek a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalása elősegítéséhez fejlesztettek ki.

401 Az „arányos bérezés” azt jelenti, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek ugyanazt a fizetést kapják, mint hasonló gyakorlattal és képzettséggel rendelkező, ép kollégáik. Az arányos bérezés nem szimbolikus gesztus.

402 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

- az ügyfél támogatása a munkába való beilleszkedés során, azaz egy személyes ún. „job coach” áll rendelkezésre mindaddig, míg az ügyfél késznek nem érzi magát az önálló munkavégzésre és munkába járásra; és
- utókövetés a foglalkoztatás teljes időtartama alatt (csoportokban és egyénileg).

A jelentkezőknek motiváltaknak kell lenniük, és különféle képességekkel rendelkezniük. A Támogatott Foglalkoztatás módszertanát azonban azzal a koncepcióval dolgozták ki, hogy a képességeket és készségeket a felkészítés során is fejlesztik, valamint hogy a különböző munkakörökhöz különböző képességek szükségesek. A módszer tehát felismeri, hogy a „job coach” segítségével az ügyfelek képesek tanulni és alkalmazkodni a munka végzése során. Múlhatatlanul fontos a megfelelő munka kiválasztása az ügyfelek számára. Ennek érdekében a Salva Vita Alapítvány független gyógypedagógusa méri fel, hogy alkalmas-e az ügyfél a nyílt piacon történő munkavállalásra. A gyógypedagógus ezután javaslatot tesz a szociális munkásoknak, az ügyfeleknek és szüleiknek. A szociális munkások a munkahelyen készítik megfigyelést a jelentkezők képességeiről. Az alapítvány nem számolt be hátrányos megkülönböztetésről a munkaadók részéről, mivel az elhelyezés előtt a munkahelyek megfelelését is felméri. Azok a munkaadók, akik értelmi fogyatékosokkal élő embereket alkalmaznak, rendszerint nyílt illetve szociálisan érzékeny személyiségek.⁴⁰³

A Salva Vita Alapítvány 1998 óta több, mint 150 értelmi fogyatékosokkal élő embert készített fel és helyezett el a nyílt munkaerőpiacon. Sokat közülük határozatlan idejű szerződéssel foglalkoztat jelenlegi munkaadójuk. Az alapítvány ügyfelei általában enyhe fokban értelmi fogyatékosokkal élő emberek; közép súlyos fokban értelmi fogyatékosokkal élő ügyfelek száma sokkal alacsonyabb. Amikor először keresik fel a Salva Vita Alapítványt, rendszerint munkanélküliek, és kilátásuk sincs semmilyen jövőbeni elhelyezkedési lehetőségre. Azokat az értelmi fogyatékosokkal élő embereket, akik nem tudnak megfelelni a nyílt munkapiaci követelményeknek, a Salva Vita az üresedéssel rendelkező célszervezetekhez küldi tovább.

A magyar szociális rendszerben tatóngó hatalmas rések miatt az emberek ritkán részesülnek támogatásban olyan szervezetektől, mint például a családtámogató központok. A Salva Vita Alapítvány ezért magára vállalt számos olyan szolgáltatást, amivel az ügyfelei hosszú távú foglalkoztatását biztosíthatja. Az alapítvány szociális munkásai például együttműködnek az ügyfél családtagjaival, és családgondozási ellátáshoz is hozzásegítik őket. A Salva Vita Alapítvány támogatása révén az értelmi fogyatékosokkal élő emberek gyakran új életet kezdenek, közösségük aktív tagjává, aktív állampolgárrá válnak.⁴⁰⁴ Az összes érintett, köztük a munkaadók is arról számolnak be, hogy rendkívül elégedettek a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatással. A munkaadók és erőfeszítései elismerése végett a Salva Vita Alapítvány létrehozta az Integrált Foglalkoztatásért Díjat, amit évente három munkaadónak osztanak ki, akik a legtöbbet tették az értelmi fogyatékosokkal élő emberek életvitelének javításáért.⁴⁰⁵

Az értelmi fogyatékosokkal élő emberek számára a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatáshoz való hozzáférés lehetősége mindezek ellenére igen korlátolt, és mulhatatlanul szükséges, hogy kiépüljön a szolgáltatás országos hálózata.⁴⁰⁶ Az alapítvány 2003-ban kezdte módszerét terjeszteni, így az értelmi fogyatékosokkal élő emberek ma már öt magyar városban juthatnak hozzá a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatásához.⁴⁰⁷

A jövő két legfontosabb célja abban áll, hogy rendszeres (normatív) állami támogatást kell biztosítani a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás részére, illetve a szolgáltatást elérhetővé kell tenni az

403 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

404 Egy Salva Vita ügyfél például belépett a munkahelyi szakszervezetbe.

405 2003-ban és 2004-ben a Foglalkoztatáspolitikai és Munkügyi Minisztérium helyettes államtitkára adta át az „Év munkaadója” elismerést három kitüntetettnek.

406 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

407 Szekszárdon, Veszprémben, Pécsen, Miskolcon és Budapesten. Más városokban is kialakítottak hasonló modelleket, amivel a megváltozott munkaképességű embereknek segítenek munkát keresni a nyílt munkaerőpiacon és beilleszkedni a munkahelyre. Ezek egyik példája az ún. „4M” modell, amelyet Foglalkoztatáspolitikai és Munkügyi Minisztérium vett át a brit gyakorlatból, s amelynek célja, hogy a fogyatékosokkal élő emberek foglalkoztathatóságát fokozza. A 4M a következő fogalom rövidítése: Megoldás megváltozott munkaképességű munkavállalóknak. Forrás: Konferencia a megváltozott munkaképességű emberek munkapiaci helyzetéről.

értelmi fogyatékossgal élő embereknek az ország minden részében.⁴⁰⁸ Amíg az állam nem támogatja a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás országos hálózatának kiépítését, az értelmi fogyatékossgal élő emberek rendszeresen akadályokba fognak ütközni a nyílt munkaerőpiaci munkavállaláskor. A rendszert támogató jogszabályok beiktatása mellett az is lényeges, hogy a kormány a foglalkoztatási rendszer integrált részeként biztosítson finanszírozást a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatásnak.

3.3 Védett munkahelyek

A munkával rendelkező, megváltozott munkaképességű emberek 95 százalékát védett munkahelyeken foglalkoztatják.⁴⁰⁹ Az enyhe és közép súlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő emberek, akiket motivál a munkavállalás, készségekkel is rendelkeznek, és el is tudnak helyezkedni, elsősorban a védett munkahelyeken találnak munkát, azon belül főleg a célszervezeteknél.⁴¹⁰ Magyarországon kétféle védett munkahely létezik: a szociális foglalkoztató és a célszervezet.

SZOCIÁLIS FOGLALKOZTATÓK

A szociális foglalkoztató olyan védett munkahely, amit általában az önkormányzat tart fenn, és a gazdaságilag inaktív, megváltozott munkaképességű embereknek nyújt munkalehetőséget. Ezekben a központokban más, társadalmilag hátrányos helyzetű csoportok tagjai, például idősek és egyedülálló anyák is kaphatnak munkát.⁴¹¹ A szociális foglalkoztató alkalmazottai dolgozhatnak otthon, a foglalkoztató központban vagy telephelyeken is.

A szociális foglalkoztatók olyan tevékenységeket kínálnak, amelyek az alkalmazottak meglévő készségeit továbbfejleszthetik. A legtöbb központban azonban nem túl változatosak a megváltozott munkaképességű emberek számára elérhető feladatok, leggyakrabban textil vagy ipari papír előállítás, tipográfia, könyvkötés, kertészeti munka, kézművesség és csomagolás közül lehet választani. A szociális foglalkoztató nagyon alacsony fizetést ad. Az itt dolgozók munkavállalási szerződést kötnek.

A szociális foglalkoztató minden legalább 40 százalékban megváltozott munkaképességű dolgozó után állami támogatásban részesül. A támogatás szintje a mindenkori minimálbéren alapszik,⁴¹² de a központban dolgozó, megváltozott munkaképességű emberek százalékának megfelelően számítják ki.⁴¹³

Az elmúlt években az értelmi fogyatékossgal élő emberek közt növekedés volt tapasztalható a munkanélküliek számában, egyes szociális foglalkoztatók bezárása miatt. A megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet által kötelezővé tett rendszeres és jelentős állami támogatás olyan helyzetet eredményezett, amiben a szociális foglalkoztatóknak jobban megéri, ha célszervezetekként működnek, mivel a számukra így lehívható állami támogatások összege sokkal nagyobb. Emellett, mivel az önkormányzatok nem tudják a megfelelő forrásokat biztosítani, a szociális foglalkoztatók működéséhez szükséges pénzügyi feltételek megromlottak, így eggyel több okuk van, hogy célszervezetté alakuljanak át.

Mivel azonban a célszervezetek feladata a profittermelés, és ehhez képzetesebb munkaerőre van szükségük, a kevesebb és kevésbé értékes készségekkel rendelkező embereket általában elbocsátják.

408 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

409 A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Foglalkozási Rehabilitációs Titkárság munkatársának előadása a „Munkahelyi Gyakorlat – Fogyatékos fiatalok felkészítése az integrált munkavállalásra” című konferencián. Budapest, 2004. január 28-29.

410 Fel kell hívnunk a figyelmet azonban, hogy a fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatási aránya mindössze tíz százalék. 2001. évi népszámlálás.

411 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

Ennek az az eredménye, hogy a középsúlyos és súlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő emberek számára, akik korábban el tudtak helyezkedni a szociális foglalkoztatókban, ma már sokkal kevesebb munkalehetőség áll nyitva, vagy éppen semmilyen sem.

A megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendeletet felváltó új jogszabály vitairata (ld. korábban, a kormányzati ösztönzőkről szóló 2.2.2. részt) a vállalatok állami pénzügyi támogatásának új rendszerét vázolja fel. A jogszabály hatást fog gyakorolni a szociális foglalkoztatók működésére, és várhatóan az önkormányzatok is nagyobb szerepet kapnak az új rendszerben.

CÉLSZERVEZETEK

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára Magyarországon a célszervezetek jelentik az egyetlen, igazán elérhető munkalehetőséget.⁴¹⁴ A célszervezetek profitorientált gazdálkodó szervezetek, ahol a fogyatékossgal élők alkotják a munkaerőnek legalább a 60 százalékát.⁴¹⁵ Amíg a szociális foglalkoztatók csak kisebb méretű, védett műhelyek, addig a célszervezetek igen nagy vállalatok is lehetnek. A célszervezetek elsősorban megváltozott munkaképességű embereket alkalmaznak: az általuk alkalmazott megváltozott munkaképességű emberek aránya átlagosan 80 százalékos.

2003-ban a célszervezeteknél 31.159 megváltozott munkaképességű személy dolgozott.⁴¹⁶ A célszervezetek általában felveszik az enyhe értelmi fogyatékossgal élő embereket, mert azok magasabb képzettséggel rendelkeznek. A középsúlyos fokban értelmi fogyatékossgal élő emberek azonban már kisebb arányban találhatók ezeken a munkahelyeken. A célszervezetek munkaszerződés keretében foglalkoztatják alkalmazottaikat. Az alacsony bérek ellenére mindig hosszú az itt elhelyezkedni kívánók várólistája.⁴¹⁷ A fogyatékossgal élő emberek, az értelmi fogyatékossgal élő embereket is beleértve, általában elégedettek a munkakörülményekkel és a munka jellegével, és arról számolnak be, hogy „szerencsésnek” érzik magukat, amiért lehetőségük nyílt dolgozni.⁴¹⁸

Az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány hat célszervezetet támogat az ország különböző részein.⁴¹⁹ Ezek jelentős összegű finanszírozást kapnak az értelmi fogyatékossgal élő emberek foglalkoztatásáért. A 2003. során a védett munkahelyeknek kifizetett állami hozzájárulás mértéke nem volt elhanyagolható, összesen körülbelül 37,8 milliárd forint (151,5 millió euró).⁴²⁰ A célszervezet akkor részesülhet folytatólagos állami támogatásban, ha nyeresége nem haladja meg a hat százalékot. A támogatás mértéke a megváltozott munkaképességű személyek arányától, illetve az egyes egyének munkaképessége csökkenésének fokától – minél magasabb százaléku a megváltozott munkaképesség, annál magasabb a támogatás is.⁴²¹ Csakúgy, mint a szociális foglalkoztatók esetében, a támogatás vetítési alapja a mindenkori minimálbér.

Elméletileg különböző célszervezetek egész sorát kellene létrehozni, hogy meg lehessen felelni a különböző készségeknek és képességeknek, valamint szakképzettségi szinteknek. Magyarországon azonban jelenleg csak egy típusú célszervezet szolgálja ki a fogyatékossgal élő emberek különböző igényeit. Ezt a helyzetet az Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szervezete és a Munkaügyi Kutatóintézet képviselői egyaránt súlyos problémának tartják.

412 2004. áprilisában a havi minimálbér Magyarországon 53.000 forint (körülbelül 204 euró).

413 Ha például a foglalkoztatottak 5-20 százaléka megváltozott munkaképességű, a támogatás a minimálbér 50 százaléka minden megváltozott munkaképességű dolgozó után; ha az alkalmazottak 20-40 százaléka megváltozott munkaképességű, akkor a fejenkénti támogatás a minimálbér 75 százaléka emelkedik; 40-60 százalék esetén 100 százalék a támogatás, 60 százalékos arány felett 135 százalék. Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet 27 (C)§.

414 Gere Ilona, A megváltozott munkaképességű emberek bekapcsolása a munka világába, (kiadatlan).

415 Megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet, 27 (c)§.

416 Balogh Zoltánnal, a Védett Szervezetek Országos Szövetsége (VSZOSZ) elnökével Nyíregyházán, 2004. május 10-én készült interjú.

417 A Salva Vita Alapítvány egyik szociális munkásával készült interjú, 2003. október 25.

418 A Salva Vita Alapítvány egyik szociális munkásával készült interjú, 2003. október 25.

419 Ezek a következők: az Agora Pécsset, az ERFO kft. Budapesten, a Főkefe kft. Budapesten, a Savaria Nett-Pack kft. Szombathelyen, a Kézmű Budapesten és a Szegedi Fonafeldolgozó Szegeden.

420 Balogh Zoltánnal, a Védett Szervezetek Országos Szövetsége (VSZOSZ) elnökével Nyíregyházán, 2004. május 10-én készült interjú.

421 Lásd a munkaadóknak járó kormányzati ösztönzőkről szóló 2.2.2. részt.

Az 1983-ban elfogadott, majd 2004-ben módosított, A megváltozott munkaképességűekről szóló együttes rendelet irányítja a célszervezetek finanszírozását. Általában azonban alig ellenőrizték azt, hogy a célszervezetek miként teljesítik az előírásokat.⁴²²

A célszervezeteket gyakran bírálják az érdekelt felek. Leginkább arra panaszkodnak, hogy az állami támogatásban részesülő szervezetek és cégek felelősségi körét nem megfelelően írták le és szabályozták. Különösen a támogatott gazdálkodó szervezetek által nyújtandó rehabilitációs szolgáltatások szakmai és minőségbiztosítási kritériumairól nem készült pontos definíció egészen mostanáig. A rendelet jövőbeni módosításai ezt igyekeznek majd helyreigazítani. Az elképzelések szerint a jogszabály a következőket rendezi majd:⁴²³

- világosan meghatározza a célszervezetekkel szembeni szakmai és pénzügyi elvárásokat;
- megfogalmazza a célszervezetekre háruló feladatköröket a rehabilitációs szolgáltatások és a minőségbiztosítás terén;
- megalkotja a védett munkahelyen és a nyílt munkaerőpiacon történő foglalkoztatás közti különbséget tisztázó jogi meghatározást;
- a civil szervezeteket is jogosulttá teszi a rendszeres állami támogatásra, és
- a fogyatékkal élő, különböző készségekkel és képességekkel rendelkező emberek számára differenciált munkalehetőségeket szavatol. A jogszabálytervezet vitairata előrevetíti, hogy a célszervezeteknek rehabilitációs szolgáltatásokat kell majd nyújtaniuk. Az elképzelések szerint így javulnia kell a rehabilitációs szolgáltatások színvonalának, beleértve az elvégzett munka minőségét is. A célszervezetek támogatásban részesülnének, ha rehabilitációs szolgáltatást nyújtanak a megváltozott munkaképességű emberek, köztük az értelmi fogyatékkal élő emberek számára. További támogatást érhetnének el akkor, ha segítenek a legjobb dolgozóiknak munkát találni a nyílt munkaerőpiacon.⁴²⁴

Az új rendszer egyik lehetséges hátulütője abban áll, hogy a képzettebb alkalmazottak – azok, akiknek módjukban áll a nyílt piacon is elhelyezkedniük – nem szívesen adják majd fel biztos munkahelyüket a célszervezeteknél. Szükségesnek bizonyulhat ezért olyan eszközök kidolgozása, amely a célszervezetek képzettebb dolgozóit arra ösztönzi, hogy a nyílt piacon keressenek állást. Emellett számos különféle védett munkahelyet is létre kell hozni azok számára, akik eltérő képességekkel rendelkeznek.⁴²⁵

3.4 Egyéb foglalkoztatási lehetőségek

FOGLALKOZTATÁS BENTLAKÁSOS INTÉZETEKBEN

Különösen nehéz helyzetben vannak a bentlakásos intézetekben lakó, értelmi fogyatékkal élő emberek, mivel közülük csak nagyon kevés jut hozzá munkához vagy foglalkoztatáshoz. A nyitottabb és rugalmasabb vezetés alatt álló bentlakásos intézetek oly módon biztosíthatnak munkát lakóik részére, hogy külső cégekkel vagy védett munkahelyekkel kötnek szerződést.⁴²⁶ Ez azonban ritkán történik meg.

A bentlakásos intézményekben élő emberek kihasználása sem volt ritka jelenség mindaddig, míg az állampolgári jogok országgyűlési biztosa vizsgálatot nem indított a visszaélések felderítésére. A panasz szerint egy munkáltató úgy kötött szerződést az egyik intézménnyel a bentlakók foglalkoz-

422 OSI kerekasztal.

423 A „Vitairat a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának elősegítéséről” c. dokumentum megtekinthető a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium honlapján (www.fmm.gov.hu).

424 Vitairat a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának elősegítéséről.

425 Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú. Lechnerné Vadász Judittal, a Foglalkoztatási Hivatal főtanácsadójával Budapesten, 2004. január 10-én készült interjú. Gere Ilonával, a Munkaügyi Kutatóintézet kutatójával Budapesten, 2003. december 11-én készült interjú.

426 Réti Ferencnével, a csobánkai „Kraxner Alajos” Speciális Foglalkoztató Otthon igazgatójával Budapesten, 2003. december 4-én készült interjú.

tatásáról, hogy a szerződésben nem szerepeltek a munkavállalók nevei.⁴²⁷ De nem csak a bentlakó munkavállalókat nem nevezték meg a szerződésben, hanem az intézmény az általuk keresett bért a saját céljaira használta fel. Az ombudsman felszólította a feleket, hogy javítsák ki a szerződést, aminek az lett az azonnali eredménye, hogy a munkaadó több dolgozóját is elbocsátotta, és végül az intézmény lakóinak foglalkoztatásától is elállt. A bentlakók közül nagyon sokan cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álltak. A vizsgálat nyilvános vitát eredményezett a cselekvőképességet kizáró gondnokság és a munkavállalás kapcsolatáról.⁴²⁸

NAPKÖZI OTTHONOK

Az értelmi fogyatékossgal élő emberek napközi otthona által nyújtott ellátás fontos szerepet játszik az értelmi fogyatékossgal élő emberek bentlakásos intézményi elhelyezésének megelőzésében.⁴²⁹ A napközi otthonok terápiás jellegű munkatevékenységek lehetőségét kínálják számukra. Az ide látogatók részére szervezett munkatípusok egyszerű tevékenységekre, általában kézi munkákra korlátozódnak. A napköziben dolgozó emberek bérezést kapnak, úgynevezett munkajutalomban részesülnek, bár a megkeresett összeg jelentéktelen.

427 OSI kerekasztal.

428 OSI kerekasztal.

429 A napközi otthonok napközbeni elfoglaltságot és munkát biztosítanak az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára, levéve a gondoskodás terhének egy részét a gondviselők és szülők válláról, akik így szabadon vállalhatnak munkát. Dávid Andreával, a Salva Vita Alapítvány ügyvezetőjével Budapesten, 2004. március 16-án készült interjú.

V. Összegzés

Az értelmi fogyatékosággal élő emberek többségének Magyarországon jelenleg nincs módja integrált oktatásban részesülni vagy bármiféle munkát vállalni. Az elmúlt években az ország számos jelentős lépést tett helyzetük javításának érdekében. Az értelmi fogyatékosággal élő emberek társadalmi beilleszkedését elősegítő jogi alapok is megerősödtek, ami elsősorban Magyarország EU-csatlakozásának köszönhető. Fontos fejlemények történtek a szakpolitikában, és fejlődést értek el a civil szervezetekkel és más, az értelmi fogyatékosággal élő embereket és családjukat képviselő vagy értük dolgozó szervezetekkel.

Számos, jelentős akadályt kell azonban még legyőzni. A kormánynak legelőször csökkentenie kell a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló és/vagy bentlakásos intézetekben élő emberek számát. Az integrált oktatáshoz való hozzájutás érdekében el kell törölni a diszkriminatív pedagógiai jogosultságokat, és az oktatáspolitikának az integrált oktatást kell központi célként kitűznie. A többségi iskolákat fel kell szerelni mindazokkal az eszközökkel, amelyek minden értelmi fogyatékosággal élő gyermekcsoport többségi oktatásához szükségesek. Fejleszteni kell az értelmi fogyatékosággal élő embereket célból történő felmérését, és a korai fejlesztő szolgáltatást az ország egész területén elérhetővé kell tenni. A munkavállalási lehetőségeket illetően a legfontosabb, hogy a szakképzés mindenkinek rendelkezésére álljon és színvonala is javuljon, valamint, hogy az értelmi fogyatékosággal élő emberek az ország minden részén hozzájussanak a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatáshoz. A munkaképesség felmérési eljárása teljes körű reformot igényel, és a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokat az értelmi fogyatékosággal élő emberek esetében az egyéni igényekhez kell igazítani. A kormánynak gondoskodnia kell arról, hogy a fogyatékosággal élő emberek számára foglalkoztatási lehetőségek egész sora álljon rendelkezésre, annak érdekében, hogy az érintett emberek olyan munkalehetőséggel rendelkezhessenek, ami készségeiknek leginkább megfelel.

A magyarországi fogyatékosügyi szakpolitika alapját az Országos Fogyatékosügyi Program alkotja. A program számos jelentős és haladó szellemű célt tűz ki, amelyek közül több közvetlenül összefügg az értelmi fogyatékosággal élő emberek életminőségével. A dicséretes szándékok ellenére a program kivitelezése csak lassan zajlik; a legtöbb célkitűzés és tervezett program még gyakorlati megvalósításra vár. A programról a mai napig nem készült független értékelés, és az előrehaladását értékelő, valamint az érintett minisztériumok közti hatékony együttműködést és koordinációt biztosító jelenlegi mechanizmusok sem felelnek meg a célnak. A programot az 1999. évi elfogadást követően egyszer sem frissítették. A benne foglalt célok teljes és megfelelően időzített teljesítésének biztosítása érdekében a kormánynak haladéknél intézkednie kell egy hatékony ellenőrző rendszer felállításáról, és el kell érnie, hogy mindegyik bevont minisztérium teljes körűen elszámoltatható legyen a kitűzött célok teljesítésével kapcsolatban.

Az értelmi fogyatékosággal élő emberek túlságosan nagy százaléka él Magyarországon valamilyen bentlakásos intézményben. A Kelet- és Közép-Európában most folyó, intézeteket felszámoló folyamatnak a jelek szerint alig van hatása Magyarországon. Az érintettek önálló életmódjának biztosítása alapvető előfeltétele a teljes társadalmi beilleszkedésnek. A kormánynak ezért legfontosabb teendői közt kell intézkednie, hogy az értelmi fogyatékosággal élő gyermekeknek és felnőtteknek az egész országban módjukban álljon az önálló életvitelt választani a bentlakásos ellátás helyett, valamint gondoskodnia kell, hogy ők és családjuk is megkapják a szükséges támogató szolgáltatásokat. A kormánynak világos stratégiát kell kialakítania az intézetek felszámolásáról, és célul kell kitűznie a bentlakásos ellátásban részesülő, értelmi fogyatékosággal élő lakosság számának csökkentését. A súlyosabb értelmi fogyatékosággal élő emberek foglalkoztatása érdekében napközi otthonokat és védett munkahelyeket kell létesíteni az ország minden részében, hogy ezek az emberek is a családjukkal maradhassanak, és ne kényszerüljenek bentlakásos ellátást igénybe venni. A súlyosabb értelmi fogyatékosággal élő gyermekeknek valódi oktatási lehetőségeket kell nyújtani, nem bentlakásos, hanem iskolai környezetben, vagy akár jó minőségű otthon történő oktatás útján a magántanulók esetében.

Magyarországon nagyon sok embert helyez a bíróság gondnokság alá 18 éves korában. A meghallgatás során jelenleg alkalmazott eljárás nem veszi kellő mértékben figyelembe az értelmi fogyatékosággal élő emberek egyéni képességeit, és a döntések ellenőrző mechanizmusa is elégtelen.

A legtöbb esetben cselekvőképességet kizáró gondokokról születik határozat, ami teljesen megfosztja az egyént cselekvőképességétől, amely komoly következményekkel jár az illető életének minden területén, beleértve a munkavállalást is. Különösen az nem egyértelmű, hogy lehet-e alkalmazni az ilyen gondok alatt álló embert, még akkor is, ha gondnoka jogosult aláírni a munkavállalási szerződést. A munkaadók emiatt nem hajlandók cselekvőképességet kizáró gondok alatt álló embereket alkalmazni a védett munkahelyeken és a Támogatott Foglalkoztatás programok keretében sem. Annak érdekében, hogy az értelmi fogyatékosokkal élő emberek a lehető legteljesebb mértékben gyakorolni tudják polgári és gazdasági jogait, a kormánynak legfontosabb feladatai közt kell a vonatkozó jogszabályokat módosítani, hogy a cselekvőképességet kizáró gondok alatt álló embereknek a törvény lehetővé tegye a munkavállalást. A gyámsági eljárásokat is teljes körű reformnak kell alávetni, beleértve a felméréseket is.

Az integrált oktatás egyelőre gyermekcipőben jár Magyarországon. Az oktatási rendszer elkülöníti az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeket ép társaiktól, valamint a fogyatékosokkal élő gyermekeket tovább különíti, fogyatékoságuk szintje szerint. Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek jelentős hányada szorul ki az oktatás minden formájából. A legsürgetőbb feladat a jelenlegi kétszintű oktatási rendszer átalakítása. A gyermekeknek kétféle kötelezettség egyikének kell eleget tenniük: tankötelezettségnek vagy képzési kötelezettségnek. A kétféle kötelezettség különböző oktatási jogosultságot von maga után a gyermek számára. A kormánynak legfontosabb feladatai közt kell megszüntetnie a rendkívül diszkriminatív oktatható/képezhető megkülönböztetést. Módosítania kell a hatályban lévő jogszabályokat, hogy a bármely fokban értelmi fogyatékosokkal élő gyermek ugyanúgy jusson hozzá a minőségi oktatási lehetőségekhez. Az Oktatási Minisztériumnak meg kell határoznia azon súlyosabb fokú értelmi fogyatékosokkal vagy autizmussal élő gyermekek számát, akik jelenleg semmilyen oktatásban nem részesülnek. Ezután mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy ezek a gyermekek is iskolába iratkozzanak. Amennyiben ez nem lehetséges, a minisztériumnak gondoskodnia kell, hogy az utazó gyógypedagógusok új rendszere ezeket a gyermekeket gyógypedagógiai ellátásban részesítse otthonaikban, különös tekintettel az elzárt vidéken élőkre.

Jelenleg nagyon kevés sajátos nevelési igényű gyermek jár többségi oktatási-nevelési intézménybe, akár általános szinten, akár feljebb. Az integrált oktatás kiterjesztése érdekében a kormánynak a nemzeti oktatáspolitikai központi, és mindennél fontosabb céljaként kell kitűznie az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek többségi iskolák által történő felvételét. Intézkednie kell, hogy az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek szüleinek és gondviselőinek kifejezett jogában álljon arról dönteni, hogy a gyermeket egy otthonukhoz közeli, többségi óvodába vagy általános iskolába írássák be, és biztosítania kell azt is, hogy ezt a jogot a gyakorlatban is elismerjék. Az integrált oktatás jelenlegi legnagyobb akadályja abban áll, hogy nem elégséges a többségi iskolákban tanuló, értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeknek nyújtott támogatás. Ezeket az iskolákat az Oktatási Minisztériumnak kell felszerelnie az érintett gyermekek sajátos nevelési igényeihez szükséges forrásokkal, személyi és egyéb feltételekkel. Ugyanígy a minisztériumnak kell ösztönöznie a többségi iskolák szakértelmének fejlesztését, és biztosítania kell, hogy az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek megkapják az egyéni szükségleteikhez igazított támogatást. Így nem csak beiratkozhatnak az iskolába, de meg is maradhatnak az integrált környezetben tanulmányaik befejezéséig.

Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek és családjuk számára különösen fontos a hatékony korai fejlesztés. Ez azonban jelenleg nem áll rendelkezésre országos szinten, és a legtöbb szülő a gyermeke számára elérhető lehetőségekről sem tud. A területen nem működik összehangolt kormányzati politika. Az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeknek az integrált oktatásra való felkészítésében a legalapvetőbb lépésként a kormánynak intézkednie kell az országos szintű korai fejlesztő hálózat megteremtéséről. Biztosítania kell egyidejűleg, hogy az érintett gyermekek szüleit és gondviselőit tájékoztatják a számukra rendelkezésre álló szolgáltatásokról, és felhívják figyelmüket annak fontosságára, hogy a gyermeknél a lehető legkorábban kell elkezdni a fejlesztést.

Az iskolás korba lépő, értelmi fogyatékosokkal élő gyermekeknél a Szakértői Bizottság által készített fogyatékosági diagnózis alapján döntenek a gyermek számára nyújtandó oktatás típusáról. A bizottságok azonban egyelőre túlterheltek, és a felmérés túl rövid ahhoz, hogy pontos diagnózist lehessen felállítani. Az Oktatási Minisztériumnak intézkednie kell, hogy a bizottságok rendelkezzenek az értelmi fogyatékosokkal élő gyermekek minőségi felmérésének elkészítéséhez szükséges szakértelemmel, forrásokkal és idővel. A felmérésen elsősorban a gyermekek képességeire kell koncentrálni, fogyatékoságai helyett. A minisztériumnak országos szinten is ellenőriznie kell a felmérések szín-

vonalát annak érdekében, hogy minden gyermek magas szintű felmérési folyamatban vegyen részt, valamint hogy a gyermek etnikai hovatartozása ne befolyásolja annak eredményét. Legfontosabb feladatként intézkedni kell, hogy megszűnjön a roma gyermekek jelentős számának félredignosztizálása és az ebből eredő felülreprezentáltságuk a speciális iskolákban. A kormánynak biztosítania kell a roma gyermekek beilleszkedését az oktatás főáramába.

Az értelmi fogyatékossgal élő fiatalok számára különös nehézséget jelent az iskola és a munkavállalás közti átmenet. A jelenlegi utókövető és az átmenetet támogató szolgáltatások egyelőre nem tudnak megbirkózni az ilyen fiatalok szükségleteivel. Az értelmi fogyatékossgal élő gyermekek megközelítőleg 60 százaléka folytatja tanulmányait középfokú oktatási intézményekben, és ez az arány fokozatosan növekszik. A többségi szakiskolákban tanuló értelmi fogyatékossgal élő fiatalok száma alacsony. A speciális szakiskolák azonban gyakorta nem a legmegfelelőbb módon készítik fel a tanulóikat a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalásra. Az iskolából a munka világába történő átmenet megkönnyítése érdekében a kormánynak legfontosabb feladatai közt kell biztosítania azt, hogy a speciális szakiskolákban és készségfejlesztő speciális szakiskolákban nyújtott szakképzés sokkal inkább a nyílt munkaerőpiaci munkavállaláshoz szükséges képességek fejlesztésére irányuljon. Ezen belül a diákok számára lehetővé kell tenni, hogy külső helyszíneken, nem szegregált környezetben nyerjenek munkahelyi tapasztalatot. A kormánynak ezen túlmenően még több program létrehozatalával kell segítenie az iskola és a munkavállalás közti átmenetet.

Magyarországon ma az értelmi fogyatékossgal élő emberek zöme szociális ellátásokból él vagy családjuk tartja el. Nagyon kevesen tudnak munkát vállalni a nyílt munkaerőpiacon. A Támogatott Foglalkoztatás a legfontosabb módszer, ami az értelmi fogyatékossgal élő emberek számára lehetővé teszi a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalást. A magyar Támogatott Foglalkoztatás módszere sokkal előbbre jár, mint sok más EU-tagállamban, noha a jogszabályi kereteket még nem hozták létre. A Salva Vita Alapítvány nevű civil szervezet vállalt úttörő szerepet a Támogatott Foglalkoztatás módszerének magyarországi bevezetésében. A kormánynak most legfontosabb feladatai közt kell megalkotni a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás állami finanszírozásához szükséges jogi és szabályozási kereteket. Emellett intézkednie kell, hogy létrejöjjön a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatóinak országos szintű hálózata. Gondoskodnia kell arról, hogy a Támogatott Foglalkoztatás szolgáltatás és a védett munkahelyek rendszere jobban kiegészítse egymást, az értelmi fogyatékossgal élő emberek eltérő szükségleteinek és képességeinek megfelelő átfogó rendszer részeként. Biztosítania kell még, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek is munkához jussanak a kvóta-rendszer révén.

Az OOSZI (Országos Orvosszakértői Intézet) által elvégzett, megváltozott munkaképességet felmérő vizsgálatok rendkívüli jelentőséggel bírnak, amennyiben ennek alapján születik határozat a szociális juttatásokra való jogosultságról, a védett munkahelyeken történő foglalkoztatásról és a kvóta-rendszer keretén belüli alkalmazásról. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek munkavállalását azáltal is elősegíti a kormány, ha minden felmérési eljárásban átfogó reformot hajt végre, és a tisztán orvosi jellegű hozzáállástól elszakadva interdiszciplináris jelleget ad neki, amely figyelembe veszi a fogyatékossgal élő emberek valódi képességeit. A felmérést a gyakorlatban rendszeres időközönként újra el kell végezni.

Bár az értelmi fogyatékossgal élő emberek többsége munkanélküli, legtöbbjüket gazdaságilag inaktívként tartják számon. A munkaügyi hivataloknál csak nagyon keveset tartanak nyilván munkanélküliként, így sokan nem jutnak hozzá a rendelkezésükre álló munkaerőpiaci illetve rehabilitációs szolgáltatásokhoz. A kormány feladata, hogy az értelmi fogyatékossgal élő emberek figyelmét felhívja jogaikra, és ösztönözze őket, hogy jelentkezzenek be a munkaügyi központoknál. Biztosítania kell még, hogy a munkaügyi központok dolgozói megkapják a szükséges képzést és forrásokat, amely által az értelmi fogyatékossgal élő emberek munkavállalásához szükséges segítséget meg tudják adni, és garantálnia kell, hogy a rendelkezésre álló munkaerőpiaci szolgáltatásokat az értelmi fogyatékossgal élők speciális igényeihez igazítsák.

1. MELLÉKLET

A jelentéshez felhasznált magyar jogszabályok

Törvények

2004. évi XI. a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2004/38, 2004. március 20.

2003. évi XXIX. törvény A szakképzésről szóló 1993. évi LXXVI. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2003/56, 2003. május 23. Utoljára módosítva a 2003. évi LXXXVI. törvényben A szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról, Magyar Közlöny 2003/131, 2003. november 14.

2003. évi CIX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2003/144, 2003. december 13.

2003. évi LXI. törvény A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2003/85, 2003. július 16. Utoljára módosítva a 2003. évi CXVI. törvényben A Magyar Köztársaság 2004. évi költségvetéséről és az államháztartás hároméves kereteiről, Magyar Közlöny 2003/152, 2003. december 22.

1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről, Magyar Közlöny 1992/45, 1992. április 5. Utoljára módosítva a 2003. évi CXXV. törvényben Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, Magyar Közlöny 2003/157, 28 December 2003.

1998. évi LXXXVI. törvény A miniszterek feladat- és hatáskörének változásával, valamint az Ifjúsági és Sportminisztérium létrehozásával összefüggésben szükséges törvénymódosításokról, Magyar Közlöny 1998/117, 1998. december 24. Utoljára módosítva a 2003. évi

XXIX. törvényben A szakképzésről szóló 1993. évi LXXVI. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2003/56, 2003. május 23. (Megjegyzés: Ez a törvény módosítja többek közt a munkanélküliségről szóló törvényt, a Közoktatási törvényt, és a felsőoktatási törvényt.)

1998. évi XXVI. törvény A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról, Magyar Közlöny 1998/28, 1998. április 1. Utoljára módosítva a 2004. évi XXVI. törvényben egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/56, 2004. április 26.

1998. évi LXVIII. törvény A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 1998/103, 1998. november 14.

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, Magyar Közlöny 1997/119, 1997. december 23. Utoljára módosítva a 2004. évi XXVI. törvényben egyes szociális és egészségügyi tárgyú törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/56, 2004. április 26.

1993. évi LXXVI. törvény a szakképzésről, Magyar Közlöny 1993/99, 1993. július 21. Utoljára módosítva a 2004. évi LX. törvényben az egyes oktatási tárgyú, az oktatási jogok érvényesítésének elősegítését, valamint a felsőoktatási intézmény- és képzési rendszer fejlesztését szolgáló törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2004/91, 2004. június 28.

1991. évi LXIV. törvény A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről, Magyar Közlöny 1991/129, 1991. november 22.

Polgári Törvénykönyv, utoljára módosítva a 2001. évi XV. törvényben A cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról, Magyar Közlöny 2001/51, 2004. május 4.

2004. évi LXX. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény módosításáról, Magyar Közlöny 2004/94, 2004. július 2.

2003. évi CXXV. törvény Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról, Magyar Közlöny 2003/157, 2003. December 28.

Rendeletek

212/2004. (VII. 13.) Kormányrendelet az egészségügyi szolgáltatások Egészségbiztosítási Alapból történő finanszírozásának részletes szabályairól szóló 43/199. (III. 3.) Kormányrendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2004/100 (VII. 13.)

1218/2002 (XII. 29.) Kormányhatározat a Nemzeti Fejlesztési Terv és az operatív programok elfogadásáról és a tervező munka további menetéről, valamint a végrehajtás intézményrendszerével kapcsolatos időszerű feladatokról. Magyar Közlöny 2002/166 (XII. 29.) Hatályon kívül helyezte: 1/2004 (I.5) Kormányrendelet az Európai Unió strukturális alapjaiból és a Kohéziós Alapjából származó támogatások hazai felhasználásáért felelős intézményekről. Magyar Közlöny 2004/1 (I.5.)

85/2004 (IV. 19.) Kormányrendelet az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 87. cikkének (1) bekezdése szerinti állami támogatásokkal kapcsolatos eljárásról és a regionális támogatási térképről. Magyar Közlöny 2004/49 (IV. 19.)

18/2001 (VI. 30.) Kormányrendelet a munkaerő-kölcsönzési és a magán-munkaközvetítói tevékenység nyilvántartásba vételéről és folytatásának feltételeiről. Magyar Közlöny 2001/74 (VI. 30.)

9/1999 (I. 27.) Kormányrendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgálatról szóló 89/1995.

(VII. 14.) Kormányrendelet módosításáról. Magyar Közlöny 1999/5 (I. 27.)

14/1994 (VI. 24.) Művelődési és Közoktatási Minisztériumi rendelet a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgálatokról. Magyar Közlöny 1994/68 (VI. 24.)

30/2000 (IX. 15.) GM rendelet a munkaerőpiaci szolgáltatásokról, valamint az azokhoz kapcsolódóan nyújtható támogatásokról. Magyar Közlöny 2000/94 (IX. 15.)

19/2004 (VI. 14.) Oktatási Minisztérium rendelete a képzési kötelezettségről és a pedagógiai szakszolgálatokról szóló 14/1994. (VI. 24.) művelődési és közoktatási miniszteri rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2004/82 (VI. 14.)

40/1999 (X. 8.) Oktatási Minisztériumi rendelet az Oktatási Jogok Miniszteri Biztosa Hivatalának feladatairól és működésének szabályairól. Magyar Közlöny 1999/89 (X. 8.)

23/1997 (VI. 4.) művelődési és közoktatási miniszteri rendelet a Fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve kiadásáról. Magyar Közlöny 1997/48 (VI. 4.) Hatályon kívül helyezte 2005. VI. 15-től a 2/2005. (III. 1.) Oktatási Minisztériumi rendelet a Sajátos nevelési igényű tanulók iskolai oktatásának irányelve kiadásáról. Magyar Közlöny 2005/26 (III. 1.)

23/2001 (VII. 20.) oktatási miniszteri rendelet a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 28/2000 (IX.21) Oktatási Miniszteri rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2001/82 (VII. 20.)

11/1998 (IV. 29.) munkaügyi miniszteri rendelet a munkaügyi központok foglalkozási rehabilitációs eljárásáról, valamint a megváltozott munkaképességű munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő egyes támogatásokról. Magyar Közlöny 1998/35 (IV. 29.)

6/1996 (VII. 16.) munkaügyi miniszteri rendelet a foglalkoztatást elősegítő támogatásokról, valamint a Munkaerőpiaci Alapból foglalkoztatási válsághelyzetek kezelésére nyújtható támogatásról. Magyar Közlöny 1996/59 (VII. 16.)

80/2003 (XII. 23.) egészségügyi, szociális és családügyi miniszteri rendelet a munkaköri szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998 (VI. 24.) népjóléti miniszteri rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2003/153 (XII. 23.)

12/2004 (IV. 16.) foglalkoztatáspolitikai és munkaügyi miniszter – egészségügyi, szociális és családügyi miniszter – pénzügyminiszter együttes rendelete a megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról szóló 8/1983. (VI. 29.) egészségügyi miniszteri – pénzügyminiszteri együttes rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 2004/48 (IV. 16.)

83/1987 (XII. 27.) minisztertanácsi rendelet a rokkantsági járadékról. Magyar Közlöny 1987/63 (XII. 27.)

2. MELLÉKLET

Bibliográfia

Angol nyelven

Education Ombudsman, Annual Report of the Commissioner for Educational Rights for the Year 2001 (Budapest: 2001)

DG Employment and Social Affairs, Annual Report on Equality and Non-discrimination 2004 (Brussels: DG Employment and Social Affairs, European Commission, 2004)

European Commission, 2002 Regular Report on Hungary's Progress towards Accession, SEC (2002) 1404 (Brussels: European Commission, 9 October 2002)

European Commission, Comprehensive Country Monitoring Report: Hungary (Brussels: European Commission, 9 October 2003).

European Roma Rights Center (ERRC), Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe (Budapest: ERRC, 2004)

Government of the Republic of Hungary, Hungarian National Development Plan 2004–2006 (Budapest: 26 March 2003)

Hungarian Territorial and Regional Development Office (NFH), Regional Development Operational Programme (RD-OP), Programme Complement, 2004 to 2006 (Budapest: NFH, 28 January 2004)

Kadar, A. and Farkas, L., Report on Measures to Combat Discrimination in the 13 Candidate Countries (VT/2002/47): Country Report – Hungary (Brussels: MPG and MEDE European Consultancy, May 2003)

Ministry of Employment and Labour, Human Resource Development Operational (Budapest: Foglalkoztatás-politikai és Munkaügyi Minisztérium, 2004)

Ministry of Employment and Labour, Civil Strategy and Action Plan for 2003–2006 (Budapest: Foglalkoztatás-politikai és Munkaügyi Minisztérium, 2003)

Mohácsi, V., "Government Initiatives: Hungary's School Integration Program", in E. Rekosh, M. Sleeper, (eds.), Separate and Unequal: Combating Discrimination against Roma in Education (Budapest: PILI, 2004)

National Health Insurance Fund (OEP), Health Insurance in Hungary: A Brief Presentation of the National Health Insurance Fund and its History (Budapest: OEP 2004)

National Institute for Public Education (NIPE), Education in Hungary 2000, abridged English version (Budapest: NIPE, 2000)

National Institute for Public Education (NIPE), Education in Hungary 2003, abridged English version (Budapest: NIPE, 2003)

National Institute of Vocational Education, Report 2003 – For determination of developmental guidelines for special vocational schools (Budapest: Ministry of Education, 2003)

OHCHR, Contemporary Forms of Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance: Mission to Hungary, Czech Republic, and Romania, E/CN.4/2000/16/Add.1, ref. 150.

Parliamentary Commissioner for Civil Rights, Annual Report of the Parliamentary Commissioner for Civil Rights and his General Deputy in 2003 (Budapest: 2003)

Save the Children, Denied a Future: Volume 2 (London: Save the Children, 2001)

Magyar nyelven

Bruckner, L. Gyorsjelentés a fogyatékosokkal élők szakképzéséről 2004”, in: Szakképzés az esélyteremtés jegyében – Szemelvények a fogyatékosokkal élő fiatalok szakképzési koordinációs bizottsága tagjainak munkáiból. NSZI, Budapest, 2004.

Gere, I., „A megváltozott munkaképességű emberek bekapcsolása a munka világába”, kiadatlan.

Kézenfogva Alapítvány, Családban élő súlyos-halmozott fogyatékosok Magyarországon (Budapest: Kézenfogva Alapítvány, 2003)

Komáromi, R., „A megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerőpiaci integrációjáról”, in: Esély 2003/5, Budapest

Kőpatakiné Mészáros, M., (ed.), Befogadó Iskolák, elfogadó közösségek (Budapest: NIPE, 2003)

Országos Fogyatékosügyi Bizottság, Cselekvőképesség – munkaképesség – szociális ellátások ad hoc bizottsága (Budapest: Országos Fogyatékosügyi Bizottság, 2003. október 14.)

Salné Lengyel, M. és Kőpatakiné Mészáros, M., „Az együttnevelés jelenlegi helyzete: OKI kutatás tapasztalatai”, in: Fejlesztő pedagógia 2001/3, Budapest

FOGYATÉKOSSÁG, IDENTITÁS ÉS BEFOGADÁS

Közösségi ellátások hétköznapi környezetben

FT

Szerkesztette: *Natacha Glautier* (EASPD)

DS

Kézenfogva Alapítvány, Budapest, 2004.

Eredeti cím:

Disability, Identity and Inclusion Community Services in Ordinary Houses

Szerkesztette: Natacha Glautier

Angol nyelvi lektor: David Wandless

Kiadta az EASPD (European Association of Service Providers for People with Disabilities) 2004-ben Brüsszelben.

Fordította: Kozma Ágnes

Az EASPD elérhetősége: Avenue d'Auderghem 63, 1040 Bruxelles, Belgium,
Telefon: +32 (2)/282 46 11, Fax: +32 (2)/230 72 33

Az EASPD honlapja a www.easpd.org internetes címen található.

A jelen kiadvány alapját képező kutatással kapcsolatban (Tolerancia vagy elfogadás?) további információk a www.community-lives.org weboldalon tekinthetők meg.

A magyar kiadvány az Egészségügyi, Szociális- és Családügyi Minisztérium támogatásával jött létre.

ISBN 963 86581 1 8

© Kézenfogva Alapítvány • Felelős kiadó: Pordán Ákos
Felvilágosítás: Kézenfogva Alapítvány Tel: (06-1) 215-52-13
Kereskedelmi forgalomba nem hozható!

Köszönetnyilvánítás a kutatásban közreműködő partnereinknek

Chance B – Ausztria

Köszönet Franz Wolmayernek

Institut für Sozialdienste – Ausztria

Köszönet Anita Häfelének és Michael Himmernek

Vlaams Welzijnsverbond – Belgium

Köszönet Krista Telemansnak és Frank Cuytnak

VZW Het Grote Plein – Belgium

Köszönet Veerle Dekonincknak

Universiteit Leuven – Belgium

Köszönet Bea Maes professzornak

FDUV – Finnország

Köszönet Maarit Aaltónak

Kézenfogva Alapítvány – Magyarország

Köszönet Pordán Ákosnak és Kozma Ágnesnek

National Federation of Voluntary Bodies – Írország

Köszönet Maria Wallsnak és Brian O'Donnellnek

Macedón Autizmus Tudományos Társaság – Macedónia

Köszönet dr. Vladimir Trajkovskinak

Association for Real Change – Egyesült Királyság

Köszönet James Churchillnek

Home Farm Trust – Egyesült Királyság

Köszönet Phil Maddennek

Real Life Options – Egyesült Királyság

Köszönet David Wandlessnek

TACT – Egyesült Királyság

Köszönet Bob Rhodesnak és Kevin Anderson Andrewsnak

Külön köszönet Annie Gunnernek az értékes észrevételeiért és segítségéért a projekt során.

Köszönet a genti és a leuveni egyetem diákjainak az interjúk feldolgozásához nyújtott segítségért.

EASPD Brüsszel

Bevezető

a magyar nyelvű kiadványhoz

Kedves Olvasó!

Az Ön kezében tartott kötet a Kézenfogva Alapítvány szakmaépítő, gyakorlati és szemlélet formáló tevékenységének újabb fontos, mondhatnám megkerülhetetlen darabja.

Kertész Imre, a Tolerancia-díjak átadásakor így fogalmazott: „Mi másról is beszélhetnénk a Tolerancia-díjak átadásának ünnepségén, mint a már-már tolerálhatatlanná váló intoleranciáról, amely mostanában a közbeszédet, a politikai nyelvet és gyakorlatot, az egész nyilvános életünket mindinkább elönti? Ez a hely, az alkalom és a rendelkezésre álló kevés idő mégsem alkalmas arra, hogy ennek okait, a válság, a megosztottság gyökereit részletesen elemezzük és feltárjuk. Be kell érünk néhány tünet felsorolásával, amelyet minden jelenlévő éppen olyan jól, sőt bizonyára sokkal jobban ismer, mint én.

Két dolgot, két fogalmat állítanék beszélgetésünk központjába, személyes életünk két olyan elemét, ami némiképpen mégiscsak a nyilvános társadalmi élet függvénye: a szabadságról és a boldogságról van szó.”* Hadd tegyem hozzá, és a jogokról.

Hiszen mi más is lehetne a szabadság, minthogy az embernek jogában áll méltóságban élni, gyakorolni alkotmányos politikai és polgári jogait, részt venni a társadalmi életben, mentesülni a kényszerű szűkölködéstől, szabadon megválasztani emberi kapcsolatait, befolyással lenni a hétköznapi történéseire. Mert nem lehet szabad, sem boldog a megalázott, a kiteszített, a nyomorgó, a kapcsolatuktól, az önbecsüléstől megfosztott, mindennapjaiban mások által épített kényszerű korlátok között élő, emberi méltóságában megcsönkített ember.

A tolerancia nem mások nézeteinek, véleményének, életformájának tudomásul vétele: lényege a másik személyének, a másinak, mint emberi lénynek az elfogadása. A demokratikus társadalom alapja egyfelől a jogrend és az intézményrendszer, másfelől a demokrata, vagyis a toleráns, a világ és az emberi társadalom sokszínűségét elfogadó, a mindenki, hangsúlyozom mindenki emberi jogait tiszteletben tartó ember.

Magyarországon az emberi jogok garanciáit az Alkotmány hivatott biztosítani. Az itt deklarált alapjogok gyakorlati megvalósításának intézményes kereteit teremti meg az 1998. évi Esélyegyenlőségi törvény a fogyatékos emberek esetében. A törvény végrehajtása azonban nem zökkenőmentes, a fogyatékos emberek szabadságjogainak maradéktalan megvalósulása még nem történt meg. E szabadsághiány okai között nem csupán az erőforrások vagy a döntéshozói akarat hiánya szerepel, hanem az intoleráns közvélekedés is, mely a fogyatékos embereket nem tartja a társadalom teljes jogú tagjainak. „Lehangoló a tudat, hogy olyan korban élünk, amelyben egyszerűbb dolog egy atom kettéhasítása, mint egy előítéletet lerombolása.” – mondta Albert Einstein.

* <http://es.fullnet.hu/9951-52/kertesz.htm>

Az Európai Unióban az 1997-es Amszterdami Szerződéssel a nemre, a fajra vagy az etnikai hovatartozásra, vallásra vagy meggyőződésre, fogyatékosagra, korra vagy szexuális irányultságra alapozott megkülönböztetés minden formáját tiltó klauzulát illesztettek a Római Szerződésbe.

Az ugyancsak az Amszterdami Szerződés által biztosított felhatalmazások birtokában a 2000 decemberében, a Nizzai Európai Csúcson kialakított Szociálpolitikai Menetrend a tagállamok együttműködését irányozza elő a társadalmi beilleszkedés előmozdításában. Ennek céljai a fogyatékos emberek esetében sem csupán a foglalkoztatásban való részvétel elősegítésére, a munka világából való kirekesztődés megelőzésére, hanem a szegénység felszámolására is irányulnak. Az első ország jelentések alapján is kitűnik, hogy az egyik, a tartós szegénység veszélyének leginkább kitett csoportot a fogyatékos emberek alkotják. A vizsgálatok azt is bizonyítják, hogy a szegénység és társadalmi kirekesztés által veszélyeztetett csoportok tagjai a szociális ellátásokat csak alacsony arányban veszik igénybe, ami azt jelzi, hogy a szociális védelem klasszikus intézményei az ő esetükben elégtelennek bizonyulnak.

Mindez nem csupán a pénzbeli ellátásokra, hanem a szolgáltatásokra is vonatkozik; s nem kizárólag a hozzáférhető szolgáltatások kínálatának szűkösségére, hanem minőségükre is. A kis létszámú közösségi ellátások, vagy közismerten lakóotthonok olyan intézményi formával növelik a fogyatékos emberek választási szabadságát, amely figyelemmel képes lenni az ott élők személyes szükségleteire, bennük nem a teljes életükben az intézmény ellenőrzése alá vont klienst, hanem a szabad embert látják.

A fogyatékos emberek létszáma a 2001. évi Népszámlálás tudósítása szerint 577 ezer fő volt, Magyarország népességének 5,7 százaléka. Ekkor körükben a magyar népesség átlagánál jóval több, 8 százalékot tett ki az intézeti háztartásban élők aránya. Az intézetben élő fogyatékos emberek majd' fele értelmi fogyatékos. Az intézeti lakó fogyatékos emberek közül a 2002-es Szociális Statisztikai Évkönyv szerint mindössze 524 felnőtt korú fogyatékos ember élt lakóotthonban.

Ajánlom e könyvet a fogyatékos és a nem-fogyatékos emberek figyelmébe. Ajánlom azoknak, akik fogyatékoságuk okán, vagy családjukban közvetlenül is érintettek, s azoknak is, akik a fogyatékos emberekkel, a fogyatékos emberek érdekében dolgoznak. Ajánlom mindazoknak, akik csak akkor tudják magukat szabadnak, ha mások szabadsága is kiteljesedhet.

Tausz Katalin

2004. június

Magyarországon közel tizenöt éve működnek kiscsoportos lakóotthonok, amelyek hétköznapi környezetben nyújtanak tartós bentlakásos ellátást fogyatékos embereknek. Számos lakóotthon civil, gyakran szülői kezdeményezésre jött létre, illetve a nagy létszámú intézmények átalakításával, azok környezetében, szakmai támogatásával. Bármilyen háttérrel indulnak is a lakóotthonok, sok szolgáltatás találja szemben magát a környezet, a helyi közösség ellenállásával, amely néhány szélsőséges esetben akár szervezett tiltakozáshoz is vezethet. Ezekről az eseményekről időnként a közvélemény is értesült a médiákból, ám szakmai körökben a mai napig kevés szó esik az úgynevezett „szomszédságpolitikáról”, vagyis a szolgáltatás környezetével való kapcsolat tudatos formálásáról.

A kiadvány ezt a hiányt kívánja pótolni és felhívni a figyelmet a szolgáltatás környezetével való kapcsolat jelentőségére a fogyatékos emberek társadalmi integrációja szempontjából valós példák, tapasztalatok bemutatásával. A tanulmány egy 2002-ben indult nemzetközi kutatás összefoglalója, amely hét európai országban¹ vizsgálta a fogyatékos emberek számára tartós bentlakást biztosító közösségi szolgáltatások és közvetlen környezetük kapcsolatát. A kutatásban maguk az érintettek, a fogyatékos emberek, a szomszédok, valamint a szakemberek mondhatták el személyes tapasztalataikat és véleményüket a közösségi szolgáltatások működésével kapcsolatban. A kutatást Magyarországon a Kézenfogva Alapítvány koordinálta. A bevont szervezetek kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy budapesti és vidéken működő, illetve civil és állami szervezetek egyaránt szerepeljenek közöttük. Ez egészül ki más országok tapasztalataival, és így a kutatás valóban átfogó képet ad az Európában működő közösségi ellátások és környezetük viszonyáról: a problémákról, a nehézségekről és a bevált megoldásokról.

Az összefoglaló hasznos ötleteket és konkrét példákat nyújt a szomszédsággal való kapcsolat alakításához azoknak, akik lakóotthon vagy egyéb közösségi szolgáltatás indítását tervezik, vagy már ilyen ellátásokat működtetnek. Reméljük továbbá, hogy a kiadvány eljut a fenntartókhoz és döntéshozókhoz, és véleményformáló szerepet is betölt majd: segít eloszlatni néhány téves elképzelést a fogyatékos embereknek nyújtott közösségi ellátásokról és hozzájárul a lakóotthoni ellátási forma szélesebb körben való elterjedéséhez. Végezetül a füzet érdekes olvasmány lehet mindazok számára is, akik szeretnének többet megtudni más országokban működő közösségi ellátásokról és az igénybe vevő fogyatékos emberek, valamint szomszédok tapasztalatairól.

Külön köszönet illeti a kutatásban részt vevő szervezetek² munkatársait, lakóit és azokat a szomszédokat, akik vállalták az interjút. Az interjúkat Orosz Andrea a Kézenfogva Alapítvány munkatársa és Kozma Ágnes készítette.

Kozma Ágnes és Pordán Ákos

Budapest, 2004. június

1 Ausztria, Belgium, Finnország, Írország, Macedónia, Magyarország, és Nagy-Britannia

2 Bárka Közösség-Dunaharaszti, Csongrád Megyei Önkormányzat Ápolóotthona-Derekegyháza, Egyenlő Esélyek Alapítvány – Csömör, Fogd a Kezem Alapítvány – Pécs, Garai Ház Alapítvány – Baja, Kalán néni Pihenőháza Alapítvány – Csorvás, Lámpás '92 Alapítvány – Budapest, Mécses Egyesület – Mezőberény, Mozgássérültek Állami Intézete – Budapest, Otthon XVI. Alapítvány – Budapest, Siló Otthonház – Piliscsaba, Summa Vitae Alapítvány – Piliscsaba, Szellemi Sérült Testvéreinkért Alapítvány-Budapest

Előszó

A jelen kötet *A fogyatékos emberek közösségi ellátásaival szembeni diszkrimináció leküzdése: Tolerancia vagy elfogadás?* című kutatási projekt eredményeként született meg. Megvalósítója a Fogyatékos Emberek Ellátó Szolgálatainak Európai Szövetsége (European Association of Service Providers for People with Disabilities – EASPD)³; a projektet az Európai Bizottság Foglalkoztatási és Szociális Ügyek Főigazgatósága támogatta a társadalmi kirekesztés felszámolására és megelőzésére szolgáló program keretében.

A könyv hét európai országban készített 520 interjú alapján nyújt betekintést a fogyatékos emberek és a környezetükben élő emberek mindennapi tapasztalataiba és személyes történeteibe. A kötetben olyan fogyatékos emberek szólalnak meg, akik valamilyen közösségi alapú szolgáltatást vesznek igénybe. Kitagolás és integráció nem ismeretlen fogalmak a kutatásban résztvevő országok egyikében sem, ennek ellenére mégis eltérő jelentésekkel bírnak az egyes országok között, sőt időnként egy-egy országon belül is. A fogalmak gyakorlati megvalósítása terén pedig még nagyon hosszú út áll előttünk.

A kutatás során szeretttük volna az elméleti megközelítéseken túllépve megvizsgálni, hogy a valóságban mit jelent a teljes állampolgárság, az integráció, milyenek a közösségi ellátásokat igénybevevő fogyatékos emberek tapasztalatai. Kíváncsiak voltunk arra, hogy több kapcsolatuk van-e nemfogyatékos emberekkel, illetve, hogy miként alakul a szomszédokkal való kapcsolat. A helyi közösség tagjának érzik-e magukat vagy kívülállónak? A szomszédokat is megkérdeztük arról, hogy miként befolyásolta mindennapjaikat a lakóotthon megnyitása, változott-e ennek hatására a fogyatékos emberekről alkotott képük. Ugyancsak megszólalnak a könyvben a szakemberek, azok a segítők, akiknek az a feladatuk, hogy segítsék a fogyatékos embereket kapcsolatot teremteni a környezetükben élőkkel.

A projekt nem kvantitatív kutatás volt, hanem történeteket kerestünk, amelyeken keresztül megmutathatjuk, miként valósul meg az integráció, és erről mit gondolnak az érintettek. A történetek feldolgozására kevés volt az idő, és az erőforrások is korlátozottak voltak, ezért ebben a kötetben csak ízelítőt tudunk adni mindazokból a tapasztalatokból és személyes történetekből, amelyek összegyűltek a kutatás során. A projekt keretében létrehoztunk egy interaktív internetes oldalt is, a következő címen: www.community-lives.org Itt közösségi szolgáltatások úgynevezett „jó gyakorlatát” gyűjtjük; olyan megoldásokat, amelyek valahol már beváltak. Reméljük, hogy az interjúk tapasztalatai alapján megfogalmazhatunk olyan ajánlásokat, javaslatokat, amelyek gyakorlati segítséget nyújthatnak az ellátást végző szervezeteknek, szülőknél és természetesen elsősorban az érintetteknek, az ellátást igénybe vevő fogyatékos embereknek. Terveink szerint az internetes oldal olyan segédeszköz lehet a fogyatékos emberekkel foglalkozó szervezetek számára, amely valós, gyakorlati segítséget nyújt a szolgáltatásaik megszervezéséhez, annak érdekében, hogy a fogyatékos emberek úgy élhessenek, mint bárki más. Ezért szívesen vesszünk további hozzászólásokat és észrevételeket a honlappal kapcsolatban.

Reméljük, hogy a kötetben összegyűjtött történetek gondolatébresztők lesznek, és segítenek a fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűdök – és általánosságban a szolgáltatások – átgondolásában, továbbgondolásában. Reméljük, hogy a jelen kiadvány és az internetes oldal hozzájárul a társadalmi befogadással kapcsolatos nyilvános vitához, gazdagítja azt, és hasznos forrás lesz.

A kiadványban szereplő megállapításokért mindennemű felelősség a szerzőt terheli, azok nem tükrözik az Európai Bizottság hivatalos álláspontját.

Natacha Glautier
EASPD
Brüsszel

3 Az EASPD a fogyatékos emberek számára szolgáltatást nyújtó szervezetek európai szövetsége, mely 22 ország több, mint 6000 szervezetét képviseli. Célja a fogyatékos emberek esélyegyenlőségének támogatása hatékony és magas szintű szolgáltatások biztosításával. (a kiadó)

Bevezető

Anna Diamantopoulou, az Európai Bizottság foglalkoztatásért és szociális ügyekért felelős biztosa „láthatatlan állampolgároknak” nevezte a fogyatékos embereket a Fogyatékos emberek európai évének megnyitóján mondott beszédében. Azok az emberek, akiket a kutatás során megkerestünk, valamelyest „láthatóbbak”, hiszen ők szinte kivétel nélkül valamilyen közösségre alapozott szolgáltatást vesznek igénybe. Az ő személyes történeteiken és tapasztalataikon keresztül megvizsgáljuk, hogy vajon az ilyen típusú szolgáltatások valóban elérték-e azt, amit maguk az érintettek, illetve a szakemberek vártak. A szakirodalom a közösségi szolgáltatások előnyeiként említi a következőket:

1. jobb és otthonosabb fizikai környezet;
2. a beköltözést követően megnő az alkalmazkodó viselkedési formák gyakorisága;
3. intenzívebb részvétel a mindennapi életvitelhez kapcsolódó tevékenységben;
4. nagyobb mértékű bevonódás a közösség életébe, tevékenységeibe.

Jelenleg nem állnak rendelkezésre olyan adatok és egységes szempontok, amelyek lehetővé tennék az új típusú közösségi ellátások értékelését és összehasonlítását. A kutatás során különösen az utóbbi két megállapítás, nevezetesen az intenzívebb részvétel a mindennapi életvitelhez kapcsolódó tevékenységben és a helyi közösségbe való bevonódás mértéke érdekelt minket. Az egyes országokban összegyűjtött történekből e két területhez kapcsolódóan kerestünk követendő példákat, bevált gyakorlatot.

A kötet első része a szolgáltatások típusaival és a fogyatékos emberek által igénybe vehető tartós bentlakást biztosító közösségi ellátási formákkal foglalkozik. A segítőkkel és a szolgáltatások vezetőivel készült interjúk segítségével mutatjuk be, hogy az egyes szolgáltatások és a támogatás miként vannak megszervezve. A második részben azokról a lakóközösségekről van szó, amelyekben az interjúk során megszólaló fogyatékos emberek élnek. Itt láthatjuk, hogy a helyi közösség tagjai miként fogadták a szolgáltatás létrehozását, melyek voltak a kezdeti reakciók. A harmadik rész pedig a fogyatékos emberek szemszögéből mutatja be a közösségi bentlakásos ellátásokat, a mindennapi életet.

A kutatás módszertanáról

Az interjúk felvételére hét európai országban került sor. A kutatás kezdetekor megkértük partnerszervezeteinket, hogy a közösségi ellátás megadott definíciója alapján azonosítsanak és keressenek fogyatékos emberek számára tartós bentlakást biztosító szolgáltatásokat. Tizenkét szervezet, szolgáltatásnyújtó és ernyőszervezetek egyaránt, készítettek el az interjúkat: szervezetenként körülbelül negyven interjút. Az interjúk a kérdést három szemszögből mutatják be: az érintett fogyatékos emberek, a szomszédok, valamint az érintett szakemberek szemszögéből.

Az interjúkat elsősorban tartalomelemzéssel dolgoztuk föl⁴, csak néhány statisztikai adat szerepel az összefoglalóban a főbb tendenciákról. Az alábbi táblázat az egyes országokban felvett interjúk számát és típusát mutatja. Az országok közötti megalapozottabb összehasonlíthatóság érdekében az interjúk kiegyensúlyozottabb megoszlására, az interjúalanyok azonos szempontok szerinti kiválasztására lett volna szükség. A kutatás folytatásaként hasznos lenne egy részletesebb összehasonlító elemzést végezni, amelynek előkészítéséhez már rendelkezésünkre állnak az anyagok.

AZ INTERJÚK SZÁMA ORSZÁGONKÉNT ÉS KATEGÓRIÁNKÉNT

	Fogyatékos emberek	Szomszédok	Segítők	Összesen
Belgium	53	50	10	113
Ausztria	43	33	3	79
Magyarország	18	9	9	36
Macedónia	24	12	4	40
Finnország	24	10	5	39
Írország	24	12	4	40
Egyesült Királyság	90	53	38	181
Összesen	276	179	73	528

Fennáll annak a lehetősége, hogy az interjúalanyok által elmondottakat befolyásolta az interjút készítő személye, ugyanis néhány esetben az interjút az adott szolgáltatás segítői készítették. Más szervezetek külső személyt kértek föl az interjúk elkészítésére. A szomszédokkal és a környezetben található szolgáltatások működtetőivel készített interjúk során is figyelembe kell venni annak lehetőségét, hogy a válaszadás során alkalmazkodtak a társadalmi elvárásokhoz, és „megfelelő” válaszokat adtak.

A közösségi ellátások hatásának, illetve az adott közösségen, lakóhelyen belüli érintkezések, kapcsolatok bemutatása előtt fontos tisztázni, mit értünk a „közösségre alapozott bentlakást nyújtó ellátás” kifejezésen.⁵

4 A NUDIST számítógépes program segítségével.

5 Az angol szövegben a „community-based setting” kifejezés szerepel, amelynek szó szerinti fordítása a „közösségi alapú lakhatás”. Ez gyakorlatilag olyan egyéni vagy kiscsoportos tartós vagy átmeneti bentlakást biztosító ellátást jelent, amely normál környezetben működik, és a fogyatékos ember számára személyre szabott ellátást nyújt. A magyar fordításban a „közösségi ellátás” kifejezést használjuk. Ez a jelenlegi magyar gyakorlatban lényegében a lakóotthoni ellátási formának, a közösségi pszichiátria ellátásnak és a támogató szolgálatnak felel meg. A kutatásba Magyarországon lakóotthoni ellátást biztosító szervezeteket vontunk be.

Kis létszámú közösségi ellátások

Tartós bentlakást biztosító szolgáltatások és különböző lakhatási formák

Hol élnek a fogyatékos emberek? Az interjúalanyok kiválasztásához használt definíción kívül arra is kíváncsiak voltunk, hogy a nagy létszámú intézeti ellátáson kívül milyen alternatív ellátási formák állnak a fogyatékos emberek rendelkezésére a kutatásban résztvevő országokban. Az alábbiakban ezeket tekintjük át röviden, hogy segítsük az interjúk és a szolgáltatások hátterének, környezetének megértését.

Ausztria

Ausztria szövetségi állam, ezért minden tartomány saját hatáskörében dönthet a fogyatékos emberek számára nyújtott szolgáltatások összetételéről és tartalmáról.

Stájerországban például a fogyatékos embereknek nem sok lehetőségük van az önálló életvitelre. Ennek oka, hogy a jelenlegi jogszabályok 1964-ből származnak, és csak nagyon korlátozottan teszik lehetővé új típusú ellátások bevezetését. Ezért új szabályozásra van szükség.

Bár léteznek úgynevezett „tréninglakások”, amelyek az önálló életvitelre készítenek föl, ezek legtöbbször csak projektek vagy speciális programok formájában működnek. Egy tréninglakásban legfeljebb három fogyatékos ember lakik együtt, maximum hat hónapig. Ezalatt megtanulják az alapvető háztartási ismereteket, a pénz kezelését, és más, az önálló életvitelhez fontos készségeket. A hat hónap letelte után, amikor már készen állnak az önálló életre, segítséget kapnak a lakáskereséshez is. Bizonyos esetekben szükség lehet hat hónapnál hosszabb időre, ilyenkor lehetőség van arra, hogy tovább lakjanak a tréninglakásban.

A felkészítést követően támogató szolgálat révén kaphatnak segítséget az önálló életvitelhez. A segítségnyújtás leggyakoribb területei a lakásbérlés és -szerződés, hivatalos ügyintézés, étkezéssel és pénzkezeléssel kapcsolatos tanácsadás. A közösségi ellátások Ausztriában átlagosan három fővel működnek.

Belgium

Belgiumban a nagy intézményeken kívül többféle bentlakásos szolgáltatás áll a fogyatékos emberek rendelkezésére. Elsősorban mozgássérült emberek által igénybe vett lakhatási forma, amikor az egyén egyedül vagy partnerével önállóan él egy kis bérlakásban, amely területi alapon úgynevezett „klaszterhez” tartozik. Egy klaszterben több ilyen lakás van, és minden klaszter számára a nap 24 órájában igény szerint elérhető a segítség, de kizárólag csak a mindennapi életvitelhez kapcsolódó területeken. Egyéb problémákkal – orvosi, pszichoszociális stb. – a megfelelő területi ellátórendszert kell fölkeresni. A támogatott önálló életvitel intenzívebb segítségnyújtást jelent, és bármilyen típusú fogyatékosággal élő ember számára elérhető. Ebben az esetben az egyén saját otthonában él, ahol a nap egy előre meghatározott időpontjában felkeresi a segítőt, aki igény szerint a mindennapi élet bármely területéhez kapcsolódóan támogatást nyújt – pl. ügyintézéshez, álláskereséshez stb.

Belgiumban létezik házi segítségnyújtás is, azoknak a családoknak, amelyek fogyatékos hozzátartozójukról otthonukban gondoskodnak. A házi segítségnyújtás gyakorisága és formája az igénybevevő család, illetve a sérült személy szükségleteitől függ.

Másik ellátási forma az úgynevezett „védett lakhatás”, amelyet elsősorban értelmi sérült emberek vesznek igénybe. Ebben az esetben a segítő hosszabb ideig tartózkodik a lakásban, ahol többen élnek együtt. Szükség esetén akár 24 órás segítség is rendelkezésre áll. Az így nyújtott segítség egyszerre csoportos, de képes figyelembe venni az egyéni igényeket is. Az érintettek rendszeresen megbeszélik a mindennapi teendőket és közösen hozzák meg a döntéseket.

Belgiumban egy nyolcfős lakóotthon nem tekintenek közösségi ellátásnak, még abban az esetben sem, ha a lakóotthon a teljesen átlagos lakókörnyezetben működik (pl. egy bérelt családi házban).

„Támogatott-lakhatási projektek fogyatékos emberek számára:

Az igénybevevők nagy része értelmi sérült, kisebb részük mozgássérült. Eredetileg úgy indult, hogy a fogyatékos emberek saját kis garzonjukban éltek egy épületen belül. A segítő is folyamatosan ott tartózkodtak. Mára azonban a rendszer továbbfejlődött. A legtöbben elköltöztek teljesen különálló lakásokba, és a segítség is csak időszakos. Segítséget kapnak a pénz beosztásában, amennyiben erre igényt tartanak: a kliensek bármikor hozzáférhetnek pénzükhöz, és általában igénybe veszik ezt a segítséget.”

„Egy kis lakásban együtt él egy értelmi sérült férfi és nő. Napi segítséget kapnak, de nincs állandó felügyelet.”

Finnország

Finnországban a nagy intézményeknek a következő alternatívái léteznek:

- Lakások segítővel.
- Lakóotthonok segítővel a lakó igényei szerint.
- Úgynevezett „szolgáltató házak” ahol a lakók saját garzonnal vagy szobával rendelkeznek.
- „Lépcsőház-modell”: egy normál lépcsőházon belül több lakásban fogyatékos emberek laknak, a segítő számára pedig egy külön lakás van fenntartva, ahonnan igény szerint áthívhatók.

A lakók száma és az ellátás formája a lakók igényeitől függ. Házaspárok vagy párkapcsolatban élők általában saját lakásukban élnek. A lakóotthonokban leggyakrabban 5-8 ember él együtt, de vannak nagy létszámú, 20 férőhelyes lakóotthonok is. A nagyobb lakóotthonok gyakran egymás közelében, több épületben helyezkednek el, és mindenkinek önálló szobája vagy garzonlakása van. A napi segítség is változó: napi 2-3 órától az állandó segítségig a szolgáltatást használó igényei szerint.

A segítség függ a fogyatékos típusától is. A közösségi ellátások mindazonáltal minden esetben törekszenek arra, hogy lakók részt vegyenek a helyi közösség, társadalom életében függetlenül a sérülés mértékétől. Általában a súlyos fokban értelmi sérült vagy halmozottan sérült emberek is probléma nélkül kapcsolódnak be a helyi közösség tevékenységeibe (kulturális események, étterem, sportesemények, fesztiválok stb.).

Az intézetek falain kívül élő emberek életkörülményei általában jobbak: modern környezetben, kellemes lakásokban és tágasabb térben élnek.

Magyarország

A nagy létszámú, tartós bentlakást biztosító intézmények mellett, Magyarországon a kics csoportos lakóotthon is elfogadott ellátási forma. A jogszabály szerint „a lakóotthon olyan nyolc-tizenkettő, a külön jogszabályban meghatározott esetben tizennégy pszichiátriai beteget vagy fogyatékos személyt – ideértve az autista személyeket is –, illetőleg szenvedélybeteget befogadó intézmény, amely az ellátást igénybevevő részére életkorának, egészségi állapotának és önellátása mértékének megfelelő ellátást biztosít.”⁶

A gyakorlatban a lakóotthonok mérete többnyire a jogszabályi keretek által meghatározott korlátok között mozog. Néhány civil szervezet működtet lakóotthont nyolc főnél kevesebb lakóval is, igazodva a sérült emberek egyéni igényeihez és szükségleteihez. Ez azonban gyakran nehézségbe ütközik: a szükséges működési engedélyek megszerzésénél, illetve a lakóotthon fenntartása is nehezebb.

6 1993. évi III. törvény A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, 85/a. § (1) bekezdés

Bár a jogszabály előírja az önkormányzatok számára a támogató hálózatok létrehozását, ami fontos előrelépés lenne a támogatott életvitel elterjedésében, csak nagyon kevés településen működik ilyen szolgáltatás. Ugyancsak hiányoznak a személyre szabott bentlakásos ellátási formák megteremtésének lehetőségei.

Néhány lakóotthon leírása:

„A lakóotthon egy kertes családi házban működik, a lakók állami gondoskodásból kikerült sérült fiatalok. A lakóotthont egy vallási közösség működteti.”

„A lakóotthon Budapesten található, egy különleges környéken: az 1920-30-as években köztisztviselők számára épült lakótelepen. Az utcák hosszú kétszintes sorházakból állnak, kis előkerttel és hátul egy nagyobb udvarral. Az épületek azonos stílusban épültek, többségük nagyon szépen fel van újítva. A környék nagyon csendesnek tűnik. A lakóotthon teljes a környezetbe illeszkedik, külső szemlélő számára egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy nem egy család lakik itt. A lakóotthonban értelmi sérült emberek élnek.”

Írország

Írországban számos lakhatási forma létezik, amely az önállóság különböző fokát biztosítja az igénybevevőknek:

- Támogatott önálló életvitel az érintettek saját otthonában (655 fő)⁷;
- Kis létszámú integrált közösségi ház (3267);
- Lakópark jellegű bentlakásos ellátások (3461).
- Átmeneti ellátás (503).
- Intézeti ellátás (515).
- Néhány személyre szabott lakhatási forma különösen intenzív támogatást igénylő emberek számára (103), valamint
- Gyermek átmeneti elhelyezése (233).⁸

A legtöbb új ellátás kis létszámú integrált közösségi ház vagy lakóotthon formájában működik. A közösségi ellátások átlagos férőhelyeiről folyamatos vita van, jelenleg az 5 fő/lakóotthon az általánosan elfogadott. Ezekben a lakóotthonokban a segítségnyújtás decentralizált formában szerveződik. Egyre fontosabbá válik, hogy a lakók maguk irányíthassák a szolgáltatások működését, továbbá egyre nagyobb hangsúlyt kap a közösség életébe való bekapcsolódás és részvétel. A bentlakást biztosító ellátásokhoz való hozzáférés rászorultság alapján történik és nem alapvető jog. A fogyatékos emberek többsége, 15 448 fő, akik közül 7407 húsz év fölötti, otthon, családjával él. Ezért egyre fontosabbá válik a szolgáltatások tervezése, annak érdekében, hogy az idősödő fogyatékos lakosság újonnan megjelenő ellátási igényeit megfelelően ki lehessen elégíteni.

A bentlakásos ellátások legutóbbi kormányzati felmérésére 1990-ben a fogyatékos embereknek nyújtott ellátások felülvizsgálatának keretében került sor. Az értelmi fogyatékos embereknek nyújtott szolgáltatásokkal foglalkozó szakértői csoport *Szükségletek és képességek* című beszámolójában a következő megállapítás szerepelt: „Ha egy értelmi fogyatékos embernek tartósan vagy átmenetileg el kell hagynia a családját, akkor az új tartós vagy átmeneti otthonnak rendelkeznie kell egy jó családi otthon minden jellemzőjével”. Az új, teljes körű felmérésre a közeljövőben fog sor kerülni.

A Nemzeti Fogyatékosügyi Hatóságnál jelenleg folyik a szolgáltatások nemzeti standardjainak kidolgozása, amely az egyes lakóegységekben folyó tevékenységekre vonatkozóan állapít meg előírásokat személyközpontú megközelítés alapján. A tervezet elérhető a www.nda.ie internetes oldalon.

Példák közösségi ellátásokra Írországban:

Öt középsúlyos értelmi sérült kliens él együtt egy házban, ahol a nap 24 órájában – éjszaka is – segítő is tartózkodik.

7 A zárójelben levő számok az igénybevevők számát jelzik.

8 A számok a Nemzeti Értelmi Fogyatékos Adatbázis Bizottság 2002. évi beszámolójának adatai. A beszámoló nem foglalkozik az enyhe fokban értelmi sérült emberekkel.

Macedónia

Macedóniában bentlakásos ellátást kizárólag nagy létszámú intézmények nyújtanak. Azok a fogyatékos emberek, akik a közösségbe integráltnak élnek, leggyakrabban szüleikkel vagy családjukkal laknak. Léteznek napközbeni ellátások, ám ezek nem nyújtanak folyamatos ellátást.

Egyesült Királyság

Az Egyesült Királyságban lehetőség van a támogatott életvitelre – ami azt jelenti, hogy a fogyatékos személy egyedül vagy legfeljebb egy-két társával együtt saját otthonában él segítők, illetve baráti támogatással. Ezeket az ellátásokat folyamatosan ellenőrzik a helyi szociális ellátásokért felelős szakemberek és a nemzeti ellátási gyakorlatot felügyelő bizottság.

Létezik úgynevezett felnőtt nevelőszülői ellátás is – a fogyatékos embereket így befogadó családok rendszeres segítséget kapnak a helyi önkormányzat szociális munkásaitól.

A tartós bentlakásos otthonok létszáma általában 6-8 fő. A kis létszámú lakóegységekben 1/2/3 fő él.

Példák közösségi ellátásokra:

„A bentlakásos otthonban hat értelmi fogyatékos felnőtt lakik együtt. Mindenkinek külön hálószobája van, az egyéb helyiségeket közösen használják.”

„Az értelmi fogyatékos emberek részére lakhatást biztosító társasház a kisváros csendes, kellemes környékén található, egy külön erre a célra átalakított épületben. Most az egyik emeleten nyolc lakás található, a másik emeleten napközi ellátás működik, az alagsorban pedig irodák és közös nappali helyiség. Hét lakásban sérült emberek élnek, a nyolcadik lakásban pedig az állandóan ott élő segítő.”

„Négy értelmi fogyatékos férfi él együtt a belvárosban található nagy házban. A ház tulajdonképpen egy ikerház egyik fele, aminek egyik szintjén négy, fürdőszobával felszerelt hálószobát, a felső szinten egy garzont a segítők számára, a földszinten pedig nappalit, konyhát, egyéb közös helyiségeket alakítottak ki. A házban összesen öt segítő dolgozik, folyamatos a segítői jelenlét.”

„A kifejezetten lakóotthon céljára épült ház tulajdonosa egy nagy szervezet, amely értelmi sérült emberek számára nyújt különböző szolgáltatásokat. A ház egy tengerparti város belvárosában található. A lakások bérlői egy évig élhetnek itt, és ezalatt felkészülnek arra, hogy saját bérlakásba költözzenek és önállóan éljenek... Négy egyszemélyes és két kétszemélyes lakás található a házban.”

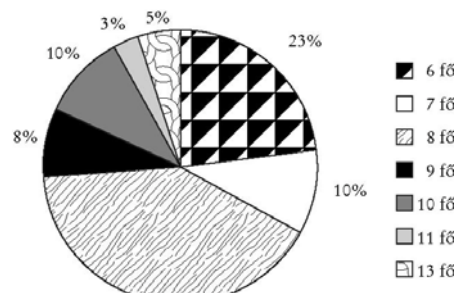
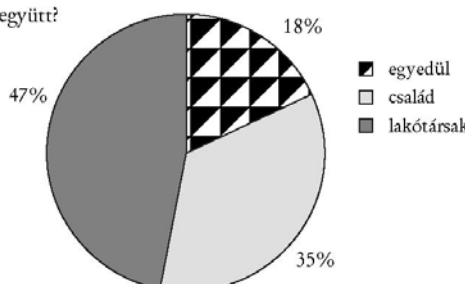
Kivel élnek a kutatásba bevont személyek?

Az alábbi diagrammok azokat a különböző ellátási formákat mutatják, ahol a kutatásban részt vett fogyatékos emberek élnek. A válaszolók 47 százaléka él lakóotthonban vagy egyéb szervezett lakhatási formában más fogyatékos emberekkel közösen. Mindössze 18 százalék él egyedül, a fennmaradó rész pedig családjával, általában szüleivel lakik.

A lakóotthonban élők közül legtöbben három-öt lakótárral élnek együtt. Az öt főnél nagyobb csoportban élők 41 százaléka nyolcfős lakóotthonban él.

A közösségi ellátások kiválasztására használt meghatározás ellenére bekerültek a kutatásba nyolc főnél nagyobb létszámú lakóegységek is. Ennek elsősorban az az oka, hogy bizonyos országokban, például Macedóniában a közösségi ellátás fogalma és gyakorlata kevésbé elterjedt, és még az úgynevezett „kiscsoportos” ellátások is magasabb létszámmal működnek.

Kivel él együtt?

Ellátások: vezetők és szakemberek

Bevezetés

A szolgáltatások vezetőit, illetve az ott dolgozó szakembereket arról kérdeztük, hogy miként jött létre a lakóegység, milyen szervezési munkák előzték meg a megnyitását. Különösen azt szeretnénk volna megtudni, hogy sor került-e előzetes egyeztetésre a szomszédokkal vagy helyi hatóságokkal, illetve milyen tapasztalataik voltak ezekkel a helyi szereplőkkel kapcsolatban.

A lakóegység megnyitása a vezetők és a segítők szemszögéből

A környezet első reakciói

Egy tizenegy fős, enyhe fokban értelmi sérült embereket befogadó lakóotthon meglehetősen erős ellenállást tapasztalt a környezet részéről a tervezett megnyitás előtt. A szomszédok egy része rendkívül indulatosan reagált, sőt néhányan közülük tiltakozást szerveztek a lakóotthon ellen, és ehhez megpróbálták másokat is mozgósítani. A kezdeti ellenséges fogadtatás azonban rövid időn belül megszűnt bármilyen külső beavatkozás nélkül. Mindössze annyi történt, hogy a szomszédok elkezdtek kicsit jobban megismerni a lakóotthonban élőket.

Helyi tiltakozás:

„Amikor a felújítás elkészült, és be akartunk költözni, a szomszédok komoly ellenállást mutattak. Szerveztek egy falugyűlést, hogy megakadályozzák a lakóotthon megnyitását, és mindenféle hazugságot mondtak a lakóinkról. Szerintem ez azért volt, mert vagy nem ismerték őket, vagy ha ismerték is, nem eléggé vagy nem jól ismerték őket. Különben is, a lakóotthon ötletét utasították el; már az előtt tiltakoztak, mielőtt kiderült, kik költöznek be. Azt is elutasították, hogy több lakóotthon nyíljon. Például azt mondták, hogy lakóinknak a kerítés mögött, az intézetben kellene maradniuk, mert nekik is az a legjobb. Nem kellene a „normális” emberek között élniük. Azt is mondták, hogy bejárnának az udvarokba és lopnának. Ez azért is furcsa, mert a lakóink már évek óta szabadon kijárhattak a faluba vásárolni stb. és soha semmilyen panasz nem volt.

Rendszeresen eljárunk a falu rendezvényeire, és az intézeti ünnepeket is a művelődési házban szoktuk tartani, ahova az egész falut meghívjuk. De mialatt ez a konfliktus volt, sokkal kevesebben jöttek el. A tiltakozást néhány hangadó szervezte, ők aláírást gyűjtöttek, hogy helyi népszavazást írhasanak ki. A népszavazást egy nappal a tervezett költözés előtt tartották, és az emberek elutasították a lakóotthont... Az egyik szomszéd mellettünk állt a kezdetektől fogva, nagyon jó volt a hozzáállása. A többi szomszéd nagyon ellenezte a lakóotthont, például az egyik azt javasolta, hogy építsünk egy betonkerítést a lakóotthon köré, ne is lássa a lakókat. De két-három hét alatt megváltozott a hozzáállás. Mindig nagyon figyeltünk arra, hogy mindenkinek köszönjünk és udvariasak legyünk. Miután a szomszédok beszélgetni kezdtek a lakóinkkal, és egy kicsit megismerték őket, rájöttek, hogy nem kell kerítés. Szerintem mostanra teljesen elfogadják őket.

Készült egy tévéműsor is, ahol az egyik szomszéd azt mondta, hogy ő bizony felrobbantja a lakóotthont, ha ide beköltöznek a sérült emberek. De mostanra már ő is megbarátkozott a lakóotthonnal, jó kapcsolatunk van, a felesége időnként süteményt is hoz.

A lakóotthon megnyitása után több falubeli is meglátogatt minket, meghívtuk őket különböző eseményekre, például szilveszterre. Tartottunk nyílt napot is, amire sokan eljöttek, gondolom, kíváncsiak voltak. Most nem nagyon látogatjuk egymást a szomszédokkal, inkább a kertben és az utcán beszélgetünk. A lakóink a tejet és a tojást is házaknál veszik, szóval jól ismerik az embereket – sokkal jobban, mint én.”

Több lakóotthon munkatársai találkoztak ellenállással a környezet részéről. Ezek között szerepel a fogyatékos lakóktól való félelemtől kezdve a lakóingatlanok leértékelődése miatti aggodalom stb. A három Down-kóros lakót befogadó egység minden erőfeszítés ellenére sem tudta a környék ellenállását megtörni. Erről így számol be az egyik segítő:

„A házat azért nyitottuk, hogy a lakóotthonból ideköltözhesse azok, akik nagyobb fokú önállóságra képesek. A ház egy lakásszövetkezet tulajdonában van, amely lakóink beköltözése előtt egyeztetett a szomszédokkal. Egyesek már ekkor bizalmatlanul és ellenségesen fogadták az elképzelést. Az egyik közvetlen szomszéd szerint az egység lerontja a környék színvonalát és az ingatlanok értékét. Ez a hozzáállás azóta sem változott. Meghívtuk az ellenzőket, hogy megismerhessék a lakóinkat, de visszautasították a meghívást. Ha az utcán találkoznak, akkor sem hajlandóak beszélni velük.”

A szomszédok és a hét mozgássérült fiatal befogadó lakóotthon viszonyát a felújítások és az azzal járó kellemetlenségek tették próbára. Ebben az esetben nem az új lakók, hanem a felújítással járó zaj volt az ellenállás és a tiltakozás fő oka. A munkálatok végeztével a tiltakozás is megszűnt:

„Amikor eldöntöttük, hogy ezt a lakást vesszük meg, a szomszédok részéről volt egy kis ellenkezés a felújítási munkák miatt. A munkásokkal volt egy kis probléma, akik itt dolgoztak. Amikor először idejöttem, bizony keményen fogadtak a szomszédok, de azt mondták, hogy nekik végeredményben nem az a problémájuk, hogy itt mozgássérült fiatalok fognak élni, hanem az átalakítás időszakát nehéz elviselni. Mert itt fúrtak, faragtak. Pedig aránylag kevés átalakítás zajlott, két lakás nyitottak egybe de azért áthelyeztek néhány falat, elektromos vezetékeket. A panelházakban ez egészen máshogy hangzik. De csak ennyi volt a negativitás... Behívtam a szomszédokat, és megmutattam nekik, hogy itt ez van, ezt és ezt csináljuk, így és így fog kinézni. És érdekes módon akkor kezdett megfordulni az egész. Azért a fiatalokat is féltettük, hogy s mint lesz, de teljesen jól működik. Eleinte volt olyan, hogy lejött a szomszéd, amikor 11-kor zubogott a víz, mert valaki fürdött, és őt zavarta. De egy idő elteltével már nem szólnak, pedig azóta is szoktak 11-kor fürdeni. Tehát ahogy kezdték megismerni a fiatalokat, úgy összejöttek. A kezdeti nehézségek végül is félreértésekből adódtak, próbáltuk elsimítani, így mára elmúltak és most már nincs probléma. Meg persze addig tartottak a fiataloktól, amíg nem látták őket és nem tudták, hogy milyenek. De abban a pillanatban, ahogy megvolt a hivatalos átadás, ahova a szomszédokat is meghívtuk, és szép számban el is jöttek; megköszönték a meghívást, és nagyon dicsérték a dolgot. Szóval nagyon jó a kapcsolat a fiatalok és a lakók között.”

Egy másik lakóotthon vezetője által elmondott történetben nemcsak a fogyatékos emberek, hanem más csoportok is célpontjai voltak az ellenállásnak. Összefüggenek-e a mássággal kapcsolatos reakciók az adott környék jellegével, az ott élők társadalmi státuszával? Figyelembe kell-e ezt venni a lakóegység helyének kiválasztásánál? A válasz nem egyértelmű, és nem találkoztunk ezzel kapcsolatban több történettel, ám a kérdés továbbgondolásra érdemes lehet.

„A környéken élőkkal általában jó volt a kapcsolat, bár eleinte volt néhány eset, amikor gyerekek köveket dobáltak a kertbe, és sértegették lakóinkat. Úgy éreztem, hogy ez a fajta előítéletesség a tudatlanságból is ered, és ez ellen talán a segítők is tudnának tenni. Mindazonáltal a környék nem olyan, hogy az ott lakókat csak úgy egyszerűen meg lehessen győzni. A helyi problémák nagy része nem csak a fogyatékos emberekre koncentrált. Elég erős a rasszizmus, és sok a rongálás a környéken. A segítőknek fontos szerepük lehet a környezet attitűdjeinek a formálásában. Erről beszélünk velük és ők nagyon pozitívan álltak a dolgokhoz, segítőkészek bizonyultak. Ezt követően meghívtuk a szomszédokat grillezni és más közös eseményekre, küldtünk karácsonyi üdvözlőlapot stb. Nagyon nehéz azonban igazán bevonni az embereket, mert többségük rendkívül elfoglalt, egész nap dolgozik.”

Érintkezés a környezettel

A szomszédokkal való kapcsolat a segítők szemszögéből

Az első reakciók felidézésén kívül arra is kértük a szakembereket, hogy beszéljenek a lakók lakókörnyezettel való kapcsolatáról, a szomszédokkal való viszonyról. Kialakultak-e barátságok vagy bármilyen kapcsolat a környék lakóival? A segítők hogyan támogatták/támogatják ezt a folyamatot?

A történetek nagyon sokféle kapcsolatról számolnak be a szomszédok és az ellátást igénybe vevő fogyatékos emberek között. Incidenseket csak néhány esetben említettek, és általános vélemény volt, hogy a kapcsolat minden esetben javul, amikor a szomszédok kezdik megismerni a lakókat. Ezt megerősítik a szomszédok tapasztalatai is, amelyekkel részletesebben A lakókörnyezet és a szomszédok című részben foglalkozunk.

A segítők által negatívan értékelt jelenségek között szerepelnek a paternalisztikus megnyilvánulások, a fogyatékos emberek gyermekként való kezelése. Szinte minden szakember panaszkodott arra, hogy a társadalomban a fogyatékosággal kapcsolatos általános ismeretek hiányoznak, s ez a fogyatékos emberekről alkotott valótlan elképzelések és előítéletek kialakulásához vezet. Egy szakember a kormányzati cselekvés és tájékoztatás jelentőségét hangsúlyozza, amit a szolgáltatást nyújtó szervezetek tájékoztatásának kellene kiegészítenie a fogyatékos emberekről alkotott kép javítása és a foglalkoztatás előmozdítása érdekében.

„A környéken élők nem ismerik jól klienseinket, és csak kevésbé vannak tisztában a fogyatékos emberek problémáival. Fogalmuk sincsen a fogyatékos emberekről. Sajnálják őket. Alig fordul elő bármilyen érintkezés közöttük, és amikor mégis sor kerül valamilyen kommunikációra, az teljesen természetellenes. A szomszédok nem segítenek a klienseinknek, csak sajnálják őket. Szoktunk kulturális programokat, születésnap ünnepségeket szervezni, ahova meghívjuk a helyieket is, hogy megmutatathassuk a napköziben folyó tevékenységeket. Szoktunk piknikezni járni a cserkészekkel. Szerintem ez nagyon jó kapcsolat. A szükség van arra, hogy bemutassuk, mire képesek a fogyatékos emberek. Az államnak gondoskodnia kellene a fogyatékos emberek foglalkoztatásáról.”

A segítők többségének elmondása szerint, a lakók baráti kapcsolatai legtöbbször más fogyatékos emberekkel való kapcsolatokra korlátozódnak, és összességében kevés társas kapcsolattal rendelkeznek. Ezt a fogyatékos emberekkel készült interjúk is megerősítik. Egy szociális munkás, aki értelmi fogyatékos emberek támogatásával foglalkozik, a következőképpen összegzi az informális érintkezésekkel és barátságokkal kapcsolatos tapasztalatait.

„A fogyatékos emberek legtöbbször valamilyen szintő kapcsolatban állnak a közvetlen szomszédokkal, de a tágabb környezettel lényegében nem érintkeznek. Általában más fogyatékos emberekkel barátkoznak, akiket a napköziből, foglalkoztatóból ismernek.”

„Elismerem, hogy a lakóknak tartós ismeretségekre, kapcsolatokra lenne szükségük barátokkal, pártolókkal vagy helyi lakosokkal.”

Néhány szakember pozitívabban nyilatkozik a lakók és a környezet kapcsolatáról. Egy segítő szerint helyi önkéntesek bevonása megkönnyíti a jó kapcsolat kialakulását, akik révén az ellátás a helyi közösség részévé válik, a lakókat pedig a környék létesítményeinek igénybevételére ösztönzi.

„Úgy gondolom, hogy a környékbeliek nagyon jól ismerik lakóikat. Szerintem azért is alakult ki ilyen jó viszony, mert a lakóotthont egy helyi civil szervezet működteti, és sokan ismerik az ott élők rokonait. Arra bátorítjuk a lakóinkat, hogy mindig a helyi szolgáltatásokat vegyék igénybe. Ez erősíti elfogadásukat és javítja az érintkezést a helyiekkel.”

A kapcsolatteremtést megnehezíti, ha a fogyatékos emberek mindig kizárólag fogyatékos emberek társaságában, segítőkkel jelennek meg. Ez gyakran stigmatizálóan hat.

„Mennyire jól ismerik a környéken élők az itt élő klienseket? Nem tudom, ugyanis nem találkozunk túl gyakran a helybeliekkel. Leginkább az uszodában, és ott barátságosak. Persze, amikor úszni megyünk, nagyon sok segítő jön, és nem nagyon van lehetőség bárkivel is beszélgetni. Lakóink ráadásul autisták, így ők különösen nehezen teremtenek kapcsolatot.”

„Tulajdonképpen egyik szomszéd sem ismer a lakóink közül senkit, kivétela fodrász (aki egyben szomszéd is). Úgy ismerik őket, hogy a „lakóotthoniak”

„Érdekes kérdés, hogy a szomszédok mennyire ismerik a bentlakókat, mert én is itt lakom egy pár éve, és én sem ismerem úgy igazából a szomszédokat, nemcsak itt falun, hanem laktam városban is, és ott sem ismertem őket. De nincs rossz kapcsolat.

Elég sokat mozgatjuk őket, annak érdekében, hogy fejlődjön a kapcsolat a környezetük és köztük. Kivisszük a közösségbe őket, pl. strandra, busszal utazunk, tömegközlekedéssel, hogy szokja a környezetet őket, meg hogy ők is szokják a szabadságot. Tehát nálunk nem bezárva élnek a sérültek, igyekszünk olyan programokat szervezni, hogy kimenjenek az emberek közé, és ami tőlünk telik, azt meg tesszük, hogy az emberek elfogadják őket. De nagyon sokat kell még tenni. Persze, vannak negatív tapasztalatok is, végigmentünk a strandon, és mindenki minket nézett. De nekem az a véleményem, hogy nemcsak a sérülteket bámulják meg ennyire, hanem teszem azt, egy túlsúlyos embert is.”

A kezdeti elutasítást követően a lakókról kialakított vélemény és az interakciók általában javulni látszanak, amire már az előző fejezetben is utaltunk.

„A szomszédok nagyon jól ismerik. Az egyik szomszéd házaspárral nagyon jó a kapcsolata, van két disznója és egy csomó nyula, s azokat a szomszédban tartja, mert amikor nálunk voltak, a mi ólunkban, valami rájárt a nyulaira és megölte őket. Így átvitte a szomszédba az állatokat és most már ott tartja őket. A szomszédok teljesen elfogadták, de nemcsak őt, hanem a többieket is. A kezdeti ellenállás, ami a szomszédokban volt ellenünk, teljesen megszűnt. Látják, hogy ugyanolyan emberek, voltak már nálunk vendégségben. Szerintem már teljesen beilleszkedtünk. Most már jó a kapcsolatuk, mi, segítők keveset találkozunk a szomszédsággal, de a lakók sokat találkoznak velük, s már teljesen elfogadták őket. Látják, hogy nem deviánsak. Teljesen idegenek voltak azelőtt a városban, megbélyegezték őket, de ez most már lekerült róluk.”

Részvétel

Hogyan vesznek részt a közösségi ellátást igénylők a helyi közösség életében? Hogyan támogatják a segítők a részvételt?

Egy segítő meglehetősen negatívan nyilatkozik a kérdésről. Szerinte a tevékenységek többsége szimbolikusak, és nem segítik lényegesen a társadalmi integrációt. Ez összecseng Myers és munkatársainak megállapításaival, akik szerint a „községi jelenlét” és a tágabb lehetőségek a kliensek közösségi alapú ellátásba való költözésének a következményei és sokkal kevésbé a valós részvételből adódnak.⁹ A segítőknek körültekintőnek kell lenniük, amikor klienseik számára tevékenységeket terveznek: elsősorban az egyén igényeit kell szem előtt tartaniuk. Viszont minden esetben támogatniuk kell az integrált tevékenységek és létesítmények igénybevételét.

„Az egyik lakónk másokkal együtt jár iskolába, de szerintem ez pusztán fizikai integráció, valójában nem vesz részt a társas tevékenységekben, kevés kapcsolata van a többiekkel. Ez csak szimbolikus integráció.”

A segítőkkal és a szolgáltatásokat igénybe vevő fogyatékos emberekkel készült interjúkból egyaránt az tűnik ki, hogy a fogyatékos emberek leginkább más fogyatékos emberekkel együtt vesznek részt különböző tevékenységekben és programokban.

„A programok legnagyobb része csoportos, a többi lakóval együtt. Ezeket a programokat általában segítők szervezik, sokszor más szervezetekkel együttműködve. Az integrált szolgáltatások igénybevétele vagy programokon való részvétel sokszor nagyon nehézkes, mert általában nincs elég segítő.”

„Az értelmi sérült lakók leginkább együtt csinálnak dolgokat, néhányan járnak templomba. Az egyik segítő tartott művészeti foglalkozásokat, amire a lakók eljártak. Ezenkívül járnak tekézni. Tudjuk, hogy a lakóink szeretnének több programban részt venni, de sajnos kevés a munkatárs és ez behatárolja a lehetőségeket.”

„A segítőik intézik az összes bevásárlást és a főzést. A lakók senkit nem ismernek a környékről. Nagyon ritkán találkoznak bárkivel, de nincsenek problémák. Nem gondolom, hogy ösztönözni kellene a kapcsolatteremtést.”

9 MYERS et al. (1998) in : AGER, A., MYERS, F., KERR, P., MYLES, S. and GREEN A. (2001). Moving home: Social Integration for Adults with Intellectual Disabilities Resettling into Community Provision. Journal of Applied Research in Intellectual disabilities, 14, pp. 392–400.

Nagyon meglepő, hogy egy vezető segítő egyáltalán nem tartja problémának azt, hogy a náluk élőknek a társaikon és a segítőkön kívül senkivel nincs kapcsolatuk. A közösségi ellátások nem javítják az életminőséget és a társadalmi részvételt, ha az ellátás filozófiája nem változik meg. A segítőknél az a feladatuk, hogy támogassák a lakókat abban, hogy feladatokat és felelősséget vállaljanak és ezáltal gyakorolják állampolgári jogaikat.

A kapcsolatteremtés és a környezettel való érintkezés javítása

Néhány javaslat a segítők számára

Az alábbi idézetben több példát találunk olyan konkrét tevékenységekre, amelyek segíthetnek a kapcsolatteremtésben, az érintkezés javításában. A megszólaló segítő négy halmozottan sérült (hallás- és értelmi sérült) férfit támogat, akik egy lakótelepi lakásban élnek immár három éve.

„Úgy gondoltam, hogy mikor beköltözik a társaság, én megpróbálok normális kapcsolatot kialakítani a szomszédokkal, először a mi emeletünkön. Megpróbáltam az adandó alkalmakat kihasználni, pl. a pincekulcs átvétele, gondnok megkeresése, s olyankor elmondtam, hogy milyen fiatalok fognak ide költözni, milyen reakció várható. Szerintem kedvelik őket, a lépcsőházfelelőstől a gondnokig mindenki jól megvan velük. Viccelődnek, párbeszédet folytatnak, minden lakó a maga szintjén. Segítőkészek. Ha észreveszik, hogy egyik lakónk lemegy a boltba s valamilyen kis nehézség támad, akkor az is előfordul, hogy segítenek neki a pénzt kiszámolni. Ez egy folyamat része: együtt felderítettük a környéket, megkerestük a boltot. Elmagyaráztam a boltosnak, hogy miért hallat a lakónk artikulálatlan hangokat, és mit tud vele kezdeni, türelmüket kértem. Gyakorlatilag bemutattam őket. S a négy lakóból háromnál ez működik is, a negyedik lakó csak hallássérült, értelmileg ép, ő inkább önkiszolgáló boltba jár.

Úgy gondolom, hogy kialakult egyfajta egészséges párbeszéd közöttünk. A lakók általában megkérdézik a véleményemet, s ilyenkor elmondom, mit gondolok, milyen lehetőségeket látok, s aztán, ha döntenek, elmondom, hogy milyen nehézségekbe ütközhetnek. A lehetőségek tára fel van vonultatva előttük, s igyekszem nem dönteni helyettük, hanem meghagyni nekik a döntést. Csak olyankor nyúlok bele, ha komolyabb súrlódás veszélyét látom, de ez szerencsére ritkán fordult elő. Elég önállóak, s igyekszem a véleményüket figyelembe venni.

...

Talán ötvenen lakunk a lépcsőházban, s úgy tizenöt százalékuk ismeri a lakókat. Akik nyitottak voltak, azoknak elmondtam, hogy milyen fiatalok laknak itt, akiknél nem tapasztaltam ezt a nyitottságot, azoknak nem meséltem róluk. Inkább velem szeretnek beszélgetni a szomszédok, de azért a lakóink mindenkivel köszönő viszonyban vannak. A közvetlen szomszédok ötven százalékával nagyon jó a kapcsolat, a másik felével nem nagyon találkozunk. A szomszédok és a sérült lakók kapcsolata jó, azért mert a szomszédok is kapnak információkat, s kezdenek ráébredni arra, hogy van olyan, hogy sérült ember, s ők is olyanok mint mi, legfőljebb egy kis másság van bennük.

Minden lehetőséget megragadok, hogy közvetítsek a lakók és a szomszédok között. Például egyszer a lomtanításnál egy lakó kipakolta a lomjait idő előtt, s a mi lakóinkra fogták, és nekem kellett megvédenem őket a szomszédokkal szemben. Igyekszem az érdekeiket képviselni és védeni.

Tájékoztatni kéne az embereket, szakemberekkel készült interjúk közlésével, a sérültekkel foglalkozó műsorokat adni, és a sérültek megnyilvánulásának nagyobb teret biztosítani.”

Tevékenységek a segítők szintjén a kapcsolatteremtés megkönnyítésére

- A lakók bemutatása a szomszédoknak hétköznapi érintkezések során.
- Tájékoztatás, a szomszédok kérdéseinek megválaszolása.
- A környék felfedezése a lakókkal együtt.

- A kapcsolatteremtés és a társas érintkezés támogatása, amennyiben erre igény és szükség van.
- Egyéni támogatás, tanácsadás, párbeszéd.
- Közvetítői szerep a szomszédok és a lakók között.
- Mindenképpen törekedni kell azonban arra, hogy a szomszédok ne csak a segítőn keresztül kommunikáljanak vagy teremtsenek kapcsolatot a lakókkal!

Tájékoztatás és a tudatformálás

Hogyan történik a szomszédok tájékoztatása?

Egy hatfős, értelmi sérült embereknek otthont adó lakóotthon vezetője szerint a megfelelő és pontos tájékoztatás nagyon fontos a negatív reakciók kezelésében. Véleménye szerint a nyílt kommunikáció és a világos tájékoztatás segít a nehézségek megoldásában.

„Eleinte a munkám jelentős részét az tette ki, hogy próbáltam az embereket megnyugtatni; találkozni a szomszédokkal és elmagyarázni, kik fognak a közelükbe költözni, beszélni a beköltöző sérült emberek szüleivel, akik szintén aggódtak és idegeskedtek, hiszen a gyerekeikről van szó. Mindenkit bátorítottam arra, hogy nyugodtan látogassák meg a házat, ami mindig nyitva áll, bárki bármikor jöhet.”

A segítők szerint az egyik legfontosabb tevékenység a fogyatékos emberek társadalmi befogadása, elfogadása érdekében az emberek tájékoztatása, a tudatformálás és az ismeretek gyarapítása a fogyatékos emberek képességeiről. Az embereket meg kell tanítani arra, hogy a másokban is az embert vegyék észre, és ne a fogyatékoságot. Ez segítene megváltoztatni a jelenlegi attitűdöket, amelyek nagyon gyakran félelmeken, téves elképzeléseken vagy egyszerűen csak az ismeretek hiányán alapulnak, mert az emberek nagy része nem tudja, hogyan kommunikáljon fogyatékos embertársaival.

„Én nem nagyon akarom elfogadni, hogy az emberek így reagálnak a szokatlan vagy szélsőséges dolgokra. Azt gondolom, hogy ez elsősorban az oktatásról szól, arra kellene a felnövő generációkat nevelni, hogy fogadják el és tudjanak együtt élni a mássággal.”

„Manapság sok értelmi fogyatékos fiatal jár úgynevezett normál iskolába, és a gyerekek már korán megtanulják, hogyan teremtsenek kapcsolatot és viselkedjenek egy értelmi sérült emberrel. Bátrabban segítenek nekik és támogatják őket. Szerintem az idősebb generációknak ez nehezebb. Régebben az értelmi fogyatékos emberek leginkább intézetekben éltek. (...) Az embereknek pozitívan kellene az értelmi sérült emberekhez hozzáállni, és nem lenézni őket, de azt gondolom, hogy ez még elég hosszú időt fog igénybevenni.”

A lakóotthon vezetője szerint az együttnevelés a fogyatékos emberek társadalmi elfogadottságát is erősítené, hiszen így már az iskolában, normál érintkezés során megtanulnák a gyerekek a másság elfogadását és azt, hogyan kommunikálhatnak fogyatékos emberekkel.

A lakók társas készségeinek fejlesztése

Egy segítő szerint nemcsak a szomszédok tájékoztatása nagyon fontos feladat annak érdekében, hogy elmúljon a kezdeti bizonytalanság, hanem legalább ilyen fontos a lakók folyamatosan fejlesztése, a pozitív társas érintkezési és viselkedési formák megerősítése.

„A segítő feladata, hogy finoman neveljék az embereket, úgy, hogy senki ne érezze kellemetlenül magát. A segítőknak abban is nagyon fontos szerepük van, hogy a lakókat a társas érintkezések során elfogadott viselkedésre tanítsák, annak érdekében, hogy minél könnyebben beilleszkedjenek az új környezetükbe.”

A következő idézet egy konkrét példa arra, amikor a segítő úgy érzik, helyénvaló beavatkozni és megtanítani valakit arra, mi számít elfogadható viselkedésnek, és mi nem az.

„Az egyik lakó hivatlanul is átjár a szomszédok területére. Már mondtuk neki, hogy ezt ne tegye, és most közösen azon dolgozunk, hogy tanulja meg és tartsa észben, hogy vannak bizonyos korlátok, nem lehet csak úgy átmenni a szomszédba.”

Javaslatok a vezetés szintjén

Néhány pozitív példát már bemutatunk. Ezek között szerepelt a helyiek önkéntesként való bevonása, a környék boltjainak és létesítményeinek igénybevétele, valamint a nyílt kommunikáció a környezettel.

A helyi önkéntesek hálózata

Az önkéntesek segítőként való bevonására már korábban utaltunk, mint jó kapcsolódási lehetőségre a helyi közösséggel. A helybeli önkéntesek jól ismerik a környéket és az ott élőket, és ez nagyon jó kapocs lehet a többi emberhez, illetve a helyi szolgáltatásokhoz. Sok esetben jobban ismerik a környék lehetőségeit, mint a segítők. A tapasztalataik segíthetik a kapcsolatteremtést és az érintkezést más szomszédok és a lakók között. A következő példa bemutatja, milyen előnyökkel jár az önkéntesek tevékenysége, s hogy a segítők ezt miként tudják felhasználni munkájukban.

„A jó önkéntesek, akik gyakran friss nyugdíjasok, nagyon fontosak: sokszor ráérnek arra, hogy az értelmi sérült emberek „barátai” legyenek. Viszont jó lenne, ha a rendszer szervezettebben működne.”

„Nincs sok probléma. Vannak önkénteseink, akik részt vesznek tevékenységek lebonyolításában, szervezésében... Mit kell tenni annak érdekében hogy több helybelit vonjunk be a fogyatékos emberek társas kapcsolati hálójába? Informálni kell őket, de ne halmozzunk el senkit túl sok információval; és kapcsolattartás az önkéntesekkel, szükség esetén tanácsadás, támogatás.”

Jelenlét a közösségben

A megszólaltatott segítőik mindannyian úgy gondolták, hogy nagyon fontos a helyi szolgáltatások, létesítmények igénybevétele és a környékbeli programokon való részvétel, ami a lakók jelenlétét biztosítja a közösségben. A hozzáférés – fizikai és társadalmi értelemben egyaránt – még mindig probléma, sok nehézséggel jár.

Erre példa az alábbi idézet is:

„Folyamatosan új szabadidős tevékenységeket kerestünk, amelyek javíthatnák az érintkezést a lakók és a környéken élők között. Elkezdtünk bingózni járni egy közeli helyre, de miután néhány nyugdíjas elég ellenségesen viselkedett, ezt abbahagytuk. Úgy érezték a lakóink, hogy nem látják őket szívesen... Talán hasznos lenne nyílt napokat szervezni, az talán közelebb hozná az embereket a lakókhoz.”

Nagyon sok interjúban találkoztunk azzal, hogy a munkavállalásnak rendkívül fontos szerepe van/ lenne a társas kapcsolatok szempontjából. A védett foglalkoztatás is nagy mértékben kiszélesíti a kapcsolati hálót, bár ebben az esetben, a kapcsolatok leggyakrabban más fogyatékos emberekre korlátozódnak.

„Tapsztalatainkból tudjuk, hogy amikor lakóink közül valaki munkába áll a környéken, az sokkal közelebb hozza az embereket hozzájuk.”

„Mit kell tenni annak érdekében, hogy több ép embert vonjunk be a sérült emberek személyes kapcsolati hálójába? Ezt nagyon nehéz elérni... A lakók kapcsolatainak nagy része a foglalkoztatóból van. Időnként szerveznek kirándulásokat szintén támogatott formában élő emberekkel, hogy jobban megismerjék egymást. Amikor az emberek baráti kapcsolatokat létesítenek, ezt általában olyanokkal teszik, akik társadalmi pozíció és intellektus tekintetében is hasonlóak hozzájuk.”

Egy támogatott életvitelprojektben dolgozó szociális munkás szerint az emberek a hasonlóságot keresik a kapcsolataikban. Ezért ő azt próbálja ösztönözni, hogy a kliensei egymással alakítsanak ki

kapcsolatokat, és ehhez lehetőséget is teremt közös programok szervezésével. Felidézve korábbi megállapításainkat a közösen látogatott programok stigmatizáló hatásáról és annak fontosságáról, hogy a fogyatékos emberek is az integrált létesítményeket használják, kérdésként merül föl, hogy valóban arra kell-e ösztönözni a fogyatékos embereket, hogy elsősorban más fogyatékos emberekkel barátkozzanak vagy teremtsenek kapcsolatot, pusztán fogyatékoságuk miatt?

A szolgáltatás környezete számára szervezett események

A leggyakrabban említett események vásárok, nyílt napok, kerti partik, tájékoztatók, stb. amelyekre a szomszédokat is meghívják. Ezek megelőzhetik a szolgáltatás elindulását, illetve a már működő lakóotthonok is szerveznek hasonló programokat. Bár a hatásuk nem mindig észrevehető, nagyon fontos ezeket fenntartani, mert elősegítik az ott élő fogyatékos emberek integrációját.

A különleges eseményeken kívül, amikor bárki szabadon meglátogathatja a lakóotthont, néhány szervezet külön szolgáltatást is üzemeltet, amelyet a környékbeliek is igénybe vehetnek – például bolt, uszoda stb.

„Vannak itt vetítések annak érdekében, hogy a sérülteket közelebb hozzák környezetükhöz, például lehetett kivetítőn nézni a futball-világbajnokságot. Sokan járnak ide, mivel itt van úszási lehetőség is, sok ember fordul meg itt. Volt bibliaóra, volt olyan is, hogy a faluból jöttek ide, és ebben a helyiségben csináltak egy nagyobb vallásos összejövetelt. Általában minden ki van írva a falújságra.”

„A faluban vannak különböző rendezvények, amelyeken rendszeresen részt veszünk. Amikor meghívnak minket, nagyon fontos elfogadni a meghívást. Nem szabad visszautasítani.”

A lakóotthon vezetőjének nagyon fontos kapcsolatteremtő szerepe van, sokszor neki kell megtennie az első lépést a környezet felé. Az alábbi idézet egy olyan lakóotthon vezetőjétől származik, ahol hat értelmi sérült felnőtt él.

„Már az építkezés alatt úgy éreztem, hogy találkozni kell a szomszédokkal. Ezt alapvető fontosságú terepmunkának gondoltam – hosszú folyamat, de megéri a ráfordított időt és energiát. A beköltözőkkel kapcsolatos félelmeken és

bizonytalanságon kívül, a szomszédoknak az egy évig tartó építkezés zaját is el kellett viselniük. Ezért nagyon fontosnak tartottam a jó kapcsolat kialakítását. Meghívtam őket egy nyílt délutánra, hogy körülnézhessenek a házban, mielőtt még a lakóink beköltöznek, és szerveztünk egy közös kerti partit is. Ez természetesen többletmunkát jelentett, de megérte az erőfeszítést, hogy láthattam, a szomszédok csokoládéval és üdvözlőlappal fogadták az beköltöző lakókat.”

A lakóotthonok szervezhetnek nyílt napot, különböző programokat, kiadhatnak tájékoztató anyagokat, bevonhatnak helyi önkénteseket a társas érintkezés és kapcsolatteremtés érdekében. Mégis, ezek nem mindig olyan sikeresek, ahogy azt a szervezet szakemberei remélik. Sokan panaszkodnak arra, hogy ezek a kapcsolatok meglehetősen felszínesek maradnak.

Javaslatok a szervezet szintjén

Különböző tényezők, mint például a szolgáltatás filozófiája, a munkatársak létszáma és a pénzügyi források is fontos szerepet játszanak a szolgáltatást igénybe vevő fogyatékos emberek életminőségének és társadalmi befogadásának előmozdításában.

A munkatársak létszáma és a rendelkezésre álló források

A lakók életminőségét és közösségi részvételét javító intézkedések tervezésénél nagyon fontos szempont a rendelkezésre álló pénzügyi forrás és a munkatársak létszáma. Ahogy arra a korábbiakban utaltunk, időnként a segítők hiánya miatt nem lehetséges a lakók igényeit teljesíteni.

„A klienseink úgy érzik, hogy megfelelő részvételük és beleszólásuk van a szervezet működésébe. A lehető legnagyobb mértékben figyelembe vesszük szükségleteiket és akaratukat. Sok korlát van, például a pénz és a munkatársak létszámával kapcsolatos dolgok, amelyek behatárolják, hogy mit tudunk megtenni.... A költözést (korábbi intézményből) szemléletváltás is kísérte, amelynek hatására nagyon sokat fejlődtek a lakóink, néhányan teljesen kinyíltak az újkörnyezetben. Úgy tűnik, nagyon élvezik, hogy kisebb egységekben élhetnek és a viselkedési problémák előfordulása is csökkent. A nappali ellátásunk célja, hogy lehetőséget adjunk a lakóknak különböző dolgok kipróbálására és megtapasztalására. Mindazonáltal elég intenzív segítői jelenlétre van szükség, hiszen a lakóink a nap nagy részében még mindig eléggé függenek a segítőiktől.”

A közösségi ellátás¹⁰ modelljének megvalósítása

A szervezet szintjén megvalósított változtatások is segítenek abban, hogy a lakók megfelelő támogatást kapjanak társadalmi részvételük erősítéséhez. Ahhoz, hogy az ellátás által kitűzött célok megvalósulhassanak, megfelelő forrásokat kell hozzájuk rendelni és megfelelő gyakorlatokat, eljárásokat kialakítani.

„A jelenlegi lakóotthon gyalog is közel van a bolthoz, és a segítők két lakót is támogatnak abban, hogy egyedül járjon vásárolni... Föl kell mérni a kockázatot, de nagyon fontos az egészséges hozzáállás megtartása: muszáj fölmérni, hogy milyen veszélyek adódhatnak, de nem szabad eltúlozni – folyamatosan figyelemmel kell kísérni a dolgokat.”

Az idézetben megszólaló vezető a fogyatékos emberekkel való munka nagyon fontos pontjára mutat rá: az egyensúly megtalálására a védelem és az önállóság között. Egyrészt meg kell adni a lakóknak a lehetőséget arra, hogy maguk fedezhessenek föl dolgokat, hibázhassanak és tanulhassanak saját hibáikból, másrészt megfelelő iránymutatást is biztosítani kell. Ez egy kényes egyensúly, amire a segítőknek nagyon oda kell figyelniük és óvatosan kezelve megoldaniuk a kérdést.

A fogyatékos emberek támogatása a közösségben másmilyen szemléletet követel. Olyan gyakorlatra van szükség, amely növelik a lakók autonómiáját és részvételét, nemcsak a közösség életben, hanem a saját életük és az igénybevett szolgáltatás alakításában is. Erről egy segítő így beszél:

¹⁰ A közösségi ellátásban az egyén ahhoz kap segítséget, hogy a lehetőségei szerint a legnagyobb fokú önállósággal élhessen saját otthonában vagy más, kis létszámú lakhatási formában. Alapja a személyközpontú megközelítés, és kiemelt figyelmet szentel az egyén bevonásának az ellátás alakításába, illetve a közösség életében való részvétel támogatásának.

„Már 22 éve foglalkozok értelmi sérült emberekkel. Amióta a közösségi ellátásban vagyok, máshogy dolgozunk együtt, mint korábban. Hagyom, hogy lehetőség szerint mindent önállóan csináljanak meg, és én csak akkor segítek, ha arra szükség van, és ez teljesen az egyéntől függ.”

A fogyatékos emberek ellátásában a gondoskodó megközelítéseket egyre inkább felváltják az egyén bevonására, hatalommal való felruházására és képességeinek kibontakoztatására építő megközelítések.

„A szervezet hozzáállása megváltozott ahhoz képest, amikor három éve elkezdett működni. Akkoriban sokkal gondoskodóbban álltak a lakókhöz. De ma már sokkal nagyobb szabadságot adnak nekik, mert bebizonyosodott, hogy elég intelligensek ahhoz, hogy vigyázzanak magukra és ellássák magukat. A segítség is sokkal személyre szabottabbá vált.”

Nemcsak a közvéleményt, a kívülállók hozzáállását kell tehát megváltoztatni, hanem a szakembereknek és a segítőknak is alkalmazkodni kell az új megközelítéshez: az egyént és képességeit kell a középpontba állítani.

Közösségi ellátás: hatalommal való felruházás és részvétel

A kis létszámú közösségi ellátásokra való áttérés önmagában nem javít a fogyatékos emberek életminőségén. A fizikai környezet változását követnie kell a szolgáltatás tartalmi és formai átalakulásának is. Néhány javaslatra már utaltunk a korábbiakban, most azonban alaposabban is megvizsgáljuk a témát.

Sok fogyatékos emberrel készült interjúban azt tapasztaltuk, hogy az ellátásokat az ő megkérdezésük, bevonásuk nélkül alakították ki. Ezzel bővebben foglalkozik a Fogyatékos emberek című rész.

Annak érdekében, hogy megértsük, miként működnek a kutatásban résztvevő bentlakásos ellátások, és kiderítsük, hogy bevonják-e a lakókat a mindennapi döntésekbe, a lakóotthon működésével kapcsolatban is feltettünk néhány kérdést.

A következő idézet egy segítőől származik, és a lakóotthon céljait fogalmazza meg:

„Hat férfi lakik a házban, mindannyian értelmi sérültek, és különböző pszichiátriai problémáik vannak, például depresszió és szorongás. Az otthon célja, hogy segítsünk megerősíteni az önbizalmukat, annak érdekében, hogy továbbléphessenek egy nagyobb önállóságot biztosító ellátási formába. A szervezet szellemiségében nagyon fontos, hogy az egyén saját otthonában önállóan élhessen, ott kapja meg a megfelelő támogatást, és hozzáférjen a megfelelő közösségi szolgáltatásokhoz.”

Választás és autonómia

A választás és az autonómia elvont célok¹¹, de megvalósíthatóak a szervezeteken belül is, elsősorban a nyitott kommunikáció és a minőség folyamatos nyomon követése révén. A részvételt erősítheti, ha a szervezetek arra ösztönzik lakóikat, hogy a lehető legnagyobb mértékben a helyi szolgáltatásokat vegyék igénybe. Hogyan működik ez a gyakorlatban?

A következő példában egy szociális munkás elmondja, hogy a szervezetnek csak tanácsadó szerepe van, az értelmi fogyatékos kliensek felelősek saját tetteikért, akkor is, ha hibát követnek el.

„A kliensek teljes mértékben felelnek saját tetteikért. A támogatott életvitelnek csak tanácsadó funkciója van, és végső soron mindenkinek joga van azt visszautasítani... Végül a kliens véleménye a döntő, és időnként nem lehet megakadályozni, hogy azt tegyék, amit akarnak – még ha azzal nem értünk is egyet.”

A kutatásban résztvevő fogyatékos emberek többségének nem volt választási lehetősége a lakóotthonba költözéssel kapcsolatban. Sok szakembernek nagyon fontos szempont, hogy a sérült emberek egy nagy intézményből egy kisebb létszámú lakóegységbe költözhessenek, ám azt nem mindig veszik figyelembe, hogy maga az érintett mit szeretne. Ez hangsúlyosabb a fogyatékos emberekkel készült interjúkban, de néhány segítő is tesz erre vonatkozó utalásokat:

11 JOYCE, Theresa & SHUTTLEWORTH, Lorraine (2001). From Engagement to participation: How do we bridge the gap? British Journal of Learning Disabilities, 29, 63–71.

„Mindannyian szerettek volna ideköltözni” mondja egy lakóotthon vezetője. Az interjú során később azt mondja, hogy „...pontosabban nem nagyon volt más választásuk, különben az utcára kerültek volna, ha nem jöhettek volna ide lakni. De nagyon örültek, hogy ide költözhetnek.”

Egy másik vezető is azt mondta, hogy a döntés nem teljesen a fogyatékos embereken múlt, hanem egy konzultációs folyamat eredménye volt, amelyben másokat is megkérdeztek – szülőket, szakembereket stb.

„Úgy gondolom, hogy nem a lakóink döntése volt, hanem elsősorban a szülőké, gyámoké és más családtagoké. Természetesen megkérdeztük őket is, hogy szeretnének-e itt élni.”

Konzultáció a lakókkal

A lakók bevonása érdekében szükség van rendszeres konzultációra, ami lakóbizottság létrehozásával is történhet. Viszont még működő konzultáció, érdekképviselő esetén is behatárolja a lakók döntési lehetőségeit, hogy a másokkal való együttélés érdekében szükség van bizonyos korlátokra és szabályokra. Ez időnként szűkíti az egyén szabadságát a napi tevékenységek megtervezésében.

„Az egyéni szükségletekről és kívánságokról természetesen mindig magukat az érintetteket kérdezzük meg, de vannak bizonyos dolgok, amelyek az összes lakóra vonatkoznak. Ezeket a heti lakógyűléseken beszéljük meg. Néhány szabadidős programot a segítők szerveznek meg, és mindenki maga döntheti el, hogy szeretne-e részt venni. Minden hétre készítünk egy beosztás, hogy ki végzi a különböző házimunkákat.”

Bevonás

A lakók bevonása az ellátás tervezésébe mindenképpen fontos. Melyek a jó konzultáció feltételei?

- Rendszeres megbeszélés az érintettekkel: lakók, családtagok és barátok, segítők és vezetők;
- Egyéni tervek készítése, amely a lakó vágyaihoz és szükségleteihez kapcsolódó célokat tartalmazza;
- Megfelelő információval kell ellátni a lakókat annak érdekében, hogy megalapozott döntést hozhassanak, vagy megalapozottan választhassanak a felkínált lehetőségek közül;
- A lakókkal való kommunikáció támogatása.

A lakók jövőjével kapcsolatos tervezés

A hosszú távú tervezés csak kevés interjúban került szóba. Néhányan utaltak csak az egyéni fejlesztési tervek alapján a lakók jövőbeni lehetőségeire. A jövővel kapcsolatos tervezés leginkább a támogatott életvitel kapcsán került szóba, hiszen ennek célja a nagyobb fokú önállóságra való felkészítés. Ehhez gyakran egyéni fejlesztési programok is készülnek.

„A szolgáltatásainkat igénybe vevők egy évig laknak itt. Ezalatt felkészülnek arra, hogy saját lakásukba költözzenek, mindenki személyre szabott felkészítésben vesz részt.”

„A lakóotthon csak átmeneti megoldást jelent, sokan önállóan szeretnének élni. Minden lakó aláírt egy szerződést, amelyben a megállapodik szervezettel az ellátás feltételeiről és a tartózkodás időtartamáról. Ez lehet egy, kettő vagy akár több év, az egyén körülményeitől függően... Szakemberek bevonásával minden lakó számára egyéni fejlesztési terv készül.”

Egy segítők azt hangsúlyozza, hogy a szakembereknek rugalmasnak kell lenni a lakók jövőjének tervezésekor, és mindvégig azt kell szem előtt tartania, hogy más emberek életéről van szó. Ez alázatot és tiszteletet követel a szakemberek részéről.

„A legfontosabb, hogy mindig észben tartjuk: ez a srácok otthona és segítőként mi itt látogatók vagyunk. Mindent a lakók igényeihez kell igazítani, ami néha nehéz, mert időnként mindenki mást akar. A segítőknek rugalmasnak kell lenniük.”

Jó példa

Részlet egy lakóotthon vezetőjével készült interjúból:

„A családok is nagyon bevonódtak a költözésbe. Nagyon fontos megadni az embereknek a lehetőséget, hogy megalapozott döntéseket hozhassanak, és az otthonnal kapcsolatban a lehető legtöbb döntésbe bevonni őket ... Ez akkor is nagyon fontos, amikor a lakóknak kínálnak különböző tevékenységek közötti választási lehetőséget – biztosítani kell a szükséges segítséget, az igények és a képességek közötti egyensúlyt, és a megfelelő választékot. Nagyon fontos, hogy a lakók megalapozott döntést hozzanak, és tisztában legyenek a választásaik következményeivel. Különös kihívást jelent az egyéni igények figyelembe vétele, tekintve hogy a legtöbb lakó non-verbális, csak nagyon keveset beszélnek, hajlamosak az egyetértésre, csak igent vagy nemet mondanak. A segítők megpróbálják non-verbális jelekből – pl. testbeszéd, gesztusok, hangok stb. – kikövetkeztetni a lakók választásait, használnak fotókat és piktogramokat is – például a menü összeállításához. Ezenkívül rendszeresen felülvizsgáljuk, hogy mindenki a neki megfelelő ellátást kapja-e, valamint az otthon ügyeivel kapcsolatban lakógyűléseket tartunk.”

Bizonyos szolgáltatásoknál többlet-erőfeszítésre van szükség annak érdekében, hogy a lakók is be tudjanak kapcsolódni a szolgáltatás tervezésébe, hogy kifejezhessék igényeiket. De amint a példa mutatja, ez megoldható, még akkor is, ha a lakók nem képesek szavakkal kommunikálni.

A helyi létesítmények igénybevételének ösztönzése

Annak ellenére, hogy sok szakember és segítők említette az interjúk során, hogy a lakókat ösztönzik arra, hogy maguk szervezzék meg mindennapi életüket, mégis a legtöbb szolgáltatást a segítők irányítják, és ők szervezik a mindennapokat. Ez nem mindig biztosít elegendő lehetőséget a normál szolgáltatások igénybevételére vagy a tevékenységekben való részvételre.

„A segítők különböző szabadidős programokat szerveznek a lakóknak, például kirándulást, éttermi vacsorát, havonta bulikat, nyaralást stb.”

Egy másik segítők elmondja, hogyan szerveznek a lakóknak szabadidős programokat. Bár tömegközlekedést és egyéb helyi szolgáltatásokat is igénybe vesznek, a hangsúly mégis a csoportos tevékenységeken és a lakóotthonban szervezett programokon van.

„Néhány dolgot közösen csinálnak, például hetente egyszer elmennek sétálni. Időnként a szervezet autójával elmennek kirándulni. Együtt járnak vásárolni is. A szervezet központjában is szerveznek programokat, például relaxációt és talpmasszázszt.”

A helyi szolgáltatások igénybevétele révén a fogyatékos emberek olyan emberekkel is kapcsolatba kerülhetnek, akiknek nincs közük sem a lakóotthonhoz, sem a fogyatékosághoz. A helyi létesítmények használatának ösztönzése a közösségi ellátás egyik fontos jellemzője. Ha a lakóotthon „monopolizálja” a lakók életének irányítását, a külvilággal való kapcsolat nagyon korlátozott marad, továbbá sérülhet a lakók a magánélethez és szabad választáshoz való joga.

Következtetések – a segítőik és a szakemberek nézőpontja

A nagy intézmények átalakításának folyamata, amely az 1970-es években kezdődött, Európában jelentős változásokat hozott a szakpolitika és a gyakorlat szintjén is; átalakultak a tartós bentlakást biztosító ellátások, elterjedtek a kis létszámú ellátási formák.¹² Ennek ellenére időnként még mindig a környék ellenállásába ütközik egy-egy lakóotthon létrehozása. Milyen tapasztalatokról számoltak be a szakemberek és a segítőik?

Többen mondták, hogy a környék lakói tartottak a fogyatékos emberektől és féltek attól, hogy ingatlanuk értéke csökken a lakóotthon miatt. Előfordultak panaszok a felújítás vagy építkezés okozta kellemetlenségek, elsősorban zajok miatt is.

A lakóotthonnal kapcsolatos negatív megnyilvánulások idővel minden különösebb indok nélkül megváltoztak vagy megszűntek. A segítőik szerint ez azért történt, mert a szomszédok megismerték a lakókat. Talán ez a változás annak is köszönhető, hogy miután személyesen is kapcsolatba kerültek a fogyatékos emberekkel, „demisztifikálódott” a fogyatékoság. A következő részben ellenőrizzük ezt a feltevést, és megvizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyek a szomszédok véleményének és hozzáállásának változásához vezettek.

A környékbeliekkel való érintkezés a segítőik többsége szerint elég korlátozott. Sokan beszámoltak paternalisztikus, leereszkedő hozzáállásról és arról, hogy sokan úgy tekintenek a lakókra, mintha gyerekek lennének, holott már felnőttek. A szakemberek szerint ennek egyik oka lehet a fogyatékos-sággal és a fogyatékos emberekkel kapcsolatos ismeretek hiánya a társadalomban. A szomszédokkal való érintkezés alapelveiként az őszinte kommunikációt és a másik tiszteletét említik többen. Ez segíthet elkerülni a tudatlanságból és kételyekből eredő reakciókat is.

A szomszédokkal való korlátozott kapcsolat miatt a lakók barátai leginkább a lakótársak, vagy a foglalkoztatóban dolgozó szintén fogyatékos munkatársak közül kerülnek ki. Nem segíti az ismerkedést, vagy az idegenekkel való érintkezést az sem, ha valaki mindig csoportban van, egy csoport tagja. A megkérdezett szakemberek tisztában vannak azzal, hogy a csoportosan szervezett programok stigmatizálóak lehetnek. Néhányan azt is mondták, hogy a környezetükben élő emberek nem mint egyes embereket, hanem mint csoportot ismerik csak a lakóikat.

Hogyan mozdítják elő a közösségi ellátások a lakók társadalmi részvételét?

Sok lakóotthon szervez olyan programokat, amelyekre a szomszédokat is meghívják. Ez alkalmat teremt arra, hogy belülről is megismerkedjenek a lakóotthonnal, találkozzanak a lakókkal és a segítőikkel. Ezeknek az eseményeknek az a célja, hogy segítsék a kapcsolatteremtést és könnyítsék a szomszédokkal való érintkezést. Mindazonáltal nem hozzák mindig a várt eredményt. Amennyiben a lakóotthon maga működtet szolgáltatásokat, például üzlet, uszoda stb., azokat sokan veszik igénybe.

Bizonyos szintű jelenlétet biztosít, ha a lakók a helyi szolgáltatásokat – boltok, fodrászat stb. – veszik igénybe; ezt általában a segítőik ösztönzik. A speciális, egyéni igényeket és az orvosi ellátást is általában helyben, a területileg illetékes szolgáltatásnál oldják meg.

12 KIM, S., LARSON, S. A. and LAKIN, C. K. (2001). Behavioural outcomes of deinstitutionalisation for people with intellectual disability: A review of VS studies conducted between 1980 & 1999. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 26 (1), pp. 35–50.

A foglalkoztatás is jó lehetőséget biztosít a kapcsolatteremtésre, különösen a támogatott foglalkoztatás, hiszen a védett foglalkoztatással szemben több lehetőséget nyújt nemfogyatékos emberekkel való kapcsolatteremtésre. Crockett és Crouter szerint a másokkal való kapcsolat és érintkezés növelik a pozitív énkép, a társas attitűdök és személyközi kompetenciák kialakulásának valószínűségét.¹³ Amennyiben ezek a kapcsolatok túlnyúlnak a védett környezet határain, javítják a fogyatékos emberek társadalmi befogadását és részvételét. Tehát a fogyatékos és a nemfogyatékos emberekkel való kapcsolatokat egyaránt ösztönözni kell.

Néhány szakember problémaként említi, hogy nem mindig van elég segítő ahhoz, hogy személyre szabott szabadidős programot biztosítsanak a lakóknak. Ilyen szervezési és egyéb praktikus okokból előfordul, hogy a lakóotthonon belül kell a szabadidőt eltölteni. Ebben az esetben különösen hasznos lehet a helyi önkéntesek bevonása, akik segítik a kapcsolatteremtést a környezettel és bővítik a lehetőségeket a szabadidő eltöltésére.

Több segítő utal arra, hogy a lakókat is fel kell készíteni a helyi közösségben való részvételre: a társadalmilag elfogadott viselkedésmódok hiánya akadályozhatja az új környezetbe való beilleszkedést, illetve új kapcsolatok kialakítását.

A közösségi ellátás önmagában nem garantálja a fogyatékos emberek társadalmi integrációját vagy a jobb életminőséget.¹⁴ Nem elég csak a fizikai környezet tényezőit – létszám, segítők száma, az épület kialakítása és elhelyezkedése stb. – figyelembe venni, a segítői gyakorlat is alapvető az ellátás eredményeinek megítélésénél.¹⁵ A lakóotthonba költözést az ellátás teljes átalakulásának kell kísérnie. Az új modell a lakók személyes és társadalmi státuszának megerősítésre törekszik, és olyan stratégiákat is tartalmaz, amelyek segítik új társadalmi szerepek elsajátítását.¹⁶

Több segítő utalt arra, hogy időnként nehéz a megfelelő egyensúlyt megtalálni a felelősség, a jogok és a kockázat között.¹⁷ A költözés, illetve a közösségi ellátási forma hatással volt arra, ahogyan most a munkájukat végzik.

Ennek egyik területe a lakók választási lehetőségei és önállósága. A történetek alapján úgy tűnik, hogy még a közösségi ellátásokban sem általános, hogy a fogyatékos emberek maguk dönthetnek arról, hogy kivel és hol szeretnének élni. Némely szervezet az egyéni választási lehetőségek biztosítását sem tekinti prioritásnak: a mindennapi élettel kapcsolatos kérdésekről – például mit egyenek – még mindig általában a segítőkkal együtt, közösen döntenek. A lakókkal való rendszeres konzultációnak és az egyéni fejlesztési tervek készítésének a szolgáltatás szerves részeinek kell lenni. A fogyatékos emberek élete nem statikus, hanem személyiségük folyamatosan fejlődik. Ehhez a fejlődéshez azonban reális célok és jövőkép is kell.

13 CROCKETT & CROUTER, 1995; SILBERELSEN & TODT, 1994 in: PRETTY, G., RAPLEY, M. & BRAMSTON, P. (2002). Neighbourhood and community experience, and the quality of life of rural adolescents with and without an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 24 (2), pp. 106–116

14 MC VILLY & RAWLINSON (1998) in: PRETTY, G., RAPLEY, M. & BRAMSTON, P. (2002). Neighbourhood and community experience, and the quality of life of rural adolescents with and without an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 24 (2), pp. 106–116.

15 MANSELL, J., BEADLE-BROWN, J., MACDONALD, S. & ASHMAN, B. (2003). Resident Involvement in Activity in Small Community Homes for People with Learning Disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 16, pp. 63–74.

16 O'BRIEN, P., THESING, A., TUCK, B. & CAPIE, A. (2001). Perceptions of change, advantage and quality of life for people with intellectual disability who left a long stay institution to live in the community. *Journal of Intellectual & developmental Disability*, 26 (1), pp. 67-82.

17 3R: responsibility, rights, risk

A lakókörnyezet és a szomszédok

Bevezetés

Ez a rész a szomszédokkal és a környéken működő létesítmények és szolgáltatások (például üzletek, étterem, fodrászat stb.) dolgozóival készült interjúkat dolgozza föl. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a környezet hogyan tekint a fogyatékos emberekre és miként viszonyul hozzájuk. Elsősorban az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

- Hogyan fogadták a fogyatékos emberek odaköltözésének hírért? Mi volt a reakciójuk hátterében?
- Van-e bármilyen kapcsolatuk a szomszédban élő fogyatékos emberekkel?
- Hogyan jellemeznék ezt a kapcsolatot?
- Milyen hatással volt a lakóotthon az ő életükre, illetve a környék változott-e?
- Kaptak-e előzetes tájékoztatást a lakóotthonnal kapcsolatban? Ha igen, ez segítette-e elfogadni az új szomszédokat?
- Volt-e bármilyen problémájuk, konfliktusuk a lakóotthonnal vagy a lakókkal?
- Milyen volt a tágabb környezet reakciója? Megkérdeztük néhány környékbeli üzlet, könyvtár, mozi stb. tulajdonosát vagy munkatársát, hogy történt-e bármilyen változtatás a szolgáltatásban, annak érdekében, hogy a fogyatékos emberek hozzáférését biztosítsák.
- Arra is rákérdeztünk, hogy alkalmaznának-e fogyatékos embert.

A szomszédok kezdeti tiltakozása

Az alábbi idézet egy nyugdíjas hölgygel készült interjúból származik, akinek családja és unokái is vannak. Az interjú készítője szerint az asszony nem sokat tud a szomszédban működő lakóotthonról, alig ismeri az ott élőket. Kapcsolata a lakóotthonnal elég távolságtartó, de kedvesen viselkedik velük és elfogadja őket. Az interjú illusztrálja sokak hozzáállását a környezetükben élő fogyatékos emberekhez: a kezdeti fenntartások vagy tiltakozás után, miután megérti, mit is jelent a közösségi ellátás, lakóotthon, megváltozik a véleménye. Ennek ellenére nem alakul ki szorosabb kapcsolat, és a fogyatékos emberekről alkotott elképzelései is meglehetősen leegyszerűsítettek, sőt néhány tekintetben továbbra is előítéletesek.

„Először nem közölték velünk, hogy a szomszédban egy sérültek számára épülő lakóotthon lesz, csak arra lettem figyelmes, hogy vágják ki a fákat, rendezik a portát. Akkor megkérdeztem, hogy mi készül itt, és akkor mondták. Hát eléggé feltételesen fogadtam a hírt, szerintem itt a környéken senki sem örült ennek. Lehet, hogy azért is, mert nem voltunk eléggé tájékoztatva arról, hogy milyen szellemi fogyatékos emberek lesznek itt. Talán a hangoktól féltünk, mert általában az ilyen fogyatékos embereket úgy ismerik az emberek, hogy kiabálnak. Szóval ettől féltünk, meg attól, hogy rontja majd a környezetet. Kellemesen csalódtunk, mert nagyon csendes létesítmény lett itt végül is, nem hallunk semmi hangot. Azt hiszem, mindenki így van ezzel a környéken. Sőt nekünk talán még jó is, hogy itt a szomszédban van, ki van világítva, biztonságosabb, előtte volt egy betörés is nálunk, mikor még nem volt itt ez az épület.

Hogy adnak-e valamit a sérültek a társadalomnak, az attól függ szerintem, hogy milyen fokozatú sérültekről van szó. Meg hát közöttük is van olyan, aki értelmesebb, meg hát ezek is olyan értelmesebb fogyatékosok azért. Tényleg csend, nyugalom van, meg ahogy látom őket itt elvonulni, olyan csendben vannak. Templomba is jönnek, és végig tudják hallgatni a misét.

Én az egyik fiút szoktam itt az udvaron látni, én mindig szoktam neki mondani, hogy én vagyok a szomszéd néni, és akkor néha eszébe jut, és mondja a magáét, hát ennyi kapcsolatom van velük. Régebben volt itt egy fiú, aki olyan beszédesebb volt, minden felől érdeklődött, az nagyon hozzánk

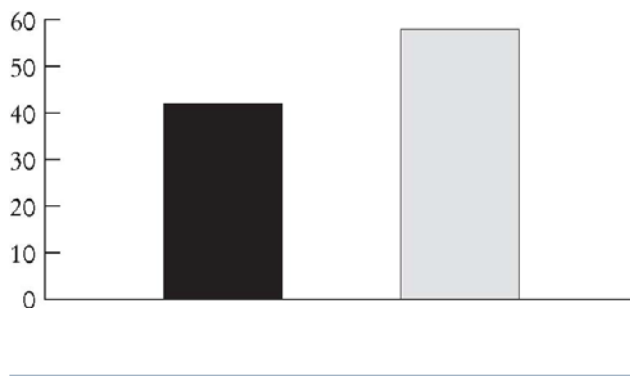
nőtt annak idején, de most már nincs itt. A többiekkel nem beszélünk még soha. A többi szomszédal jó kapcsolatban vagyunk. Nem tudom, miért ment el a régi vezető, vele köszönőviszonyban voltunk, meg is állt néha beszélgetni. De úgy egy zárt szervezet ez az egész, nem tudom, hogy működik, milyen pedagógusok, meg szolgáltatások vannak, erről nem szoktunk beszélgetni.

Én azt gondolom, ha a sérültek normál iskolába járnának, hátráltatnák az egészségeseket, bár az ő szempontjukból biztos, hogy jobb lenne, mert őket felhúznák a normál gyerekek, értelmileg. Attól függ, milyen a szellemi képessége annak a fogyatékosnak. Lehet, hogy a sérülteknek kisebbségi érzésük lenne, hogy a gyerekek nem fogadnák be őket. Nem tudom. Lehet, hogy ha hozzászoknának elsőtől fogva, meg is kedvelnék és segítenék őket. Szerintem a mai gyerekek sokkal tájékozottabbak, ugye a sok tévé, és kevésbé csúfolnák őket, mint mondjuk a mi időnkben.”

A lakóotthon létrehozása és a szomszédság bevonása

Sok vita van azzal kapcsolatban, hogy a lakóotthon létrehozását megelőzően kell-e tájékoztatni a környéken élőket. Egyesek úgy érvelnek, hogy a fogyatékos embereknek is joguk van bárhol élni, ezért nem szükséges emiatt magyarázkodni. Mások szerint fontos a környezetet felkészíteni a fogyatékos emberek befogadására, és ennek érdekében különböző tevékenységeket szerveznek.

TÁJÉKOZTATTÁK-E ELŐZETESEN A LAKÓOTTHON TERVEZETT MEGNYITÁSÁRÓL?

Megkérdeztük a szomszédokat, hogy kaptak-e tájékoztatást a lakóotthon megnyitása előtt. A válaszolók 58 százaléka mondta, hogy nem tudtak arról, hogy a közelben fogyatékos emberek lakóotthona nyílik.

Az alábbi interjúrészlet egy olyan családdal készült, amelyet nem tájékoztattak előre. Az interjú készítője szerint, ez a család a lakóotthon egyik leghevesebb ellenzője volt. A szülők azt mondták, hogy aggódnak a gyermekeik biztonságáért, hiszen rossz hatással lenne rájuk, ha az utcán rendszeresen összetalálkoznának fogyatékos emberekkel. Később azonban megváltozott a véleményük:

„... az emberek tartottak az új lakóotthontól: az itt lakókat nem tájékoztatták, mindenféle hírek keringtek arról, hogy bezárják az intézetet, és mindenkit kiköltöztetnek a faluba. Az orvos is mondta, hogy ez így nem lesz jó.” Ez a család akkor hallott először a lakóotthon tervéről, amikor az intézmény vezetése a környéken érdeklődni kezdett eladó házak után. A helyiek azt mondták, hogy „szabadjára engedik a bolondokat”. Később azonban nagyon kellemesen csaldódtak az új fogyatékos szomszédjaikban: udvariasak és kedvesek. Mindig köszönnek és megkérdezik, „hogyan vannak?”, csokoládét adnak a gyerekeknek stb. Később hozzátették azt is, hogy „állandó felügyelet alatt vannak, nem kell aggódni.”

Az esetek többségében az emberek nem kapnak előzetesen hivatalos vagy személyes tájékoztatást. Egyesek a helyi újságból értesülnek a lakóotthonról. Sokan annak ellenére, hogy tájékoztatják őket, nem ellenzik a lakóotthon megnyitását, számukra a lakóotthon olyan, mint bármelyik másik ház a környéken.

Egy háromgyermekes apa, aki az egyik lakóotthon szomszédságában vásárolt házat, azt találgatja, vajon tudatosan nem szóltak-e az otthonról. Azt mondja, hogy nem befolyásolta volna a szándékukat, de így fölmerült benne, hogy az előző lakó esetleg nem a lakóotthon miatt költözött-e el.

„Érdekes, hogy sem az ingatlanügynök, sem az előző tulajdonos nem említette, hogy egy lakóotthon működik a szomszédban. Nem biztos, hogy szándékosan hallgattak erről a dologról, de nagy valószínűséggel igen! Igazából csak akkor értesült a család a lakóotthonról, amikor a beköltözés után átjött az otthon vezetője bemutatkozni. Ha előbb tudok a lakóotthonról, akkor sem döntöttünk volna máshogy, de azért kíváncsi vagyok, hogy az előző tulajdonos számára ez problémát jelentett-e. Bár a szomszédoktól soha nem hallottam semmilyen konfliktusról a lakóotthonban élőkkel.”

A tájékoztatás hiánya befolyásolja egyes emberek lelkiállapotát: bizonytalanságot éreznek, nem tudják, mire számíthatnak. Félelmeiket sokszor a többi szomszéd által terjesztett hírek, pletykák is fokozzák.

A következő idézetben egy férfi úgy nyilatkozik, hogy jó tapasztalat lett volna, ha hamarabb belevonódnak a folyamatba.

„Szerintem kár, hogy csak az utolsó pillanatban értesültünk arról, hogy fogyatékos emberek költöznek ide. Soha nem lehet tudni, hogy az új dolgok mit hoznak; egy darabig izgalommal tekintettünk elébe.”

A hírek szerepe

A következő idézet, amely egy 72 éves asszonytól származik, azt mutatja, hogy mi történhet, ha a hírek önálló életre kelnek:

„A lakóotthont körülbelül hat éve nyitották meg, de azt megelőzően különböző hírek keringtek arról, hogy kik fognak ideköltözni, ami egyre jobban aggasztotta az itt élőket. A tájékoztatóban láttuk a „nehézségek” és a „problémák” szavakat és nagyon megijedtünk, nem tudtuk, hogy ezek mit jelentenek. Börtönből szabadultak? Biztonságos lesz? Egyre vadabb hírek keringtek, mert nagyjából egy évig húzódott a lakóotthon megnyitása. A lányom nagyon aggódott, mert akkoriban ő itthon volt a gyerekekkel. Itt bárki nagyon könnyen be tud jutni az udvarba, mert úgy vannak kialakítva az épületek. Egyszerűen nem tudtuk, hogy mire számíthatunk. Az önkormányzat sokkal többet tehetett volna a tájékoztatásunk érdekében. Hiba volt a részükről, hogy csak azt mondták, várjunk, és majd kiderül. Biztosak voltunk abban, hogy azért titkolóznak, mert szexuális bűncselekményekért elítélt bűnözőket akarnak ideköltöztetni.”

„Kezdetben egyesek megpróbálták megijeszteni a szomszédokat, azt terjesztették, hogy az új szomszédok zajosak és veszélyesek lesznek. Ezért senki nem fogadta nagy lelkesedéssel az ötletet. Eleinte mindenki nagyon hűvösen és távolságtartóan viselkedett, de egy-két éven belül a kapcsolat barátsággá alakult.”

Az emberek tájékoztatása többféleképpen történhet: a lakóotthon megnyitását megelőzően, illetve azt követően találkozókon, látogatásokon vagy a lakóotthonban szervezett programokon keresztül, például nyílt nap, ismerkedési est, vacsora stb. Néhány lakóotthon-vezető fontosnak tartja személyesen, egyesével felkeresni a szomszédokat és elmagyarázni nekik a lakóotthonnal kapcsolatos terveket.

A következő idézetek azt mutatják, hogy az emberek egy része szerint igenis számít a tájékoztatás. Az ilyen hozzáállás segít jó kapcsolatot kialakítani az új szolgáltatással, arra ösztönöz, hogy megismerjék a lakóotthont és az ott élőket, és ezáltal leküzdjék az esetleges félelmeket, aggályokat.

„Mindig mindenről tájékoztatják a szomszédokat: ha bármit terveznek, mindig bedobnak egy meghívót vagy egy értesítést a postaládákba, elnézést kérve az esetleges kellemetlenségekért. Időnként vendégségbe hívnak bennünket, ami sok szomszédot is vonz. Én is sokszor el szoktam menni, és más szomszédokkal is találkozom ott.”

„Tájékoztattak az itt élőket arról, hogy a közelben egy lakóotthon nyílik értelmi fogyatékos emberek részére. A környékbeliek elég nagy aggodalommal fogadták ezt, és szerveztek egy gyűlést, amire meghívták a szervezet vezetőjét, akinek sikerült a félelmek nagy részét eloszlatni.”

A közösségi ellátásokkal kapcsolatos reakciók

A lakóotthon megnyitását megelőző tájékoztatás nem mindig hoz eredményt, sőt, negatív reakciók még ezekben a közösségekben is előfordulhatnak. A szomszédsági kapcsolati háló (network)

Egy asszony beszámol arról, hogy milyen akciókat szerveztek a szomszédokkal, mert nem akarták, hogy „bolond gyerekek” költözzenek a környékre.

„Akkor hallottam a lakóotthonról, amikor elkezdődtek a felújítások. Kérték a hozzájárulásomat, alá kellett volna írnom valami beleegyezést, de nem írtam alá. Összehívtunk egy nem hivatalos lakógyűlést, megbeszélni, hogyan tudnánk megakadályozni a lakóotthon megnyitását. Nekem ott azt mondták, hogy én akadályozhatom meg, mert én vagyok a közvetlen szomszéd. Szóval elkezdtünk aláírást gyűjteni és írtunk egy kérvényt az önkormányzatnak. Amikor az önkormányzat azt elutasította, írtunk a közigazgatási hivatalnak is, hogy megakadályozzuk a lakóotthon elindítását.”

A lakóotthon vezetője is elmesélte, hogy ő miként élte meg a szomszédok tiltakozó akcióit, amelyek szerinte teljesen megalapozatlanok voltak.

„Amikor elindult a ház felújítása, akkor végig az utcában és a másik utcában, a kertszomszédainknál is kis papíron jeleztem, hogy örömmel értesítjük, hogy elkezdtük a lakóotthon létrehozását és ezen fáradozunk. Amikor elkészült, akkor ismét örömmel értesítettem őket, hogy immáron megvagyunk, és mikor lesz a megnyitó. A megnyitóra mindenkit meghívtam az otthon nevében. Egy hölgy jött el, a másik utcából, tehát nem igazán van közvetlen kapcsolata velünk. De őt érdekelte, hogy mi az, amiről már ennyi papírt kapott. Karácsonykor és húsvétkor minden postaládába bedobok egy üdvözlőlapot, sőt akkor, amikor indult a ház, egy kis virágmagos zacskót is tettem oda, hogy a mi kertünk majd ilyen virágokkal lesz beültetve, és ha van kedvük, ültessék el ők is. Pontosan már nem emlékszem a szövegre. Én mindenkivel megpróbálok türelemmel viselkedni és akár előre köszönök a férfiaknak is. A másik oldalon élő hölgygel most már beszélgetünk is néha, neki voltak fenntartásai és elvárásai az építkezés kapcsán – a hangszigetelés megoldása – ezeket mi teljesítettük. Aztán volt egy alkalom, amikor azt állította, hogy ide hétfégenként valakik bejárnak és óriási bulikat rendeznek. Én ezt kétkedve fogadtam, mert tudom, hogy hétfégen senki nem volt bent. Ha bármelyik kolléga bármilyen oknál fogva bejön, azt megmondta volna. De hát ilyen nem volt. Akkor kiderült, hogy mi cigarettacsikkeket dobálunk át hozzá. Erre mondtam neki, hogy jöjjön át, és nézzük meg a cigarettacsikkeket. Valóban találtunk is csikkeket, és nagyon meglepődtem, mert itt nem dohányzik senki. Aztán kiderült, a szomszédból az óvodás gyerek dobálja át ezeket, és egyéb dolgokat is, pl. köveket. Akkor kértem őket – egyébként a gyerekekkel szoktam a legtöbbet beszélgetni és jóban vagyunk – hogy ezt ne csinálja többet, mert veszélyes is lehet.

Tulajdonképpen az volt a probléma, hogy mi szerettük volna, ha a szomszédunk megcsinálja a szigetelést. Én írtam neki egy levelet, amire nem is válaszolt, sőt azt mondta, hogy az a mi dolgunk, hogy azt megcsináljuk. Holott az alapítvány lemondott az udvarban lévő garázsról az ő javára, cserébe ezért, hogy megcsinálja az ő oldalán a szigetelést. De ez nem történt meg. Itt mindenféle jogi probléma is volt, mert 7-8 évvel azelőtt, hogy az alapítvány megvette a házat, történtek átalakítások, ezeket azonban az akkori tulajdonos nem jegyeztette be a tulajdoni lapon. És mivel ez társasház, akkor neki kellett volna a szomszédok beleegyezését kérnie. Mi megpróbáltuk valamilyen módon rendezni ezt, de aztán kudarcba fulladt, és végül föl is adtuk, mert nem működött a dolog. Hát, amit én tudok, hogy amikor az egyik közvetlen szomszéd megtudta, hogy ide értelmi sérültek költöznek, rögtön elkezdte az aláírásgyűjtést, és először az önkormányzatnak írt, aztán pedig a közigazgatási hivatalnak küldte be az aláírásokat. Tulajdonképpen én mondtam a szomszédasszonynak, hogy megnehezítheti a helyzetünket, tehát azt el tudja érni, hogy mi később kapjuk meg a szükséges engedélyeket, de megakadályozni nem tudja, mert törvény van rá, hogy mi itt lehetünk. És természetesen nem fogja őt semmilyen inzultus érni. Ő akkor ezt nem hitte el, de úgy gondolom, hogy most már lassan kezd érezni, hogy nincs oka ilyen félelmekre. Attól félt, hogy átmásznak majd a kerítésen, éjszaka ráverik az ajtót és az ablakot, hangoskodás és őrjöngés lesz, verni fogják a falat, és éjszaka majd nem fog tudni aludni. Ő megfogalmazta ezt, de hogy ezen túl még mi mindentől félt, azt nem tudom. Az előbbieket megfogalmazta, és én megnyugtattam őt, hogy nem lesz semmi efféle. Sőt, amíg az építkezés tartott, amikor láttam szemben kint szomszédot, mindig odamentem, bemutatkoztam, megmondtam, hogy én ki vagyok, és kik fognak idejönni. És ha valakinek valamilyen kérdése volt, megpróbáltam megválaszolni. Ez többnyire abszolút közönybe fulladt. Vagy pedig azt mondták, hogy nem akarnak ezzel foglalkozni. A lakásába egyetlen egy szomszéd hívott, hozzájuk

bemegyünk például névnapot köszönteni. És ők karácsonykor eljöttek, elfogadták a meghívásunkat. Az egész utcát meghívtam karácsonykor is, és a megnyitóra is.”

Az előítéletekkel szemben nagyon nehéz csak tájékoztatással fellépni. A történetek azt mutatják, hogy a fogyatékos emberekkel való közvetlen kapcsolat sokkal hatásosabb. A mindennapos érintkezés hatására az emberek többsége rájön, hogy a fogyatékos emberekkel kapcsolatos elképzeléseik tévesek voltak.

A szomszédok körében különböző reakciók figyelhetők meg: egyeseket nem zavar, másokat nem érdekel, hogy lakóotthon nyitnak a környékükön. Vannak, akik komolyan ellenzik a lakóotthon megnyitását. A tiltakozás hátterében leggyakrabban a tudatlanság és a bizonytalanság áll. Sokan összekeverik az értelmi fogyatékos embereket a pszichiátriai betegekkel, akiket pedig a bűnözőkkel és szexuális bűncselekmények elkövetőivel azonosítanak. A legtöbben nem tudják, hogy mire számítsanak. Egyesek szerint ez az ismeretlentől való természetes félelem, ami meglehetősen helytálló feltételezésnek tűnik, hiszen az emberek nagy része nem sokat tud a fogyatékosokról és a közösségi ellátásokról. Másik lehetséges magyarázat, hogy a negatív reakciók nagy részét a szomszédságban keringő pletykák és álhírek okozzák, amelyek fokozzák az emberek indulatait és félelmeit.

A féltreértések és a félelmek sokszor csak a szolgáltatás beindulását követően tisztázódnak, illetve múlnak el.

„Amikor megértették, hogy miről is szól a támogatott életvitel, sokkal pozitívabban kezdtek hozzáállni a dologhoz.”

Mitől tartanak a szomszédok? A válaszok elég általánosak, valószínűleg azért, mert a félelmeket az ismeretek hiánya okozza. Tipikus félelmek például a gyermekek és a tulajdonuk biztonságával, az ingatlanok értékének csökkenésével kapcsolatos aggodalmak. Sokan említették a zajokat, illetve azt, hogy mi történik, ha a lakóotthonban élők nem kapnak megfelelő segítséget. Ez tükrözi a fogyatékos emberekről a társadalomban élő sztereotip képet, miszerint a sérült emberek függőek és állandó gondoskodásra szorulnak. Alig látják meg bennük a lehetőségeiket, illetve képességeiket.

Az alábbi idézet ezt illusztrálja:

„A szomszédok és én is leginkább a zajtól féltünk és attól, hogy a lakóotthon miatt a lakásunk elveszíti az értékét. Már az a szó, hogy „szellemi fogyatékos” is olyan ijesztő... Szóval aggódtunk a környék miatt. Már hallottam rossz dolgokat értelmi fogyatékos emberekről. Most már látom, hogy nem kellett volna ennyire tartanunk a lakóotthontól. És már bánom, amit tettem.”

Előítéletesség és tájékoztatás

A fogyatékossgal kapcsolatos tájékoztatás segített volna legyőzni a félelmeket? A közvélemény számára hasznos lenne a fogyatékos emberekkel és a közösségi alapú ellátásokkal kapcsolatos pontos tájékoztatás? Az általános médiakampányok javítják-e a fogyatékos emberekről alkotott képet? Segítenek-e legyőzni a félelmeket? Vagy hatástalanok maradnak?

A korábban említett attitűdváltozásokkal kapcsolatban, megállapítható, hogy az emberek hozzáállása a közvetlen kapcsolat hatására változik meg. Sokan utaltak arra, hogy nem érintkeznek eleget a szomszédban élő fogyatékos emberekkel ahhoz, hogy jobban megismerjék őket, megváltozzon a hozzáállásuk, és könnyebbé váljon a kommunikáció. Ez azt jelzi, hogy igenis érdemes időt és energiát fektetni a szomszédokkal való kapcsolat ápolásába. Az előítéletek csak a másik megismerése révén változnak meg, a tájékoztatás hatása sokkal bizonytalanabb.

A fogyatékos emberekkel való kapcsolat hatása

Az interjúk során többen beszámoltak arról, hogy megváltozott a fogyatékos emberekről való képük. Ennek ellenére, sok interjúból mégis az derül ki, hogy az emberekben hamis kép él a fogyatékos emberekről; arról, hogy mire képesek, illetve, hogy milyen és mennyi támogatásra van szükségük. Továbbra is téves elképzeléseik vannak a fogyatékossgáról, és arról, hogy az miként befolyásolja az egyén életét.

Tudatformálás és a tudatosság növelése?

A fogyatékos emberekkel való kapcsolat ráirányíthatja a figyelmet képességeikre, növelheti a megértést, és hozzájárulhat ahhoz, hogy a társadalom ne csak úgy tekintsen a fogyatékos emberekre, mint gondoskodásra szoruló személyekre, hanem mint a társadalom tagjaira, akiknek ugyanúgy tehetségük, céljaik és szükségleteik, továbbá ugyanolyan jogaik vannak, mint bárki másnak. Mindazonáltal továbbra is úgy tűnik, hogy csak nagyon lassan változik a társadalom fogyatékossgáról alkotott képe, sokaknak továbbra is hamis elképzeléseik vannak.

„Úgy gondolom, hogy ezek az emberek nem tudnának a boltban dolgozni és a vásárlókat kiszolgálni. Csak olyan helyen tudnának dolgozni, ahol nem találkoznak vevőkkel, pl. raktárban vagy hasonló.”

„Fogyatékosoknak nem szabadna pénzzel dolgozni, mert bárki ellophatja tőlük.”

Ahogy már korábban utaltunk rá, az attitűdváltozás általában a lakóotthon megnyitását követően ment végbe. A fogyatékos emberek jelenléte a közösségben gyakran ráirányítja a figyelmet különböző kérdésekre, például a hozzáférhetőségre és az akadálymentességre.

„Elgondolkodtat, hogyan bánt a társadalom a fogyatékos emberekkel.”

Sok interjúból azonban az derül ki, hogy a fogyatékossgáról az emberek még mindig a hagyományos sztereotípiákban gondolkodnak. Melyek ezek? Az egyik gyakori előítélet, hogy a fogyatékos embereknek sokkal többet kell elviselniük, mint az épeknek. A másik gyakori előítélet, a fogyatékos emberek korlátait hangsúlyozza: nagyon kevés dolgot képesek maguktól elérni.

Mindkét előítélet megjelenik az interjúkban. Az emberek reakciói három kategóriába sorolhatóak:

Csodálat

Az egyén vagy a szüleinek a csodálata azért, hogy képesek ilyen „hatalmas nehézségekkel” élni.

„Szerintem szörnyű dolog és nagyon csodálok a szüleit.”

Sajnálát

Gyakran a saját helyzetükkel való összehasonlításban. A fogyatékossgal való szembesülés sokakból vált ki egyfajta „milyen szerencsések vagyunk, hogy minket elkerültek ezek a dolgok”-érzést.

„Hálát kell adnunk Istennek, hogy a mi gyerekeink egészségesek.”

„Máshogy látod a saját problémáidat.”

Infantilizálás és leereszkedés

Sokakban egyfajta naiv és idealisztikus kép él a fogyatékos emberekről: szerintük ők mindig kedvesek és barátságosak, sohasem mérgesek vagy elégedetlenek. Sokan nem tudnak elképzelni egy fogyatékos embert igazán haragudni, vagy egyéb negatív megnyilvánulásokat. Erre utal az alábbi két idézet. Az egyik egy olyan asszonytól származik, aki rendszeresen jár a helyi templomba, amit a lakóotthon lakói közül is többen látogatnak. Annak ellenére, hogy nagyon örül a fogyatékos emberek jelenlétének, hozzáállása mégis ezt a téves felfogást tükrözi.

„A templomba járó fogyatékos embereknek nagyon fontos tanítói szerepük van. Elfogadásra tanítanak minket és az egész gyülekezet nagyon sokat tanult tőlük, különösen az egyik lakótól, aki már annyi jót tett velünk.”

Egy fodrász a következőképpen beszél fogyatékos vendégeiről:

„Hét fogyatékos vendégem van. Rendszeresen jönnek és nagyon szeretem őket. Kis napsugarak, mindig nagyon vidámak.”

Vajon a média felelőssége-e, hogy a valóságnak jobban megfelelő képet mutasson a fogyatékos emberekről? Peter Radtke szerint, napjainkban a fogyatékos embereket a médiában vagy szegény, sajnálatra méltó és gondoskodásra szoruló emberként, vagy szuperhősként ábrázolják, akik erővel és méltósággal viselik a fogyatékossg terhet. Másfajta ábrázolások, hétköznapi emberek bemutatása nagyon ritka. Ezek az ábrázolások aztán hamis általánosításokhoz vezetnek, hiszen ahogy arra már a korábbiakban utaltunk, az emberek hajlamosak a fogyatékos emberekre, mint homogén csoportra tekinteni.¹⁸

Egy mozgássérült fiú szavaival:

„Még mindig nem úgy látnak minket, mint akik beleférnek az átlagba. Pedig mi is átlagosak vagyunk.”

Kommunikáció fogyatékos emberekkel

Sokan kényelmetlenül érzik magukat fogyatékos emberek társaságában.

„Ritkán kezdeményezek beszélgetést magamtól, mert nem tudom, hogy mit is mondhatnék.”

Sokan nem tudják, hogy mit mondjanak és hogyan a fogyatékos embereknek. Erről maguk a fogyatékos emberek is beszámoltak.

„Akkor is mindig a férjemet kérdezik a családunkról, ha éppen ott ülök mellette.”

Többen említették az interjúban, hogy egy idő után, miután kicsit jobban megismerték őket, könnyebbé vált a beszélgetés a fogyatékos szomszédokkal. Többé már nem próbáltak túlságosan barátságosan vagy anyáskodóan viselkedni, mint ahogy az eleinte gyakran előfordult. Mások engedtek a távolságtartó és hűvös viselkedésükből, vagy türelmesebbek, megértőbbek és empatikusabbak lettek.

„Az nem segít, ha sajnáljuk vagy körbeugráljuk őket.”

„Igen, egy idő után könnyebb és egyszerűbb az érintkezés.”

Az emberek különféle módon indokolták véleményük és viselkedésük megváltozását. Ezek két nagyobb kategóriába sorolhatók: egyrésztől hozzászórtak a fogyatékos emberek jelenlétéhez, többé már nem volt szokatlan, ahogy beszélnek, a megjelenésük stb. Másrésztől szerepe volt az információnak és az érintkezésnek a lakóotthonban élő emberekkel.

18 Peter Radtke, Between Beggar and Batman: the Image of people with disabilities in the media. EDF bulletin: Special Dossier on: „Media and disability” – April-June 2003, p. 11-13.

„Az, hogy szomszédok lettünk, megváltoztatta a véleményemet a fogyatékos emberekről. Ez leginkább annak köszönhető, hogy személyesen ismerem őket és valamilyen szintű kapcsolatunk van egymással.”

„Igen, egész más, ha valakit közelebbről megismersz. Sokkal inkább bevonódsz.”

Az önkéntesek hatása

Néhány szomszéd önkéntesként részt vesz a lakóotthon életében. A következő idézet egy nyugdíjas férfitől származik, aki segített a lakóotthon építésénél. Arról beszél, hogy hogyan változott a saját és a többi szomszéd fogyatékos emberekről alkotott képe.

„A környéken lakókat nem tájékoztatták hivatalosan a lakóotthon megnyitásáról, de én mégis értesültem róla, és az építkezésnél is segítettem. A lakóotthon egy korábbi iskolaépületben működik, a közvetlen szomszédok részt vettek az átalakításban. Sok önkéntes dolgozott itt... Vannak, akik nagyon elfoglaltak, őket nem érdekli, hogy az épületben lakóotthon vagy iskola működik-e, ha a környék továbbra is csendes marad...”

Eleinte nagyon furcsán éreztem magam a fogyatékos emberek társaságában, de utána rájöttem, hogy ők is olyanok, mint bárki más. Mostanra nagyon jól kijövök velük... Ha nem dolgoztam volna önkéntesként az építkezésen, akkor is nagyon sokat megtudhattam volna a lakóotthonról, pusztán a közelségem miatt. És persze a lakóotthon megnyitásakor szervezett nyílt nap is sokat segített volna, hogy közelebb kerüljek hozzájuk.”

A szomszédságban működő létesítmények és szolgáltatások

A kutatásban nemcsak a szomszédokat kérdeztük meg, hanem a lakóotthon környezetében található szolgáltatásokat és intézményeket is. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, milyen gyakran vannak fogyatékos vendégeik, illetve változtattak-e bármin, annak érdekében, hogy a fogyatékos emberek is megfelelően hozzáférhessenek a szolgáltatáshoz. Azt is megkérdeztük továbbá, hogy alkalmaznának-e fogyatékos embert.

Különleges megoldások fogyatékos emberek számára

Mit tesznek a szolgáltatások a hozzáférhetőség javítása érdekében? Hogy próbálják a szolgáltatást fogyatékos emberek számára is vonzóvá tenni?

A hozzáférhetőség javítása több szinten is történhet: egyrésztől jelentheti az épített környezet akadálymentesítését. Másrésztől, tágabb értelemben jelentheti a fogyatékos emberek számára nyújtott többletsegítséget vagy a szolgáltatás átalakítását is. Az, ahogyan a szolgáltatások vezetői a fogyatékos ügyfelekhez állnak, sokat elárul arról is, hogy általánosságban miként gondolkoznak a fogyatékos emberekről.

Egyenlő hozzáférést biztosító együttműködés egy kulturális intézménnyel

A következő részlet egy színház munkatársával készült interjúból származik. A városban viszonylag hosszú hagyománya van a közösségi pszichiátriai és fogyatékosellátásnak. A színházat értelmi fogyatékos és pszichiátriai beteg emberek is rendszeresen felkeresik, a színház együttműködik egy szervezettel annak érdekében, hogy programjait hozzáférhetővé tegyék fogyatékos emberek számára. Úgy érzik, hogy egy fogyatékos munkatárs sokat segíthetne ebben a feladatban.

„Leginkább pozitív tapasztalataink vannak. A lakóotthon és a pszichiátria miatt az emberek megszokták és elfogadják a másságot. Tapasztalataink szerint az értelmi sérült emberek máshogy élik meg a színházi élményt. Sokkal közvetlenebbül fejezik ki az előadással kapcsolatos érzéseiket. Ez minket nem zavar, bár a közönség egy kis részét időnként igen. Mindazonáltal a fogyatékos emberekkel szemben megnyilvánuló negatív reakciók nem jellemzőek, az emberek nagyon toleránsak és elfogadóak. A városban már régóta működnek közösségi alapú ellátások.

Ami a hozzáférés javítását illeti, minden előadáson rendelkezésre áll 10 hely mozgássérültek számára. Minden színházi idényben igyekszünk műsorra vinni egy-két olyan darabot, amely kapcsolódik a fogyatékos emberekhez és/vagy fogyatékos embereknek szól. Ebben együttműködünk egy másik szervezettel. A következő idénytől írott tájékoztatókat is ki fogunk adni, kifejezetten értelmi fogyatékos emberek számára, amit ezzel a szervezettel együtt készítünk el...

Természetesen fölvennénk fogyatékos munkatársat, amennyiben megvan a szükséges képzése és alkalmas a feladat ellátására. Az mellékes, hogy valaki fogyatékos-e vagy sem, az a lényeg, hogy jól

el tudja látni a munkáját. Ha lenne fogyatékos munkatársunk, akkor szakértőként dolgozhatna itt, tanácsokat adhatna a fogyatékos emberek hozzáférést javító kezdeményesekkel kapcsolatban. Egy személyesen érintett munkatárs a saját tapasztalatait is fölhasználhatná. Mindenképpen nagyon hasznos lenne.”

A következő interjúban szereplő idegenforgalmi iroda nemrégiben vett föl egy fogyatékos munkatársat, ami segített javítani a fogyatékos embereknek nyújtott szolgáltatásaikat. Hasonlóan a színházhoz, ők is úgy látják, hogy a fogyatékos emberek tudják legjobban, hogyan javítható a szolgáltatás hozzáférhetősége.

„Az irodában dolgozik egy fogyatékos munkatárs is, szóval a kollégák elfogadják a fogyatékos embereket. Eleinte egy kis alkalmazkodást igényelt az értelmi sérült kollégával való együttműködés, de ma már minden simán megy. Az ide betérő fogyatékos emberek is ugyanazokat a kérdéseket teszik föl, mint a nem fogyatékosok. Általában semmi különös probléma nincs. Korábban, mielőtt fölvevük volna a sérült kollégát, néhány dolgozónak szokatlan és nehezebb volt fogyatékos emberekkel érintkezni, de mostanra ez is megváltozott. Az én öcsém fogyatékos, ezért számomra ez soha nem okozott nehézséget. Ezért nem is idegenkedtem egy fogyatékos munkatárs alkalmazásától.

Ami a szolgáltatásaink hozzáférhetőségét illeti, tájékoztató füzeteinkben gondolunk a fogyatékos emberekre, általában feltüntetjük, hogy egy esemény vagy épület akadálymentes-e. Van egy hangos programfüzetünk látássérültek számára, és az új épületünk akadálymentes lesz.”

Egy könyvtárossal készült interjúból is pozitív kép rajzolódik ki, és az derül ki, hogy a könyvtárban olvasóként és munkatársként egyaránt szívesen látják a fogyatékos embereket.

„Mindig próbáljuk az olvasók igényeit kielégíteni. A könyvtár megközelíthető kerekesszéssel, vannak hangos könyveink, Braille-írásos és nagybetűs könyveink, akadálymentes a mosdó stb. Régebben dolgozott itt egy fogyatékos kolléga. Senkit nem érhet hátrányos megkülönböztetés a fogyatékosága miatt.”

A projekt során több élelmiszerboltot is fölkerestünk, és néhány nagyon jó példával is találkoztunk:

„Igen, naponta több fogyatékos vásárlónk is van: leginkább kerekesszéket használó mozgássérült emberek. Érzékszervi fogyatékosokkal élő vásárlóink nem nagyon vannak. Értelmi sérült emberek leginkább csoportosan jönnek vásárolni, a segítőikkel együtt. Az enyhe fokban értelmi sérült emberek pedig nem igényelnek különösebb segítséget. Talán csak az euró bevezetése után volt néhány probléma, de mindig segítünk nekik a pénztárnál.

Nemrégiben kiszélesítettük a polcok közötti folyosókat, annak érdekében, hogy kerekesszéssel is könnyen lehessen mozogni. Néhány éve pedig a bejáratot alakítottuk át, eltávolítottuk azt a kis forgószerkezetet, ami nagyon sok nehézséget okozott a mozgássérült vásárlóknak. Ekkor átalakították az egyik pénztárat is, kiszélesítették a helyet. Figyelünk arra, hogy ez a pénztár a lehető legtöbbet legyen nyitva, de sajnos ez nem mindig lehetséges.

Korábban dolgozott itt egy fogyatékos kolléga, akinek autóbalesete volt, és nagyon nehezen mozgott és alig tudott beszélni. Hat hónapig dolgozott itt és mindenki kedvelte. Mindazonáltal nagyon megerőltető volt neki a munka, és ezért elment. Boltban dolgozni nehéz fizikai munka, nem biztos, hogy ez jó a fogyatékos embereknek. Persze ez függ a fogyatékoság fajtájától és súlyosságától. Talán a pénztárosi munka lenne a legmegfelelőbb bizonyos fogyatékos embereknek.”

A legtöbb helyen fizikai átalakításokat végeztek, az épített környezet akadályait távolították el a hozzáférés javítása érdekében, így lett: akadálymentes bejárat, széles folyosó, akadálymentes mosdó, speciális bevásárlókocsi, elektromos kerekesszék, alacsony pult, automata ajtó és igénybe vehető személyes segítség is. Úgy tűnik, hogy a fizikai akadálymentesítésen túl a boltosok sokkal kevésbé tudják, hogyan javíthatnák az értelmi fogyatékos vásárlók hozzáférést.

„Egy élelmiszerboltban nem nagyon van mit fejleszteni az értelmi fogyatékos vásárlók hozzáféréseinek javítása érdekében.”

Az alábbi mozi is csak a nyilvánvaló tényezőket veszi figyelembe:

„Nem, nincsenek speciális szolgáltatásaink a fogyatékos emberek hozzáféréseinek javítására. Szerintem az a legfontosabb, hogy a mozi épülete akadálymentes.”

Egy postahivatal vezetője szerint:

„Mindenkinek segítünk, aki igényli. Vannak alacsony pultjaink kerekesszékes emberek számára, illetve van egy pultunk siketek számára.”

Egy mozgássérült ember szerint maguknak a fogyatékos embereknek is aktívabbnak kellene lenni, és föl hívni az üzletlajdonosok figyelmét az akadályokra:

„Ismerek pár olyan üzletet, ahol végeztek néhány átalakítást, miután többször is megpróbáltam bejutni a kerekesszékekkel. Tehát a dolog nemcsak a tulajdonosokon múlik, hanem rajtunk, fogyatékos embereken is. Addig, amíg valaki nem szembesül egy problémával, nem is várhatjuk, hogy változtasson.”

A hozzáférés hiánya

A fogyatékos emberek sokszor leküzdhetetlen akadályokkal találkoznak, amikor megpróbálnak bizonyos épületekbe bejutni vagy tevékenységekbe bekapcsolódni. Néhány megkérdezett szolgáltatás üzemeltetője tisztában van azzal, hogy még bőven van mit tennie annak érdekében, hogy a helyszín akadálymentes legyen.

Egy mozi vezetője a következőket mondja:

„Vannak speciális szolgáltatásaink fogyatékos emberek számára. Például van lift az épületben, és a munkatársak mindig a helyükre kísérik a fogyatékos látogatókat. Emeletenként van akadálymentes mosdó is. Persze vannak még problémák, például az, hogy a termekben nincs kialakítva külön hely a kerekesszéket használó nézők számára, szóval vagy a sorok mellett, vagy a sorok előtt kell ülniük. Bár, ha akarják, segítünk átülni a mozsizékekbe. Az is gondot jelent, hogy a hét teremből ötben lépcső van. Ha előre szólunk a mozgássérült emberek, akkor áttesszük a filmet egy akadálymentes terembe. A tűzvédelmi előírásokkal is gond van, mert minden vészkijáratnál lépcső van, de sajnos ezt építésszerűen lehetetlen átalakítani.

Ígazából nem nagyon kezdeményezünk semmilyen átalakítást, mert nemtudjuk, mi lenne jó. Örülnénk, ha maguk a fogyatékos emberek kezdeményeznének, javasolnának valamit. Az mindenkinek jó lenne, mert úgy több fogyatékos néző jöhetne és esetleg délután is, amikor egyébként kevesebb néző van.

A fogyatékos nézők árendeményt kapnak, és minden évben egy film bevételének a felét egy értelmi fogyatékos embereket segítő szervezetnek adjuk. Decemberben itt rendezik a Fogyatékos Emberek Szövetségének kongresszusát. Ők is megnézték az épületet akadálymentesség szempontjából, és rendben találták.

Eddig még nem jelentkezett fogyatékos ember, hogy itt szeretne dolgozni.”

Egyesek viszont az akadálymentesítést csak pénzkidobásnak tartják. Néhány üzlettulajdonosnak meg sem fordul a fejében, hogy esetleg azért nincsenek soha fogyatékos vásárlói, mert az üzlet nem akadálymentes, hanem hamis érveléssel igazolják saját álláspontjukat.

„Szinte egyáltalán nincsenek fogyatékos vásárlóim. Csak néhány esetre tudok visszaemlékezni... Tudom, hogy az üzlet nem akadálymentes. Talán jó ötlet lenne ezen változtatni.”

Ezzel kapcsolatban egy közlekedés szakemberként dolgozó mozgássérült fiatalember a következőket mondta:

„Hallottam olyan véleményt pár évvel ezelőtt szakmai körökben, hogy nincs értelme alacsony padlós buszt üzemeltetni, mert valószínűleg nincs is rá igény, ugyanis egyetlen kerekesszéket használó ember sem áll a megállóban. És ez így is van. De ha megteremtjük a feltételeket, akkor igenis ott lesznek. Hasonló vita zajlott a kerékpárutak építése körül is, és ma már nagyon sokan használják őket.

Úgy gondolom, hogy itt egy társadalmi konszenzuson alapuló cselekvési programot kellene véghezvinni, aminek a szemléletváltás lenne az alapvető eleme.”

Egy sportcentrum vezetője a következőket mondja:

„Szinte egyáltalán nincsenek fogyatékos látogatóink. Néha egy-két kerekesszékes. Nem gondolom, hogy bármin változtatni kellene ezért a néhány látogatóért.”

Erre a hozzáállásra utal egy mozgássérült ember is:

„Annak ellenére, hogy sok étteremben vagy üzletben vannak akadálymentes mosdók vagy próbafülkék, azokat gyakran tároló helyiségként használják. Tehát papíron minden rendben van, de a valóságban sokszor egyáltalán nem.”

Éttermek és sörözők

A megkérdezett fogyatékos emberek szerint az éttermekkel elég sok probléma van, és nem pusztán a fizikai akadálymentesség hiánya miatt, hanem egyéb korlátok miatt is.

„Étterembe menni általában katasztrófa: bejutni még sikerül valahogy, de amikor asztal kellene, akkor az egész étterem felbolydul, mert át kell rendezni mindent. Vannak helyek, ahol valamivel simábban megy, de akadálymentes mosdót találni mindenhol nagyon nehéz.”

„Amikor először elmentünk a sörözőbe, nagyon meg voltunk ijedve, mert látszott, hogy a többi vendég nagyon megijedt tőlünk. Legalábbis minden okunk megvolt, hogy ezt gondoljuk, ugyanis folyamatosan bámultak minket.”

Egy söröző tulajdonosa a következőképpen beszél az akadálymentesítésről:

„Eddig még nem tettem semmit annak érdekében, hogy a hely akadálymentes legyen a kerekesszéket használó vendégeknek. Annyira kevés emberről van szó, és az összes bútort ki kellene cserélni, szóval túl drága lenne.”

A megkérdezett gyorsétterem sem érzi kötelességének az akadálymentesség biztosítását. A vezető azt is beismeri, hogy tanácstalan a fogyatékos vásárlókkal szemben:

„Nem teszünk semmit annak érdekében, hogy javítsuk a hozzáférhetőséget. Ez nem is lenne lehetséges. Nem tudom, mit lehetne tenni. Egy lift itt nem fér el.

Nem, fogyatékos embert nem vennék föl dolgozni, mert nem nagyon tudom, hogy kell velük érintkezni. Szerintem elég nehéz lenne. Itt gyorsan kell dolgozni és gyorsan kell számolni. Szóval lehetetlen.”

A következő részletben egy kerekesszéket használó ember beszél a szolgáltatásokhoz való hozzáféréssel kapcsolatos tapasztalatairól, a leggyakoribb problémákról. A tulajdonosokkal készült interjúkkal összevetve, arra következtethetünk, hogy valójában nincsenek tudatában a fogyatékos emberek problémáinak.

„A moziban sokszor a sorok mellett vagy lefelől kell ülnöm, ami elég kellemetlen. A legtöbb üzlet bejáratánál lépcső van, és a polcok is túl közel vannak egymáshoz, úgyhogy alig férek el a kocsimmal. A mosdók szinte mindenhol problémát jelentenek.”

Az akadálymentes mosdók hiányoznak a közhasználatú épületekből is, ezt nagyon sokan említették problémaként.

Önkormányzat lakossági kapcsolatok irodája

Az alábbi történet azt mutatja be, hogy az akadálymentesség hiánya hogyan vezethet a fogyatékos ügyfeleket hátrányosan érintő gyakorlat kialakulásához.

„Hetente átlagosan öt fogyatékos ügyfél keresi föl az irodát. Ez elég sok nehézséget jelent. Kezdjük azzal, hogy az épület nem megközelíthető kerekesszékekkel. Nincs akadálymentes bejárat, és ha netán mégis sikerül bejutni, keresztül kell jönni egy nagyon nehéz ajtón az irodába. Ezt egy kerekesszékes ülő ember nem tudja kinyitni. Tehát, ha valaki kerekesszéket használ, kaputelefonon fel kell szólnia valamelyik munkatársnak, aki aztán az iratokkal együtt lemegy az épület elé, és ott kint beszél meg az ügyet. Ez sok szempontból nagyon rossz megoldás. Így nagyon nehéz a diszkréciót biztosítani. Egyszer például előfordult az, hogy segéllyel kapcsolatos dolgokat az épület előtt kellett megbeszélni. Éppen arra járt a fogyatékos ügyfél egyik ismerőse, aki véletlenül meghallotta, miről van szó, és ez aztán nagyon bonyolult helyzethez vezetett. Esős napokon pedig be kell menni a biciklitárolóba, mert a városháza területén az az egyetlen akadálymentes hely, ami viszonylag megvéd az időjárás viszontagságaitól. Mivel a városháza épülete a belvárosban van, a kaputelefont elég gyakran meg rongálják. Végezetül nincsenek akadálymentes mosdóink sem, amelyeket mozgássérült ügyfeleink használhatnának.”

Egy vak ember pedig arról számolt be, hogy sok étterembe nem engedik be a kutyájával együtt, ő azonban ezen már föl sem háborodik, egyszerűen csak elmegy, és soha többé nem megy vissza arra a helyre.

A fogyatékos emberek mint ügyfelek

Élelmiszerbolt:

„Vannak fogyatékos vásárlók, ami addig rendben is van, amíg nem törnek össze semmit. Egyszer előfordult, hogy egy mozgássérült ember görcsrohamot kapott és elvesztette az uralmat a kocsija fölött. Semmi nem rongálódott meg, de a vásárlók eléggé megijedtek”

Egy mozi tulajdonosa így beszél a fogyatékos nézőkről:

„A fogyatékos emberek nagyjából a nézők tíz százalékát teszik ki. A szervezeteknek, akik csoportos mozilátogatást szerveznek 10% kedvezménytadunk. Semmi rossz nincs abban, ha egyszerre sokan jönnek. Általában nem szoktak problémák lenni, néha kicsit zűrzavaros ugyan, de a segítők általában mindent kézben tartanak. Úgy gondolom, hogy a 10 százalékos árengedmény és az épület akadálymentessége elégséges, nem kellene további fejlesztések. Alkalmazottak felvételére eddig nem gondoltam, mert a mozi családi vállalkozásként működik.”

Megdöbentő válaszok:

Mit gondol, milyen ügyfelek a fogyatékos emberek?

„Könnyű a kedvükben járni, barátságosak vagy egyáltalán nem beszélnek. Csak néha kicsit gusztustalanok.” (fodrász)

„A kerekesszéket használóknak nem kell jegyet venni, mert nem foglalnak széket.” (mozi)

Fogyatékos emberek foglalkoztatása

Az előző fejezetben már bemutatunk néhány történetet a fogyatékos emberek foglalkoztatásával kapcsolatos pozitív tapasztalatokról. Mindazonáltal, sok megkérdezett vállalkozásnak ez újdonság volt. Úgy tűnik, hogy sok potenciális munkaadó nincs tisztában a fogyatékos emberek foglalkoztatásának lehetőségeivel, és az erre vonatkozó eu-s előírásokkal. Az utóbbiak közül kiemelendő a 2000-ben elfogadott rendelet az egyenlő bánásmódról a foglalkoztatásban. Továbbá, a fogyatékos emberek foglalkoztatása kiemelt hangsúlyt kap az új Európai Foglalkoztatási Stratégiában is, amit 2003-ban fogadtak el.¹⁹

Az alábbi idézetek azt illusztrálják, hogy egyes munkáltatók egyáltalán nem tudnak erről a lehetőségről:

„Alkalmaznék-e a cégnél fogyatékos embert? Nem tudom. Jogilag lehetséges?”

„Soha nem gondoltam még erre.”

„Eddig ezt még senki nem kérdezte. De miért is ne?”

Mások egyértelműen azt mondják, hogy nem alkalmaznának fogyatékos munkavállalót. Egyesek szerint az adott feladat ellátásához olyan készségek szükségesek, amelyekkel a fogyatékos emberek nem rendelkeznek, illetve nagy terhet jelentene a fizikai környezet, infrastruktúra átalakítása. Mások attól tartanak, hogy baleset történne, vagy a fogyatékos munkatárs „elriasztaná” a vásárlókat, ügyfeleket.

„Nagyon félnék, hogy valami baj történik.”

„Úgy gondolom, hogy ez gyakorlatilag nem lehetséges. A boltunkban nem lehet a pult mögött kerekesszékekben kiszolgálni.”

„Nagyon nehéz lenne fogyatékos embert foglalkoztatni az alpesi tejüzletünkben. Ez a munka nagyon sok stresszel jár. Nem hiszem, hogy ez a munkahelyi környezet jó hatással lenne egy fogyatékos emberre.”

Mások például nincsenek tisztában a fogyatékos és a betegség közötti különbséggel. Úgy gondolják, hogy ha valaki fogyatékos, akkor egészségügyi problémái is vannak. A fogyatékos emberek körében magasabb a tartós egészségügyi problémák előfordulásának aránya, mindazonáltal ez egyáltalán nem indok az általánosításra.

„Nem, a bolti munka nagyon kemény fizikai megterhelést jelent. Ehhez egészségesnek kell lenni.”

Egyesek azt gondolják, hogy fogyatékos emberek alkalmazása többletterheket róna a vezetésre és a munkatársakra. Úgy gondolják, hogy a fogyatékos munkatársak nem lehetnek igazán jó dolgozók, akik önállóan, külső segítség nélkül képesek ellátni a feladataikat.

19 2000/78/EC Irányelv

„Nem, nekem erre nincs időm. Olyan munkatársakra van szükségem, akik teljes mértékben mellettem állnak.”

„Talán. De nem akkor, amikor sok dolgunk van az üzletben, mert akkor nem érünk rá.”

A többség mindazonáltal, azt mondta, hogy az új munkatársak felvételénél a rátermettség, a készségek a döntő szempont. Viszont sokan különbséget tesznek a fogyatékoság fajtája alapján. A következő két példa azt illusztrálja, hogy a mozgássérült embereket sokan alkalmasabbnak gondolják a feladatok ellátására.

„Egy mozgássérült ember megfelelő lenne, ha jelentkezik és megfelel a követelményeknek.”

„Talán fölvennék egy mozgássérült embert az irodába. Egy értelmi sérült ember számára ez nagyon stresszes lenne.”

Sokan mondják viszont, hogy szívesen alkalmaznának fogyatékos embert. Úgy gondolják, hogy ők is el tudnák látni a munkakörhöz kapcsolódó feladatokat, egyrészt azért, mert már voltak korábban tapasztalataik fogyatékos emberek foglalkoztatásával kapcsolatban, másrészt azért, mert ismerik a feladatokat és az elvárásokat. Egyesek hajlandóak akár átalakításokra is.

„Kis többlet-odafigyeléssel lehetséges lenne.”

„Igen, fölvennék fogyatékos munkavállalót. Szerintem nem számít, hogy valaki fogyatékos-e vagy sem, az a lényeg, hogy a feladatot elvégezze.”

A közösség hasznos tagja

Ez az interjú egy iskola gondnokával készült, aki mellett egy sérült fiatal dolgozik kisegítőként.

„Úgy gondolom, hogy a többiek „normálisként” kezelik, a csapat tagjának tart-ják. A diákokkal viszont kicsit óvatosabbnak kell lenni. Bevonódott az iskola életébe, részt vesz a színjátszó körben is, de nagyon könnyű kihasználni őt.

Általában nagyon egyszerű feladatai vannak, ezeket valakinek el kell végeznie, és úgy tűnik, hogy ő szívesen csinálja. Képes gépeket használni, és az ő feladata a szemetesek kiürítése. Szabad bejárása van a tanári szobákba és a műhelyekbe.

Senki nem bántja vagy bánik vele rosszul, inkább bátorítják az emberek. A diákokkal időnként vannak problémák, de megbeszéltük, hogy ilyenkor egyszerűen hagyja ott őket. Nagyon jól kezeli ezeket a dolgokat, és biztosan szólna, ha komolyabb gond lenne.

Jó dolog, ha van a csapatban értelmi sérült ember; szüksége van támogatásra, és nem biztos, hogy ilyen jól működne a dolog, ha többen lennének. Az is fontos, hogy megfeleljen a követelményeknek, és legyen önbizalma. Időnként nekünk kell rászólni, hogy lassítson egy kicsit.

Ha lenne saját vállalkozásom, szívesen fölvennék egy hozzá hasonló munkatársat. Bár az idejét nem mindig tudja jól beosztani, de emiatt nem nagyon szólok neki, mert mégiscsak fizetés nélkül dolgozik itt. Fontos, hogy megfelelő irányítást kapjon, mert nagyon könnyű lenne őt kihasználni. Összességében értékes tagja a közösségnek – persze a megfelelő környezetben.”

Egy művelődési központban is alkalmaznak értelmi sérült embereket önkéntesként. Nagyon jó tapasztalataik vannak, de ők is kiemelik, hogy többleterőforrásokra van szükség annak érdekében, hogy az önkéntesek megfelelő támogatást kaphassanak.

„A lakóotthonból két ember dolgozik a művelődési központban. Ez nagyon jól működik, ha megfelelő felügyelet van. Ahhoz pedig vagy több munkatárs vagy pénzügyi támogatás szükséges.”

A történetek alapján fogyatékos emberek nagyon sokféle szolgáltatásban dolgozhatnak. Például egy sörözőben:

„Dolgozik nálunk két sérült hölgy. Mindketten jó munkaerők.”

Egy bank pedig egy siket asszonyt alkalmaz:

„Tud szájról olvasni. Az asztalán van egy felirat, ami arra kéri az ügyfeleket, hogy rá nézve és lassan beszéljenek.”

Megdöbentő válaszok:

Alkalmazna fogyatékos embert?

„Nem, megvan a saját munkahelyük, ahol biztonságosabb.”

„Nem. Még elriasztaná a vásárlókat.”

A környezet nézőpontja – összefoglalás

Az interjúk tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a környezet fogyatékos emberekkel és fogyatékossgal kapcsolatos ismeretei meglehetősen korlátozottak. Részben a hiányos ismeretek tehetők felelőssé a fogyatékos emberekkel való kommunikációtól és érintkezéstől való félelemért is. Amennyiben a szomszédok a lakóotthon megnyitása előtt nem kapnak megfelelő tájékoztatást, az felerősítheti ezeket a félelmeket és a lakóotthonnal kapcsolatos tiltakozáshoz vezethet.

A leggyakoribb félelmek az interjúk alapján:

- A gyermekek biztonsága miatti aggodalom, mivel sokan úgy gondolják, hogy a fogyatékos emberek szexuálisan is veszélyesek.
- A környék biztonsága miatti aggodalom, különösen a tulajdon elleni bűncselekményektől való félelem, mivel sokan úgy gondolják, hogy a fogyatékos emberek bűnözők is.
- A lakóotthonból jövő zajok miatti aggodalom, sokan úgy gondolják, hogy a fogyatékos emberek egész nap üvöltenek és sikoltoznak.
- Félelem az ingatlanok értékvesztésétől és attól, hogy a házak/lakások eladhatatlanná válnak a lakóotthon közelsége miatt.

Kezdeti félelmekről szinte minden megkérdezett szomszéd beszámolt, ám tényleges tiltakozással csak néhány esetben találkoztunk, és ezek többsége is inkább a felújítással járó zajokhoz, egyéb kellemetlenségekhez kapcsolódott.

Az ellenállás, illetve a félelmek a lakóotthon megnyitását, a beköltözőkkel való találkozást követően általában rövid időn belül elmúlnak és kiderül róluk, hogy nem megalapozottak. De bizonyos előítéletek megmaradnak. A megkérdezettek közül sokaknak továbbra is túlságosan leegyszerűsített képük van a fogyatékos emberekről, és homogén csoportnak tekintik őket: „örök gyermekeknek” vagy a nehézségeket bátran viselő „hősöknek”. Ez részben abból is adódik, hogy az esetek nagy részében nincs igazán kapcsolat a szomszédok és a lakóotthon között. A megismerkedést követően gyorsan elmúlnak a félelmek, változnak a vélemények, de nem alakul ki valóságos kapcsolat, rendszeres érintkezés a szomszédok és a lakóotthonban élők között. Mindazonáltal, az érintkezés, a kapcsolatok sokat segíthetnek a fogyatékos emberekről alkotott kép javításában és árnyalásában.

Az interjúkban megkérdeztük a lakóotthon közelében működő szolgáltatások – boltok, fodrászat, mozi stb. – tulajdonosait, hogy saját vállalkozásukban alkalmaznának-e fogyatékos embert. A válaszok nagy részéből az derült ki, hogy a potenciális munkáltatók egyáltalán nincsenek tisztában a fogyatékos munkavállalók alkalmazásának lehetőségeivel, és nem ismerik a vonatkozó eu-s és nemzeti előírásokat, igénybe vehető támogatásokat. A hatóságoknak tehát jobban föl kellene hívniuk a figyelmet ezekre a lehetőségekre és szélesebb körben megismertetni a vonatkozó előírásokat.

Néhány interjúban találkoztunk azzal, hogy az emberek különbséget tesznek a fogyatékoság fajtája és súlyossága alapján. Sokan úgy gondolják, hogy az integrált foglalkoztatás és az együttnevelés csak mozgássérült vagy enyhe fokban értelmi sérült munkavállalók, illetve gyerekek esetében lehet-

séges. Viszont konkrét tapasztalatok mutatják, hogy ez nem így van: súlyosabban sérült emberek esetében is lehetséges.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a lakóotthon közelében működő szolgáltatások alkalmazkodtak-e a fogyatékos ügyfelek sajátos igényeihez, illetve, milyen ügyfélnek gondolják a fogyatékos embereket? Az esetek legnagyobb részében az épített környezet átalakításával találkoztunk, elsősorban a kerekesszéket használó ügyfelek, vásárlók érdekében.

Összességében, az interjúk tapasztalatai alapján elmondható, hogy az ép környezet és a fogyatékos emberek közötti érintkezések meglehetősen korlátozottak.

A fogyatékos emberek

Bevezetés

Az előző részben a szomszédságot és a környezet lakóotthonnal kapcsolatos reakcióit mutattuk be. Ebben a részben a lakóotthonokban élő fogyatékos emberek személyes tapasztalataival foglalkozunk. Az interjúk során azt szeretnénk meg tudni, hogy miként élték meg a közösségbe költözést, illetve ők hogyan ítélik meg a környezettel való kapcsolatukat. A helyi közösség részének érzik-e magukat, illetve van-e lehetőségük a közösség tevékenységeibe való bekapcsolódásra? Arról is kérdeztük őket, hogy mit gondolnak jelenlegi lakóhelyükről, a lakótársaikról, valamint, hogy a lakóotthonba költözés miként változtatta meg életüket.

A költözés

„Az apácák azt mondták, kiválasztottak, hogy a közösségben éljek. Elhoztak ebbe a házba.”

Az előző részekben már utaltunk arra, hogy a társadalmi részvétel szempontjából a közösségi ellátás igénybevétele az egyik legfontosabb tényező.²⁰ Azt is mondtuk, hogy a közösségi ellátásokra való áttérés az ellátás teljes átalakítását, átszervezését, újragondolását teszi szükségessé. Az egyik legfontosabb célkitűzés, hogy a fogyatékos emberek valóban a közösség, a társadalom aktív tagjaiként élhessenek, döntéseket hozhassanak, javuljon életminőségük, és valós befolyásuk legyen saját életükkel kapcsolatban. A közösségi ellátási formába való költözést mindig az egyéni fejlesztési terv részeként kell végrehajtani. Az érintetteket tájékoztatni kell a különböző bentlakásos ellátásokról annak érdekében, hogy megalapozott döntést hozhassanak.

Megkapják-e ezt a lehetőséget a fogyatékos emberek? Dönthetnek-e arról, kivel szeretnének együtt élni? Az interjúk alapján úgy tűnik, nem: az esetek többségében az érintettek helyett valaki más hozza meg a döntést: az intézmény, az önkormányzat, a család stb. Természetesen valamennyi döntés hátterében az a feltételezés áll, hogy ez az egyén érdeke és javítani fogja az életminőségét, viszont mégis korlátozzák választását.

Az alábbi idézetek annak példái, hogy a megkérdezettek egy részének elég korlátozott beleszólása volt a költözéssel kapcsolatosan. Bár általában örültek a lehetőségnek, még jobb lett volna, ha van saját döntési lehetőségük is, különösen a lakótársak kiválasztásával kapcsolatban.

„Nem ő döntött úgy, hogy itt szeretne élni, és egészen biztosan nem ő választotta ki a lakótársait.”

„Nem, nem az én választásom volt, hogy ide költözök, ebbe a lakásba és ezek mellé a szomszédok mellé. A lakás nagyon kicsi és a szomszédok nagyon közel vannak.”

A lakóotthonba költözők időnként más korlátokkal, feltételekkel és szabályokkal is szembesülnek.

„Örült a költözésnek, de sajnálta, hogy a kutyáját nem hozhatja.”

A választási lehetőségek hiánya

A fogyatékos emberek által elérhető szolgáltatások köre gyakran korlátozott, ezért szinte mindenki örömmel fogadta a lakóotthonba költözés lehetőségét. Bár sok esetben nem az érintettek maguk

20 MC Villy & RAWLINSON (1998) in: PRETTY, G., RAPLEY, M. & BRAMSTON, P. (2002). Neighbourhood and community experiences, and the quality of life of rural adolescents with and without an intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 24 (2), pp. 106–116.

választhatták ki a helyet. Várólisták, helyhiány, a lakóhely szolgáltatásokkal való nem megfelelő ellátottsága gyakran korlátozták a választást.

„Az egyik lehetőség az volt, hogy az édesanyjával élne, de ez azt jelentené, hogy teljesen tőle függ. Egy másik lehetőség az intézet lett volna, de ott is teljesen függő helyzetben lenne. Tehát valójában nem volt választási lehetőség, vagyis csak egy lehetőség volt.”

„Nem ő szeretett volna ide költözni, de ez volt az egyetlen lakóotthon a korábbi lakóhelye közelében.”

A fenti idézetek példák arra, amikor valaki jobb lehetőségek hiányában, kizárásos alapon kénytelen valamit elfogadni. Mind a szolgáltatást nyújtó szervezeteknek, mind az állami szerveknek a jelenleginél sokkal több figyelmet kellene szentelniük az ilyen negatív választásoknak és annak, hogy ez mit jelent az érintetteknek.

Úgy tűnik, hogy a szülőknek, segítőknek, és még az önkormányzatok ügyintézőinek is jelentős beleszólásuk van a fogyatékos emberek döntéseibe. A beleszólás mértéke a tanácsadástól a döntés tényleges meghozataláig széles skálán mozog.

„A rehabilitációs csoport javasolta, hogy itt kellene élnem.”

„Az önkormányzat úgy döntött, hogy ide költözhetek.”

Ideális esetben a döntések közösen születnek. A döntésekben nemcsak a szülők részvétele, hanem a különböző szakemberek együttműködése is fontos, annak érdekében, hogy sikerüljön a legjobb megoldást megtalálni.

„Az ő döntése volt, hogy ide költözzön a barátjával együtt. Amikor megismerkedtek, a barátja még az édesanyjával élt. Egy idő után úgy döntöttek, hogy szeretnének összeköltözni, és akkor az önkormányzati ügyintéző segített nekik lakást találni.”

„Az én döntésem volt a költözés. Eljöttem megnézni a lakóotthont és nagyon tetszett. Az előző helyemen volt egy nővér, aki segített elintézni a költözést. A gyámom is beleegyezett, és ez elég volt.”

„Felkínálták nekünk a lehetőséget. Hallottuk, hogy az intézet nyit egy lakóotthont, és amikor az igazgató úr megkérdezte, hogy esetleg lenne-e kedvünk odaköltözni, természetesen igent mondtunk. Először rákérdeztünk apénzügyi dolgokra, a térítési díjra. És mivel itt kevesebbet kell fizetni, mint az intézetben, ezért úgy döntöttünk, hogy belevágunk.”

„Fölhívtam az igazgató urat és megkérdeztem, hogy költözhetnék ide. Azt mondta, hogy küldjem el az önéletrajzomat egy kísérőlevéllel, hogy miért szeretnék itt élni. Aztán majd a lakógyűlés dönt arról, hogy beköltözhetek-e, befogadnak-e a közösségbe.”

A segítők is elismerik, hogy nem mindig az érintettek hozzák meg a döntéseket.

„Úgy gondolom, hogy nem a lakóink akartak ideköltözni, hanem a szülők, gyámok és más családtagok döntötték el. Persze megkérdezték a lakókat is, hogy szeretnének-e itt élni.”

Természetesen a választási lehetőségeket korlátozhatják egyéb tényezők is, amelyek nem csak a fogyatékos embereket érintik. Ilyenek lehetnek például a pénzügyi lehetőségek vagy adminisztratív korlátok.

Az akadálymentes lakások hiánya is korlátozza az egyén választási lehetőségeit.

„Az én döntésem volt ide költözni, igaz nem sok választási lehetőségünk volt. Új házat kellett építeni, ami igazodik az igényeimhez.”

„Végül is kényszerből döntöttünk a mostani házunk mellett. A családalapításhoz nem volt elég nagy a lakásunk, ezért elkezdtünk eladó házat keresni. Hat hónap keresés után is csak ezt találtuk.”

Családon belüli események is befolyásolhatják a lakóotthonba költözéssel kapcsolatos döntést. Az interjúk során sokan beszámoltak arról, hogy a szülők betegsége vagy halála miatt kényszerültek elköltözni. Ez is azt mutatja, hogy a fogyatékos emberek mennyire kiszolgáltatottak a körülményeknek.

„Szeretett volna önállóbb lenni és ezért úgy döntött, hogy elköltözik otthonról. Nem pont ebbe a lakóotthonba akart költözni, de amikor az édesapja meghalt, sürgősen kellett valami megoldást találnia. Ott, ahova eredetileg szeretett volna költözni, hosszú várólista volt, ezért úgy döntött, hogy elfogadja ezt a helyet.”

„Ha a szüleim már túl idősek, és nem tudnak nekem segíteni, máshova kell költöznöm.”

Egyesek azért kényszerülnek elköltözni, mert a korábbi helyükön nem kaphatnak megfelelő ellátást.

„Pszichés problémái is vannak, és ezért több támogatásra van szüksége annál, mint amit mi itt nyújtani tudunk.”

„Azt tanácsolták neki, hogy költözzön egy másik helyre, mert étkezési rendellenességei voltak, nagyon lesóványodott és komolyan aggódtak az egészsége miatt.”

Az együttélés és a lakóotthoni ellátási forma értékelése

A lakóotthonban vagy más közösségi ellátási formában élő emberek elégedettsége gyakran azon múlik, hogy vannak-e saját döntési és választási lehetőségeik. A megkérdezettek a nagyobb szabadságot és több döntéshozatali lehetőséget említették legtöbbször a közösségi ellátások pozitívumaként. Hátrányként pedig azt, hogy a nagyobb szabadság ellenére, a döntéseik egy részét még mindig mások hozzák meg helyettük.

„Nem akartam bekapcsolódni egy olyan támogatott életvitelprogramba, ami néhány helyen fut, mert azok nem a családokra összpontosítanak, és sokszor arra kényszerítenek, hogy más fogyatékos emberek közelében élj. Nem választhatod meg, hogy hol szeretnél élni. És én tartok a gettósodástól.”

A kutatásban szereplő ellátási formák közül a támogatott életvitel, a támogató szolgálat az, amely a leginkább képes az egyén függetlenség, illetve társas kapcsolat iránti igényét figyelembe venni és kielégíteni.

„Nem akartam tovább közös lakóotthonban lakni, szóval kerestem egy rendes lakást. Most a magam főnöke vagyok, és nem kell részt vennem a rendszeres heti szupervízió.”

A kötöttségek mellett másik gyakran említett probléma a lakótársakkal való vita, veszekedés volt. Sokan említik, hogy időnként nehéz közösségben, másokkal együtt élni.

„Az egyik lakótársunk néha veszekszik, és az rossz. Kiabál és mindent megeszik, megeszi a csikkeket. Ilyenkor egy segítő odamegy hozzá és megnyugtatta.”

A társak zavaró szokásai és a kisebb összezőrdülések mellett néhányan a segítőkkal való vitákat is negatívumként említik. Vannak, akik időnként szeretnek a többiekkel együtt élni, élvezik a lakóotthon hangulatát. Egy értelmi sérült fiatalember így fogalmazza ezt meg:

„Igen, nagyon jó a lakóotthonban élni, mert egy ekkora csoportban egy csomó mindent lehet együtt csinálni. Persze azért nem mindig egyszerű együtt élni. Például, amikor bajok vannak és veszekedés.”

Időnként a magánszféra is sérül, ha több ember kényszerül együtt élni és osztozni az olyan közös helyiségeken, mint például a konyha vagy a nappali.

„A házban közösen használunk bizonyos helyiségeket, és ettől úgy érzem, hogy itt kevésbé vagyok független. Sokkal jobban szeretnék egyedül élni. Valahol az utcában, ahol ugyanezt a segítséget megkaphatnám, de nem kellene másokkal közösen élni... Az egyik lakótársam súlyosan autista, és amikor rákerüla sor, nem mindig takarít ki jól. És engem olyankor nagyon idegesít a kosz.”

Azok viszont, akik nagy létszámú intézetekből költöztek a lakóotthonba, arról számolnak be, hogy több személyes terük van, és magánszférájukat is jobban tiszteletben tartják az új lakóhelyükön. Több lehetőségük van azt tenni, amit szeretnének.

„Mi döntünk arról, hogy mit főzünk... Van saját szobám és tévém.”

Pozitívumok:

- Több választási lehetőség adódik;
- Nagyobb függetlenség;
- Nagyobb magánszféra, pl. saját szoba;
- Nagyobb beleszólás a szolgáltatásokkal kapcsolatban;
- Személyre szabott segítség, lehetőség egyéni programok tervezésére;
- Kevésbé megbélyegző, mint más ellátási formák.

Negatívumok:

- Sok esetben az együttélés kényszer, nagyon korlátozott választási lehetőség
- Az együttélésből adódó konfliktusok ellemetlenségek;
- Bizonyos helyiségeket közösen kell használni, ami kényelmetlenséget jelent
- A továbblépés lehetőségének hiánya.

„Szeretem, hogy itt független vagyok. Hívhatok vendégeket, elmehetek vásárolni.”

A felkeresett lakóotthonok elhelyezkedése általában jó: a belvárosban, vagy a belváros közelében találhatóak. Ez nagyobb szabadságot és az önálló kimozdulás lehetőségét adja a lakóknak.

„Szeretem ezt környéket, mert nagyon csendes és nincs messze a várostól. Nagyon jó vásárlási lehetőségek vannak.”

Hatalommal való felruházás (empowerment)

Többen arról számoltak be, hogy a közösségi ellátási formába költözést követően a nagyobb függetlenség és szabadság révén új lehetőségek nyíltak meg számukra. Új kihívásokkal szembesültek, amelyek révén sokat tanultak. Az új életforma hatására erősödött az önbizalmuk és a magabiztosságuk.

A következő részlet egy mozgássérült férfitől származik, aki feleségével együtt él és házi segítségnyújtás formájában kap támogatást.

„Olyan ez, mintha az álomom vált volna valóra. Korábban intézetben laktam, de az közel sem nyújtott ekkora önállóságot. Itt bármikor hívhatok segítséget, akár még éjjel is. Többé már nem függök a nővérek szigorú és merev időbeosztásától, mint az intézetben. Általában napjában háromszor hívok segítséget, zuhanyzáshoz, felkeléshez és lefekvéshez. Magam döntök, hogy mikor és mit eszem, illetve mikor akarok fölkelni. Végre szabad vagyok... Az is nagyon jó, hogy végre nem szégyellem megmondani, hol élek. Azt mondani, hogy intézetben élek, kicsit megbélyegző volt. Úgy érzem, sokkal komolyabban vesznek az emberek, ha megmondom, hogy önállóan élek. A barátaim is mondták, hogy sokkal magabiztosabb lettem.”

Nemcsak a lakóotthon elhelyezkedése, hanem a személyre szabott szolgáltatás, valamint a segítők és szakemberek hozzáállása is fontos annak érdekében, hogy a szolgáltatást igénybe vevőknek valóban lehetőségük legyen a lehető legteljesebb életre. A kapott szolgáltatásoknak az egyén igényeihez és szükségleteihez kell igazodniuk.

„A legfontosabb, hogy a segítők nem nővérek; semmilyen formában nem irányítják az életemet. Ez igazi integráció. A házban tizenöt lakásban lankasérült emberek, de mindegyik lakás másik emeleten van. Így nincsen „külön emelet a fogyatékosoknak”. Az épek között élünk és úgy is élünk, mint ők.”

„Mióta itt élek, sokkal lazábbá vált az életem és jobban igazodik az én igényeimnek és hobbijaimhoz. Beléptem a mozgássérültek egyesületébe, beiratkoztam tanfolyamokra, és jobban be tudok kapcsolódni más hétköznapi tevékenységekbe is.”

Mindazonáltal, ahogy arra már a korábbiakban utaltunk, sok fogyatékos embernek nincs lehetősége eldönteni azt, hogy hol és kivel él. Ki van szolgáltatva a környezetének és más külső tényezőknek, ami egyeseket szorongással tölt el.

„Néha félek attól, hogy sokáig itt kell élnem. Az előző lakóhelyen a legjobb dolog az volt, hogy folyamatosan reménykedtem, hogy ide költözhetek. Most, hogy itt vagyok, az a legrosszabb, hogy talán itt kell leélnem az életem hátralevő részét.”

Mindennapi tevékenységek

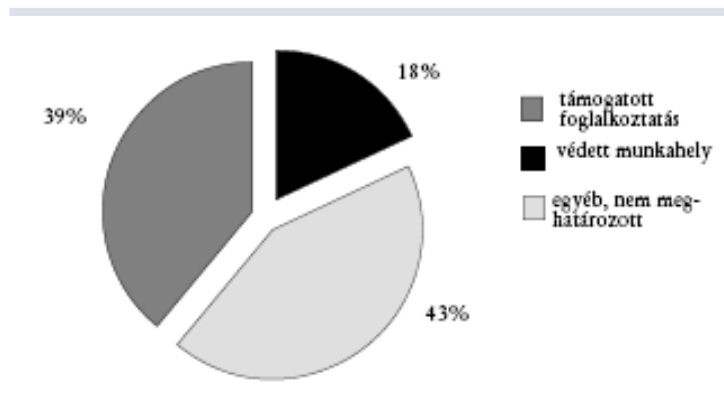
Az interjúk során megkérdeztük azt is, hogy milyen tevékenységekben vesznek részt rendszeresen. Van-e munkájuk, és milyen egyéb dolgokkal foglalkoznak?

Foglalkoztatás

A következő hosszabb részlet egy kerekesszéket használó fiatalembertől származik, aki a lakóotthon által működtetett uszodában dolgozik. Arról beszél, hogy milyen fontos számára a munkája, és hogy milyen változást hozott az életében, kapcsolataiban.

„Az én munkám sokrétű, de elsősorban az itteni uszodában dolgozom recepciósként, én fogadom, engedem be az embereket, én adom ki a jegyet és válaszolok minden kérdésre, amit a vendégek föltesznek, pl. mikor jöhetnek és hogyan, hogy lehet oda bejutni stb. Itt nagyon sok lehetőség van, van úszásoktatás, gyógytorna, gyögmasszázs, és aki idejön, mindet használhatja. Az uszoda elsősorban sérülteknek épült, terápiás célból, de utána az otthon vezetősége úgy döntött, hogy a külsősök, a nem sérült emberek felé is legyen nyitott, aminagyon jó. És nagyon jól működik, mert ez egy kapcsolatfelvétel a külsős emberekkel, mert sajnos itt még szokatlan, hogy sérült emberek vannak a nem sérült emberek között. De ez már kezd javulni, mert itt a falubeliek már nagyon elfogadtak bennünket, és úgymond a közösség része vagyunk a faluban. Szóval nagyon jó kapcsolatok alakultak ki sérültek és nem sérültek között. Ez abból a szempontból nagyon jó, hogy ez nem egy zárt közösség, hanem mindenféle kapcsolatunk van. Az uszoda akkor készült el, amikor idejöttem, pár hónapra rá. Egyébként nagyon szeretem ezt a munkát, mert emberekkel találkozom, beszélgethetek, ismerkedhetek és ez nagyon jó ahhoz, hogy az ember fölvegye azokkal a kapcsolatot, akik még nehézkesen tudják fölvenni egy sérült emberrel a kapcsolatot. Nagyon fontos a kölcsönös nyitottság, hogy érezze a nem sérült ember, hogy te nyitott vagy, nem akarsz elzárkózni, te az élet része vagy és az is akarsz lenni, nem csak lenni. Ez nagyon jó alkalom, hogy nem sérült emberekkel ápoljuk a kapcsolatot mind a faluban, mind az uszodában.”

A kutatásban résztvevők 48 százaléka mondta azt, hogy van munkája. Érdekes a válaszok megoszlása a munkahely jellege szempontjából: a foglalkoztatottak közel fele valamilyen védett munkahelyen dolgozik.

Védett foglalkoztatás

A védett műhelyek többsége valamilyen nappali ellátás része vagy nappali ellátáshoz kapcsolódóan működik. A feladatok általában egyszerűek, gyakran mechanikus jellegűek. Találkoztunk védett formában működő kertészetekkel, ahol kerti munkákat – ásás, locsolás, kapálás stb. – végeztek. Többen kézműves jellegű tevékenységeket folytattak, például agyagozás, fafaragás, papír- és gyertyaöntés, lábtörlőkészítés. Van, aki az előállított termékek, élelmiszerek árusításával foglalkozik a műhely mellett működő üzletben. Mások könnyebb ipari tevékenységekben vesznek részt, például dobozhajtogatás, függönycsipesz-készítés, csomagolás stb. A munkavégzés általában szegregált formában, más fogyatékos emberekkel együtt történik.

Támogatott foglalkoztatás

A válaszolók 18 százaléka mondta, hogy támogatott foglalkoztatásban vesz részt. A támogatott foglalkoztatás során az egyén normál munkahelyen rendes munkaviszonyban dolgozik, de munkahelyi betanulását, beilleszkedését munkavállalási tanácsadó segíti igény szerint, akár folyamatosan. A feladat az egyén készségeihez és képességeihez illeszkedik, és gyakran részmunkaidőben végzi. Néhány országban, például Írországbán a munkaügyi szervezet munkatársai segítik a fogyatékos emberek támogatott foglalkoztatását, segítenek megtalálni a nekik megfelelő munkalehetőséget a nyílt munkaerőpiacon.

Egyéb foglalkoztatás

A válaszolók 39%-a mondta, hogy dolgozik, viszont nem minden esetben derült ki egyértelműen, hogy milyen jellegű munkát végez. Egyeseknél nyilvánvaló, hogy rendes állásuk van a nyílt munkaerőpiacon. Bizonyos esetekben azonban nem volt egyértelmű, hogy valóban foglalkoztatottak-e, vagyis rendelkeznek munkaszerződéssel, munkaköri leírással és tevékenységükért fizetést kapnak. Leginkább mozgássérült vagy érzékszervi sérült emberek mondták, hogy a nyílt munkaerőpiacon dolgoznak.

Miért olyan fontos a munkavállalás?

Az interjúkban maguk az érintettek és a szakemberek is gyakran említették, hogy a munka nagyon fontos az emberi kapcsolatok és a társas tevékenységekbe való bekapcsolódás, a társadalmi befogadás szempontjából. Sokan említik, hogy a kollégáik egyben a barátaik is. Integrált foglalkoztatás esetén gyakran a kollégák jelentik az egyetlen kapcsolatot nemfogyatékos emberekkel. Mindazonáltal, nem a munka a kapcsolatok egyetlen forrása. A következő részek a kutatásban résztvevő fogyatékos emberek társas kapcsolataival és szabadidős tevékenységeivel foglalkoznak.

Szabadidő

Beart és munkatársai szerint a szabadidős tevékenységekben való részvétel javítja a fogyatékos emberek önbecsülését, lehetőséget jelent társas kapcsolatok kialakítására, új készségek és jártasságok megszerzésére.²¹ Továbbá hozzájárul a fogyatékos emberek társadalmi megítélésének javulásához.

Amikor szabadidős tevékenységekről beszélünk, megkülönböztetjük a szabadidő passzív és aktív eltöltését. Az aktív szabadidős tevékenységek megszervezése időnként gyakorlati problémákat vet fel: a közlekedés, a tágabb értelemben vett hozzáférés kérdései, szükség esetén a kísérők megszervezése. Kutatások bizonyítják, hogy a fogyatékos emberek szabadidejüket nagyobb valószínűséggel töltik passzívan, magányos tevékenységgel otthon.²²

„Otthon számítógépezek egyedül.”

„Sokat olvasok.”

„Mi jelenti neked a szórakozást? Hát, TV-t nézek.”

Ha valaki otthon tölti a szabadidejét, TV-nézéssel, zenehallgatással vagy olvasással, akkor ez egyértelműen kevesebb szervezést igényel és sokkal egyszerűbben megvalósítható. Éppen ezért az alábbiakban elsősorban a szabadidő aktív eltöltésének a formáit és módját vizsgáljuk meg.

A hozzáférés nehézségei

Az akadálymentesség és a társadalmi hozzáférés alapvető feltétele annak, hogy a fogyatékos emberek számára is elérhető legyen egy adott szolgáltatás, létesítmény. Az egyik leggyakoribb problémát a fizikai akadálymentesség hiánya jelenti. Egy mozgássérült megkérdezett szerint az előírások szigorúbb betartatása nélkül a helyzet nem fog javulni:

„Az akadálymentességgel kapcsolatos előírások betartatása nagyon komoly problémát jelent. Nagyon csalódott és szkeptikus vagyok, úgy érzem, hogy addig nem lesz előrelépés, amíg a hatóságokat és a befektetőket nem kényszerítik arra, hogy betartsák a szabályokat. Sokszor új épületek esetében sem törődnek az akadálymentességgel. Az építészek nagy része nem ismeri ezeket az előírásokat.”

„Én magánemberként azt mondom, nekem mindegy, hogy hátsó vagy első bejárat, én be akarok jutni. Nem izgat. Mint érdekvédőt izgat, és igenis azt fogom mondani, hogy amennyire lehet, alakítsák át a főbejáratot.”

Az integrált szabadidős tevékenységek korlátai:

- Az akadálymentesség hiánya;
- Nem áll rendelkezésre megfelelő számú segítő;
- A társas kapcsolatok hiánya;
- Elutasító környezet, a bizalom hiánya.

„A legközelebbi bevásárlóközpont egy rémálom a parkoló és a lépcsők miatt. Az eladók azt mondják, hogy mivel nincs biztosításuk, nem segíthetnek a kerekesszéket fölvenni a lépcsőn. Ezért

21 WERTHEIMER (1983), MC CONKEY & MC GINLEY (1990), MC EVOY et al. (1990) in: BEARTS, S., HAWKINS, D., KROESE, S.B., SMITHSON, P. & TOLOSA, I. (2001). Barriers to accessing leisure opportunities for people with learning disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 29 (4), p. 133–138.

22 ugyanott

mindig nagyon sokáig kell várni, hogy végre segítsen valaki. A faluban lévő boltba se lehet bejutni, ki kell hívni az eladót. Azt mondják, hogy az épület műemlék és ezért nem szabad semmit változtatniuk rajta – kifogásokat keresnek.”

Pszichoszociális korlátok

Időnként a fogyatékos emberek azzal szembesülnek, hogy bizonyos helyeken nem fogadják őket szívesen. Az alábbi idézetben egy értelmi sérült férfi mesél tapasztalatairól:

„Egyszer, amikor el akartam menni egy étterembe vacsorázni, azt mondták, hogy nem jó cipő van rajtam. De utána azt gondoltam, hogy nem ez volt a fő ok, amiért nem engedtek be.”

Mások negatív reakciói, illetve annak érzése, hogy nem látják őket szívesen, bizonyos emberek esetében az önbecsülés elvesztéséhez és kisebbségi érzés kialakulásához vezet. Az alábbi két idézet erre példa:

„Nem járok oda, mert félek attól, hogyan fognak az emberek fogadni.”

„Szeretnék színházba járni, de nem merek egyedül menni. Azok, akik színházba járnak, sokkal műveltebbek nálam és én alacsonyabb rendűnek érzem magam velük szemben.”

Egy értelmi sérült ember segítője szerint:

„A hozzáféréssel kapcsolatos nehézségek nagy részének az oka a bizalom hiánya és az ismeretlentől való félelme.”

Egy másik segítő is az önbizalom hiányát említi, mint az egyik legfőbb akadályt az értelmi sérült emberek részéről. Egyszerűen nincsenek hozzászokva a gondolathoz, hogy bizonyos dolgok sikerülhetnek, ha belevágnak és megpróbálkoznak velük.

„A legtöbb fogyatékos ember nincsen azzal tisztában, hogy mire képes. Folyamatosan a korlátaikra hívták fel a figyelmüket, és arra tanították őket, hogy mi az, amit nem tudnak megcsinálni. Ezért sokan még olyan egyszerű dolgot sem tudnak megtenni, mint pl. elmenni egy moziba.”

Közlekedés

Arra a kérdésre, hogy milyen közlekedési eszközt vesznek a leggyakrabban igénybe, a legtöbben valamilyen tömegközlekedési eszközt jelöltek meg. Ez csak részben mond ellent az akadálymentesség hiányával kapcsolatos észrevételeknek, ugyanis a tömegközlekedés igénybevétele időnként rendkívül nehéz helyzetbe hozza a fogyatékos embereket.

„A buszokkal nagyon nehéz közlekedni, mert némelyiken nagyon magas van a lépcső és nehéz rá föllépni.”

Ha valakinek saját autója van (csak nagyon kevés megkérdezett számolt be erről), akkor sok esetben az jelenti a problémát, hogy a városokban nagyon nehéz megfelelő parkolóhelyet találni. Természetesen ez nem csak a fogyatékos embereknek jelent gondot, de az ő esetükben, ha mozgásukban akadályozottak, ez sokkal súlyosabb probléma.

„Moziba nem járok túl gyakran, de rendszeresen járok színházba és koncertekre. A legnagyobb nehézséget általában a parkolás jelenti: hogyan találjak megfelelő parkolóhelyet, ami nincs túl messze.”

Kísérők

A fogyatékos embereknek sokszor szükségük van arra, hogy valaki – barát, szülő, segítő – elkísérje őket. Ez időnként pszichésen is hatással van rájuk, egyfajta gátlás alakul ki bennük bizonyos dolgokkal kapcsolatban.

„Tömegközlekedést használok, de egyedül csak busszal megyek. A vonaton attól félek, hogy senki nem segít leszállni, és fönnmaradok.”

A szabadidős tevékenységeket gyakran a lakóotthon vagy a szolgáltatást nyújtó szervezet szervezi. A kis létszámú közösségi ellátások című részben már megállapítottuk, hogy amennyiben nem áll rendelkezésre elég segítő, nagyon nehéz az egyén igényeihez igazodó szabadidős programot biztosítani.

Ezért a tevékenységekre gyakran speciális környezetben kerül sor.²³ Ahogy azt a társas kapcsolatokkal foglalkozó fejezetben látni fogjuk, úgy tűnik, hogy ez alapvetően befolyásolja a fogyatékos emberek kapcsolati rendszerét.

Sokan azonban a nehézségek ellenére is megtalálják a módját, hogy egy adott létesítményhez vagy szolgáltatáshoz hozzáférjenek:

„A városban csak néhány épület akadálymentes. Ezért van egy saját rámpám, amit ha kell magammal viszek, hogy be tudjak jutni az épületbe.”

„Mit csináljak kerekesszékesként? A lépcsők miatt nem tudtam bemenni a boltba, ezért szóltam az eladónak, hogy mit szeretnék, ő kihozta nekem és berakta a székem hátán lévő hátizsákba.”

23 REYNOLDS, F. (2002). An exploratory survey of opportunities and barriers to creative leisure activities for people with learning disabilities. *British Journal of Learning Disabilities*, 30 (2), p. 63–67.

Kapcsolati háló, társas tevékenységekben való részvétel, kapcsolatok

Barátság

Annak ellenére, hogy a lakóotthoni ellátási forma negatívumaként sokan a lakótársakkal való konfliktusokat, veszekedéseket említették, mégis az ott élő fogyatékos emberek túlnyomó része egyedül a lakótársait tekinti barátainak. A fogyatékos embereknek az átlagosnál alacsonyabbak az elvárásai a társas kapcsolatokkal és a barátsággal szemben? Vagy ez inkább azt jelzi, milyen nehéz új kapcsolatokat kialakítaniuk a lehetőségek hiánya miatt?

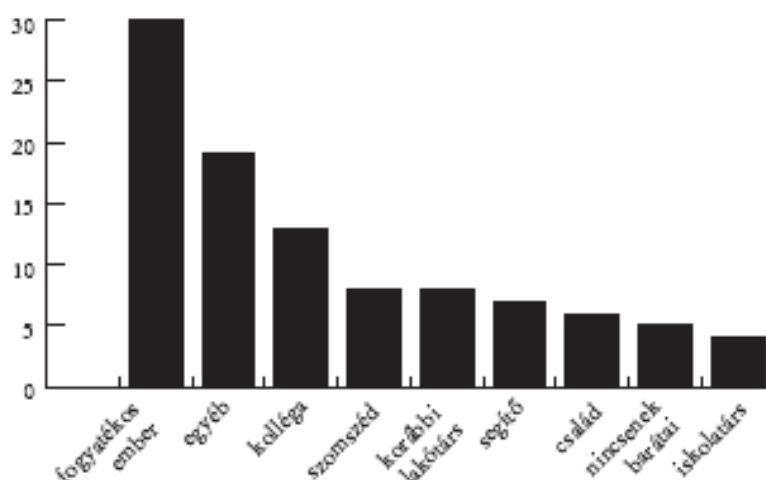
„A lakótársaim a barátaim is.”

„A barátaim a többiek a lakóotthonból.”

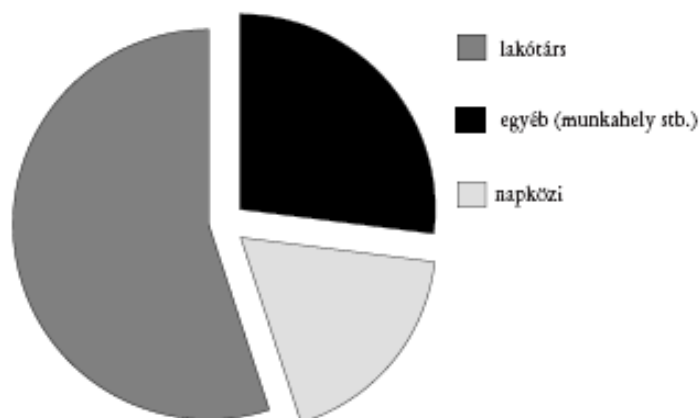
„A lakóotthoni társai a barátai. Fokozatosan javult a kapcsolatuk, és mára tényleg elég jóban vannak.”

A megkérdezett fogyatékos emberek harmada mondta azt, hogy barátai fogyatékos emberek, és ezeknek több mint a fele a lakótársait tekintette barátainak, annak ellenére, hogy az együttélés bizonyos konfliktusokkal jár, illetve az érintettek többsége nem maga döntött arról, kikkel költözik össze.

BARÁTOK

FOGYATÉKOS BARÁT – HONNAN ISMERI?

Csak nagyon kevesen számoltak be aktív társadalmi életről és széles kapcsolati körről fogyatékos és nemfogyatékos emberekkel egyaránt.

A válaszadók 13 százaléka mondta azt, hogy a barátai a munkatársai közül kerülnek ki. De ahogy azt előzőleg láttuk, nagyon sokan dolgoznak védett munkahelyen, ezért sok esetben ez sem jelent nemfogyatékos emberekkel való kapcsolatot.

„Nagyon nehéz új barátokat szerezni. A munkatársaimon kívül nincsenek barátaim.”

„A barátaim azok, akikkel együtt lakom és dolgozom.”

Egy segítő így jellemzi az egyik lakó baráti kapcsolatát:

„Az összes barátját a foglalkoztatóban ismerte meg. Nincs sok barátja, nagyon ritkán találkoznak a munkahelyen kívül.”

A válaszoló fogyatékos emberek 5 százaléka mondta azt, hogy egyáltalán nincsenek barátai.

Arra a kérdésre, hogy kivel töltik szabadidejüket, a legtöbben azt válaszolták, hogy a barátaikkal. A barátok, ahogy azt az előbb láttuk, legtöbbször szintén fogyatékosággal élő emberek: kollégák, lakótársak stb. Néhány említi, hogy barátjuk/barátnőjük van, de csak kevés esetben találkozunk egyértelműen nemfogyatékos barátokkal, ismerősökkel.

Erre példa a következő idézet:

*„Sokat járok be a városba moziba, étterembe, szórakozni, a barátaimhoz. Megoldom, hogy bejus-
sak. Például föl hívom olyan barátomat, akinek kocsijavan, és már sokszor szállítottak. Értem jönnek,
berakják a kocsimat, és elvisznek. Úgy szokott lenni, hogy pénteken megyek, és vasárnap este értem
jönnek, és visszahoznak. Ez nagyon jól működik. De amit egyedül meg tudok oldani – vonattal vagy
busszal, amire föl tudok szállni – általában egyedül megoldom.”*

„Nagyon szeretek vacsorázni menni a barátommal.”

„A barátaim a műhelyből vannak, néha meglátogatjuk egymást, elmegyünk, ide-oda.”

Egyeseknek szükségük van arra, hogy egy segítő elkísérje őket a szabadidős programokra:

„Nagyon rosszul látok, ezért inkább a segítővel megyek.”

Időnként azonban nem egyértelmű, hogy valóban szükség van-e segítői jelenlétre. Mindazonáltal nagyon sokan számoltak be arról, hogy a szabadidejüket a segítővel töltik.

„Nagyon szeretek sörözni járni a segítővel.”

„A segítővel és a többiekkel szoktam eljárni a sörözőbe, uszodába, tekézni, stb.”

Egyesek nagyon sok időt töltenek családjukkal, néhányan kizárólag velük töltik szabadidejüket. Ebben az esetben, az, hogy az egyén hogy tölti a szabadidejét, elsősorban attól függ, hogy a családja mennyi időt és energiát tud mozgósítani.

„Teniszt nézek apuval.”

„Nyaralni megyünk a szüleimmel.”

„Nagyon szeretek koncertre és uszodába járni. De soha nem megyek egyedül, hanem mindig elkísérnek a szüleim.”

„A kedvenc időtöltésem, amikor anyuval hangversenyre megyünk.”

„Szoktam úszni, biciklizni, kártyázni a nagypapával. Az nagyon jó.”

Összefoglalva, a kapott válaszokból világosan kitűnik, hogy a megkérdezettek többsége szabadidejét más fogyatékos emberek társaságában, illetve családtagokkal vagy olyan segítőkkel töltötte, akiknek ez a munkájuk része volt.

Családi élet

Az interjúk során rákérdeztünk az egyén családi állapotára is. Nagyon sokan említették, hogy szeretnének saját családot, és többen úgy gondolták, hogy a saját család, párkapcsolat hiánya különbözteti meg őket a többségi társadalomtól.

Úgy tűnik, a közvélemény még nem egészen fogadta el, hogy a fogyatékos embereknek is vannak párkapcsolataik, házasságot kötnek, szexuális életet élnek, illetve gyermeket vállalnak.

Egy mozgássérült nő szerint:

„Az emberek mindig megbámulnak, nem értik, hogyan lehet egy fogyatékos embernek gyereke.”

Mindössze a válaszadók 7 százaléka (21 fő), többségében mozgássérült vagy érzékszervi fogyatékossgal élő ember élt házasságban vagy említett tartós kapcsolatot. Sokkal többen mondták, hogy szeretnének házasságban vagy párkapcsolatban élni, egyesek a kapcsolatok hiányát komoly problémaként élik meg.

Ezt illusztrálják az alábbi idézetek, amelyek közül az első kettő interjúkészítőktől származik:

„Folyamatosan másokkal hasonlította össze magát, és azt mondta, hogy úgy érzi kudarcot vallott, és teljesen fölöslegesnek érzi magát, mert már 25 éves és még mindig nincs barátnője.”

„Amikor azt kérdeztem, hogy miben tér el az élete a szomszédai életétől, azt válaszolta, hogy neki is sokkal könnyebb lenne egy társsal együtt élni, és nem hét másik emberrel osztani meg a házat.”

„Úgy érzem, hogy más vagyok. Látom a különbséget magam és azok között, akikkel gyerekkoromban játszottam. Ők föl nőttek, és mára saját családjuk van.”

Tehát sokan úgy gondolják, hogy a többségtől leginkább a saját család, házastárs vagy tartós párkapcsolat hiánya különbözteti meg őket. A következőkben bővebben foglalkozunk az identitás kérdésével.

A fogyatékos emberek énképe és identitása

A fogyatékos emberek énképének nagyon fontos szerepe van a társadalmi integráció szempontjából. A társadalmi befogadás és részvétel alapvető feltétele a fogyatékos emberekről alkotott reális kép, illetve a pozitív énkép. Tehát az egyén társadalmi részvételét nagymértékben befolyásolja az, hogy mások miként látják őt, illetve ő miként látja saját magát.

Az interjúk során feltettünk kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy az érintettek miként látják saját magukat, másnak érzik-e magukat. A legtöbben azt válaszolták, hogy úgy érzik, különböznek a többségtől, ám az indoklás nagyon eltérő volt. Egyeseknek egyértelműen kisebbségi érzései voltak, azonban ez egyáltalán nem volt általános. Bár általában a fogyatékossg ténye – pozitív és negatív értelemben egyaránt – fontos része volt életüknek, a többségnél nem ez határozta meg teljesen.

„A sérültségem még soha nem akadályozott meg abban, hogy ha én valamit el akarok érni, azt elérjem. Bármilyen téren ért valami negatív dolog, pl. a közlekedésben, én azt kiharcoltam magamnak. És hála Istennek a lakótársaim zöme ilyen, nem hagyja magát. Szóval, amit el akarok érni, azt a sérült állapotában is eléri és kiharcolja. Persze tisztességes módon, önmagadat föl vállalva eléred azt, amit szeretnél.”

„Más vagyok.”

Nyilvánvaló, hogy a fogyatékos emberek bizonyos értelemben mások, a fogyatékossgukból eredően időnként sajátos igényeik vannak. Ez egy többékevésbé objektív tényező, amire válaszukban sokan utaltak: „Más vagyok, sérült vagyok.”

Miért érzik magukat másnak az emberek?

„Folyamatos segítségre van szükségem a fogyatékossgom miatt.”

„Kerekesszéket használok.”

„A segítőknek kiszámolva kell nekem ideadniuk a pénzt, és leírni egy papírra, hogy mit vegyek a boltban.”

„Nem tudok mindent egyedül megcsinálni.”

„Mindannyian kicsit mások vagyok, mert az agyunk más, ugye?”

„Igen, mi máshogy élünk, mi többen lakunk együtt.”

„Együtt olyanok vagyunk, mint egy család.”

„Nem tudok mozogni és kerekesszékre van szükségem.”

A válaszadók közül néhányan úgy érzik, hogy fogyatékoságuk korlátozza őket abban, hogy azt tegyék, amit igazán szeretnének. Az élet számos területén folyamatosan korlátokkal találják szemben magukat, például a munkavállalásban, szabadidő eltöltése során, a közlekedésben, lakhatásban, képzésben.

„Az épekhez képest az a legnagyobb különbség, hogy nekünk sokkal többet és keményebben kell küzdeni, hogy ugyanazt elérhessük.”

„Fogyatékos vagyok, és ezért például az étteremben másnak kell a húst nekem felvágnia, mert én nem tudom magamnak megcsinálni.”

„Egyáltalán nem bírom a stresszt. Gyógyszert kell szednem annak érdekében, hogy „normális” életet élhessek. Az emberek nagyon óvatosan bánnak velem.”

Mások úgy érzik, hogy leginkább az különbözteti meg őket a többségtől, hogy valamilyen intézményben élnek és segítők vannak.

„Nem hiszem, hogy az életünk nagyon különbözik a házban élő többi emberétől, csak annyiban, hogy nekünk segítők vannak.”

„Az én életem más – mindig segítők vannak velünk. A szomszédokat senki nem ellenőrzi, ugye? Az anyukám is ellenőrzi.”

Néhányan a fizikai korlátok és a mindennapi mobilitás nehézségei miatt érzik másságukat:

„Igen, más vagyok, mert nem tudok járni. És egy csomó mindenhez több időre van szükségem. Nem mozogok olyan jól, ahogy mások.”

Egyesek úgy érzik, hogy a különbség az iskolázottság miatt van: másokat műveltebbnek gondolnak, mert ők maguk nem járhattak rendes iskolába.

„Úgy érzem, csak az iskolai végzettségem miatt különbözök a többiembertől. Én csak általános iskolát végeztem.”

„Mindenki más”

A válaszadók másik csoportja érzi másságát, de azt vallják, hogy senki sem egyforma, a másság természetes, sőt jó. Tehát a másságukat pozitívan élik meg.

„Más vagyok, de szeretek más lenni.”

„Ugyanolyan ember vagyok, mint bárki más. De más is vagyok, mert van saját személyiségem, saját véleményem. Ugyanúgy szeretek viccelődni, mint bárki. De mindig függök valakitől. Sokkal lassúbb is vagyok, és nem tudok sokat gyalogolni. És sokszor vagyok beteg is.”

„Más vagyok, de mindenki más. Mindenki fontos. Igen, mindenki különleges a maga módján.”

„Igen, más vagyok, más az érdeklődési köröm, máshoz van tehetségem.”

„Olyan vagyok, mint bárki más”

A válaszadók harmadik csoportja úgy érzi, hogy semmiben nem különbözik az átlagtól; olyan, mint bárki más.

„Ugyanolyanok érzem magam. A szomszédoknak gyerekeik vannak és autójuk, de sokaknak nincs. Szóval én sem vagyok más. Ugyanolyan.”

„Nem érzem különbözőnek magam. Szerintem az épek teljesen elfogadják minket.”

„Engem soha nem feszélyezett az, hogy én sérült vagyok, mert én mindig úgy éreztem, hogy én ugyanolyan ember vagyok. És minden sérültnek úgyis kell éreznie, hogy ugyanolyan ember, mint az, aki két lábon áll. Az a különbség, hogy az tud két lábon állni, és két lábon menni. Fontos, hogy ne érezzük ezt a különbséget, mert a sérült embert is ugyanolyan jogok illetik meg, mint a nem sérült embert. Szóval, az nekem soha nem okozott gátlásokat, hogy valaki nem sérült, én meg sérült vagyok. Ugyanúgy fölveszem a kapcsolatot vele, mint egy sorstársammal.”

Érintkezés nemfogyatékos emberekkel

Milyen tapasztalatok vannak a nemfogyatékos emberekkel való érintkezéssel kapcsolatban? Tapasztalták-e, hogy másként bánnak velük? Pozitív vagy negatív értelemben? Többen választották, hogy

nem tapasztaltak semmilyen megkülönböztetést, és elégedettek az emberek hozzáállásával. A többségnek azonban eltérő tapasztalatai vannak, és erről be is számoltak.

Pozitív megkülönböztetés

A pozitív megkülönböztetés fogalma eredetileg olyan intézkedéseket jelent, amelyek egy a társadalmi élet bizonyos területein alulreprezentált csoportot szisztematikusan előnyben részesítenek, részvételi aránya növelése érdekében. A pozitív megkülönböztetés leggyakrabban a foglalkoztatás területén fordul elő. Itt azonban ettől eltérően használjuk a fogalmat: pozitív megkülönböztetésen azt értjük, ha valaki fogyatékosága miatt az átlagosnál kedvezőbb bánásmódban részesül az élet bármely területén, például soron kívül kiszolgálják a boltban stb. Az alábbi idézetekből az derül ki, hogy az érintettek nem mindig örülnek ennek, időnként kifejezetten kellemetlennek gondolják. Sokkal megfelelőbbnek éreznék, ha ugyanúgy, ugyanolyan tisztelettel és odafigyeléssel bánnának velük, mint bárki mással.

„Természetesen érzem, hogy velem másként bánnak; úgy gondolom, hogy ez elkerülhetetlen. Persze nem gondolom, hogy ez jó: nekem nem hiányzik, hogy engem előbb kiszolgáljanak, csak azt szeretném, hogy udvariasan szolgáljanak ki.”

Időnként az érintettek úgy érzik, hogy túlzott, már-már erőltetett barátságossággal fordulnak feléjük az emberek, ami akár kellemetlen is lehet.

„Néhányan csak bámultak, mások legalább százszor megkérdezték, hogy segíthetnek-e, ami nagyon kedves volt, de idegesítő is.”

„Mióta kerekesszéket használok, úgy érzem, mindenki sokkal kedvesebb lett velem.”

Azonban vannak, akik az eltérő bánásmódot nem tartják zavarónak, megkülönböztetőnek, hanem úgy gondolják, erre szükségük van.

„Volt-e már részem megkülönböztetésben a fogyatékoságom miatt? Hát, ezt nehéz megmondani... Igen, különleges bánásmódban részesültem, de azért, mert nekem erre szükségem van. Ez nem volt probléma, nem éreztem úgy, hogy megkülönböztetnek.”

Gondoskodó hozzáállás és gyermekként való kezelés

Ezzel a kérdéssel már foglalkoztunk A lakókörnyezet és a szomszédok című részben, ám a fogyatékos emberek is gyakran utaltak erre a jelenségre. Sokan beszámoltak arról, hogy az emberek még mindig hajlamosak a sérült embereket sajnálattal és egyfajta gyámolító leereszkedéssel megközelíteni. Ugyancsak általánosnak tűnik, hogy a fogyatékos embereket „betegnek” tekintik és úgy is bánnak velük.

Egy értelmi sérült ember szerint:

„Az emberek egy kicsit zavartnak tűnnek, sokáig néznek rám és a barátságosságukban van valami leereszkedés.”

Néhányan ezt a gyerekekkel való bánásmóddhoz hasonlítják.

„Időnként nem tehetem azt, amit szeretnék. Egyszerűen nem hiszik el, hogy képes vagyok rá.”

„Mindig nagyon szigorúak velem.”

„Azt emberek azt hiszik, hogy túl fiatal vagyok ahhoz, hogy gondoskodjak magamról.”

„Azt hiszik, semmit nem tudok megcsinálni.”

„Sokan nem figyelnek rám.”

Előítéletek és téves elképzelések

A lakókörnyezet és a szomszédok című részben utaltunk arra is, hogy a közvéleményben gyakran téves kép él a fogyatékos emberekről és arról, hogy mire képesek. Valószínűleg ez a téves felfogás áll azon bánásmód háttérében, amelyről több érintett is beszámolt. Sokan mondták, hogy a kívülállók alulértékelik képességeiket, és nem kapnak ugyanolyan esélyt, mint mások. Úgy érzik, megfosztják őket a lehetőségektől.

„Igen, időnként nem adják meg nekem ugyanazt az esélyt, annak ellenére, hogy én is boldogulnék, például tudnék dolgozni.”

„Az emberek sokszor meg vannak győződve arról, hogy én náluk kevesebbre vagyok képes.”

„A recepción, ahol dolgozom, sokszor kérdezik a vendégek, hogy van-e valaki, aki kompetens és segíthetne nekik. Én nem vagyok elég jó nekik.”

Két mozgássérült válaszoló arra panaszkodott, hogy az emberek gyakran nem tudnak különbséget tenni a fogyatékoság egyes fajtái között, és tévesen általánosítanak. Pedig az érintettek számára ez nagyon fontos és érzékeny kérdés.

*„Úgy bántak velem, mintha értelmi sérült is lennék, azért mert mozgássérült vagyok.”
„Sokan úgy bánnak velem, mint egy értelmi fogyatékosal.”*

A kommunikáció nehézségei

Többen panaszkodtak arra, hogy időnként nem értik meg őket az emberek, és nem is nagyon tesznek erőfeszítéseket ennek érdekében.

„Elég sok problémám volt üzletekben és mozikban, mert sokan nem értik, amit mondok, és ettől gyakran idegesek lesznek. Azt mondják, hogy nekik nincs erre idejük. Szóval inkább már nem járok moziba.”

„Az emberek, sokszor még családi ünnepeken sem igazán beszélnek velem. Az osztálytársaim, rokonaim, de leginkább az orvosok és a kórházi személyzet mindig kirekesztően és igazságtalanul bánt velem.”

Gyakori jelenség, hogy nem közvetlenül a fogyatékos emberekkel, hanem nemfogyatékos kísérőjükkel kommunikálnak, még a közvetlenül őket érintő dolgokkal kapcsolatban is. Ez rendkívül udvariatlan és zavaró:

„Ha a segítőttemmel bankba megyek, az emberek egyből hozzám kezdenek beszélni, még akkor is, ha én tettem föl az első kérdést. Ez engem nagyon zavar és elkésérít. Nem értem, miért nem bírnak egy kicsivel több időt rám szánni. Igen, úgy érzem, hogy gyakran van megkülönböztetésben részem.”

„Egyszer figyelmeztettek a kutyám miatt. De nem ám közvetlenül engem; a szomszéd nekem semmit nem szólt, hanem a lakás tulajdonosával beszélt, és őt kérte meg, hogy szóljon nekem.”

„Egyszer egy barátom elkísért a szociális irodába. A szociális munkás őt kérdezgette mindenféléről velem kapcsolatban, és úgy csinált, mintha én ott sem lennék.”

Feszélyezettség

Sokan kényelmetlenül, feszélyezve érzik magukat fogyatékos emberek társaságában. Nem tudják, hogyan szólítsák meg az illetőt, hova nézzenek, mit mondjanak stb. Ezért inkább igyekeznek elkerülni az érintkezést. Ám, ha mégis kapcsolatba kerülnek fogyatékos emberekkel, általában természetellenesen viselkednek.

„Zavarban vannak, ha velem kell lenniük.”

„Kerülnek az emberek.”

„Nem mernek velem beszélni, főleg miután megtudják, hogy siket vagyok.”

„Általában elégedett vagyok azzal, ahogy az emberek bánnak velem, de az nagyon zavar és elkésérít, hogy a szülők, amikor a gyerekeik arról a „furcsa emberről” kérdezik őket, még mindig inkább azt mondják nekik, hogy maradjanak csöndben, ahelyett, hogy egyszerűen csak megmondanák, hogy „valamibaj van a szemével és ezért nem lát jól.” Úgy tűnik, még mindig tabu a fogyatékoságról nyíltan beszélni.”

Milyen reakciókkal találkozhatnak a fogyatékos emberek?

- Lesütött tekintet vagy illetlen bámulás;
- Zavart, gátlásos viselkedés;
- A fogyatékos ember jelenlétének figyelmen kívül hagyása, a jelenlévő nemfogyatékos kísérőn keresztül történő kommunikáció;
- A fogyatékoság témájának kerülése;
- Gúnyolódás.

Többen beszámoltak arról, hogy az emberek gyakran megbámulják őket. Ennek egyik oka, hogy sokan csak ritkán találkoznak, érintkeznek fogyatékos emberekkel.

„Amikor arról kérdeztem, hogy az emberek miként reagálnak a jelenlétére, azt válaszolta, hogy általában sehogy, viszont nagyon sokan megnézik.”

„Ha valaki mutogat rám, és azt mondja, hogy „rokkant” vagy „fogyatékos” általában nem érdekel. Időnként az utcán az emberek megbámulnak és megjegyzéseket tesznek a mozgásomra. Eleinte ez nagyon rosszlesett és nagyon bántott, de most már nem érdekel. Mi van akkor, ha bámulnak? A férfiak a csinos nőket is megbámulják. Ilyen az emberi természet.”

„Az emberek mindig furcsán fognak rám nézni, de ez egy ideje már egyáltalán nem érdekel.”

„Nem szeretek étterembe járni. A legnagyobb nehézséget a mosdók használata okozza, de azt sem szeretem, hogy az emberek végig „figyelnek”. Sokkal jobban szeretek otthon, nyugodtan enni.”

„Amikor kiültem a kertbe, a szomszédom bement. Nem tudott úgy kint ülni, hogy én is ott voltam. Furcsának találtam.”

Erre a jelenségre a segítők is felfigyeltek.

„Természetesen vannak negatív tapasztalataink is, például a strandon mindenki minket bámult.”

„Úgy tűnik, egyesek a látványt sem bírják elviselni. Talán mert azzal szembesíti őket, hogy ők maguk is sérülékenyek.”

Többen mondták azt is, hogy az emberek, különösen a gyerekek és a fiatalok, időnként megmosolyogják, kinevetik őket. Bár úgy tűnik, ez sokkal jellemzőbb fiatalabb korban, az iskolai évek alatt. Sokan panaszkodtak arra, hogy az iskolában csúfolták őket.

„Régebben az emberek máshogy bántak velem, sokszor csúfoltak és kinevettek. Most ez sokkal ritkább.”

„Az iskolában máshogy bántak velem, mint a többi gyerekkel, sokkal igazságtalanabban.”

Ez arra utal, hogy a másság elfogadására való nevelést már korán, gyermekkorban el kell kezdeni. Az iskola erre alkalmasnak tűnik, különösen abban az esetben, ha az iskola maga is tükrözi a társadalom sokszínűségét azáltal, hogy a fogyatékos gyermekeket is befogadja, integráltan neveli.

A következő két idézet egy mozgássérült férfitől és segítőjétől származik.

„Az emberek gyakran kinevetnek az utcán, mert azt hiszik, hogy részeg vagyok.”

„A szomszédok sokszor megsértették és megalázták. Pedig ő csak üdvözölni szeretne volna őket és beszélgetni egy kicsit. De általában inkább elkerülik őt.”

A fogyatékos emberek egy része meg tudja magyarázni, mi állhat az emberek kellemetlen reakcióinak háttérében. Az alábbi idézetek arra példa, hogy miként magyarázzák a környezet időnként furcsa viselkedését:

„Sokan nem tudják, hogyan érintkezzenek fogyatékos emberekkel.”

„Az emberek egyszerűen nem tudják, hogyan reagáljanak, ha egy látássérülttel találkoznak.”

„A tapasztalataim szerint az emberek félnek elkezdni beszélgetni egy fogyatékos emberrel.”

A segítők megállapításai is hasonlóan tükröznek:

„Az emberek gyakran zavarban vannak, ha beszélgetniük kell velük.”

„Egyszerűen nem tudják, hogyan kezeljék a helyzetet.”

„Amikor először találkozik valakivel, gyakran megijednek vagy megdöbbennek. De ez elég gyorsan elmúlik, miután elkezdnek beszélgetni.”

A válaszolók nagy része beszámolt arról, hogy a szomszédok viselkedése velük szemben egy idő után érzékelhetően megváltozott, elmúlt a kezdeti feszültség. Ez összhangban van a szomszédok által elmondottakkal (lásd A lakókörnyezet és szomszédok című rész), nevezetesen azzal, hogy egy idő után feloldódtak és könnyebbé vált az érintkezés a sérült szomszédokkal. A fogyatékos emberek is hasonlóan érzékelik a változást, és úgy gondolják, hogy annak oka elsősorban az, hogy jobban megismerték őket. Mindazonáltal az emberek egy része gyakran továbbra is leereszkedően és a régi előítéletekkel közelít fogyatékos embertársai felé. De ahogy az idézetekből kiderült, ezt a legtöbb esetben egyértelműen elutasítják és zavarónak találják.

Hátrányos megkülönböztetés

Ha valakinek figyelmen kívül hagyják képességeit, az egyenlőtlen bánásmódot eredményez és hátrányos megkülönböztetéshez vezet.

„Időnként nagyon udvariatlanok velem az üzletben.”

„Néhányan azt gondolják, hogy semmire nem vagyok alkalmas és alulértékelnek, de inkább kerülöm a vitákat velük.”

Az eltérő bánásmód nem mindig jelent igazságtalan bánásmódot vagy hátrányos megkülönböztetést. Időnként az eltérő bánásmód egyszerűen udvariatlanságot, intoleranciát jelent. Sajnos a fogyatékos emberek gyakran tapasztalják, hogy képességeiket nem megfelelően ítélik meg, alulértékelik őket. Néhány esetben viszont egyértelműen egyenlőtlen bánásmóddal és hátrányos megkülönböztetéssel találkoznak. Az alábbi részletek ilyen eseteket mutatnak be.

A következő történetet egy értelmi sérült ember mondta el:

„Éreztem-e valaha, hogy igazságtalanul bánnak velem? Egyszer, amikor egy férfi bejött a sörözőbe és azt mondta, hogy nem biliárdozhatok, pedig már a pénzt is bedobtam. De nem figyeltem rá.”

Az udvariatlan, durva bánásmódot bemutató történetek jelentős része hivatalokhoz, hivatalos szervekhez kapcsolódik.

„Éreztem-e valaha, hogy igazságtalanul bánnak velem? Igen, különösen a közhivatalokban. Az egyik osztályról a másikra küldözgetnek és senki nem hallgat meg.”

„Elég sok gondja van vásárlásnál és a bankban, mert sokan nem értik meg, amit mond. Általában idegesek és udvariatlanok lesznek, és azt mondják, hogy nekik nincs erre idejük.”

Néhányan kifejezetten agresszív viselkedést is említettek:

„Néha fejbe vágna, csak hogy kipróbálják, meddig mehetnek el.”

„Egyszer a főbélő ki akart rakni a lakásból, és kihívta a rendőröket. Nyolc rendőr vezetett ki, mint egy veszélyes bűnözőt.”

A közlekedéshez és bizonyos ellátásokhoz való hozzáférés tekintetében egyesek nyílt diszkriminációról és a jogaik megsértéséről is beszámoltak.

„Egyszer, amikor vonattal utaztam, a csomagokat szállító kocsiiba raktak.”

„Egy pszichiáter megtagadta az ellátását, amikor a nagymamája meghalt, és nagyon feszült és agresszív volt.”

„Egyszer egy taxis azt mondta, hogy utálja a fogyatékosokat, és nem engedte, hogy beszálljak. Kellett hívnom egy másik taxit.”

„Sokszor meg kell kérnem az eladókat, hogy vigyenek el valamit az útból, és általában nem valami segítőkészek. Időnként kicsit neki kell mennem az akadálynak a székekkel, hogy arrébb tegyék. Egyszerűen nem akarják, hogy ott legyek. Vagy a vidámparkban; nem engednek semmire fölülni, és sokszor azt mondják, hogy „tűzvédelmi szempontból kockázatot” jelentek. Természetesen belépőt kell fizetni, de ha már bejutottam, semmihez nem férek hozzá, senki nem segít. Ezzel szemben, például amikor az USA-ban elmentünk a Disney Worldbe, ott minden hozzáférhető volt és az emberek segítőkészek.”

A hátrányos megkülönböztetésnek különböző fajtái léteznek. Időnként tudatosan, máskor akaratlanul részesítik a fogyatékos embereket hátrányos megkülönböztetésben. A fogyatékos emberek nagy része élete során mindkét típusú megkülönböztetéssel találkozik. Különösen nagy problémát jelent a hátrányos megkülönböztetés az élet néhány területén, például a foglalkoztatásban. Sokan panaszkodtak arról, hogy rendkívül nehezen találnak állást, vagy a munkahelyen éri őket hátrány.

Az egyik interjúkészítő így foglalta össze egy mozgássérült férfi történetét:

„Néha úgy érzi, hogy eltérően bánnak vele, de ez leginkább csak azt jelenti, hogy nem nagyon figyelnek rá. Egy területen érzi azt, hogy hátrányos bánásmódban van része: a munkavállalásban. Nagyon sokáig keresett állást és vagy 60 interjúra behívták a végzettsége alapján. De miután meglátták, mindig elutasították. Hallott olyan pletykákat, hogy ez azért volt, mert mozgássérült.”

A hátrányos megkülönböztetés a munkaerőpiacon bizonyos esetekben, nem kötődik konkrét személyekhez, hanem sokkal általánosabb formában jelentkezik, strukturális és szervezeti okai vannak. Bár számos előrelépés történt Közösségi és tagállami szinten egyaránt, az állam és különösen a munkaadók, gyakran még mindig nem tekintik teljes értékű munkavállalónak a fogyatékos embereket. Különösen nehéz olyan állást találni, amely tisztességes jövedelmet biztosít, és megfelelően kompenzálja a kieső szociális ellátásokat. Néhányan rámutattak, hogy léteznek anyagi ellenőztőzók a szociális biztonsági rendszerekben:

„Nagyon nehéz állást találni. A munkáltatók még mindig attól félnek, hogy egy fogyatékos ember kevésbé hatékonyan dolgozik, bár ők támogatást kapnak az államtól. Viszont a legnagyobb probléma inkább az, hogy a járadék összegét csökkentik a kereset összegével. Ez szinte lehetetlenné teszi azt,

hogy valaki részmunkaidőben dolgozzon, mert lényegében elveszti a járadékot és egyéb jogosultságokat, viszont nem keres elég pénzt. Ez komoly akadálya a társadalmi integrációnak.”

Hogyan reagálnak a fogyatékos emberek a negatív bánásmóddal és a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatban?

A fogyatékos emberekkel készült interjúkban különböző válaszokat és véleményeket találtunk a hátrányos megkülönböztetéssel és a negatív bánásmóddal kapcsolatban. Ezeket három nagy csoportba sorolhatjuk.

Elszigetelődés

Többen mondták, hogy visszavonult életet élnek, és csak azokkal érintkeznek, akiket ismernek és akik elfogadják őket.

„Nagyon visszavonultan élek, és így egyáltalán nem hívom fel magamra a figyelmet.”

„Általában az édesanyám segít, mert általában velem vagyok. Mások nem értenek meg engem.”

„Még ha nem is érdekel, hogy bámulnak az emberek, igyekszem elkerülni ezeket a helyzeteket magam és mások miatt is.”

„Amikor ideköltöztünk, nem nagyon szóltak hozzám vagy a feleségemhez. De ez annyira nem érdekelt, hogy nem léptem semmit. Ha nem akarnak beszélni velem, én sem akarok velük beszélgetni.”

Az emberek felvilágosítása, tudatformálás

Többen azt mondták, hogy szeretnék, ha mások többet tudnának arról, hogy mit jelent az adott fogyatékosággal élni. A végső cél pedig az, hogy megváltozzon az emberek róluk alkotott képe.

„Úgy gondolom, az, hogy megosztottam másokkal is a félelmeim, sokat segített abban, hogy az emberek pozitívabban, támogatóbban álljanak hozzám, például a templomban, a vendéglőben, a sörözőben és persze a szomszédságban.”

„Az emberek jobban megértenek, ha ismerik a helyzetedet.”

Egyéb válaszok

Néhányan azt mondják, hogy a fogyatékos embereknek maguknak kell tenniük azért, hogy megváltozzon az emberek hozzáállása. Sőt, a fogyatékos embereknek kell az első lépést megtenni az új kapcsolatokban.

„Mióta itt lakom, rájöttem, hogy nekünk, sérülteknek kell először nyitni az ép társak felé. Most már, fél év után azt mondom, hogy nem különbözöm a környezetemben élőktől. Először azt hittem igen, ugye a testi fogyatékoságomból adódóan. De aztán rájöttem, hogy mindenkinek van valami fogyatékosága, ha nem testileg, akkor lelkileg.”

Az alábbi idézetben megszólaló mozgássérült férfi arra utal, hogy a fogyatékos emberek előtt nincsenek igazi példaképek. Ebben viszont a médiának is fontos szerepe lehetne; a sérült emberek hiteles és kiegyensúlyozott ábrázolására van szükség.

„Még mindig lehet azt tapasztalni – mi elég sokat jártunk a szervezetünkkel és másokkal önkéntesként – vidéken, hogy szinte középkori állapotok uralkodnak. Alig lehet rávenni a kis falvakban élő mozgássérültek szüleit, hogy a gyerekeiket elhozzák egy-egy rendezvényre, mert még mindig stigmatként élik meg. Itt nehéz áttörést elérni.”

Én azt is hiányosságnak érzem, hogy kevés fogyatékos ember meri vállalni a fogyatékoságát. Nem vesznek részt aktívan az élet különböző területein, nem próbálnak meg elmenni sportolni, tanulni és nem mutatnak pozitív példát akár a társaiknak, akár az ép embereknek, hogy igenis, mi vagyunk, ugyanolyan eredményeket el tudunk érni, csak éppen bizonyos segédeszközökkel.”

„Én általában nem az a típus vagyok, aki hagyja magát lerázni, hanem én igenis elérem, amit szeretnék. Például ha én olyan helyre megyek, ahova nem tudok egyedül bejutni, akkor én a járókelők közül kiválasztok néhány embert, és megszólítom őket, hogy „én ide nem tudok bemenni, de szeretnék bejutni, kérlek benneteket, hogy segítsetek”. Az emberek nagyon segítőkészek, sok jó tapasztalatom van.”

A szomszédság

Mit érzékeltek maguk az érintettek, az odaköltöző fogyatékos emberek a környezet lakóotthonnal kapcsolatos reakcióiból? Milyennek gondolták a fogadtatást, és milyen jelenleg a kapcsolatuk a szomszédaikkal?

Az alábbi három interjúrészletben egy értelmi sérült pár és szomszédjuk kapcsolatának alakulását mutatjuk be. A pár évekkkel ezelőtt költözött a lakásba, egy támogatott életvitelprojekt keretében; a szomszéd egy egyedülálló középkorú nő.

A feleség:

„Soha nem voltak rossz tapasztalataim, mert mi nem nézünk ki furcsán, nem hiányzik semmink meg ilyenek. Vannak néhányan a szomszédok között, akik időnként egy kicsit furcsán néznek ránk, de soha nem volt semmi bajunk velük.”

A férj:

„Nem kedvelek mindenkit a környéken. Néhány emberrel rendszeresen beszélgetek, ha találkozunk az utcán, de mások egy szót sem szólnak, amikor összefutunk, hanem csak bámulnak és röhögnek, amikor már elhaladtunk mellettük. Ez az első évben gyakrabban előfordult, most kevésbé. Nem tudom, miért van ez. Talán azért, mert már a szomszédok is látják, hogy mégsem vagyok annyira furcsa.”

A szomszéd:

„Eleinte egy kis fenntartással fogadtuk a projektet. De később, amikor megértettük, hogy mit jelent a támogatott életvitel, szimpatikusnak találtuk. Mindketten nagyon kedvesek, és miután köszöntek az utcán és megszólítottak, egy kicsit jobban összeismerkedtünk.

Nem tudtam, hogy vannak ilyen projektek, és őszintén, nem tudtam elképzelni, hogy ez lehetséges. De most már tudom, hogy annak ellenére, hogy mindketten értelmi sérültek, egy segítő támogatásával nagyon jól elboldogulnak. És így teljesen normális életet élhetnek egy átlagos környezetben. Időnként átjönnek meglátogatni, bár a feleséggel több kapcsolatom van. A férj elég csöndes és nem szeret magáról beszélni. A feleség viszont nagyon beszédes és értelmes. Néha én is meglátogatom őket, és néha segítek nekik a kertben, amire nagyon büszkék. A hozzáállásom megváltozott, mióta megismertem őket, és szerintem ők is nagyon fejlődtek azalatt a két év alatt, mióta itt élnek. Beilleszkedtek itt. Bevallom, eleinte azért féltem a projekttől, de aztán ez elmúlt. Úgy gondolom, hogy ezek a programok nagyon jók arra, hogy nagyobb függetlenséget biztosítsanak nekik. Mielőtt ők ideköltöztek, egyáltalán nem ismertem fogyatékos embereket.”

A válaszolók nagy része elsősorban kíváncsiságról és meglepődésről számolt be a szomszédok részéről, mint például az alábbi idézetben megszólaló mozgássérült fiatalember is:

„Szeretek itt lakni, bár először féltem. Mert hogy is mondjam, vannak olyan körzetek, ahová nehezen fogadják be az embert, és hát először nehezen fogadtak be minket. De most már elkezdtek minket megszokni, vannak haverok, barátok. A többiekkel egyszerre jöttünk ide lakni, egy-két nap különbséggel. Először attól féltem, hogy fognak itt minket elviselni. Bementünk a kocsmába, először megijedtünk, mert ők is megijedtek tőlünk. Hát volt okunk rá, hogy ezt feltételezzük, mert azért megnézik az embert. Nem fogadtak még be akkor a közösségbe. Mert itt is közösségben vagy, ahol élsz, a lakókörnyezetben. Be kellett illeszkedni ebbe a közösségbe, most már beilleszkedtünk, most már ismernek minket. Most már ha megyünk a kocsmába, vagy a boltba, azért beszélgetünk az emberekkel. De először nagyon rossz volt.”

Arra a kérdésre, hogy milyen most a kapcsolat a szomszédokkal, nagyon eltérő válaszokat kaptunk. Néhányan csak jó dolgokat mondtak, mások főleg negatívumokat emeltek ki. Egyesek szerint a kapcsolat nagyon személyfüggő, mások azt mondták, hogy változó, időnként jó, időnként kevésbé jó.

Vegyes kapcsolat

„Van néhány szomszéd, akikkel beszélgetni szoktam, és ők úgy bánnak velem, mint bárki mással. Mások egyáltalán nem állnak szóba velem, sértegetnek és egyszer a biciklimet is megrongálták.”

„Néhányan nagyon jól elfogadták. Beszélgetnek velem, és bizonyos alkalmakkor ajándékot is kap tőlük. Mások egyáltalán nem fogadták el. Átnéznek rajta, gyakran sértegetik, sőt néhányszor megpróbálták bántalmazni is.”

„Néhány szomszéd barátságosabb, mint a többség, amely inkább átmegegy az utca túloldalára, csak hogy ne kelljen köszönni. De ez sok helyen így van.”

„Néhányan jó fejek és beszélgetnek velem, általában autókról. De mások szóba se állnak velem. A városban több embert ismerek, mint itt a környéken. A sörözőben szoktunk találkozni és beszélgetni, ahova néha járok.”

Jószomszédi viszony

Úgy tűnik, abban az esetben, ha a sérült ember a szüleivel él, nagyobb az esély a közösség életében való részvételre. A szülők és ismeretségeik révén az egyén könnyebben teremt kapcsolatot a környezettel.

Egy segítőt azt mondja, hogy nagyon sokat jelent, ha valaki az adott környéken nőtt föl:

„Nagyon jól ismerik őt a környéken, mert ő itt nőtt föl. Az emberek mindig megállítják és elbeszélgetnek vele.”

Szintén pozitív tapasztalatokról számol be egy támogatott életvitelprojektben részt vevő értelmi sérült nő segítőtje is:

„Nagyon szereti a környéket és az itt élő embereket. A legtöbben beszélgetnek vele és köszönnek, ha találkoznak az utcán. Nagyon jó kapcsolata a két közvetlen szomszédjával. Rendszeresen átjár hozzájuk kávézni, vagy ők jönnek át hozzá beszélgetni. Viszont vannak néhányan, akik nem akarnak vele szóba állni és inkább elfordulnak, ha meglátják az utcán.”

A következő idézet egy mozgássérült férfitől származik, aki feleségével él saját lakásukban. Szerinte nagyon sok múlik magán a sérült emberen is. A jószomszédi viszonyhoz elengedhetetlen a nyitottság.

„Jól kijövök a szomszédokkal a kezdetektől fogva. És ez egyáltalán nem változott, egyre többet érintkezünk, és így egyre szorosabbá vált a kapcsolat. Ezegyrészt az ember saját és a szomszédok nyitottságát tükrözi... Általában elégedett vagyok azzal, ahogy az emberek bánnak velem. Szerintem ez egyfajta kölcsönhatás: ha normálisan közelíted meg az embereket, ők is normálisan közelednek feléd.”

Többen is jószomszédi viszonyról számoltak be: segítenek egymásnak, ha elutaznak, szemmel tartják a másik lakását stb. Ezek a kölcsönösségen alapuló kapcsolatok nagyon hasznosak; nemcsak azért, mert javítják a sérült emberek énképét, hanem azért is, mert segítenek az embereknek esetleges előítéleteiket leküzdeni. Segítenek megismerni a másikat és a másik erősségeit.

„Leginkább csak egy idős házaspárral van kapcsolatom. Nem nagyon szoros, de azért mindig számíthatunk egymásra, ha segítség kell.”

„Nem szoktuk egymást meglátogatni, de ha valaki elutazik, odafigyelünk a lakására.”

Néhányan azt mondták, hogy nem akarnak a szomszédokkal megismerkedni, nincs szükségük kapcsolatra. Mindazonáltal, ahogy arra korábban utaltunk, ez lehet egyfajta védekezési mechanizmus is a kellemetlen helyzetek elkerülésére.

„Amikor arról kérdeztem, hogy ismerik-e a szomszédok, azt válaszolta, hogy nem és nem is akarja, hogy megismerjék; egyáltalán nem akar semmibe sem bevonódni. Magányos típus.”

Mások azt mondják, hogy a nagyvárosi élet személytelen, nagyon nehéz kapcsolatokat teremteni.

„Nem nagyon vagyok a szomszédság része, de ez másokkal is így van. A nagyváros ilyen.”

„Nem nagyon érzem magam a helyi közösség részének, de a nagyvárosban ez mindig így van, az emberek nem ismerik egymást. Vidéken sokkal szorosabbak a kapcsolatok.”

Ugyanezt mondta a szomszédok nagy része is: alig van kapcsolatuk a környezetükben élő ép vagy fogyatékos emberekkel. Talán a szomszédsági kapcsolatok hiánya is nehezíti a fogyatékos emberek társadalmi részvételét?

„A környéken nem beszélnek egymással az emberek. Néhányan köszönnek, ha találkozunk, de nem mindenki. Senkit nem ismerek, és senkivel nem szoktam beszélgetni.”

Rossz tapasztalatok – problémás fiatalok, zaj és viták

Korábban már utaltunk rá, hogy időnként a gyerekek nagyon udvariatlanul és durván viselkednek a közösségben élő sérült emberekkel. A legtöbb negatív tapasztalat is elsősorban hozzájuk kapcsolódik, különösen csúfolódásukat említik sokan. Ezt lakóotthonok vezetői is megerősítik:

„Volt egy kis probléma, amikor a környékbeli gyerekek bejöttek a ház kertjébe játszani, és ettől a lakóink közül páran megijedtek.”

„Egyszer a helybeli gyerekek megverték, és azóta egyáltalán nem érintkezünk a környékbeliekkel.”

„A felnőttek normálisan viselkednek, viszont a gyerekek sokszor sértegetik.”

Egy önállóan élő értelmi sérült ember is hasonló kellemetlenségekről számol be a környékbeli gyerekekkel, fiatalokkal kapcsolatban.

„Csúfolnak-e a fiúk a szomszédból? Igen, becsöngetnek, és aztán elfutnak. Próbált-e már valaki beszélni velük emiatt? Igen, a segítők. És aztán mi történt? Kijött a rendőrség...”

Több segítő szerint is a gyerekek és a fiatalok jelentik a legnagyobb problémát a helybeliekkel való érintkezésben:

„Összességében jó a kapcsolat a környéken élőkkel. De azért még mindig adódnak problémák, elsősorban fiatalokkal, akik kigúnyolják és kinevetik a lakóinkat.”

„Nem tudom, hogy a környéken bárki ismeri-e a lakókat, szerintem alig érintkeznek az itt élőkkel. Korábban volt néhány probléma a fiatalokkal és gyerekekkel, de ezt sikerült elrendezni a rendőrség segítségével.”

Mindazonáltal a fogyatékos emberek által említett problémák túlnyomó része az együttélésből adódó hétköznapi probléma, ami bármely lakóközösségben előfordul.

„Időnként vita van a kerítés és a házzal kapcsolatos dolgok miatt, például, ha szerintünk javításra vagy felújításra van szükség.”

„Ha vita van a szomszédokkal, akkor az a ház miatt van, amikor elkezdődik valamiféle felújítás, átalakítás.”

A lakókörnyezet és a szomszédok című részben már utaltunk rá, hogy a felújítási munkákkal kapcsolatos zajok gyakori konfliktusforrást jelentettek.

„Nincs jó kapcsolatunk a szomszédokkal. Nyilvánvalóan megharagudtak, amikor a házat alakítottuk át, és hangosak voltunk.”

Zajok nemcsak a felújítási munkák során fordulnak elő, hanem a hétköznapiak során is problémát okozhatnak.

„A szomszédság jó, nincsenek különösebb konfliktusok. Múltkor ugyan az egyik idős hölgynek, aki itt lakik felettünk az volt a problémája, hogy zuhanyoztunk fél tizenkettőkor. Lejött szólni, hogy nem kellene zuhanyozni, mert nem tud aludni. Megköszöntük az észrevételt, és mondtuk, hogy igyekszünk ennek megfelelni. Azóta nincs gond. Aztán van egy lakótársunk, aki nagyon kemény zenéket hallgat – akkor is lejött szólni, hogy egy kicsit vegyük halkabbra. De amikor berakta a Szécsi Pált, akkor nem volt gond.”

Komolyabb konfliktusokat csak néhányan említettek, viszont arról nem szabad megfeledkezni, hogy az értelmi sérült emberek nagyon sérülékenyek lehetnek bizonyos érintkezések során.²⁴ Előfordul, hogy egyesek kihasználják nyitottságukat, bizalmukat, illetve korlátozott problémamegoldási képességüket. Viszont nagyon nehéz a megfelelő védelmet megtalálni, úgy, hogy mellette ne korlátozzuk túlzottan az egyén szabadságát, és hagyjunk teret az egyéni igények kibontakoztatásának.

24 WILSON & BREWER (1992) in: LONG, K. & HOLMES, N. (2001). Helping Adults with a Learning Disability Keep Safe in the Local Community: Report of a Group Design, Development and Evaluation. British Journal of Learning Disabilities, 29, p. 139-144

Egy segítő a következő történetet mesélte el:

„Rendszeresen leáll beszélgetni az emberekkel az utcán, és gyakran elmegy a sörözőbe is, ahol a vendégekkel ismerkedik. Ezek a kapcsolatok viszont nem mindig jók; már többször bántalmazták, miután fölment valakihez, akit a sörözőben ismert meg.”

A kutatás során készültek olyan interjúk is, amelyek során egymás mellett élő sérülteket, segítőket és szomszédokat kérdeztünk meg. Ez a megközelítés nagyon jó betekintést enged abba, hogy a különböző szereplők hogyan látják ugyanazt a problémát. Az alábbi idézetek is egy ilyen interjúsorozatból származnak, és azt mutatják be, hogy a segítő közvetítésének milyen szerepe lehet a szomszédokkal való konfliktus megoldásában, illetve maguk az érintettek mit gondolnak erről.

Korlát vagy kapocs a közösséghez?

Lakó 1: *„Az egyik szomszéd nagyon érzékeny a zajra, és amikor az egyik lakótársunk nagyon hangosan hallgatott zenét néhányszor panaszt is tett.”*

Lakó 2: *„Nagyon szégyelltem magam, amikor ez történt, annak ellenére, hogy nem miattam volt a panasz. A szomszédok a segítővel beszéltek, nem pedig velünk. A lakóotthongyűlésen megbeszéltük a dolgot, és megoldottuk a problémát.”*

Szomszéd: *„Ez akkor történt, amikor az egyik lakó egy nehezebb időszakot élt át, és ezért folyamatosan üvöltötte a zenét. Az egyik éjjel annyira hangos volt, hogy én is és többen a panzióm vendégei közül is felébredtek. Megbeszéltem ezt a lakóotthon vezetőjével, mondtam, hogy megértem, hogy időnként vannak nehezebb időszakok, de nem szeretném a zaj miatt a vendégeimet elveszíteni. Úgy gondolom, a problémát gyorsan megoldottuk és senkiben nem maradt rossz érzés.”*

Segítő: *„A szomszédok megértő, rendes emberek, joggal panaszkodtak a zaj miatt, és nem akartuk, hogy emiatt megromoljon a kapcsolat. A lakóotthongyűlésen megbeszéltük a problémát és közösen megállapodtunk bizonyos szabályokban, például mindig a bejárati ajtót használjuk stb. Beszéltünk arról is, hogy mennyire fontos, hogy jó szomszédok legyünk és tiszteletben tartjuk egymásikat. Úgy érzem, hogy segítőként fontos szerepünk van a környezettel való kapcsolat alakításában.”*

Összefoglalás – a fogyatékos emberek nézőpontja

A történetekből kirajzolódó kép alapján, úgy tűnik, hogy a válaszolók nagy része elégedett jelenlegi lakóhelyével, annak ellenére, hogy többségük nem maga választotta sem a helyet, sem a lakótársakat. Jelentős azoknak az aránya, akiknek semmilyen döntési lehetőségük nem volt, sőt az is előfordul, hogy a lakóotthonban is olyanokkal kényszerülnek együtt élni, akikkel egyébként nem szeretnének. Jellemző, hogy sokan jobb lehetőségek hiányában, kizárásos alapon döntöttek.

Annak ellenére, hogy csak keveseknek adatott meg a választás lehetősége, mégis a többség élvezi a kics csoportos lakóotthonba vagy egyéb támogatott lakhatási formába költözéssel járó nagyobb szabadságot, autonómiát és privát szférát. Természetesen a legtöbb esetben előfordulnak az együttélésből adódó problémák, esetleg konfliktusok a lakótársakkal és segítőkkel, ami bármilyen csoportos lakhatási forma hátrányaként említhető. A privát szféra megítélése függ az egyén korábbi lakhelyétől.

Minél személyre szabottabb, az egyén szükségleteihez és igényeihez illeszkedőbb volt az ellátás, a válaszolók annál elégedettebbnek bizonyultak. A személyre szabott megközelítés nagyobb teret enged új dolgok kipróbálásának és az egyén fejlődésének, amit mindenki nagyra értékelt.

Mindazonáltal a fogyatékos emberek gyakran még mindig korlátokkal szembesülnek, amikor megpróbálnak bizonyos hétköznapi tevékenységekbe bekapcsolódni. A leggyakrabban az alábbi problémákat említették:

- Az épületek akadálymentességének hiánya;
- A közlekedéssel kapcsolatos nehézségek;
- Az emberek elutasító hozzáállása;
- Az akadálymentesség hiánya miatt a másoktól való függés az épületekhez való eljutás, bejutás stb. tekintetében.

Ezek az akadályok, nehézségek korlátozzák a fogyatékos emberek részvételét bizonyos közösségi tevékenységekben, illetve időnként aránytalanul nehezé teszik azt. Ezért gyakran elszigetelten, az otthonukban, segítők által szervezett programokkal töltik el szabadidejüket.

Az interjúk tapasztalatai alapján, a közösségben történő ellátás ellenére, a fogyatékos emberek élete igen nagy arányban az ellátást biztosító szervezet köré összpontosul, az általa nyújtott szolgáltatásokat, programokat, tevékenységeket veszik igénybe. Ez pedig általában nem segíti elő a tágabb környezet felé való nyitást, azt, hogy bekapcsolódjanak hétköznapi tevékenységekbe.

A szomszédokkal való kapcsolat általában korlátozott és felszínes. A megnyitás körüli kezdeti reakciókat leszámítva, nem találoztunk igazán negatív tapasztalatokkal. Problémaként szinte kizárólag a környékbeli gyerekek és fiatalok csúfolódását említik, illetve egyéb bármely lakóközösségben előforduló hétköznapi gondokat, például zajok stb.

25 CARNABY, S. (1998). Reflections on Social Integration for People with Intellectual Disabilities: Does interdependence have a Role? *Journal of Intellectual and Developmental Disability*. 23 (3), p. 219–229.

26 AGER, A., MYERS, F., KERR P., MYLES, S. & GREEN A. (2001). Moving home: Social Integration for Adults with Intellectual Disabilities Resettling into Community Provision. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 14, p. 392–400

Úgy tűnik, ha valaki az adott közösségben nőtt föl, az segíti a befogadást. A család jelenléte és a családi kapcsolatok segítik a fogyatékossgal élő családtag társadalmi befogadását.

A megkérdezettek egy része különböző okok miatt másnak érzi magát. Sokan tapasztalnak furcsa reakciókat az emberek részéről: érzik a másik zavartságát és többen tolakodónak találják a bámulást is. Néhányan beszámoltak igazságtalan bánásmódról, és úgy érzik nem kapnak egyenlő esélyeket, lehetőségeket. Problémát jelent, hogy az egyént sokszor még mindig a fogyatékossga alapján ítélik meg, és nem képességei és személyisége alapján. Felmerült néhány kérdés is az interjúk nyomán:

- A fogyatékos emberek fokozottabb társadalmi jelenléte és részvétele a mindennapi tevékenységekben változtathatna-e ezen a hozzáálláson? Javítana-e az érintkezés nehézségein?
- Változtatna-e a fogyatékos emberekről a társadalomban kialakult képen a rendszeres informális kapcsolat fogyatékos és ép emberek között? Az interjúk során azt tapasztaltuk, hogy nemcsak a szomszédok mondták azt, hogy miután megismerték új szomszédjaikat, megváltozott a fogyatékos emberekről alkotott képük, hanem ezt a változást maguk a sérült emberek is érzékelték.

A diszkrimináció és egyenlőtlen bánásmód kapcsán a válaszolók leginkább a közhivatalok gyakorlatát és a munkavállalással kapcsolatos problémákat említették. Az udvariatlan bánásmód és türelmetlenség a szolgáltatások igénybevételekor is gyakran előforduló probléma.

Általános következtetések

A „Tolerancia vagy elfogadás?” – projekt 11 európai szervezet bevonásával bepillantást engedett a különféle közösségi bentlakásos ellátásokat igénybe vevő sérült emberek mindennapjaiba. A kutatás elsősorban arra kereste a választ, hogy a közösségi ellátásokat igénybe vevő emberek milyen mértékben részesei a helyi közösségeknek, beilleszkedtek-e lakóhelyükön. Félig strukturált interjúk során azokat a tényezőket igyekeztünk azonosítani, amelyek segítik vagy éppen gátolják a helyi társadalomba való beilleszkedést. Nagyon fontos volt számunkra, hogy a kutatásban maguk az érintettek – fogyatékos emberek, szomszédok, segítők és szakemberek, helyi szolgáltatások vezetői – mondhassák el tapasztalataikat és gondolataikat a közösségi ellátások működésével kapcsolatban. Reméljük, hogy a tanulmány segít az ellátást biztosító szervezeteknek átgondolni saját működésüket abból a szempontból, hogy mennyire segítik a szolgáltatást igénybe vevők társadalmi részvételét. Továbbá, reméljük, hogy a kiadvány hasznos ötleteket és segítséget nyújt azoknak a szervezeteknek is, amelyek a jövőben terveznek közösségi ellátást létrehozni.

Az alábbiakban a kutatás főbb megállapításait foglaljuk össze. Számos nyitott kérdés is maradt, amelyre vagy maga a gyakorlat, vagy jövőbeli kutatások adhatják meg a választ.

A közösségi ellátás fogalma

A kutatásban résztvevő országokban a közösségi ellátás fogalma eltérő tartalmakkal bírt. Mindazonáltal a közösségi ellátást nyújtó szervezetek hasonló célokat fogalmazznak meg, hasonlóképpen azonosítják magukat – általában a nagy létszámú intézmények ellentétéként. Azonos célok között általában szerepel a fogyatékos emberek a magasabb fokú társadalmi integrációja vagy társadalmi részvétele, és a helyi közösség életében való részvétel biztosítása. Ez három konkrét területen jelent eltérő felfogást:

- Kapcsolatok;
- Közösségi javakhoz való hozzáférés;
- Életminőség.

A jobb életminőség két meghatározó eleme a személyre szabott támogatás és a fejlődés lehetőségének biztosítása.

Az interjúk során kiderült, hogy a közösségi jelenlét önmagában nem jelenti a közösség életében való részvételt is. „A közösségi jelenlét és a lehetőségek szélesebb köre sokkal egyszerűbben megvalósítható, mint az igazi részvétel.” A nagy intézményekből a kis létszámú közösségi ellátásokra való áttérés során a szolgáltatást nyújtó szervezeteknek meg kell határozniuk azokat a tényezőket, amelyek a kitűzött célok elérését segítik.

Kapcsolatok a közösségben, szomszédsági viszony

Fel kell-e a lakóközösséget készíteni a lakóotthon befogadására? Mi a tájékoztatás szerepe? Hogy ösztönözhetik a szolgáltatást biztosító szervezetek a fogyatékos emberek kapcsolatteremtését a környezettel?

Több történetben találkoztunk azzal, hogy a szomszédok kezdetben tiltakoztak a lakóotthon megnyitása ellen. Ez általában független volt attól, hogy kaptak-e a szomszédok tájékoztatást avagy nem. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a szomszédok szívesen veszik, ha megfelelő tájékoztatást kapnak a tervezett szolgáltatásról, illetve van kihez fordulniuk esetleges kérdéseikkel, aggodalmaikkal. Egyes szolgáltatást nyújtó szervezetek azonban ellenzik a szomszédok tájékoztatását, mivel a fogyatékos embereknek is ugyanolyan joguk van bárhol élni, mint a nem-fogyatékos embereknek. Ez tehát olyan kérdés, amit az adott helyzet alapos átgondolása alapján a lakóotthon vezetésének kell eldöntenie. Mindenesetre a szolgáltatás tervezése során fel kell készülni az esetleges tiltakozásra és egyéb nehézségekre is.

A kezdeti feszültségek a lakóotthon megnyitását követően szinte minden esetben rövid időn belül megszűntek. A szomszédok megszokták, illetve elfogadták a fogyatékos emberek jelenlétét a környéken. Néhány esetben tapasztaltuk, hogy szorosabbá vált a kapcsolat a lakóotthon és a szomszédság között. Az esetek nagy részében viszont az érintkezés meglehetősen korlátozott marad, és bár a szomszédok hozzáállása javult, gyakran továbbra is egyfajta leereszkedő viselkedéssel közelítenek a közösségben élő fogyatékos emberek felé, és „örök gyermeknek” tekintik őket. Vajon mi lehet ennek a hátterében? Az érintkezés hiánya?

Az interjúk során azt tapasztaltuk, hogy a fogyatékos embereknek elég kevés lehetőségük van a kapcsolatteremtésre, a szomszédok megismerésére. Az emberek egyre kevésbé teremtenek kapcsolatot a helyi közösségben, ezért fontossá válnak az olyan egyéb események, amelyek lehetőséget nyújtanak másokkal való találkozásra.

Továbbra is nyitott kérdés azonban, hogy a fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűdök és a róluk alkotott kép megváltozik-e a fokozottabb közösségi jelenlét és részvétel, valamint az eddig szegregáltan működő létesítmények megnyitása révén? A fogyatékos gyerekek integrált oktatása a jövőben hozzájárulhat ahhoz, hogy a fiatal nemzedékek elfogadóbbak legyenek a másság iránt.

Tud-e az Európai Unió, a kormányok illetve az önkormányzatok tenni a fogyatékos emberekről alkotott elképzelések megváltoztatása érdekében? A válasz igen: elsősorban megfelelő antidiszkriminációs jogszabályok megalkotásával, érvényesítésével kampányokkal, a hozzáférés és akadálymentesség biztosításával, a szolgáltatások megfelelő finanszírozásával, valamint a fogyatékos emberek társadalmi részvételének ösztönzése révén. Fel kell hívni a figyelmet a fogyatékos társadalmi, környezeti meghatározottságára, azokra a tényezőkre, amelyek korlátozzák a sérült emberek részvételét.

Választási lehetőségek

Az ellátást biztosító szervezetek figyelembe veszik-e a fogyatékos emberek személyes preferenciát, illetve igényeit? Mely területeken bővültek a választási lehetőségek, illetve maradtak továbbra is korlátozottak?

A kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a lakóotthonba költözéssel kapcsolatban csak nagyon kevés érintettnek volt beleszólása, legtöbbször mások – hozzátartozók, szakemberek stb. – döntöttek helyettük, illetve nem volt alternatíva, jobb lehetőségek hiányában voltak kénytelenek dönteni. Viszont a mindennapi döntések vonatkozásában sokkal jobb a helyzet, a megszólalók nagy része említette, hogy egyértelműen nagyobb szabadságot és több lehetőséget jelent a kiscsoportos lakhatási forma vagy a támogatott életvitel.

Fontos tényező a segítők hozzáállása. Az egyénre szabott támogatás újfajta szemléletet, megközelítést igényel. Nagy létszámú ellátás „lebontása” esetén erre különös figyelmet kell fordítani és megfelelő átképzéseket, tréningeket biztosítani a munkatársaknak. Szintén fontos a segítők megfelelő támogatása annak érdekében, hogy a nagyobb autonómiát valóban érvényesíteni tudják.

Végezetül a választási lehetőségek biztosításának van egy anyagi oldala is: a személyre szabott támogatás adott esetben több erőforrást igényel, megfelelő létszámú segítőt, segédeszközt stb. Az interjúk során több szervezet is beszámolt pénzügyi nehézségekről, illetve arról, hogy az anyagi korlátok miképpen befolyásolják a szolgáltatás működését. A szolgáltatások finanszírozásával kapcsolatos kérdések az egyes országok, régiók vagy önkormányzatok hatáskörébe tartoznak.

Az egyéni fejlődés lehetősége

Mi a szabadidős tevékenységek és a munkavállalás szerepe? Lényeges szempont-e, hogy ezek integrált vagy szegregált formában működnek?

A fogyatékos emberek foglalkoztatása hozzájárul a készségek fejlődéséhez és az önbecsülés növekedéséhez. A foglalkoztatás történhet védett, szegregált formában vagy integráltan. A kutatásba bevontak körében gyakoribb a szegregált foglalkoztatás. Bár sok szempontból ez is pozitív, mégsem nyújt lehetőséget kapcsolatteremtésre nemfogyatékos emberekkel. A szabadidős tevékenységekkel kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy a fogyatékos emberek gyakran szegregáltan, kizárólag más sérült emberek társaságában vagy segítőkkel töltik el szabadidejüket. Ez részben összefügg az előző pontban elmondottakkal, vagyis a szervezetek anyagi korlátaival. Mindenesetre nagyon fontos egyrészt a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalás ösztönzése, valamint a szabadidő eltöltésének személyre szabott támogatása, az integrált szabadidős programokon való részvétel lehetőségének biztosítása.

Következtetések

Nincsenek kész válaszok arra, miként hozható létre és működtethető egy közösségi bentlakásos ellátás. Nincsenek általánosan érvényes módszerek, stratégiák. A működés egyes aspektusait minden esetben az ellátást létrehozó, működtető szervezetnek kell átgondolnia és az adott helyzet, valamint a lakók igényei alapján döntenie. Természetesen nagyon hasznos lehet már működő modellek tanulmányozása, módszerek adaptálása. Egy dolgot azonban nem szabad elfelejteni: a közösségi ellátásban nemcsak a helyszín lényeges, hanem legalább annyira fontos a szolgáltatás megszervezésének módja, melynek középpontjában a fogyatékos ember társadalmi részvétele ösztönzésének és hatalommal való felruházásának kell állnia.

Az alábbiakban közreadunk egy listát, amely a lakóotthon létrehozását megelőzően segítséget nyújthat a főbb szempontok átgondolásához és a döntések meghozatalához.

- A tájékoztatás megtervezése
Készüljünk fel előre a szomszédok esetleges ellenállására és tiltakozására, készítsünk stratégiát, hogyan fogjuk ezt kezelni!
- Világos és reális célok meghatározása
A lakóotthon struktúráját és működését igazítsuk a lakók igényeihez és szükségleteihez!
Határozzuk meg a lakóotthon alapvető értékeit és küldetését, ezeket kommunikáljuk a segítők felé is (például hatalommal való felruházás, választási lehetőségek stb.)!
Gondoljuk át, hogy szükség van-e a segítők képzésére!
- A lakóotthon beágyazottsága
Vegyük figyelembe a lakók hátterét, gyökereit, társas kapcsolatait! Alakítsunk ki kapcsolatot a környezettel a helyi létesítmények igénybevétele és önkéntesek bevonása révén! Támogassuk a lakókat új kapcsolatok kialakításában, új társadalmi szerepek kipróbálásában annak érdekében, hogy a kapcsolati hálójuk bővüljön olyan személyekkel, akik nem fizetett segítők vagy sérült emberek!
- Együttműködés a helyi hatóságokkal és szolgáltatásokkal
Igyekezzünk jó kapcsolatot kialakítani, ez növelheti a hatóságok érzékenységét a fogyatékos emberek problémáival kapcsolatban!
- A szolgáltatás minőségének folyamatos ellenőrzése
Minőségellenőrzési rendszer létrehozása és működtetése alapvető fontosságú, különösen hasznos, ha már a kezdetektől rendelkezésre áll!

A további kutatás irányai

A jelen projekt elsősorban kvalitatív módszerekkel, egyéni történetek alapján vizsgálta a közösségi ellátást igénybe vevő fogyatékos emberek társadalmi részvételét és a helyi közösségek reakcióit. Mindazonáltal érdekes lenne a kérdést kvantitatív módszerekkel is megvizsgálni. Ugyancsak érdekes információt jelentene egy longitudinális, összehasonlító elemzés is, amely jobban képes megragadni a közösségi ellátásban töltött évek hatását. Továbbá nagyon hasznos lenne egy elemzés a nagy intézmények kis létszámú közösségi ellátásokká alakításának költségeiről.

Végezetül hangsúlyozni kell, hogy a kutatásban részt vett országok között jelentős különbségek vannak abban a tekintetben, hogy hol tartanak a nagy intézmények átalakításában. Néhány országban a közösségi ellátások jelentik az általános gyakorlatot, máshol pedig még mindig a nagy létszámú intézetek dominálnak. Számukra különösen hasznos lehet a többiek pozitív és negatív tapasztalatainak ismerete, a bevált gyakorlat átvétele.

Bízunk benne, hogy a „Tolerancia vagy elfogadás?”-projekt hasznos betekintést engedett a közösségi bentlakásos ellátások működésébe. Reméljük, sikerült felhívni a figyelmet arra, hogy a társadalmi integráció előmozdításához nem elég csupán a nagy intézeteket kisebb egységekre bontani, hanem az ellátás alapjait is újra kell gondolni, át kell alakítani úgy, hogy valóban személyre szabott támogatást nyújtsanak és segítsék az egyén közösségi részvételét.

FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

DISABILITY STUDIES

- I. Fogyatékoságtudományi fogalomtár (Első kiadás)
- II. Támogatott foglalkoztatás. Munkafüzet (Első kiadás)
- III. A fogyatékoság definíciói Európában (Második kiadás)
- IV. Gerard Quinn—Theresia Degener: Human Rights and Disability (the UN context) 2nd Edition
- V. Az intellektuális fogyatékosággal élő emberek helyzete Magyarországon (Tanulmánykötet) Első kiadás
- VI. A súlyos és halmozott fogyatékosággal élő emberek helyzete Magyarországon (Tanulmánykötet – első rész) Első kiadás
- VII. A súlyos és halmozott fogyatékosággal élő emberek helyzete Magyarországon (Tanulmánykötet – második rész) Első kiadás
- VIII. A háttérismeretek és a szemléletformálás szövegei (Szociológiai-szociálpolitikai gyűjtemény) Első kiadás
- IX. A fogyatékosággal élő személyek jogai (A legfontosabb nemzetközi egyezmények) Első kiadás
- X. Supported Employment – a Customer Driven Approach. 1st Edition
- XI. A foglalkozási rehabilitáció Magyarországon: a szabályozás múltja, jelene, jövője (Első kiadás)
- XII. Állami támogatások és célszervezetek: az ezredforduló rendszerének tanulságai (Első kiadás)
- XIII. A Motiváció Alapítvány módszertani kézikönyve
- XIV. A támogatott foglalkoztatási szolgáltatás (Gyakorlati ismeretek tára)
- XV. ENSZ: A kirekesztéstől az egyenlőségig (Kézikönyv parlamenti képviselők számára) Első kiadás
- XVI. Fogyatékoság és munkaerőpiac (Tanulmánygyűjtemény) Első kiadás
- XVII. Disability: Good Practices (Hungary) 1st Edition
- XVIII. 4M: Fogyatékos és megváltozott munkaképességű emberek munkaerő-piaci esélyeinek növelése (Kézikönyv)
- XIX. A magyarországi foglalkoztatáspolitikai az Európai Unió kontextusában
- XX. A funkcióképesség és a fogyatékoság nemzetközi osztályozása